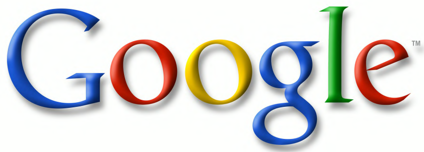
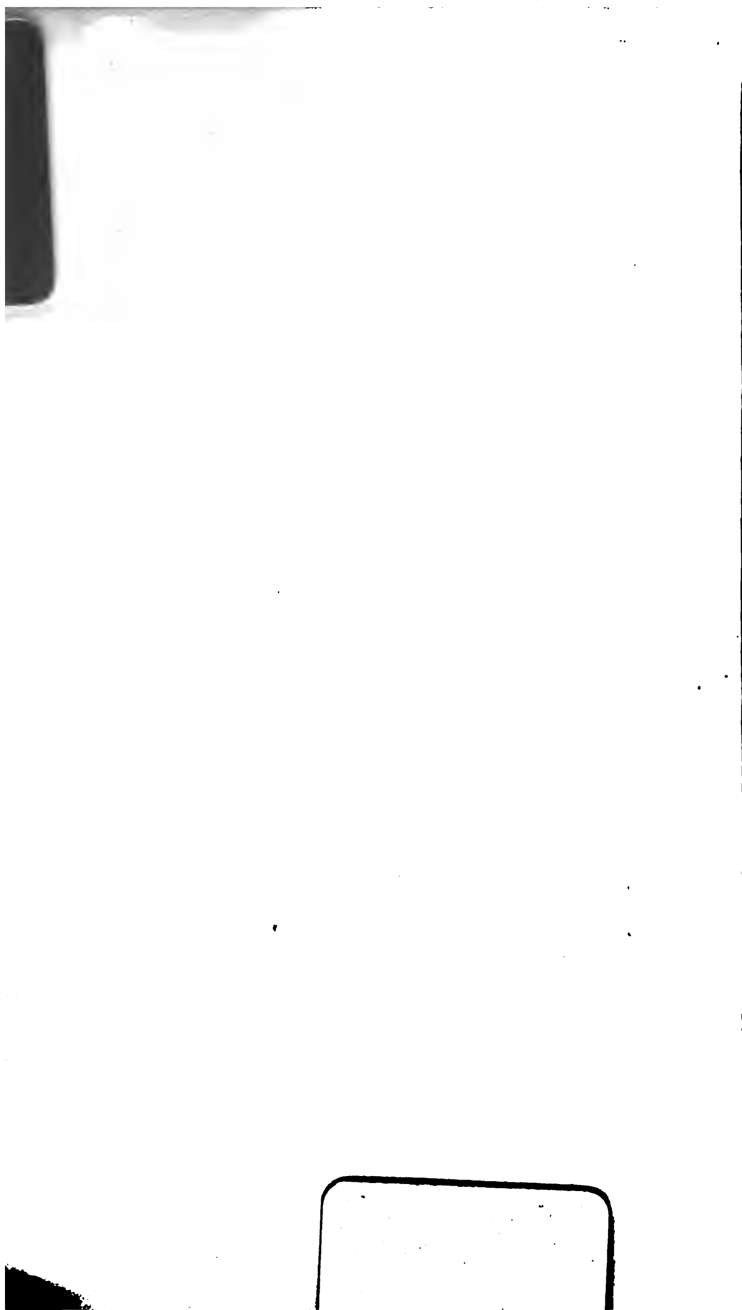

Google

Theologisk Bibliothek

udgivet

af

Jens Møller,
Professor i Theologien ved Kjøbenhavns
Universitet.

Tredie Bind.

Kjøbenhavn, 1812.
Trykt og forlagt af Andreas Seidelin,
store Kannikestræde No. 46.

Indhold.

Side

I.

De viis compendiariis strenuo literarum cultori haud facile commendandis.

Prolusio,

qua commilitones suos ad scribendi disputandique exercitia secum instituenda officiosissime invitavit

JANUS MÖLLER,
in Universitate Hauniensi Theologiae Professor P. E.

Quod in omni vita humana maxime dolent peritissimi rerum æstimatores, cum optimis hominum institutis multa incommoda atque mala esse conjuncta: id quoque in literis quotidie usu venire comperimus. Nulla enim inventa est disciplina, nulla ars, quæ non hominibus cum multis suis et quidem præclaris fructibus nonnihil etiam damni detrimentique attulerit. Quamvis vero obviam hancce observationem verissimam judicemus, non tamen est, cur bonis artibus vel minimam honoris eis debiti partem detrahamus. Quis enim, ut hoc utar, arti typographicæ, omnium, quotquot inventæ sunt, artium, lite-

ris generique humano utilissimæ, vitio vertet, quod ejus operâ tanta futilium et perpetua oblivione dignorum librorum copia in lucem protracta fuerit? Additum est id rebus mortalibus incommodi, ut quicquid boni in hominum usus divini ingenii viribus producatur, id infausta imitandi prurigo mox in perniciem, certe detrimentum vel sui vertat, vel aliorum. Sæpe ac multum cogitanti mihi, quomodo tot damna ex inventione, uti videtur, rerum præstantissimarum ad homines redundare possint, plures quidem sese obtulerunt rationes, e quibus inscitiam atque ignaviam humanam, quæ optimis inventis aut prave aut non utatur, primum locum tenere quis ignorat? Secunda et isti proxima causa vulgo minus male audit, licet nec nobilioris sit originis, nec in minus ignobili re posita, impudentiam puto et arrogantiam, cujus beatissima est in ignorantia possessio. Hac vero beatitudine raro destituti sunt ii, qui ingenii vel doctrinæ penuria laborant. Dum nempe sagacissimi sapientiæ indagatores cum Socrate confitentus *se nihil scire*, cernuntur ii, qui non didicere, quid sit scire, nullius rei sibi non arrogare scientiam. Hinc videmus fere toties, quoties ab aliquo excellentis ingenii viro vel quid novi inven-

tum sit, vel inventis aliquid additum esse credatur, novos in artibus bonisque literis homines subito prodire, qui ampullis verborum se nobis recentis hujus sapientiæ magistros venditant, alto nos supersilio, si obnitamur, tanquam umbraticos homines, et veterum præjudiciis imbutos, despicientes. Cum vero inscitia (quod quoque in proverbium abiit) confidentiam pariat, viribus suis et qualibuscunque dotibus quam maxime fidunt doctoruli nostri (sic vocare liceat), et, licet cæci, videntur sibi res subtilissimas minutissimasque accurate cernere. Quo fit, ut multi, præsertim juvenes (quæ est ætatulæ hujus levitas), novarum rerum cupidi, et honesta specie, qua inscitia eorum obducta est, decepti sibi imponi patiantur, illosque, licet non nisi ad opinionem usque docti sint, tamquam genuinos philosophos suspiciant. Evanescit quidem mox magna hujusmodi doctorum fama, utpote magis opinionum levitate quam doctrinæ soliditate parta; sed quamdiu floret, multorum animos commovet, haud paucos in admirationem imitationemque sui pellicit, et nonnullos a literis tamquam crepundiis, quorum ut laus ita pretium haud magni æstimari debeat, plane alienat. Poterat igitur perutile videri, juvenibus, quibus in primis ab

insanientium horum philosophorum scholis pericula imminent, ostendere notas et tanquam genuinos characteres, quibus isti scioli, primo intuitu, a veris sapientiæ artiumque liberalium doctoribus dignoscuntur, et quasi segregantur: cum vero in pluribus recentissimi ævi bonis habeat hoc patria et Universitas nostra, ut solida et accurata doctrina pristina sua jura, a patribus accepta, sarta tectaque tueatur, exclusis ab ejus civitate, uti fas est, famæ male partæ venditatoribus juvenumque corruptoribus, alienum sane a loco esset, si huic pravitati, nonnullis exterorum populorum Academiis potius relinquendæ, immorarer.

Verum enimvero a poeta monitus, rem nostram agi, paries cum proximus ardeat, haud ineptum forsan adgrediar opus, si animos commilitonum ad avia, quibus ad falsam istam doctrinæ et sapientiæ laudem itur, in præsenti convertero. Metuendum est enim, ne inter tot commoda, quæ Dania nostra accepta fert, semperque grata feret, jucundissimæ Germanorum viciniæ, (qui nostro tempore inter omnes reipublicæ literatæ gentes facile doctrinæ multiplicis omnisque ingenii cultus principatum tenent) hoc quoque ad nos incommodum manet, quod

sana et ad veterum exemplar informata philosophia insanæ, nescio cui, mysticarum formularum magistræ, vel potius incantatrici propediem locum cedat. Quæ clades, si acciderit, non minus ad sanctiores quam profanas disciplinas pertinebit. Si enim primum alma humanæ sapientiæ magistra de loco suo ac munere deturbata fuerit, jamjam eam sequetur divinorum oraculorum interpres, quam nos colimus, Theologia, quippe quæ non minus rationis effatis rectisque ejusdem judiciis quam sacris literis nitatur ac contineatur. Utriusque autem cathedram, brevi tempore interjecto, ascendet pia (si diis placet) vel potius impia, hominibus certe Christianis non minus quam ævo nostro indecora, barbaries, qualem patres nostri haud sine horrore experti sunt, omni tenebrarum squallore et infamia notata. Quod ne posteris accidat, vestrum erit, commilitones optimi, providere. A nobis vero, quibus ut jucundissimum ita gravissimum vos ducendi docendique munus demandatum est, jure meritoque exspectatis, fore ut rectissima ad veram virtutis scientiæque gloriam perveniendi via monstretur sternaturque. Hæc vero eadem est, quam jam adumbravit Hesiodus,

— — μακρος δε και ορθιος οιμος — —
Και τρηχυς το πρωτον — — —

Longa igitur est et ardua et ab initio molestiarum plena, sed nulla alia est, quæ vos, quo velitis, perducere possit. Progreditur a minutis literarum elementis tanquam radicibus montis sacri, et fertur per varios linguarum scientiarumque anfractus (non vero per argutiarum dumeta aut inutilium altercationum sentes) ad veræ eruditionis fastigium, unde omnia vel spinosissima spectanti læta atque expedita esse videntur, sicut idem poesa canit:

— —, επην δ'εις ακρον ικηαι
Ῥηϊδιη δ'ηπειτα πελει, χαλεπη περ εουσα.

Cum igitur tantus sit molesti itineris fructus, tanta eruditionis laus, videbitis ultro, commilitones, operæ pretium esse ejus assequendæ causa vel molestiora facere ac perpeti.

At dixerit aliquis, requirit et postulat disciplinarum in dies crescens ambitus ac copia, ut juventuti studiosæ, nisi erga eam iniquiores nos præbere velimus, viam aliquam compendiariam ad metam desideratam perveniendi assignemus ac quasi digito monstremus. Audio has voces laudoque, si ex animo de rectis juvenum studiis magis quam propria commoditate sollicito

profectæ fuerint. Nos quoque commilitonibus nostris brevissimum, qui absque jactura doctrinæ solidæ ac necessariæ confici possit, cursum solemus commendare. Cum vero sæpe id, quod literatorum plebi compendium itineris vocatur, peritioribus rerum arbitris verum, si minus temporis, certe gloriæ ac laudis dispendium visum sit, credidi me operæ pretium esse facturum, si in hac scriptione paulo accuratius, quamvis brevissime pro ejusdem ratione atque consilio, lectori benevolo exposuero, cur viæ, quæ in studiis vulgo compendiariæ habentur, literarum cultoribus haud facile sint commendandæ.

Primum igitur non audiendi sunt, si qui juventutem studiosam ab auditoriis publicorum doctorum ad privatos consessus, suam brevitatem suæque in docendo methodi facilitatem vehementer laudando, sevocare conentur. Fac methodum, quam tironibus tantopere jactant, ita esse comparatam, ut ea sequenda breviori tempore discant discipuli gravissima rerum momenta, quæ potissimum in publica candidatorum exploratione proponi discutique solent, num quid revera proficiunt? Minime: non enim scholæ sed vitæ discendum; quisnam vero est hujus compendiariæ institutionis usus, quis ejus

fructus? Nullus omnino. Sicut enim pauperes ipsa penuria tenaces facit: ita doctores ii, qui non larga doctrinæ copia instructi sunt, necessario parci fiunt in tradendo et inconsiderati in usibus auditorum sublevandis: ita magistratus, qui vel solida institutione vel perpetua exercitatione sunt destituti, quovis rariore casu oblato ad album ac rubricas, aut, si fors ita tulerit, ad leguleios, haud absque detrimento honoris sui, confugiant necesse est. Non nisi diviti datum est liberalem esse, nec ei, qui ipse quotidie aliena auxilia circumspicere et æs alienum contrahere cogitur, nec ei, qui in diem quæsitis vivit. Velim igitur, ut in apparatu docti quemadmodum in domo divitis, quod laudat Horatius, multa supersint, certe primo adspectu superesse videantur, quæ dominum fallant. Adsit cuivis, qui eruditionis laudes fructusque adfectat, thesaurus reconditus, non tam præsentibus quam totius vitæ usibus inserviens, adsit, ut verbis Thucydidis utar κτῆμα εἰς ἀεὶ συγκείμενον. Talis vero tantaque copia cum rarissime, si unquam, a manuductoribus (hoc enim nomine privati apud nos magistri vulgo feruntur) tironibus offeratur, sed in publicis scholis, quibus studiosi ad penetralia literarum præparantur, initiantur,

perducuntur, sæpissime promatur et tradatur: his suum pretium, suus honos constat; et constaret, si vel tam verum esset, quam falso creditur, manuductores facilius breviusque candidatos examini pares ac idoneos informare posse ac edocere. Qvantum veri huic opinioni insit, neminem fugit, qui cogitat, successum examinis e duabus imprimis rebus pendere, prima, ut candidatus vario ac liberali doctrinæ apparatu sit ornatus, altera, ut, quæ examinanda proponuntur, in promtu illi sint. Harum cum facultatum posterior quam maxime constanti disputandi scribendique exercitatione acquiratur, videtur ab *hac* parte singularem commendationem habere manuductorum institutum. Neque ego is sum, qui hoc in universum damnem, laudabo potius, si justa et bonis literis vero salubri ratione temperetur. Idem vero nego talia instituta in Universitate bene comparata esse necessaria, cum exercitationes sive publicorum doctorum auspiciis sive ab ipsis juvenibus intra privatos parietes habitæ ad eandem dicendi scribendique facultatem haud tardius, immo haud paulo citius ducere queant. Multo minus prosunt privatæ istæ lectiones, quæ trium aut quatuor tyronum paucitate circumscribuntur. In his vulgo non-

nisi minuta quaedam frusta, aut ab ore doctorum accepta aut e pugillaribus excerpta repetuntur et ab nauseam usque recoquuntur. Si ejusmodi lectionum aliquis fructus esset cogitandus, redundaret ad eos solos, qui, sive ab omni ingenii vi sive a primis doctrinae elementis destituti, solidum doctorum cibum haud capere possent. His si tanquam infantibus a sedulis nutricibus lac praebeatur, non est, quod doleamus. Si vero ceteri quoque literarum cultores, quotquot erectioris sunt ingenii atque paratioris doctrinae, isti scholarum jejunitati fusiores suisque usibus aptiores lectiones postponunt, omni excusatione carent; nam tritum istud Graecorum adagium, αγαθη και μαζα μετ' ἄρτον, non quadrat nisi in eos, qui meliorum penuria deteriora sequuntur.

Alii contrariam, nescio an rectiorem, juventuti assignant viam, qui quidem alumnos suos ad publicas lectiones ablegant, sed eo pacto, ut uberrimus, qui inde capi debebat, fructus eis praecidatur. Jubent scilicet tirones judicium suum de rebus, quae a publicis magistris traduntur, non modo suspendere, sed omnino, saltem per tirocinii annos, exuere ac deponere: praecipiunt suis, unice ab ore doctorum pendere.

eorum verba memoriæ inculcare, eorum dictata alta mente reposta tenere, his nihil demere, nihil de suo addere: commendant denique omnibus, quamdiu discant, ex solis istis adversariis sapere, prohibitis non modo quibuscunque privatis meditationibus exercitationibusque, tempus scilicet absumentibus, sed quoque librorum usu, ipso sacro codice vix excepto. Oh bellam methodum! Oh pulcherrima consilia! Quæ si cui arrident, non sane placent nobis, neque, uti spero, nostratibus, qui ad Musarum adyta ultro, et, ut sui juris homines decet, proprio Marte accedere, non mancipiorum more cum libertatis jactura adigi volunt. Nescio, quanam ratione inducti tam perverse de literis earumque studio statuant multi in ceteris rebus non inepti homines; talia vero consilia mihi potius somniantis, certe ad sui amorem omnia referentis, quam viri sobrie judicantis esse videntur. Si vero credunt, quod interdum præ se ferunt, tam puerilem sapientiam sese in examine doctoribus vel omnium maxime vel unice esse probaturam, egregie falluntur. Tantum enim abest, ut cordati magistri, quibus literarum honor et reipublicæ salus curæ cordique est, optent sibi tales psittacos in disciplinam dari, ut eos potius eo-

rumque præceptores valere et procul abesse jubeant. Nostis ipsi, commilitones, utram opinionem nos hactenus simus professi atque secuti. Haud tamen diffitendum est, jucundum nobis esse atque pergratum, ubi juvenes, qui scholas nostras frequentant, præceptis sententiisque nostris fidem habeant, et sese, nobis ducibus, alias veritates primum invenisse, alias rectius clariusve perspexisse confiteantur sibique persvadeant. Læti quoque animadvertimus cathedram nostram frequenti docilium auditorum corona cingi, non ut inde gloriandi causam captemus (hæc sane esset gloriola, mimo forsan aut histrioni potius relinquenda), sed ut eo pluribus prodesse liceat. Iste enim est publici doctoris maximus et pulcherrimus fructus, ut multis multa, eademque optima bona impertire possit. Hæc est palma, quam nobis præripi inviti pateremur. Hinc licitis omnibus rationibus, quibus ad nos audiendos allici possunt juvenes bene morati, utimur; injusta autem artificia, ad quæ pertineret talis in examinando indulgentia, qualem compendiariæ hujus viæ commendatores supponunt, aversamur detestamurque. Decantatum istud Catholicorum *compelle intrare*, odimus et tanquam nostris studiis indignum a limine nostro arcemus.

Si qui alibi aliter statuunt vel agunt, credimus id pessimo exemplo fieri, quod tanto minus nobis imitandum sumemus, quo magis nobis est persuasum, liberalia studia liberaliter esse tam docenda quam discenda. Optime procedit res, ubi Musarum cultores nullis verborum lenociniis, nullis minis pelluntur, sed vero Dearum amore et propria ingenii vi impulsi earum sacris operantur. Si quis tamen præmiis proponendis gregem sibi colligere amet, ei non invidemus, neque id literarum detrimento cedere dicimus; omnem vero externam vim, quamvis optimo consilio adhibitam, cum Pieridibus, meticulosis scilicet et tenerioribus numinibus, horremus et a sacrariis nostris abigimus.

Eant igitur illi magistri, qui discipulos in verba sua jurantes, sibique ad cæcum usque obsequium auscultantes, quam sui judicii alumnos, veritatis ac libertatis amantes, et hinc proprio studio omnia perscrutantes, sibi tradi malint. Nos quidem melius auditoribus nostris consulere putamus, cum eis officium doctrinam propositam assidua meditatione librorumque lectione in succum et sanguinem convertendi injungimus. Debet nimirum lectio cum perceptione conjuncta

meditanti præbere materiam. Habemus quoque hoc nomine nobis gratulandi causam, quod in Universitate nostra literarum, saltem sacrarum, studiosi in dies magis magisque tam sacræ scripturæ diligenti atque eleganti studio, quam aliorum bonæ frugis librorum lectioni adsvescant. Constat scilicet inter omnes, perpetuam et bene ordinatam paucorum, sed in quovis genere excellentissimorum scriptorum lectionem esse juvenibus, ipsis adeo tironibus, quam maxime frugiferam atque salubrem, faraginis vero, promiscuæ, qualem tempora nostra pariant, mediocrium æque ac pessimorum librorum degustationem perniciocissimam. Illâ acuitur judicium, excitatur cogitandi vis, contrahitur veri, boni et pulchri gustus: ex hac oritur pruritus, omnia temere delibans, delibata mox reprobans. Illâ ad penetralia eruditionis adeunda pellicitur juventus: hac vel ab atriis, quippe quæ visitanti post brevem commorationem nihil novi præbeant, deterretur. Illa ponitur fundamentum solidæ et accuratæ doctrinæ, quam ante omnia in docto homine quærimus: hac, vel si quod jactum fuerit, convellitur et destruitur. Hac forte discuntur multa, sed levia et male cohærentia: illa discitur

multum, idque bene subactum, beneque temperatum *).

Errant denique, licet non tam turpiter, ii quoque ductores, qui, cum sequacibus suis, recte quidem, et bonorum ipsis scriptorum librorum et publicarum lectionum nec non exercitationum usum commendant, eos tamen ab humanioribus studiis, tanquam reipublicæ ejusdemque ministris parum utilibus, avocant et retinent, hanc scilicet planissimam brevissimamque Theologo, Medico, Jurisconsulto in stadio percurrendo viam esse ducentes, si quilibet eorum, neglectis omnibus haud prorsus necessariis disciplinis atque artibus, intra arctissimos, qui circumscribi possunt, studii a se electi fines substiterit. An hæc via brevissima sit, nescio: eam vero rectissimam

*) Idem a veteribus præceptum accepimus: hinc v. c. Quinctilianus (Instit. Orat. X., 1.), "multa, ait, magis quam multorum lectione firmanda mens, et ducendus est color.,; Seneca vero Lucilio suo scribit (epist. 2 edit. Ruhkopf. Voll. II.) "Distringit animum librorum multitudo. — — — Fastidientis stomachi est, multa degustare: quæ ubi varia sunt et diversa, coinquinant non alunt. Probatos itaque semper lege: et si quando ad alios devertere libuerit, ad priores redi „ Conf. Epist. XLV. et LXXXVIII., nec non de Tranquil. Anim. IX., 4. pl. loc.

vel jucundissimam esse nego. Ne de intima ista necessitudine, quæ omnes cujuscunque nominis et generis bonas artes intercedit, multa loquar, satis constat, eos semper viros plurimum artem suam tam amplificavisse quam ornasse, qui ad eam exercendam disciplinis eidem vicinis innutriti, bonisque literis imbuti accesserunt: eos contra, qui omnem elegantiorem ingenii cultum et copiosiorem eruditionis supellectilem respuerunt, in artis quoque suæ usu segnes ac infelices, in ejusdem commendatione et amplificatione mancos omnino et ridiculos fuisse. Fac tamen singularis cujusdam artis v. c. medicinæ studiosum elegantioribus literis carere posse, quoniam nulla ejus exercendæ necessaria pars his inesse videtur: cur in artibus alio modo ac in tota cetera vita versabimur? In hac, in vestitu ex. gr. in cibo et potu, omnem libero homine dignum cultum non patimur modo, sed diligimus et amplectimur: in studiis vero ac artibus, quibus nil divinius hominibus dedit numen, excolendis et amplectendis omnia ad duram necessitatem revocare velimus? Absit parcimonia nec nobis nec aliis vel tantulum profutura! Si tamen quis istis consiliis uti, sibique constare velit, is omnium scholarum et academiarum fores

claudi jubeat, necesse est. Quis enim ignorat, vitam humanam non solum absque omni elegantiorum artium, philosophiæ, matheseos, plurium, usu, verum etiam absque Theologorum, Jurisconsultorum, Medicorum ope ac ministerio transigi posse, et per multa secula absque iis transactam fuisse? Carere certe potest iis omnibus vita humana, si ad necessitates ferorum hominum vel bestiarum adeo restringatur, nec e voluntate divina homines his in terris ad veram humanitatem educandi æstimetur; carere igitur potest, sed ægre careret, et his bonis post tot seculorum usum et dulcem cum iis contractam consvetudinem sibi ademtis vehementer doleret. Quid vero in his commoror? Viderunt jam dudum decepti nostræ ætatis homines, monentibus peritissimis et summæ auctoritatis viris, humanitatis studia e vita humana tollere idem esse ac ipsam humanitatem delere. Non meum, sed disertissimorum oratorum, sed posteritatis est publice testari, quam egregie de toto genere humano promeriti sint isti cultioris humanitatis vindices, qui barbariei jamjam irrumpenti grassantique fortiter sese opposuere. "Quo scilicet indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum temeritas et audacia; eo studiosius (ita cum Cicerone

sentiebant) et illis resistendum fuit, et reipublicæ consulendum *).„

Quamvis vero animus meus in tantam humaniores literas earumque instauratores laudandi materiam exspatiari gestiat, me tamen retinet cum hujus scriptionis ratio, tum vero recens memoria alius mei opusculi, in quo de industria, et quidem hodierni Theologi ratione habita, usum ac præstantiam humaniorum literarum i. e. philosophiæ, lingvarum veterum, historiæ atque poeseos, pro ingenii tenuitate, exponere et celebrare conatus sum **). Licet igitur mihi quoque in hac, quamvis gravissima, materia esse brevi. Id mihi facile omnes largientur, neminem fore quem poenitere queat, ut ita artibus studiisque, quæ ad munera reipublicæ capessenda gerendaque necessaria sunt, operam dederit, ut non literas, quæ ab humanitate nomen pretiumque suum habent, contemnat aut negligat: nec audiendos esse, si qui has, tanquam superfluas et inutiles, repudient. Id enim temporis et laboris, quod iis impenditur, minime perditum, immo potius optime collocatum, censeri debet.

*) De inventione L. I. c 3.

**) Inserti Bibliothecæ Theologicæ à me editæ. Vol. I.

Si vero superiora recte disputata sunt, sequitur, vias, quæ a multis studiosæ juventuti sub nomine compendii laudantur, neque certo neque cito ad metam ipsi propositam ducere. Sæpe enim illi cursores, qui ab initio primi esse videbantur, deinceps, antequam ad ultimam stadii lineam perventum fuerit, omnium ultimi deprehenduntur. Constat igitur dicto Platonico, "*qui nimium properat, serius absolvit,*" sua veritas fidesque.

Inde autem haud item efficitur, iter longissimum vel difficillimum esse rectum. Aliud est, vias, quæ falso compendiariæ existimantur, aversari; aliud, avia ingredi. Ab his non minusquam ab illis eligendis dissvadebit quivis doctor prudens suique muneris memor. Is minime sinet eos, qui disciplina sua utuntur, per ambagum avia vagari, sed iis potius omnium, quæ ad solidæ ac elegantis doctrinæ κειμήλιον ducunt, viarum planissimam jucundissimamque tam exemplo, quam præceptis suis signabit. Quo scilicet maiora incrementa nostro ævo capit ingens, quamquam nondum adultum, scientiarum corpus, eo magis necesse est doctori academico justam certisque regulis adstrictam docendi discendique methodum circumspicere; utramque

diserte auditoribus proponere nulla quidem ratio eum inducit; discunt *hanc* auditores, dum ipse *illam* sequitur et exercet. Est igitur utraque, si recte spectatur, nonnisi una. Hanc autem vere compendiariam methodum toto coelo a tribus illis, quæ supra a nobis explosæ sunt, distare, neminem latet. Quod enim cum summo tam privatorum hominum quam reipublicæ sacræ et civilis incommodo et detrimento accidit, id minime compendium sed veri nominis dispendium erit dicendum. Recta vero methodus, ut non in omnibus studiis eadem est, ita nec paucis verbis, si verbis, adumbrari potest. Optime discitur audiendo magistrum, qui eam ipse callet, et haud scio an hic sit publicarum lectionum, si non uberrimus, certe singularis fructus, quod juvenes inde, præeunte magistro, discunt, *quomodo* studendum sit, i. e. quo pacto in vero inveniendo, eruendo, ponderando probandoque sit versandum. Hic verissime viva doctoris vox docere dicitur: ipsas enim res, quæ ab ore doctoris excipiuntur, fere æque bene privato studio aut e scriptis ipsius, aut aliorum doctorum disci posse, quis non videt?

Ne vero ego, qui in conspicua academiæ nostræ doctorum serie haud procul a postremo

loco remotus sum, videar potius ducibus quam sequacibus consilia dare (quod temeritatis crimini esset vicinum), accedo propius ad meum propositum, cuius annunciandi causa hæc prolusi.

Cum igitur tota docti et parati Theologi laus tribus fere partibus absolvatur, quarum prima est sapere, altera bene dicere, tertia vero bene scribere: maximam operis sui partem in duabus prioribus tironibus impertiendis inculcandisque ponere solent doctores academici; idque haud immerito. Quis enim non concedit, recte scribendi *sapere* esse et principium et fontem; et *bene dicenti* omnes quoque sponte tribuunt *scribendi* facultatem. Itaque duabus primis acquiritur quodammodo et continetur postrema virtus. Nos quoque hactenus nonnisi illas qualicunque nostra opera, prælectionibus nempe explicatoriis et examinatoriis, adjuvare conati sumus. Cogitantes autem sæpius, quantopere non modo ipsa scribendi facultas, sed etiam dicendi et meditandi solertia crebris commentandi disputandique exercitationibus sublevetur, in animum induximus exercitia ejusmodi cum iis civium academicorum, qui nobiscum sacrarum literarum studia æmulantur, instituere ac moderari. Non novum est, uti nostis, commilitones, institutum, quo

exemplum, hisce verbis, quæ nobis quoque in nostram rem convertere licet, mox additis: "Hanc ingressi olim Græci et Latini, ad eam perfectionem doctrinæ omnis, ad eam bene dicendi scribendique de rebus omnibus paratissimam facultatem pervenere, quam admiramur, et laudamus omnes, assequi, nullam aliam ob causam, non possumus, quam quod exercendi industriam et pertinaciam imitari non sustinemus *).

Quidni sustinemus? Relicta est nobis spes veteres i. e. summos in artibus literisque viros assequendi, certe quandam cum illis similitudinem obtinendi, si modo omnes naturæ nostræ nervos, omnes ingenii vires intendimus, eorumque constantiam in discendo agendoque imitamur. Simus igitur assidui et toti in legendo, meditando, disserendo scribendoque, quibus omnibus et veram hominis præstantiam dignitatemque, ad quam creati et nati sumus, tuemur, et idonei reipublicæ cives atque ministri reddimur. Si quem autem (verbis Ciceronis utor **)) aut natura sua aut illa præstantis ingenii vis forte

*) v. Orationem de doctrinæ accuratæ et promtæ laudibus. In Opusc. Oratoriis pag. 97.

**) Orator c. 1.

deficiet, aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis: teneat tamen eum cursum, quem poterit. Prima enim sequentem, honestum est in secundis tertiisque consistere.

Cur vero hortamur? Num hic, ubi tot commoda juventutem docilem invitant, pelliciunt, trahunt, ulteriori cohortatione opus est? Minime. Vidistis jam et judicastis, commilitones, quantum ex his exercitiis ad vos et literas, quas profitemini, redundaturum sit fructus et ornamenti, si scilicet rite regantur atque temperentur. Ne vero aliter cadat res, meum erit prospicere; et in eo cavendo tota mea collocabitur opera. Quamnam vero hunc in finem viam et rationem in hisce exercitiis ordinandis atque absolvendis potissimum ingrediar, hic nonnisi breviter significabo, ulterius autem et fusius coram vobis præsentibus explanabo. Quatuor per singulas semestris hebdomades horas hisce consessibus addixi, quarum binæ in extemporali scribendi commentandique facultate exercenda consumentur, binæ vero destinabuntur disputationi de dissertatiunculis, quas sodales, marte proprio, uti spero, domi exaratas nobiscum communicabunt et publico commilitonum examini proponent. Defensio thesium propositarum inter certandum autori

incumbet; earundem vero discussio et; si fors ita tulerit, impugnatio erit penes duos vel tres sodales, qui huic negotio, vel autoris honorandi vel sui exercendi causa, spontese obtulerint. Nos vero, extra partes positi, non tam patroni quam arbitri vice fungi cupimus, veritati periclitanti potius quam advocato hæsitanti operam nostram qualemcunque præstituri. De his vero omnibus facile inter nos conveniet, si primum propositum nostrum commilitonibus, sacrarum literarum studio addictis, placuerit. Qua de re dubitare me vetat cum eorum industria jam toties mihi spectata, tum amor ille ingenuusque candor, quo nos nostraque conamina hucusque sunt prosequuti.

II.

Hvorledes skulde den selskabelige Forfatning være nuomstunder paa Jorden, dersom Christendommen ikke var kommen?

(Uddraget af Genie du Christianisme ved Udg. *)).

Vi ville ende dette Værk med at undersøge ovenstaaende vigtige Spørgsmaal. Idet vi søge at udfinde hvad vi nuomstunder sandsynligen skulde være, dersom Christendommen ei havde viist sig paa Jor-

*) Af Chateaubriands ovennævnte interessante Værk om Christendommens Aand er nærværende Slutningscapitel et af de faa, som meest fyldestgjøre Læseren uden at støde ham fra sig enten ved en utidig Iver for Papismus og Munkedom, eller ved halvsande Bemærkninger og Paastande. Jeg kunde altsaa ei tage i Betænkning at vælge det, da jeg besluttede at gjøre

den, skulle vi lære bedre at skatte, hvad vi skylde denne guddommelige Religion.

August kom til Regjeringen ved Forbrydelser, og regjerede under Dydens Maske. Han kom efter en Erobrer, og blev, for at udmærke sig, fredsommelig. Da han ei kunde vorde en stor Mand, vilde han være en lykkelig Fyrste. Han skjenkede sine Undersaatier en dyb Ro; et umaadeligt Stof til Fordærvelse blev indbysset; denne Rolighed blev kaldet Lykke. August havde det Talent, som veed at nytte Omstændighederne; det er det, som høster de Frugter, det sande Genie har tilberedt; hiint følger efter dette, men ledsager det ei altid.

Tiberius foragtede Menneskene altfor meget; og især lod han dem altfor meget mærke denne Foragt. Den eneste Følelse, som han oprigtigen lagde for Dagen, var netop den, som han burde have forbulgt; men det var et Glædesskrig, som han ei kunde andet end udstøde, da han fandt det romerske Folk og Senat at være endnu nedrigere end hans eget Hjerte.

mine Læsere bekjendte med dette saa navnkundige (jeg vil derfor just ikke sige: udmærkede) Værk. Oversættelsen er gjort efter en forkortet Udgave à l'usage de la jeunesse. Paris 1807., se Tom. II. Livre VIII. chap. XII.

Da man saae dette Kongefolk nedkaste sig for Claudius, og tilbede Ænobarbi Søn, kunde man skjønne, at man havde viist det megen Ære ved at iagttage noget Maadehold imod det. Rom elskede Nero. Længe efter denne Tyrans Død bragde hans Indbildninger Riget til at hoppe af Glæde og Haab. Her er det man maa standse for at betragte de romerske Sæder; hverken Titus, eller Antonin, eller Mark Aurel kunde forandre Grundtrækkene deri: alene en Gud var istand dertil.

Det romerske Folk var altid et skrækkeligt Folk: man forfalder ei til saadanne Laster, som det lagde for Dagen under dets Herskere, uden en vis naturlig Vanart, uden en medfødt Fordærvelse i Hjertet. Det fordærvede Athen var aldrig afskyligt; det tænkte i sine Lænker kun paa at nyde. Det sandt, at dets Overvindere ei havde berøvet det Alt, eftersom de havde ladet det beholde Musernes Tempel.

Saalænge Rom elede Dyder, var det unaturlige Dyder *). Den første Brutus henretter sin

*) Forfatteren er her aabenbar uretfærdig imod de gamle dydige Romere. Oversætteren gjør derfor ligesaa lidet denne Yttring som nogle af de følgende af samme Slags til sine. Udg.

Søn, og den anden myrder sin Fader. Der gives visse Pladsdyder (vertus de position) som man altfor let anseer for almindelige Dyder, skjøndt de kun ere locale Resultater. Det frie Rom var i Begyndelsen tarveligt, fordi det var fattigt; tappert, fordi dets Indretninger gave det Vaaben i Haand, og fordi det fremgik af en Røverhule. Det var iøvrigt grumt, uretfærdigt, gjerrigt, vellystigt: det havde intet skjønt, naar man undtager Geniet; dets Characteer var hadefuld.

Decemvirerne træde det under Fødder. Marius udgyder efter Behag Adelens Blod; og Sulla Folkets: for at fuldende Fornærmelsen, afsværger han offentligen Dictaturen. Catilinas Sammensvorne forpligte sig til at myrde deres egne Fædre, og gjøre sig en Spøg af at kuldkaste hiin romerske Majestæt, som Jugurtha har i Sinde at kjøbe. Derpaa følge Decumvirerne og deres Proskriptioner: August befaler Fader og Søn at dræbe hinanden, og de gjøre det. Senatet viser sig høist nederdrægtigt, selv imod Tiber. Nero har som Gud sine Templer. Uden at tale om hine Angivere af de første patriciske Familier; uden at vise, hvorledes Høvdingene for een og samme Sammensværgelse angive og myrde hverandre; uden at afmale Philosopher, som snakke om Dyden midt i

Neros Udsvævelser, en Seneca, som undskylder et Frændemord, og Burrhus *) som paa een Gang roser og begræder det; uden at efterforske under Galba, Vitellius, Domitian, Commodus hine nederdrægtige Handlinger, som man har læst hundrede Gange og som bestandigen sætte os i Forundring: skal eet eneste Træk male os den romerske Skjændsel. Da Plautian, Severi Minister, giftede sin Datter bort til Keiserens ældste Søn, lod han hundrede frie Romere lemlæste, hvoraf nogle vare gifte og Familiefædre, "paa det at hans Datter, siger Historieskriveren, kunde have i sit Følge Gildinger, værdige en Orientens Dronning."

Til denne Nedrighed i Characteren kom en gyselig Sædernes Fordærvelse. Den alvorlige Cato bivaanede de Løsagtigheder, som fandt Sted ved Floras Lege. Sin frugtsommelige Kone Marcia overlader han til Hortensius; nogen Tid efter døer Hortensius, og da han har efterladt Marcia som Arving til alle sine Midler, saa tager Cato

*) Papinian, Jurist og Prætoriets Præfekt, som ei gjorde Profession af Philosophien, svarede Caracalla, der befalede ham at retfærdiggjøre Mordet paa hans Broder Geta: "Det er lettere at begaae et Brodermord end at retfærdiggjøre det." Hist. Aug.

hende tilbage til Fornærmelse for Hortensius's Søn. Cicero skiller sig fra Terentia for at ægte sin Myndling Publia. Seneka beretter os, at der gaves Koner, som regnede deres Aar ikke meer efter Consulerne, men efter Antallet af deres Mænd.

Det var denne samme Nero, der indstiftede de juvenalske Lege. Riddere, Raadsherrer og Fruentimmer af første Rang bleve nødte til, efter Keiserens Exempel, at betræde Skuepladsen, og at synge løsagtige Viser, idet de efterlignede Gjøglernes Gebærder.

Døden udgjorde en væsentlig Deel af de Gamles Forlystelser. Den fandt Sted der deels til Modsætning deels til Forhøielse af Livets Fornøielser. For at opmuntre Maaltiderne lod man Fægtere komme med Skjøger og Fløitespillere. Idet man forlod en Frilles Arme, gik man hen for at see et vildt Dyr drikke Menneskeblod; fra Synet af en Liderlighed gik man over til Skuespillet af et døende Menneskes Krampetrækninger. Hvilket Folk var dog dette, som anbragte Skjændselen baade ved Fødselen og ved Døden!

Slaverne, som dyrkede Jorden, havde bestandig Lænker om Benene; hele deres Underholdning bestod i en Smule Brød, Vand og Salt; om Natten indsluttede man dem i Kjeldere, som

kun fik Luft igjennem et Tagvindue, der var anbragt i Hvelvingen af disse Afslukker. Der var en Lov, som forbød at dræbe Africas Løver, fordi de skulde slaaes til Roms Skuespil. En Bonde, som havde vovet at slaaes med et af disse Dyr om sit Liv, skulde være bleven alvorligen straffet. Naar en Ulykkelig omkom paa Kamppladsen, sønderslidt af et Pantherdyr, eller gjennemboret af en Hjorts Takker, løb visse Syge til for at bade sig i hans Blod og modtage det paa deres graadige Læber. Caligula ønskede, at det romerske Folk havde kun eet Hoved, for at kunne afhugge det med eet Slag. Den samme Keiser fodrede, naar han bivaanede Legene paa Circus, Løverne med Menneskekjød; og Nero var i Begreb med at lade en Ægypter, som var bekjendt for sin Graadighed, æde levende Mennesker. Titus hengav 3000 Jøder til Bytte for vilde Dyr, for at høitideligholde sin Faders Vespasians Fest. Man raadede Tiberius at lade en af sine gamle Venner, som hensmægtede i Fængsel, ombringe: "jeg har ikke forsonet mig med ham," svarede Tyrannen: Ord, som aldeles aande den romerske Tænkemaade. Det var ganske almindeligt, at man myrdede 5, 6, 10 til 20,000 Personer af alle Stænder, Kjøn og Aldere, blot paa en Mistanke af Keiseren, og Slagtoffernes

Slægtninge prydede deres Huse med Løvværk, kyssede Gudens Hænder og bivaanede hans Fester. Man saae under Claudius (og Tacitus fortæller det som et skjønt Skuespil) 19,000 Mennesker at myrde hverandre ved Fucinersøen til den romerske Pøbels Fornøielse. De Stridende hilste Keiseren, inden de begyndte Haandgemænget, med de Ord: Ave, imperator, morituri te salutant! Ord ligesaa feige, som de ere rørende.

Det var en fuldkommen Tilintetgjørelse af al moralsk Følelse, som gav Romerne denne Beredvillighed til at døe, hvilken man saa daarligen har beundret. Selvmord ere altid sædvanlige hos fordærvede Folkeslag. Mennesket, nedværdiget til det Umælendes Instinkt, døer ligegyldigen som det. Vi ville ei tale om Romernes andre Laster, ei om Børnemordet, som var tilladt ved en Lov af Romulus, og stadfæstet ved de tolv Tavler, ei om dette berømte Folks nedrige Gjerrighed. Scaptius havde laant nogle Summer til Raadet i Salamis. Da Raadet ei kunde udbetale ham til den bestemte Termin, holdt Scaptius det saalænge beleiret af Ryttere, at adskillige Raadsherrer døde af Hunger. Stoikeren Brutus, som havde noget at gjøre med denne Folkeplager, interesserede sig for ham hos Cicero, der ei kan andet end føle Fortrydelse derover.

Hvis da Romerne geraadede i Trældom, saa maae de alene takke deres Sæder derfor. Det er Nedrighed, som frembringer Tyrannie, og Tyranniet forlænger siden, ved en retfærdig Vexelvirkning, Nedrigheden. Lader os da ikke meer beklage Selskabets nærværende Forfatning; det meest fordærvede Folk i de nyere Tider er et Folk af lutter Vise, sammenlignet med de hedenske Folkeslag.

Vilde man for et Oieblik antage, at de Gamles politiske Forfatning var bedre end vores, saa er det vist, at deres moralske Forfatning ei kom den nær, hvilken Christendommen har frembragt iblandt os. Og eftersom Moralen, naar Alt kommer til Alt, er Grundvolden til enhver selskabelig Indretning, saa skulle vi aldrig naae Oldtidens Fordærvelse, saalænge vi forblive Christne.

Da de politiske Baand sønderreves i Rom og Grækenland, hvad Tømme blev der da tilbage paa Menneskene? Kunde saamange skjændige Guddommes Dyrkelse vedligeholde Sæderne, som Lovene ei mere understøttede? Nei, langtfra at raade Bod paa Fordærvelsen, blev hiin Gudsdyrkelse et af de kraftigste Midler til at fremme den. Det var netop den skrækkeligste Elendighed, at Tanken om Gudernes Tilværelse, som ellers nærer Dyden hos Menneskene, vedligeholdt Lasterne iblandt Hedningene,

og synes at forevige Forbrydelsen, idet den gav samme et Princip af evig Varighed *).

Fortællinger ere levnede os om Menneskenes Ondskab, og om de skrækkelige Catastropher, som aldrig have undladt at følge Sædernes Fordærvelse.

Og det var denne Romerrigets Fordærvelse, som uddrog fra de fjerne Orkener Barbarerne, der uden at kjende det Ærende, de havde at fuldbyrde,

*) Forfatteren gjør her atter den hedenske Religion Uret. I hvor lidet end dens Moral taaler nogen Sammenligning med den christelige, saa var det dog langtfra at den billigede eller tillod Menneskene de Laster, som man vidste om enkelte Guder. Ogsaa vide vi, at Usædeligheden først fik Overhaand i Grækenland og Rom, da Religionen forfaldt, ei saalænge Bacchus og Venus der ærligt dyrkedes. Dog det synderlige Phænomen: hvorledes en Religion kunde, uden selv at foreholde Menneskene Dyds og Helligheds Mønstre, lede dem, om ikke til Hellighed saa dog til Ustraffelighed, har forført mere upartiske Dommere end vor Forf. Maaskee er det aldrig heldigere forklaret, end nylig af Fr. Jacobi i hans Tale om Grækernes Opdragelse til Sædelighed, som findes i Denkschriften der Königl. Academie der Wissensch. zu München für 1808.
Udg.

kaldte sig af Instinkt Guds Svøbe. Hvad var der blevet af Verden, dersom Christendommens store Ark ikke havde frelst Resten af Menneskeslægten fra denne ny Syndflod? Hvad Lykke skulde der være tilbage til Efterslægten? Hvor skulde Oplysningen have bevaret sig?

Polytheismens Præster udgjorde ikke et Samfund af Videnskabsmænd, uden i Persien og Ægypten; men Magierne og de ægyptiske Præster, som desuden ikke meddeelte Almuen deres Kundskaber, vare ved Barbarernes Indfald ei mere til i Corpus. Hvad Athenens og Alexandriens philosophiske Sekter angaaer, da indsluttede de sig næsten ganske i disse to Byer, og bestode i det høieste af nogle hundrede Rhetorer, som skulde være blevne myrdede tilligemed de øvrige Borgere.

Hos de Gamle fandtes ingen Proselytaand, ingen Iver for at undervise, ingen Opholdssteder i Ørkenen for der at leve med Gud og der frelse Videnskaberne. Hvilken Jupiters Ypperstepræst skulde vel være gangen Attila imøde for at standse ham? Hvilken Levit skulde have overtalt en Alarik til at trække sine Tropper tilbage fra Rom? De Barbarer, som faldt ind i Riget, vare allerede halvt Christne. Men lader os see dem at drage frem under det blodige Banner af Skandinaviens eller Tar=

tarernes Gud, ei mødende paa deres Vei hverken en Modvægt af religiøse Meninger, der tvinger dem til dog at agte noget; eller en Kraft i Sæderne, som dengang begyndte ved Christendommen at fornyes hos Romerne: og vi kunne ei tvivle om, at de jo vilde have ødelagt Alt. Dette var endog Alariks Forsæt; "Jeg føler noget hos mig, sagde denne barbariske Konge, som driver mig til at afbrænde Rom."

Af de forskjellige Folk, som faldt ind i Riget, synes Gotherne at have havt mindst Tilbøielighed til at ødelægge. Theodorik, Odoacers Overvinder, var en stor Fyrste; men han var Christen; og Boetius, hans første Minister, var en christelig Videnskabsmand; derved skuffes alle Gisninger. Men hvad vilde Gotherne have gjort som Afgudsdyrkere? De skulde uden Tvivl have kuldkastet Alt ligesom de andre Barbarer. De fordærvedes desuden meget snart; og dersom de, istedetfor at dyrke Jesus Christus, vare komne til at dyrke Venus og Bacchus, hvilken skrækkelig Blanding vilde da ei være fremkommet af Odins blodige Religion og Grækenlands løsagtige Fabler?

Polytheismen var saaledes skikket til at holde noget sammen, at den endog selv faldt i Stykker paa alle Kanter; og Maximin vilde give den chri-

stelige Former for at understøtte den. Denne Keiser ansatte i hver Provinds en Levit, som svarede til de Christnes Biskop, en Ypperstepræst, som forestillede Metropolitanen. Julian anlagde hedenske Klostre, og lod Baals Præster prædike i deres Templer. Men disse Stilladser, som vare Efterligninger af Christendommen, faldt snart sammen, fordi de ei vedligeholdtes af en dydig Aand, og ei støttede sig paa Sæderne.

Den eneste Klasse af Overvundne, som agtedes af Barbarerne, var Præsternes og Munkenes. Klostrene bleve ligesaa mange hellige Arnesteder, hvorpaa Kunsternes hellige Ild bevaredes tilligemed det græske og latinske Sprog. Roms og Athenens første Borgere, som havde skjult sig i det christelige Præstedømme, undgik saaledes Døden eller Trældommen, hvortil de med den øvrige Deel af Folket skulde været fordømte.

Man kan skjønne, i hvilken Afgrund vi for nærværende Tid skulde have været nedsjunkne, hvis Barbarerne havde oversvømmet Verden under Polytheismen, af de Nationers nærværende Forfatning, hos hvilke Christendommen er udslukket. Vi skulde alle være tyrkiske Slaver, eller noget endnu værre; thi Muhamedanismen har i det mindste en moralsk Grundvold, som den har laant

af den christelige Religion, hvoraf den i Grunden kun er en meget fjern Sekt. Men ligesom den første Ismael var en Fiende af den gamle Jacob, saaledes er den anden en Forfølger af den nye.

Det er da høist sandsynligt, at uden Christendommen skulde Selskabets og Oplysningens Skibbrud have været fuldstændigt. Man kan ikke beregne, hvormange Aarhundreder der skulde have været nødvendige for Menneskeslægten til at arbeide sig op af den Uvidenhed og det udartede Barbarie, hvori den skulde have været begravet. Der udfordredes ei mindre end en utallig Hær af Eneboere, adspredte over de tre Verdens Parter, og arbeidende i Enighed til samme Maal, for at bevare disse Gnister, der hos de Nyere have antændt Videnskabernes Fakkel. Endnu een Gang: ingen Hedenskabets politisk, philosophisk eller religiøs Forfatning, havde været istand til, naar Christendommen havde manglet, at yde denne uskatteerlige Tjeneste. De Gamles Skrifter undgik, fordi de fandtes adspredte i Klosterne, tildeels Gothernes Ødelæggelser. Endelig var Polytheismen ikke som Christendommen en lærd Religion, om jeg maa udtrykke mig saaledes, fordi den ikke, som denne, forbandt Metaphysiken og Moralen med de religiøse Dogmer. Den Nødvendighed, hvori de christelige

Præster befandt sig, selv at udgive Bøger, deels for at udbrede Troen, deels for at bestride Kjætteriet, har bidraget kraftigen til Oplysningens Vedligeholdelse og Gjenfødelse.

Under alle optænkelige Hypotheser vil man finde at Christendommen har forebygget det borgerlige Samfunds Forstyrring; thi forudsætter man, at den ikke var kommen paa Jorden, og at, paa den anden Side, Barbarerne vare forblevne i deres Skove, saa truedes den romerske Verden, der ved sine Sæder var ligesom forraadnet, af en frygtelig Opløsning.

Slaverne skulde have gjort Opstand? — Men de vare jo ligesaa fordærvede som deres Herrer; de deelte de samme Fornøielser og den samme Skjændsel; de havde den samme Religion; og denne lidenskabelige Religion tilintetgjorde alt Haab om Forandring i de moralske Grundsætninger. Oplysningen gik ei mere frem, den gik tilbage; Kunsterne vare i Forfald. Philosophien tjente kun til at udbrede et Slags Ugudelighed, som, uden at føre til Afguderiets Afskaffelse, frembragte Atheismens Forbrydelser og Ulykker hos de Store, idet den overlod Overtroens til de Smaae. Havde Menneskeslægten gjort Fremskridt, fordi Nero ei meer troede paa Capitoliums Guder, og fordi han

haanligen traadte Gudernes Billedstøtter under Fødder?

Tacitus paastaaer, at der endnu fandtes Sædelighed i det Indre af Provindserne; men disse Provindser begyndte at blive christelige, og vi tale her i den Forudsætning, at Christendommen ei var bleven bekjendt, og at Barbarerne ei havde forladt deres Ørkener. Hvad de romerske Krigshære angaaer, som sandsynligen skulde have sønderlemmet Riget, da vare Soldaterne ligesaa forbærvede som de øvrige Borgere, og de skulde have været det end mere, dersom de ei vare blevne rekryterede af Gother og Germaner. Alt hvad man ved Gisning kan udfinde er, at efter lange borgerlige Krige, og et almindeligt Oprør, som skulde have varet flere Aarhundreder, skulde Menneskeslægten have været nedsat til nogle faa Mennesker som vankede om imellem Ruinerne. Men hvor mange Aar skulde denne nye Folkestamme ei have behøvet for at udstrække sine Grene over saamange Levninger? Hvor lang Tid skulde ei de forglemte eller tabte Videnskaber have anvendt paa at gjenfødes, og i hvilken Barndomstilstand skulde ei Selskabet endnu den Dag i Dag er, have befundet sig?

Ligesom Christendommen har frelst Selskabet fra en fuldkommen Forstyrring, ved at omvende

Barbarerne og opsamle Civilisationens og Kunsternes Levninger, saaledes skulde den ogsaa have frelst den romerske Verden fra dens egen Fordærvelse, dersom denne Verden ei havde bukket under for fremmede Vaaben: en Religion alene kan fornye et Folk i dets Kilder. Og Jesu Christi Lære opførte allerede paa ny alle Moralens Grundvolde. De Gamle tillode Børnemord og Opløsning af Ægteskabets Baand, hvilket i Grunden ikke er andet end det første selskabelige Baand; deres Fromhed og Retfærdighed var bunden til deres Fædreneland; den overskred ikke dettes Grændser; Folkeslagene imellem sig havde andre Grundsætninger end de enkelte Borgere; Blufærdighed og Menneskekjerlighed vare ei ophøiede til Dyders Rang; den talrigste Menneskeklasse var Slaver; Selskabsformen vaklede bestandig imellem Folke-Anarchie og Despotisme: disse vare de Onder, med hvilke Christendommen medbragte et sikkert Lægemiddel, som den har beviist ved at frie de nyere Selskaber derfra. Selv de første Christnes yderlige Strænghed var nødvendig; der udfordredes Martyrer for Kydskheden paa en Tid, da offentlige Prostitutioner fandt Sted; Bodfærdige, bedækkede med Aske og Haarsæk paa en Tid, da Loven tillod de største Forbrydelser imod Sædeligheden;

Menneskekjerlighedens Heroer, da der gaves Barbariets Uhyrer; og endelig for at unddrage et heelt fordærvet Folk fra Circussens og Fægtepladsens nedrige Kampe, udfordredes der en Religion, der, saa at sige, selv havde sine Athleter og Skuespil i de Thebaiske Orkener.

Jesus Christus kan altsaa i al Sandhed kaldes i verdslig Forstand Verdens Frelser, ligesom han er det i aandelig Betydning. Hans Aabenbarelse paa Jorden er, menneskeligen talt, den største Begivenhed, som nogensinde er indtruffet iblandt Menneskene, eftersom det er fra Evangeliets Kundgjørelse man maa regne, at Verdens Skikkelse har fornyet sig. Det Øieblik, da Menneskenes Søn kom, er meget mærkværdigt: kort før skulde hans Sædelære ei have været saa nødvendig; Folkene holdt sig endnu ved deres gamle Love; lidet sildigere skulde denne guddommelige Messias først have viist sig efter Selskabets Skibbrud.

Vi gjøre os til af Philosophie i dette Aarhundrede; men sandelig den Letsindighed, hvormed vi behandle de christelige Indretninger, er intet mindre end philosophisk. Evangeliet har i enhver Henseende forandret Menneskene; det har bragt dem et umaadeligt Skridt fremad til Fuldkommen-

hed. Betragter det som en stor religiøs Indretning, ved hvilken Menneskeslægten er bleven gjenfødt; da forsvinde alle hine smaae Indvendinger, alle Ugudelighedens Chicaner. Det er vist, at de hedenske Folkeslag vare i et Slags moralsk Barndom, med Hensyn til hvad vi nu ere: skjønne Træk af Retfærdighed, undslupne nogle gamle Folkeslag, nedbryde ei denne Sandhed, og forandre ei Tingenes Grund. Christendommen har upaatvivleligen bragt os nye Kundskaber: det er den Gudsdyrkelse, som passer sig for et Folk, der er modnet med Tiden; det er, om vi maae tale saa, den for Nutiden naturlige Religion, ligesom Forbillederne Alder passede sig for Israels Vugge. I Himmelen har den afskaffet Fleerguderiet; og paa Jorden Slaveriet. Paa den anden Side, naar man betragter dens Mysterier som Forbillede paa Naturens Love, vil deri intet findes stødende for en ophøiet Sjel: Christendommens Sandheder, langtfra at fordre en blind Underkastelse, kræve tvertimod Udøvelsen af den meest oplyste Fornuft.

Denne Bemærkning er saa rigtig, og den christelige Religion, som man har villet gjøre til en Religion for Barbarer, er i den Grad Philosophernes Cultus, at man kan sige: Plato har næsten ahnet den. Ei alene hans Moral, men ogsaa

hans øvrige Lære har paafaldende Ligheder med Evangeliets. Dacier fatter den kortelig saaledes: "Plato beviser, at Ordet har ordnet denne Verden og gjort den synlig; at Kundskab om dette Ord gjør, at man kan føre et lykkeligt Liv hernede, og blive salig efter Døden; at Sjelen er udødelig, at de Døde skulle staae op igjen; at der skal være en Dommedag for Gode og Onde, hvor man ei skal vise sig uden med sine Dyder og sine Laster, hvilke skulle være Aarsag til den evige Lykke eller Ulykke. Endelig havde Plato en saa stor og sand Idee om den høieste Retfærdighed, og han kjendte saa fuldkomment Menneskenes Fordærvelse, at han har viist, at hvis en ganske retfærdig Mand kom her paa Jorden, skulde han finde saa megen Modsættelse i Verden, at han skulde blive kastet i Fængsel, bespottet, pidsket og endelig korsfæstet af dem, som medens de vare fulde af Uretfærdighed, dog vilde ansees for retfærdige."

Christendommens Bagvaskere befinde sig i en Stilling, hvis Falskhed det ikke er vanskeligt at erkjende. Dersom de paastaae, at Jesu Christi Religion er en Cultus, dannet af Gother og Vandaler, da beviser man dem lettelig, at Grækenlands Skoler have havt temmelig tydelige Begreber om de christelige Dogmer; hvis de derimod foregive,

at den evangeliske Lære ikke er andet end de Gamles philosophiske Lære, hvorfor forkastes den da af disse Philosopher? Selv de, som ikke see i Christendommen andet end gamle Sindbilleder paa Himmelen, Planeterne, Stjernebillederne o. s. v. tilintetgjøre ei denne Religions Storhed: af deres Mening skulde dog endnu følge, at den var dyb og høi i sine Mysterier, gammel og hellig i sine Traditioner, hvilke paa denne Maade skulde gaae tilbage til og tabe sig i Menneskeslægtens Barndom. Hvilken besynderlig Ting er det dog, at alle Vantroens Fortolkninger ei ere istand til at udfinde noget Smaat eller Middelmaadigt hos Christendommen.

Hvad den evangeliske Moral angaaer, da er hele Verden enig om dens Skjønhed; jo mere den vorder kjendt og udøvet, desto bedre oplyste blive Menneskene om deres Lykke og sande Fordeel. Statsvidenskaben er saare indskrænket; den høieste Fuldkommenhedsgrad, hvortil den kan komme, er det repræsentative System, som er født med Christendommen; men en saadan Religion, hvis Forskrifter ere en Moralens og Dydens Codex, er en Indretning, som kan raade Bod paa Alt, og blive, i Helliges og Vises Hænder, et almindeligt Middel til Lyksalighed. Maaskee ville engang de for-

skjellige Regjeringsformer, Despotismen undtagen, synes lige gode, og man vil holde sig til de simple moralske og religiøse Love, som ere en varig Grundvold for alle Selskaber og den sande Tømme paa Menneskene.

De som ræsonnere om Oldtiden, og gjerne vilde føre os tilbage til dens Indretninger, forglemme bestandig, at den selskabelige Indretning ei meer er, og ei meer kan være den samme. Hvor en stor moralsk Kraft mangler, der er i det mindste en stor tvingende Magt nødvendig iblandt Menneskene. Men nu kan denne Magt, som bliver til Intet imod den store Hob, ei anvendes uden paa et vist Antal af Individuer. I de gamle Republikker var Hoben, som man veed, Slaver, de Mennesker, som dyrkede Jorden, tilhørte Andre; der gaves en Pøpel, men intet Folk.

Polytheismen (denne i enhver Henseende ufuldkomne Religion) kunde saaledes passe sig med denne ufuldkomne Selskabsform, efterdi enhver Herre var en Slags uindskrænket Øvrighed, hvis skrækkelige Despotisme holdt Slaven i Lydighed, og erstattede ved Lænker, hvad der manglede i moralsk og religiøs Kraft. Da Hedenskabet manglede den fortrinlige Evne, at kunne gjøre den Fattige

dydig,' saa var det nødt til at lade ham behandle som en Forbryder.

Men kunne I, i Tingenes nærværende Forfatning, tæmme en uhyre Masse af Bønder, som ere frie og langt borte fra Øvrighedens Øine? Kunne I i en stor Byes Forstæder forebygge en uafhængig Pøpels Forbrydelser, uden en Religion, som prædiker Pligtens og Dydens Udøvelse i alle Livets Stillinger? Afskaffer den evangeliske Gudsdyrkelse, og I skulle behøve i enhver Landby Politie, Fængsler og Bødler. Dersom da nogensinde, ved en uhørt Omvexling, Altere opreistes hos de nyere Folkeslag for Hedenskabets lidenskabelige Guder; dersom man i et Borgersamfund, hvor Slaveriet er afskaffet, kom til at tilbede Tyven Mercurius og Skjøgen Venus, da skulde det være ude med Menneskeheden.

Det er Tid endelig at gyse ved den Tilstand, hvori vi have levet i nogle Aar *). Man tænke paa den Slægt, som opvoxer i vore Byer og Provindser, paa alle disse Børn, som, fødte under Revolutionen, aldrig have hørt tale om Gud,

*) Disse og de følgende Ord sigte til den franske Revolutions Rædsler, under hvilke Forfatteren udkastede dette Værk. Udg.

eller om deres Sjels Udødelighed, eller om de Straffe og Belønninger, som vente dem i det andet Liv; man tænke paa hvad der kan blive af en saadan Slægt, dersom man ikke iler at lægge Plaster paa Saaret: allerede vise sig de meest foruroligende Symptomer, og Uskyldighedens Alder er alt bleven besudlet med adskillige Forbrydelser *). Maatte da Philosophien, som dog, naar Alt kommer til Alt, aldrig kan trænge ind hos den Fattige, nøies med at beboe den Riges Sale, og overlade i det mindste Hytterne til Religionen; eller endnu heller: maatte den, bedre ledet og værdigere sit Navn, selv nedbryde de Skranker, som den har villet opført imellem Mennesket og dets Skaber!

Vi ville understøtte vore sidste Slutninger med Autoriteter, der ei ville være Philosopherne mistænkte.

"Lidt Philosophie, siger Baco, fører bort fra Religionen, men megen Philosophie fører tilbage dertil: Ingen nægter Guds Tilværelse uden den, som det er magtpaaliggende, at der ingen Gud var til."

"At sige, at Religionen ei er en tilbageholdende Bevæggrund, fordi den ei altid holder til-

*) De offentlige Blade gjentage Forbrydelser som ere begaaede af ulykkelige Børn paa 11 eller 12 Aar. Orig.

bage fra Kasten, er, efter Montesqvieu, det samme som at sige, at de borgerlige Love heller ikke ere nogen tilbageholdende Bevæggrund. Spørgsmaalet er ikke, om det var bedre, at en vis Person eller et vist Folk havde ingen Religion, end at det misbruger den, det har; men der maa spørges, hvilket er det mindste Onde, enten at man undertiden misbruger Religionen, eller at der slet ingen Religion fandtes iblandt Menneskene."

"Historien om Sabbaco, siger samme berømte Mand, er beundringsværdig. Thebens Gud aabenbarede sig for ham i Drømme, og befalede ham at ombringe alle Ægyptens Præster; han sluttede deraf, at Guderne ei meer fandt for godt, at han skulde regjere, eftersom de befalede ham noget, der var saa stridende imod deres sædvanlige Villie; og han begav sig til Æthiopien."

"Endelig udraaber J. J. Rousseau, flyer dem, som under Foregivende af at forklare Naturen, udsaae i Menneskenes Hjerter mistrøstende Lærdomme: deres tilsyneladende Skepticisme er hundrede Gange mere bekræftende og dogmatisk, end deres Modstanderes afgjørende Tone. Under det stolte Foregivende, at de alene ere oplyste, sanddrue og oprigtige, underkaste de os bydende deres bidende Kjendelser, og give os som sande

haanligen traadte Gudernes Billedstøtter under Fødder?

Tacitus paastaaer, at der endnu fandtes Sædelighed i det Indre af Provindserne; men disse Provindser begyndte at blive christelige, og vi tale her i den Forudsætning, at Christendommen ei var bleven bekjendt, og at Barbarerne ei havde forladt deres Ørkener. Hvad de romerske Krigshære angaaer, som sandsynligen skulde have sønderlemmet Riget, da vare Soldaterne ligesaa forbærvede som de øvrige Borgere, og de skulde have været det end mere, dersom de ei vare blevne rekryterede af Gother og Germaner. Alt hvad man ved Gisning kan udfinde er, at efter lange borgerlige Krige, og et almindeligt Oprør, som skulde have varet flere Aarhundreder, skulde Menneskeslægten have været nedsat til nogle faa Mennesker som vankede om imellem Ruinerne. Men hvor mange Aar skulde denne nye Folkestamme ei have behøvet for at udstrække sine Grene over saamange Levninger? Hvor lang Tid skulde ei de forglemte eller tabte Videnskaber have anvendt paa at gjenfødes, og i hvilken Barndomstilstand skulde ei Selskabet endnu den Dag i Dag er, have befundet sig?

Ligesom Christendommen har frelst Selskabet fra en fuldkommen Forstyrring, ved at omvende

Barbarerne og opsamle Civilisationens og Kunsternes Levninger, saaledes skulde den ogsaa have frelst den romerske Verden fra dens egen Fordærvelse, dersom denne Verden ei havde bukket under for fremmede Vaaben: en Religion alene kan fornye et Folk i dets Kilder. Og Jesu Christi Lære opførte allerede paa ny alle Moralens Grundvolde. De Gamle tillode Børnemord og Opløsning af Ægteskabets Baand, hvilket i Grunden ikke er andet end det første selskabelige Baand; deres Fromhed og Retfærdighed var bunden til deres Fædreneland; den overskred ikke dettes Grændser; Folkeslagene imellem sig havde andre Grundsætninger end de enkelte Borgere; Bluferdighed og Menneskekjerlighed vare ei ophøiede til Dyders Rang; den talrigste Menneskeklasse var Slaver; Selskabsformen vaklede bestandig imellem Folke-Anarchie og Despotisme: disse vare de Onder, med hvilke Christendommen medbragte et sikkert Lægemiddel, som den har beviist ved at frie de nyere Selskaber derfra. Selv de første Christnes yderlige Strænghed var nødvendig; der udfordredes Martyrer for Kydskheden paa en Tid, da offentlige Prostitutioner fandt Sted; Bodfærdige, bedækkede med Aske og Haarsæk paa en Tid, da Loven tillod de største Forbrydelser imod Sædeligheden;

Menneskekjerlighedens Heroer, da der gaves Barbariets Uhyrer; og endelig for at unddrage et heelt fordærvet Folk fra Circussens og Fægtepladsens nedrige Kampe, udfordredes der en Religion, der, saa at sige, selv havde sine Athleter og Skuespil i de Thebaiske Ørkener.

Jesus Christus kan altsaa i al Sandhed kaldes i verdslig Forstand Verdens Frelser, ligesom han er det i aandelig Betydning. Hans Aabenbarelse paa Jorden er, menneskeligen talt, den største Begivenhed, som nogensinde er indtruffet iblandt Menneskene, eftersom det er fra Evangeliets Kundgjørelse man maa regne, at Verdens Skikkelse har fornyet sig. Det Øieblik, da Menneskenes Søn kom, er meget mærkværdigt: kort før skulde hans Sædelære ei have været saa nødvendig; Folkene holdt sig endnu ved deres gamle Love; lidet sildigere skulde denne guddommelige Messias først have viist sig efter Selskabets Skibbrud.

Vi gjøre os til af Philosophie i dette Aarhundrede; men sandelig den Letsindighed, hvormed vi behandle de christelige Indretninger, er intet mindre end philosophisk. Evangeliet har i enhver Henseende forandret Menneskene; det har bragt dem et umaadeligt Skridt fremad til Fuldkommen-

hed. Betragter det som en stor religiøs Indretning, ved hvilken Menneskeslægten er bleven gjenfødt; da forsvinde alle hine smaae Indvendinger, alle Ugudelighedens Chicaner. Det er vist, at de hedenske Folkeslag vare i et Slags moralsk Barndom, med Hensyn til hvad vi nu ere: skjønne Træk af Retfærdighed, undslupne nogle gamle Folkeslag, nedbryde ei denne Sandhed, og forandre ei Tingenes Grund. Christendommen har upaatvivleligen bragt os nye Kundskaber: det er den Gudsdyrkelse, som passer sig for et Folk, der er modnet med Tiden; det er, om vi maae tale saa, den for Nutiden naturlige Religion, ligesom Forbilledernes Alder passede sig for Israels Vugge. I Himmelen har den afskaffet Fleerguderiet; og paa Jorden Slaveriet. Paa den anden Side, naar man betragter dens Mysterier som Forbillede paa Naturens Love, vil deri intet findes stødende for en ophøiet Sjel: Christendommens Sandheder langtfra at fordre en blind Underkastelse, kræve tvertimod Udøvelsen af den meest oplyste Fornuft.

Denne Bemærkning er saa rigtig, og den christelige Religion, som man har villet gjøre til en Religion for Barbarer, er i den Grad Philosophernes Cultus, at man kan sige: Plato har næsten ahnet den. Ei alene hans Moral, men ogsaa

Christendommen er fuldkommen, Menneskene ere ufuldkomne.

Nu kan en fuldkommen Virkning ei fremkomme af en ufuldkommen Aarsag.

Christendommen er altsaa ei kommen fra Menneskene.

Dersom den ei er kommen fra Menneskene, kan den alene være kommen fra Gud.

Hvis den er kommen fra Gud, have Menneskene ei kunnet lære at kjende den uden ved en Aabenbaring.

Altsaa er Christendommen en aabenbaret Religion.

III.

En ny Apologie for Geistlighedens Cælibat, af Dr. Feßler *). Med en Gjendrivelse af Udgiveren.

1. Apologien.

Den catholske Kirke fordrer, at dens indviede Embedsmænd skulle være ugifte; og sandsynligviis vil den bestandig staae fast paa denne Fordring. Retmæssigheden af samme er ophøiet over al Tvivl og Strid, saalænge som det ei af Naturretten eller Moralloven kan udledes, at den Pligt: at gifte sig, er ubetinget forbindende for ethvert Menneske under alle Omstændigheder. Hvem Ægtestanden

*) Findes i hans Ansichten von Religion u. Kirchenthum. 2ter Th. S. 345—364.

er en Fornødenhed, han begaaer en Forbrydelse, naar han opoffrer sig til den geistlige Stand, eller forbliver i samme. Den Kirke, som forbyder sine Præster, Sjelesørgere og Bispopper at gifte sig, saalænge de ville være i disse Embeder, handler ligesaa retmæssigt som den Huusfader, der ingen gifte Tjenestefolk vil holde. Den kalder sine Indviede til Arbeide, til Selvfornægtelse, til deres Krafts Anstrængelse for de Troendes aandelige Velfærd, ei til Forsørgelse eller behageligt Livsnydelse. Eller skulde ogsaa den catholske Kirke forglemme sit Øiemed og nedværdige sig til et foragteligt Hospital for Mennesker, som enten for dorske eller for uskikkede til en besværligere borgerlig Haandtering, fandt hos den et mageligt Udkomme for Kone og Børn, og klagede over deres Arbeides trættende Byrde, naar de maaskee paa een Dag havde een Prædiken, to Barnedaaber, to Vielser, een Begravelse at besørge? Exempler af dette Slags forekommer ofte i den evangeliske Kirke; derimod indestaaer jeg med mit Liv og min Ære for, at de ere sjeldnere i den catholske Kirke, i Forhold til dens Omfang; men de høre uundgaaeligen til Dagens Orden, saasnart Cælibatsloven ophæves. Ophæve den kan Kirken vel, siden hiin Lov er ikke af guddommelig, men kirkelig Oprindelse.

I den græske Kirke var det fra Arilds Tid forbudt endog Subdiaconerne at gifte sig efter modtagen Vielse. Dette beviser den 27de apostoliske Canon, Justinian *) og den 6te Canon af det almindelige Concilium i Constantinopel A. 792. — Vare de iforveien gifte, saa maatte de underkaste sig Afholdenhedsloven, hvilket Epiphanius bevidner **). I den latinske Kirke var i de ældre Tider ægteskabelig Omgang dem kun hist og her, ei allevegne, formeent. Af disse ere Concilierne i Illyberis (can. 33.) i Carthago II. (can. 2.) i Tours (I. can. 2.) i Orleans (A. 538. can. 2. og 549. cap. 5.). Først i A. 1089 under Urban II. blev Afholdenhedsbudet almindeligt udstrakt til Subdiaconerne.

Men aldrig var det Biskopperne, Præsterne eller Diaconerne i den græske eller latinske Kirke tilladt at gifte sig, naar de først vare indviede. Naar Mænd, som allerede vare gifte i Orienten ophøiedes til Episkopatet, saa maatte de love Afholdenhed, og deres Koner gaae i et Kloster, og dette overeensstemmende med den 12te Canon af

*) Lib. 45. cap. de Episcop. et clericis. item Novella 22. cap. 42. coll. 4. tit. 1.

**) Expositio fidei catholicæ cap. 21. et hæres. 59. num. 4.

det ovenanførte Concilium i Constantinopel, hvilken endnu iagttages i den græske Kirke. Præster og Diaconi, som før Indvielsen vare gifte, maatte i de 6 første Aarhundreder i begge Kirke afholde sig fra ægteskabelig Omgang. Først i det 7de Aarhundrede afløb den græske Kirke fra denne Strænghed, og indskrænkede Afholdenhedsloven alene til Biskopperne (Conc. Cpolit. can. 13.); den latinske dermod blev standhaftigen derved, som mange Concilielove vise.

Først i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede bleve Ægteskaber, som Geistlige havde sluttet imod Kirkelovene efter deres Indvielse erklærede for ugyldige og opløste. Før denne Tid bleve de vel holdte for utilladelige, men dog for gyldige, og de Skyldige dømte til Bod, afsatte fra deres Værdighed, og for bestandig udelukkede af den geistlige Stand. Ophavsmanden til denne nye Lov var Calixtus I. i General-Conciliet i Rom (A. 1123. can. 21.). Den blev stadfæstet under Eugenius III. i Conciliet til Rheims (1148. can. 7.) under Alexander III. i Conciliet til Rom (1176.) og af Conciliet i Trient (Sess. 24. can. 9.). Alle Concilier, Kirkefædre og Paver beraabe sig i deres Love og Vidnesbyrd paa Pauli Lære (1 Cor. VII, 32—35.); og naar vi ei reent ud ville nægte den

catholske Kirke, som et lovligt Selskab betragtet, den lovgivende Magt, saa kunne vi ei heller erklære Cælibatsloven, saaledes som den bestod indtil det 12te Aarhundrede, for uretmæssig; men alle dens følgende Love, at Præsternes Ægteskaber opløses som ugyldige, at de Skyldige dømmes til Kirkebod og dog skulle vedblive at være Medlemmer af den geistlige Stand, overskride dens Rettigheders Grændser; thi de stride imod dens Øiemed. Har først en Biskop, Præst eller Diaconus sat sig ud over det ældre Cælibats-Bud, saa vil Ophævelsen af hans Ægteskab ikke gjøre ham kydsk, Boden ikke gjøre ham bedre, og Tvangen for ham, at forblive i sin Stand, ei vække hos ham den kirkelige Sands. Kirken gjør ham derved til en Ulykkelig, af hvem den kun kan vente sig slet Tjeneste, til en Lastefuld, af hvem den kun kan vente Forargelse; den tvinger ham til at arbeide imod dens Øiemed. Ifølge dens Bestemmelse — og videre strækker sig ikke dens Magt — er den slet ikke berettiget til andet, end for bestandig at udelukke ham fra alle geistlige Functioner, Rettigheder og Beneficier, og lade ham efter sin Villie gifte sig. Gaaer den videre, for at sætte sin uretmæssige Tvang igjennem, saa er det Statens Pligt, at beskytte, ikke Kirken i dens Uret, men Statsborgeren i sin Frihed og Sikker-

hed. Lad den endog straffe ham med Kirkeband (hvilket rigtignok ei kan nægtes den) det vil ikke skade den gifte Expræst, naar han kun var enig med sin Samvittighed. Lad Regjeringen erklære den Dag i Dag er, at alle Præster, som ville forlade denne Stand og gifte sig, kunne gjøre sikker Regning paa dens virksomme Beskyttelse; og den har gjort langt meer for den catholske Kirkes Renselse fra ukaldede og uduelige Lærere, end alle muelige Conciliebeslutninger, Buller og Censurer kunne udvirke. Kun maa Ingen fortænke den catholske Kirke i, at den vægrer sig ved at ophæve en Lov i Almindelighed, som i den ældre Form var et af de virksomste Midler til dens Diemeds Beforbring.

Forudsat, at det frivole eller sletsindede Menneske, han være gift eller tvungen til ledig Stand, overalt intet duer, saa maa man indrømme mig, at den bedre men ugifte Præst kan mere være en virksom Lærer, en inderlig Ven, en deeltagende Raadgiver og elskende Fader for sin Menighed, end den ligesaa gode, men ved huuslige Sorger og Forretninger adspredte, af en snart sygelig, snart utilfreds, snart lidenskabelig Hustrue ængstede og piinte Huusfader, der desuden er bekymret for en opvorende Børnefloks Opdragelse og Forsørgelse. Vel veed jeg, at mange evangeliske og reformeerte

Præster, uagtet al deres huuslige Kummer, alle Sorger, Piinsler og Adspredelser, ere aldeles Fædre og Tjenere for deres Hjord; men efter min Erfaring kan jeg kun lade disse Exempler paa en saa mægtig Menneskekraft gjælde som Undtagelser fra Regelen, og selv ved disse maa jeg endda spørge: om de tillige ere det for deres Familier? og hvis disse tilraabe mig et oprigtigt glædeligt Ja, da bøier jeg oprigtigen mit Hoved og mit Hjerte for den Storhed, hvortil den ugifte catholske Præst, af Mangel paa Leilighed, aldrig kan opsvinge sig. Derimod erholder denne lettelig noget, som kun sjelden bliver den gifte protestantiske Præst fuldkommen til Deel, og dog er uundværligt, hvis hans Anstrængelse og Opofrelse skal velsignes med Held: Menighedens Troe paa hans Uegennyttighed. De catholske Sognekald ere i Almindelighed saaledes aflagte, at der er sørget for Præstens første Fornødenheder. Han kan ikke let komme i den Stilling, at han med Strænghed skulde indkræve, end sige ved Rettens Middel tiltvinge sig jura stolæ eller andre Afgifter, thi han har kun sig selv at sørge for; og hans Menighed, for hvem han ganske opoffrer sig, vil desuden ikke lade ham lide Nød. Det vil blive ham muligt, ei alene at eftergive de Fattigere deres Afgifter, men endog

af meddele dem af de Riges Gaver, han kan uden stor Opoffrelse foregaae andre med et godt Exempel paa Gavmildhed imod den lidende Armod, som Concilier og gjøre ham til den helligste Pligt. Den hele Menighed veed, at han har Ingen at forsørge, ingen Arvinger at berige; at han ei engang kan gjøre Testament ihenseende til det, han har sammensparet af sine Præsteindkomster; den seer ham ophøiet over Trang til at samle, over al Omsorg for Fremtiden: al hans Flid, Iver og Anstrængelse i Embedet kan den kun udlede af den uegennyttigste Kjerlighed til sig. Sjelden befinder den gifte Præst, end ikke den bedste og værdigste, sig i denne lykkelige Stilling: han skylder sig og sin Familie at indkræve det, som lovligen tilkommer ham; han kan kun bortskjænke lidet, og tør, var det blot for Exemplets Skyld, ei eftergive noget. Undlader han at anraabe Rettens Hjelp imod Mennesker, som han saa ofte har indprentet Eftergivenhed imod Skyldnere, og Barmhjertighed imod Trængende, saa vil han ofte nødes til med Kone og Børn at undvære det Nødvendige, og dog ville de samme Mennesker med misundelige Øine betragte det tarvelige Maaltid, han anretter for Venner eller Familie, som et Fraadserie for deres møisommeligen sammensparede Gaver. Eller hvis de ikke ere saa

slet findede, vil dog deres egennyttige Selvbevidsthed aldrig lade dem komme til den Overbeviisning, at Præsten ved al sin Hengivenhed og al sin Anstrængelse intet andet Diemeed har end deres evige Vel.

Men der gives allevegne, følgelig og i Præstestanden, flere middelmaadige end fortrinlige Mennesker. Og saa iblandt disse er den ledige Præsts Forhold gunstigere for hans Embedsforretninger og Kirkens Bestemmelse, end det, hvori den gifte Præst befinder sig. Det er ethvert ei ganske fordærvet Menneske en Trang at slutte sig til Noget med sit hele Hjerte, og gjøre det til Centralpunktet for sin meest anstrængede Virksomhed. Dette Noget er sædvanligen det, som anbefaler sig ham ved Skinnet af en fortrinlig Gavnlighed og Behagelighed. Derfor, kunde man tænke, vil den ugifte Præst hengive sig til Spil, Jagt, Fuglefangst, Hoverie o. s. v. — Taalmodighed! Dette vilde maaskee Slyngler gjøre; men om dem tales her ikke endnu. For Præster, som bør sættes i Middelklassen, har Præstestandens Ære og Værdighed, hvori de tage Deel, den ædle Ordensaand, hvorved de føle sig hævede, den barnlige Hengivenhed af 3 til 400 Mennesker, som de regjere, og Haabet om udmærkende Fortrin, hvilke sjelden udeblive, uendelig meer Tillokkelse som noget Nyt-

rigt og Behageligt, end Lombre=Bordet, ell
Flok Agerhøns, eller Fuglefængerpladsen eller
forbudne Kys; og denne Tillokkelse kunne de
ganske Sjel hengive sig til, saasnart de intet
i deres Huus uden en kydsk Huusholderske, hv
kunde holde dem tilbage og fængsle dem.
ganske anden Retning tager hiin Fornødenhed
slutte sig til noget, hos den gifte Pr
Ham er hans Familiес Vel Øiemedet, h
Embedsbestyrelse og Menighed kun Middel
Kirkens og Skolens Fordring maa lære at forli
med Qvægstaldens, Haugens og Markens nærn
og høiere Fordringer. Ogsaa ham ligger Præ
standens Ære og Værdighed paa Hjertet; men
som noget Stort og i sig selv Ærværdigt,
for saavidt den er det uundværlige Medium, hv
ved hans og Embedsbrødres huuslige Forfatni
bestaaer. Selskabsaanden — Katholicismens
sterste Støtte, og den mægtigste Drivefjeder h
dens Præster — er ham fremmed; Ammestuen sla
per hans Svingkraft; han vil aldrig, uden vol
somt at sønderrive de helligste Baand, hæve
over Familieaanden.

Kun den, som var fremmed i Verden, kun
ved disse Betragtninger forglemme de Uværdig
som dyrke Bugen, og hvad der er underordnet der

som deres Afgud, hvis Antal e-
er ei ubetydeligt. Ihenseent-
tales om den større Nytte, men
Skade, Kirken kan have af den
Kirkens Fordeel meer for den
Præst. Kun ved et Mirakel e-
den paa Aand og Hierte vanir-
findede Præst dog var en god A-
fader; efter Tingenes sædvanl.
Tvedragt, grov Opførsel og
handling med alle de ulykkelige F-
dant Liv drager efter sig, hans
storie. Menigheden hører Tjen-
ynker Børnene, som løbe vill
nøgne omkring, seer Hustruens
grædte Øine, og fatter Afsky fr.
handler saaledes tvertimod det
derimod den ugifte Præst dri-
Huusholderske eller med Lands-
alle de øvrige Udsvævelser ere d-
saa er Forargelsen dog langtfra
fordærvelig, som den, der fø-
eller Fortsættelsen af et uer-
Driver han sit Væsen saa uk-
anklaget, saa er hans Afsættel-
hols første Skridt. Gaaer

Værks, saa beroer det ganske paa hans øvrige Embedsførelse, om Mistanken skal udbrede sig og blive høit omtalt, eller snart igjen uddøe med nogle Fa[illegible]
Den tjenstfærdige, i sit Embede ivrige Præst tør vove meget, som den skjødesløse og utjenstagtig ei upaatalt skulde driste sig til; og selv den gemene Mand er ikke saa let tilbøielig til, paa et blo[t] Rygte, at troe noget Ondt om den Mand, som han paa sin Viis elsker og agter. I det mindst bliver det i enhver Stilling og under ethvert Forhold lettere for den ugifte Præst end for den gifte, at vedligeholde hos sin Menighed Troen paa sin Hellighed.

Denne Troe er for den catholske Præst det Certificat, som sikkrer ham et ufeilbarligt Held i alle sine Bestræbelser: et Held, som den Præst, der ei har modtaget nogen formelig Indvielse, og som omarmer en Kone, aldrig skal faae hos den gemene Mand. Hellig er i hans Øine kun den, som ved en eller anden udvortes Ceremonie er graderet dertil, og som af Kjerlighed til Gud, efter den almindelige Mening, afholder sig fra sandselig Lyst. Jeg indrømmer gjerne, at disse menig Mands Meninger intet due; at ogsaa han kan og bør ledes til at kjende og agte sand Dyd: men just derfor behøver Præsten, som skal og alene ka[n]

udvirke dette Under, til en Tid fra Menighedens Side en exalteret Mening om hans Gudelighed, og Troe paa hans Hellighed. Denne opliver i Tilhørernes Hjerter hans Lærdomme, som uden samme skulde kun komme i Hukommelsen, og deraf atter forsvinde uden Frugt.

Man finde sig derfor i min Tilstaaelse, at jeg iblandt den catholske Kirkes Love ei kjender nogen hensigtsmæssigere, end Cælibatsloven for dens Præster. Kun burde den af Regjeringen tvinges til at indføre igjen den ældre Form af samme, hvis den vægrer sig ved at agte Menneskets naturlige og uafhændelige Ret til enten at fortsætte eller efter sin Samvittigheds Bydende at opløse et selvvalgt Forhold under visse Betingelser. Alterets Tjener var Statsborger førend han blev Præst: det bør staae ham frit for, sikker og ukrænket at paatage sig det borgerlige og ægteskabelige Livs Byrder, saasnart han giver Slip paa alle Præstedømmets Rettigheder, Functioner og Fordele. I protestantiske Stater kan han byde den kirkelige Mægts Misbrug Trods; og Menneskeslægtens Genius vil ogsaa oplyse Regjeringen i de catholske Lande, og hielpe den til at indsee, hvor den heller bør understøtte Borgeren i hans Frihed, end Kirken i dens Uret.

2. Gjendrivelse af Udgiveren.

Jo sindigere dette Forsvar for den catholsk Kirkes Cælibatslov er skrevet, og jo meer upartis en Dommer Forfatteren (der selv er en Apostat fr den catholske Kirke: forhen Munk, nu Protestan og gift Mand) kunde synes at være, desto snarer torde det hos enkelte Læsere opvække Tvivl o Skrupler om Retmæssigheden og Gavnligheden a den Frihed, som vor Kirke indrømmer sine Lærer til at gifte sig. Ihvorvel jeg nu ikke venter, a Mange vilde skjenke Forfatterens heelt sophistisk Grunde deres Bifald, saa ansaae jeg det dog fo passende, da jeg besluttede at levere mine Læser denne i flere Henseender mærkelige Apologie, a tilføie den nogle Bemærkninger, der, som je haaber, skulle lægge det Urigtige i Forfatteren Præmisser eller Conclusioner for Dagen. Iøvrig gjør jeg ikke Regning paa, at fortjene megen Ær ved denne Gjendrivelse, da det ei kunde koste mi synderlig Møie at opdage det Falske eller Halvsand i Forfatterens Beviisførelse. Vel har han, i d mindste i Læserens Gunst, vundet noget ved ku at forsvare Cælibatet i dets mildere Form; me paa den anden Side har han gjort det lettere f os at angribe hans Mening, end det er at ove

kvise Papisterne om deres Vildfarelse, naar de foregive Cælibatet at grunde sig paa de saa kaldte evangeliske Raad, for hvilke de ville finde Sanction i det Nye Testamente. Mod dem maa man nødvendigen først føre det vidtløftige Beviis for, at hverken Jesus eller Apostlene have givet, eller — ifølge Morallovens Natur — kunnet give *enkelt* Mand eller enkelt Stand en Anviisning til Dyd og Hellighed, som var overflødig for de øvrige Christne. Da vor Forfatter kun etsteds antyder denne Katholikernes sædvanlige Paastand, men ikke selv udgiver Cælibatsloven for bibelsk eller Geistlighedens Cælibat for en apostolisk Indretning: *saa behøve* vi ogsaa kun i Forbigaaende at tage Hensyn til hiin Paastand (der desuden tusinde Gange er gjendrevet); og have imod ham blot at undersøge, først om Kirken er beføiet til at gjøre en saadan Indretning, og dernæst om den er saa gavnlig for Læreembedets Værdighed og den sande Christendoms Fremme, som Dr. Feßler formener.

Synderligt er det da strax i Begyndelsen at see Forfatteren med den fuldkomneste Tillid bygge sin Beviisførelse paa et saa aabenbart falskt Præmis, som dette er: "Retmæssigheden af Cælibatsloven er ophøiet over al Tvivl og Strid, saalænge som det ei af Naturretten eller Morallovgn kan ud-

ledes, at den Pligt, at gifte sig, er ubetinget o
forbindende for ethvert Menneske under alle Om
stændigheder." Saa er det da et Samfund tillad
at forbyde sine Medlemmer Alt, hvad der ei paa
ligger dem som ubetinget Pligt? Jeg frygter me
get for at det Selskab, som lagde denne Regel ti
Grund for sin Indretning, vilde blive en Utin
d. e. aldeles mangle Medlemmer; thi hvo vil ve
saaledes bortgive sin Frihed ihenseende til den uen
delige Række af tilladelige Ting (Adiaphora)
Og hvilke Urimeligheder kunde den katholske Kirke
ifølge hiint Axiom, tillade sig? Forfatteren vi
dog ikke nægte, at den Pligt at gifte sig kan
gjøres gjældende hos langt flere Mennesker, end
den at studere f. Ex., eller at lære Latin og
Græsk: da det nu ikke ved noget Naturrettens eller
Moralens Bud kan gjøres alle Mennesker til Plig
at studere de gamle Sprog eller Videnskaberne i Al
mindelighed, saa skulde det efter Forfatterens
Slutningsmaade ogsaa være retmæssigt, om den
katholske Kirke fik det Indfald at forbyde sine Læ
rere alle Studier. Hvo seer her ikke det Grund
falske i Principet?

Det hjelper ei at Forfatteren tilføier: "hvem
Ægtestanden er en Fornødenhed, han begaaer en
Forbrydelse, naar han opoffrer sig til den geistlig

Stand eller forbliver i samme; og ligesaalidet vinder han ved at beraabe sig paa Exemplet af en Huusbonde, der handler retmæssigt, naar han ingen gifte Tjenestefolk vil holde. Thi bliver det først beviist (som det jo lettelig kan, endog af Bibelens egne Ord), at det er Menneskets Bestemmelse, følgelig og Forpligtelse i Almindelighed, at formere Jorden og forplante sin Slægt: saa hører Tilladelse til at gifte sig til de i alle Forhold uafhændelige Menneskerettigheder; og følgelig kan Kirken ligesaalidet som Staten forbyde den fuldvorne og sunde Mand, som har Evne til at forsørge Kone og Børn, at gifte sig. Hvad Lignelsen angaaer, da halter den betydeligt. Thi Lovene tillade jo ikke nogen Huusfader at jage sine Tyende ud af sin Tjeneste i det Øieblik, de gifte sig. Han kan i dette Tilfælde, som uden det, opsige dem, men ei straffe dem derfor. Nu er det vel saa, at vor Forf. ei heller vil tillade den katholske Kirke at straffe verdsligen den Præst, som gifter sig; men hvo indseer ikke, at de geistlige Straffe, han tillader den, Afsættelse og Band, baade i sig selv ere meget haarde, og have for den gifte Præsts borgerlige Befindende de sørgeligste Følger? Desuden beviser den valgte Lignelse (som Lignelser i Almindelighed) intet. De tvende sammenlignede

af meddele dem af de Riges Gaver, han kan uden stor Opoffrelse foregaae andre med et godt Exempel paa Gavmildhed imod den lidende Armod, som Concilier og gjøre ham til den helligste Pligt. Den hele Menighed veed, at han har Ingen at forsørge, ingen Arvinger at berige; at han ei engang kan gjøre Testament ihenseende til det, han har sammensparet af sine Præsteindkomster; den seer ham ophøiet over Trang til at samle, over al Omsorg for Fremtiden: al hans Flid, Iver og Anstrængelse i Embedet kan den kun udlede af den uegennyttigste Kjerlighed til sig. Sjelden befinder den gifte Præst, end ikke den bedste og værdigste, sig i denne lykkelige Stilling: han skylder sig og sin Familie at indkræve det, som lovligen tilkommer ham; han kan kun bortskjænke lidet, og tør, var det blot for Exemplets Skyld, ei eftergive noget. Undlader han at anraabe Rettens Hjelp imod Mennesker, som han saa ofte har indprentet Eftergivenhed imod Skyldnere, og Barmhjertighed imod Trængende, saa vil han ofte nødes til med Kone og Børn at undvære det Nødvendige, og dog ville de samme Mennesker med misundelige Øine betragte det tarvelige Maaltid, han anretter for Venner eller Familie, som et Fraadserie for deres møisommeligen sammensparede Gaver. Eller hvis de ikke ere saa

slet findede, vil dog deres egennyttige Selvbevidsthed aldrig lade dem komme til den Overbeviisning, at Præsten ved al sin Hengivenhed og al sin Anstrængelse intet andet Diemeed har end deres evige Vel.

Men der gives allevegne, følgelig og i Præstestanden, flere middelmaadige end fortrinlige Mennesker. Ogsaa iblandt disse er den ledige Præsts Forhold gunstigere for hans Embedsforretninger og Kirkens Bestemmelse, end det, hvori den gifte Præst befinder sig. Det er ethvert ei ganske fordærvet Menneske en Trang at slutte sig til Noget med sit hele Hierte, og gjøre det til Centralpunktet for sin meest anstrængede Virksomhed. Dette Noget er sædvanligen det, som anbefaler sig ham ved Skinnet af en fortrinlig Gavnlighed og Behagelighed. Derfor, kunde man tænke, vil den ugifte Præst hengive sig til Spil, Jagt, Fuglefangst, Hoverie o. s. v. — Taalmodighed! Dette vilde maaskee Slynglet gjøre; men om dem tales her ikke endnu. For Præster, som der sættes i Middelklassen, har Præstestandens Ære og Værdighed, hvori de tage Deel, den ædle Ovensaand, hvorved de føle sig hævede, den barnlige Hengivenhed af 3 til 400 Mennesker, som de regjere, og haabet om udmærkende Fortrin, hvilke sielden udeblive, uendelig meer Tillokkelse som noget Nyt-

rigt og Behageligt, end Lomhre-Bordet, eller e
Flok Agerhøns, eller Fuglefængerpladsen eller sel
forbudne Kys; og denne Tillokkelse kunne de me
ganske Sjel hengive sig til, saasnart de intet hav
i deres Huus uden en kydsk Huusholderske, hvilk
kunde holde dem tilbage og fængsle dem. E
ganske anden Retning tager hiin Fornødenhed: a
slutte sig til noget, hos den gifte Præst
Ham et hans Families Vel. Diemedet, han
Embedsbestyrelse og Menighed kun Middelet
Kirkens og Skolens Fordring maa lære at forlige
med Qvægstaldens, Haugens og Markens nærmer
og høiere Fordringer. Ogsaa ham ligger Præste
standens Ære og Værdighed paa Hjertet; men ikk
som noget Stort og i sig selv Ærværdigt, ku
for saavidt den er det uundværlige Medium, hvor
ved hans og Embedsbrødres huuslige Forfatnin
bestaaer. Selskabsaanden — Katholicismens fa
steste Støtte, og den mægtigste Drivefjeder hos
dens Præster — er ham fremmed; Ammestuen slap
per hans Svingkraft; han vil aldrig, uden volt
somt at sønderrive de helligste Baand, hæve si
over Familieaanden.

Kun den, som var fremmed i Verden, kunde
ved disse Betragtninger forglemme de Uværdige
som dyrke Bugen, og hvad der er underordnet den

som deres Afgud, hvis Antal desværre i alle Kirker er ei ubetydeligt. Ihenseende til disse kan der ei tales om den større Nytte, men kun om den ringere Skade, Kirken kan have af dem; og atter her taler Kirkens Fordeel meer for den ugifte, end gifte Præst. Kun ved et Mirakel kunde det skee, at den paa Aand og Hjerte vanføre, sjelløse og ildesindede Præst dog var en god Ægtemand og Huusfader; efter Tingenes sædvanlige Løb er huuslig Tvedragt, grov Opførsel og lidenskabelig Mishandling med alle de ulykfalige Følger, som et saadant Liv drager efter sig, hans Huses daglige Historie. Menigheden hører Tjenestefolkenes Klager, ynker Børnene, som løbe vilde, hungrige og nøgne omkring, seer Hustruens Kummer og forgrædte Øine, og fatter Afskye for den Mand, som handler saaledes tvertimod det han lærer. Lad derimod den ugifte Præst drive Utugt med sin Huusholderske eller med Landsbynympherne — i alle de øvrige Udsvævelser ere de hinanden lige —: saa er Forargelsen dog langtfra ikke saa stor og saa fordærvelig, som den, der følger af Ophævelsen eller Fortsættelsen af et uenigt Præsteægteskab. Driver han sit Væsen saa uklogt, at han bliver anklaget, saa er hans Afsættelse den geistlige Domstols første Skridt. Gaaer han forsigtigere til

2. Gjendrivelse af Udgiveren.

Jo sindigere dette Forsvar for den catholske Kirkes Cælibatslov er skrevet, og jo meer upartisk en Dommer Forfatteren (der selv er en Apostat fra den catholske Kirke: forhen Munk, nu Protestant og gift Mand) kunde synes at være, desto snarere torde det hos enkelte Læsere opvække Tvivl og Skrupler om Retmæssigheden og Gavnligheden af den Frihed, som vor Kirke indrømmer sine Lærere til at gifte sig. Ihvorvel jeg nu ikke venter, at Mange vilde skjenke Forfatterens heelt sophistiske Grunde deres Bifald, saa ansaae jeg det dog for passende, da jeg besluttede at levere mine Læsere denne i flere Henseender mærkelige Apologie, at tilføie den nogle Bemærkninger, der, som jeg haaber, skulle lægge det Urigtige i Forfatterens Præmisser eller Conclusioner for Dagen. Iøvrigt gjør jeg ikke Regning paa, at fortjene megen Ære ved denne Gjendrivelse, da det ei kunde koste mig synderlig Møie at opdage det Falske eller Halvsande i Forfatterens Beviisførelse. Vel har han, i det mindste i Læserens Gunst, vundet noget ved kun at forsvare Cælibatet i dets mildere Form; men paa den anden Side har han gjort det lettere for os at angribe hans Mening, end det er at over=

udvirke dette Under, til en Tid fra Menighedens Side en exalteret Mening om hans Gudelighed, og Troe paa hans Hellighed. Denne opliver i Tilhørernes Hjerter hans Lærdomme, som uden samme skulde kun komme i Hukommelsen, og deraf atter forsvinde uden Frugt.

Man finde sig derfor i min Tilstaaelse, at jeg iblandt den catholske Kirkes Love ei kjender nogen hensigtsmæssigere, end Cælibatsloven for dens Præster. Kun burde den af Regjeringen tvinges til at indføre igjen den ældre Form af samme, hvis den vægrer sig ved at agte Mennesketes naturlige og uafhændelige Ret til enten at fortsætte eller efter sin Samvittigheds Bydende at opløse et selvvalgt Forhold under visse Betingelser. Alterets Tjener var Statsborger førend han blev Præst: det bør staae ham frit for, sikker og ukrænket at paatage sig det borgerlige og ægteskabelige Livs Byrder, saasnart han giver Slip paa alle Præstedømmets Rettigheder, Functioner og Fordele. I protestantiske Stater kan han byde den kirkelige Mægts Misbrug Trods; og Menneskeslægtens Genius vil ogsaa oplyse Regjeringen i de catholske Lande, og hielpe den til at indsee, hvor den heller bør understøtte Borgeren i hans Frihed, end Kirken i dens Uret.

2. Gjendrivelse af Udgiveren.

Jo sindigere dette Forsvar for den catholsk Kirkes Cælibatslov er skrevet, og jo meer uparti en Dommer Forfatteren (der selv er en Apostat fr den catholske Kirke: forhen Munk, nu Protestan og gift Mand) kunde synes at være, desto snare torde det hos enkelte Læsere opvække Tvivl o Skrupler om Retmæssigheden og Gavnligheden den Frihed, som vor Kirke indrømmer sine Lære til at gifte sig. Ihvorvel jeg nu ikke venter, Mange vilde skjenke Forfatterens heelt sophistis Grunde deres Bifald, saa ansaae jeg det dog f passende, da jeg besluttede at levere mine Læse denne i flere Henseender mærkelige Apologie, tilføie den nogle Bemærkninger, der, som j haaber, skulle lægge det Urigtige i Forfatteren Præmisser eller Conclusioner for Dagen. Iøvri gjør jeg ikke Regning paa, at fortjene megen W ved denne Gjendrivelse, da det ei kunde koste m synderlig Møie at opdage det Falske eller Halvsan i Forfatterens Beviisførelse. Vel har han, i d mindste i Læserens Gunst, vundet noget ved fr at forsvare Cælibatet i dets mildere Form; m paa den anden Side har han gjort det lettere f os at angribe hans Mening, end det er at ove

kvise Papisterne om deres Vildfarelse, naar de foregive Cælibatet at grunde sig paa de saa kaldte evangeliske Raad, for hvilke de ville finde Sanction i det Nye Testamente. Mod dem maa man nødvendigen først føre det vidtløftige Beviis for, at hverken Jesus eller Apostlene have givet, eller — ifølge Morallovens Natur — kunnet give enkelt Mand eller enkelt Stand en Anviisning til Dyd og Hellighed, som var overflødig for de øvrige Christne. Da vor Forfatter kun etsteds antyder denne Katholikernes sædvanlige Paastand, men ikke selv udgiver Cælibatsloven for bibelsk eller Geistlighedens Cælibat for en apostolisk Indretning: saa behøve vi ogsaa kun i Forbigaaende at tage Hensyn til hiin Paastand (der desuden tusinde Gange er gjendrevet); og have imod ham blot at undersøge, først om Kirken er beføiet til at gjøre en saadan Indretning, og dernæst om den er saa gavnlig for Læreembedets Værdighed og den sande Christendoms Fremme, som Dr. Feßler formener.

Synderligt er det da strax i Begyndelsen at see Forfatteren med den fuldkomneste Tillid bygge sin Beviisførelse paa et saa aabenbart falskt Præmis, som dette er: "Retmæssigheden af Cælibatsloven er ophøiet over al Tvivl og Strid, saalænge som det ei af Naturretten eller Moralloven kan ud-

ledes, at den Pligt, at gifte sig, er ubetinget o
forbindende for ethvert Menneske under alle Om
stændigheder." Saa er det da et Samfund tillat
at forbyde sine Medlemmer Alt, hvad der ei paa
ligger dem som ubetinget Pligt? Jeg frygter m
get for at det Selskab, som lagde denne Regel t
Grund for sin Indretning, vilde blive en Utin
d. l. aldeles mangle Medlemmer; thi hvo vil v
saaledes bortgive sin Frihed ihenseende til den uen
delige Række af tilladelige Ting (Adiaphora)
Og hvilke Urimeligheder kunde den katholske Kirk
ifølge hiint Axiom, tillade sig? Forfatteren v
dog ikke nægte, at den Pligt at gifte sig ka
gjøres gjældende hos langt flere Mennesker, en
den at studere f. Ex., eller at lære Latin o
Græsk; da det nu ikke ved noget Naturrettens elle
Moralens Bud kan gjøres alle Mennesker til Plig
at studere de gamle Sprog eller Videnskaberne i Al
mindelighed, saa skulde det efter Forfatteren
Slutningsmaade ogsaa være retmæssigt, om de
katholske Kirke fik det Indfald at forbyde sine La
rere alle Studier. Hvo seer her ikke det Grund
falske i Principet?

Det hjelper ei at Forfatteren tilføier: "hver
Ægtestanden er en Fornødenhed, han begaaer e
Forbrydelse, naar han opoffrer sig til den geistlig

Stand eller forbliver i samme; og ligesaalidet vinder han ved at beraabe sig paa Exemplet af en Huusbonde, der handler retmæssigt, naar han ingen gifte Tjenestefolk vil holde. Thi bliver det først beviist (som det jo lettelig kan, endog af Bibelens egne Ord), at det er Menneskets Bestemmelse, følgelig og Forpligtelse i Almindelighed, at formere Jorden og forplante sin Slægt: saa hører Tilladelse til at gifte sig til de i alle Forhold uafhændelige Menneskerettigheder; og følgelig kan Kirken ligesaalidet som Staten forbyde den fuldvorne og sunde Mand, som har Evne til at forsørge Kone og Børn, at gifte sig. Hvad Lignelsen angaaer, da halter den betydeligt. Thi Lovene tillade jo ikke nogen Huusfader at jage sine Tyende ud af sin Tjeneste i det Øieblik, de gifte sig. Han kan i dette Tilfælde, som uden det, opsige dem, men ei straffe dem derfor. Nu er det vel saa, at vor Forf. ei heller vil tillade den katholske Kirke at straffe verdsligen den Præst, som gifter sig; men hvo indseer ikke, at de geistlige Straffe, han tillader den, Afsættelse og Band, baade i sig selv ere meget haarde, og have for den gifte Præsts borgerlige Befindende de sørgeligste Følger? Desuden beviser den valgte Lignelse (som Lignelser i Almindelighed) intet. De tvende sammenlignede

ſit Raad ogſaa til Jomfruerne (V. 28. og 34.). Alligevel erklærer Apoſtelen, at ſelv den Tids Chriſtne, ſom giftede ſig, gjorde vel (καλως ποιει V. 38. d. e. handlede moralſkrigtigt), ſkjøndt viſtnok de, ſom ei giftede ſig, handlede klogere (κρεισσον ποιει; thi anderledes kunne disſe Ord ei forſtaaes, naar de ei ſkulle modſige hele Stedets Sammenhæng). At en høiere Hellighed ved ſlig Afholdenhed opnaaedes, giver Apoſtelen ei det mindſte Vink om.

Ogſaa kjender vor Forfatter ſaa godt ſom Nogen den urene (i det mindſte: ikkechriſtelige) Kilde, hvoraf de Chriſtne efter Apoſtlenes Død ofte deres vrange Begreber om Hellighed (den gnoſtiſke og nyplatonſke Vildfarelſe om Syndigheden af al Legemernes Forplantelſe), hvilke Begreber bleve en Grund for Geiſtligheden til ſædvanligen at afholde ſig fra Ægteſkabet endnu førend dette ved Concilies beſlutninger eller Pavebud var blevet dem forbudet. De troede at burde rette ſig efter Almuens moralſke Foreſtillinger, om disſe end ei vare deres egne (hvilket de dog ſom ofteſt vare). Men inden vi underſøge, hvorvidt ſaadant, i ſig ſelv agtværdigt, Henſyn til det chriſtne Folks Meninger endnu bør have Indflydelſe paa den katholſke Kirkes Anordninger, maae vi førſt modſige følgende Paa-

stand: "at Cœlibatsloven var i sin ældre Form for den katholske Kirke et af de virksomste Midler til dens Øiemeds Befordring." Ja var det Kirkens Øiemed, at skaffe sine Tjenere Herredømme over Folket, og Bisopperne, (navnlig den øverste, Paven) Herredømmet over den øvrige Geistlighed, da er hiint vel for en stor Deel blevet opnaaet ved Cœlibatets indbildte Hellighed og Englekydskhed; og dette tildeels allerede ved den ældre, skjøndt endnu meer ved den nyere Cœlibatslov. Hvis det derimod er den christelige Kirkes Øiemed, at udbrede reen bibelsk Christendom, sund Moral og gode Sæder, da er det indlysende, at Cœlibatsloven langtfra at have bidraget dertil, snarere har lagt Hindringer i Veien for dette Øiemeds Opnaaelse. Eller kan Forfatteren bevise, at de Christnes Sæder vare bedre i Middelalderen, da Cœlibatet var blevet almindeligt, end i de første Aarhundreder, imedens det baade var Geistligheden tilladt at gifte sig og mange gjorde Brug deraf? — Han synes heller at ville hente de fornødne historiske Data til denne Sags Afgjørelse fra de nyere Tider, hvori Cœlibatsloven bestaaer i den ene christelige Kirke, imedens den i den anden er bleven ophævet; og vi frygte ei for Resultatet af en Sammenligning imellem de catholske og protestantiske Præsters Embeds-

hyggeligere og mere overbærende imod fremmed. Derfor saae man aldrig protestantiske Geistlige o Skolelærere (som sædvanligen ere gifte) at udøv saadan Vold, at fuldbyrde saa umenneskelige Straff paa Børn, som de Revselser og Hudfletninger det i saa mange katholske Skoler og Klostre høre ti Dagens Orden. Hvo mindes ikke f. Ex. Trappisternes grumme Tugt, der ofte endog drog Døden efter sig? Den som først er vant til at døve Naturens Raab hos sig selv, vil lettelig troe sig fritagen for at agte derpaa hos andre.

Men ei alene Ægteskabets Glæder, ogsaa dets Sorger ville som oftest gjøre den retskafne Præst endnu beqvemmere til at være sin Menigheds inderlige Ven, deeltagende Raadgiver og elskende Fader (tvertimod det, vor Forfatter paastaaer). De Rige og Lykkelige bekymre sig sjeldent om Venner, og endnu sjeldnere om Raadgivere; men de Fattige og Ulykkelige trænge til begge Dele. Vi skulle da korteligen undersøge, om Ægteskab forhindrer Præsten i at opfylde denne vigtige Deel af sit Kald.

Indrømme vi da end Forfatteren, at den protestantiske Præst, naar han er gift, sædvanligen har mindre at bortskjenke til de Fattige end den katholske: saa er der dog gjerne saaledes sørget fo

hans Underholdning, at han endog af egne Midler kan gjøre vel imod den Trængende; men hvad der ikke er mindre værdt, han kan ved en retsindig og nidkjer Bestyrelse af sit Sogns Fattigvæsen gavne de Fattige langt mere, end den katholske med hele sin Overflod og sine rige Almisser, der, om de end forskaffe ham Betlernes Kjerlighed, dog ligesaa ofte skade som gavne, og bidrage ei lidet i de katholske Lande til at forvirre Begreberne om Dyd i Almindelighed og Gavmildhedens Værd i Særdeleshed. Men saalidet som vi ansee det for Kirkens Bestemmelse at nære Betlerie (hvilket Katholikernes utidige Almisser hidindtil gjorde), saa gjerne ønske vi, at Præsten altid maa være en velgjørende og billigtænkende Mand. Vi troe derfor ogsaa, at det meget vilde skade Præstens Agtelse og Embedsførelse, om han, som Forfatteren antager, skulde see sig nødt til ved Rettens Middel at inddrive sine Indkomster; men hvad berettiger Forfatteren til at antage sligt, som noget sædvanligt? Jeg kjender ingen Provinds i Tydskland, hvoraf han kunde have abstraheret denne Erfaring; og i mit Fædreneland er den saa ualmindelig, at jeg ei mindes eet eneste Exempel derpaa.

Hertil kommer, at Mennesket lever ikke af Brød alleneste, og at Præsten meer er kaldet til at

sørge for Sjelene end for Legemerne, som han
andet betydningsfulde Navn (Sjeleførger) viser
Tænke vi os da de mange andre Sorger, stundum
mere trykkende end Fattigdommens, imod hvilk
Præsten skal skaffe Lægedom, skuffet Haab, Mis
kjendelse, Berøvelse af Mand, Hustrue eller Børn
saa vil det ei være vanskeligt at bestemme, hvilken
Sjelesørger der er bedst skikket til at give Raad,
Trøst og Opmuntring, den ugifte, der er ubekjend
med det huuslige Livs Sorger som med dets Glæ
der, eller den gifte, som kan sige efter Digteren
Haud ignarus mali miseris succurere disco. —
Jeg kan saaledes ei indsee, hvorledes Ægteskabe
skulde lægge den retskafne Præst nogen Hindring i
Veien for hans Kalds samvittighedsfulde og lykke
lige Opfyldelse.

Naar Forfatteren dernæst omtaler de mid
delmaadige Mennesker, som efter hans Me
ning udgjøre Pluraliteten saavel af det katholsk
som protestantiske Præsteskab; og paastaaer, at og
saa iblandt disse er den lebige Præsts Forhold gun
stigere for hans Embedsforretninger og Kirkens Be
stemmelse, end det, hvori den gifte Præst befinde
sig: da gjendrives han atter baade ved en fornufti
Betragtning af begges Forhold og ved Erfaring
Den Trang at slutte sig til noget Jordisk

(over hvilken han gjerne vil opløfte endog den middelmaadige katholske Præst) maae vi, ifølge en upartisk Dom og Erfaring, tillægge begge Klasser i lige høi Grad. Men naar nu den protestantiske slutter sig til sin Familie, den katholske derimod hengiver sig enten til Wellystens Nydelse eller Ærgjerrighedens Gjøglespil: med hvilken er saa Kirken bedst tjent? Mon ei med den, hvis Digten og Tragten gaaer ud fra den undskyldeligste af alle egennyttige Følelser (Huusfaderens Omsorg for sin Familie)? og fra det Forhold (Faderens til sine Børn) som medens det vækker Sympathie, umuelig kan undertrykke velvillige Følelser for andre Mennesker? Thi jeg tvivler meget om, at den Anomalie, som Forfatteren forudsætter, skulde forekomme hyppigen: at Rogen nemlig var en god Ægtemand og Fader, uden tillige at være en, om just ikke nidkjer, saa dog uforsømmelig Embedsmand; og der gives neppe saa mange Exempler paa, at Ammestueh har slappet Præstens Svingkraft, som at Præbendernes Fedme og Huusholderskernes forbudne Kys have gjort det. Vel beraaber Forf. sig ogsaa her paa sin egen Erfaring; men vi tør troe, at han ikke har anstillet denne med upartiske Øine; i det mindste berette de allerfleste Reisende, saavel Ka-

tholiker, som Protestanter, ganske anderledes. Jeg vil modsætte hans Vidnesbyrd en Landsmands Ord, som nyligen har bereist flere katholske Lande, og som Ingen vil beskylde for at være ubillig imod Katholicismen. Saaledes vidner da Gierlew i sine Breve over Italien og Sicilien, 1 D. S. 429.: "Kun faa Mennesker har jeg seet i de katholske Kirker, hvis Udvortes røbede virkelig, inderlig Andagt, og det var for det meste kun gamle Folk, som ei ret vel længere kunde beskjeftige sig med de jordiske gode Ting, og derfor nu tyede hen til de himmelske, eller ogsaa Folk af den laveste Klasse, som bade i deres fromme Eenfoldighed. Salvede Præster og Munke, jeg ved slige Leiligheder har seet, forekom mig ei at have den Andagtsmine, som man burde formode, at de i det mindste som gode Skuespillere burde vide at kunne paatage sig, og mange har jeg seet forrette Messen, uden den saa nødvendige udvortes Anstand. Overalt forekommer det mig stedse, jo mere jeg bliver bekjendt med den katholske Kultus, med dens Præster og dens Bekjendere, jo meer overtydes jeg om, at den ei længer opfylder sin Bestemmelse, og at den meer er et Fantom, end en i Aand og Sandhed virkende Arke; og at den Lunkenhed, den Indifferentisme, om vi saalænge har klaget over hos os Protestan-

ter, er ligesaa følelig hos Katholikerne o. s. v.„ Denne troværdige Mand fandt altsaa intet kjendeligt Spor af den ædle Ordensaand, af den Interesse for Religionen og dens Helligdomme, som Forfatteren finder saa betydeligen begunstiget ved Præsternes ledige Stand.

Ville vi til Slutning med Forf. betragte de "Uværdige, som dyrke Bugen, og hvad der er underordnet den, som deres Afgud„, da tør jeg paastaae, at disses Antal er langt ringere iblandt den protestantiske Geistlighed, end iblandt den katholske; og det vil ei være vanskeligt at indsee, hvorledes Cælibatet kan bidrage her til at forøge Antallet paa slige uværdige Religionslærere. Vi indrømme ham, at det kun ved et Mirakel kunde skee, at den paa Aand og Hjerte vanføre, sjelløse og ildesindede Præst dog var en god Ægtemand og Huusfader; men vi kunne ei istemme hans Mening, naar han siden siger: "Lad derimod den ugifte Præst drive Utugt med sin Huusholderske eller med Landsbyenympherne — i alle de øvrige Udsvævelser ere de hinanden lige —: saa er Forargelsen langtfra ikke saa stor og saa fordærvelig, som den, der følger af Ophævelsen eller Fortsættelsen af et uenigt Præsteægteskab.„ Thi for

det første forøges Udsvævelsernes Sum betydeligen ved Katholikens hyppige Overtrædelse af det sjette Bud, dernæst er det ikke nær saa forargeligt, naar nu og da et usamdrægtigt Præsteægteskab opløses, eller under Misforstaaelse fortsættes, som naar Præsten for Alles Øine fører et utugtigt Liv enten med een eller flere Friller i sit Serail, eller med gifte Koner. Hvor hyppigen alligevel det sidste finder Sted i katholske Lande, imod det første i protestantiske, det veed Enhver, som enten selv har reist eller læst troværdige Reiseberetninger. Saavidt min Erfaring her kan lede mig, er man ikke beføiet til endnu at antage meer end eet ulykkeligt Ægteskab iblandt den danske Geistlighed imod ti lykkelige; og tales der om ægteskabelig Misforstaaelse, som gaaer til Forargelse for Menigheden, kan man neppe regne høiere end eet imod hundrede. Derimod veed jeg, der var en Tid, da man i Paris sædvanligen kun regnede een kydsk ung Geistlig imod ni Horkarle (eller i det finere Sprog abbés à bonne fortune). Dette veed Forfatteren ligesaa godt som jeg, men han fordølger det til Fordeel for sin Hypothes. Det forstaaer sig selv, at Sæderne ei i alle katholske Lande ere lige slette, og at heller ikke enhver Hovedstad i den Grad har givet et slet Exempel, som Paris i

lang Tid. Jeg vil end videre tilstaae (naar der tales om Klostergeistlige) at det ikke var Alle, der kunde sige som hiin oprigtige Benedictiner-Abbed, at han ei kunde fortryde sine tre Løfter, da Lydighedsløftet havde gjort ham til en lille Souverain, Fattigdomsløftet skaffet ham 100,000 Gylden i aarlig Indkomst, Kydskhedsløftet skaffet ham hundrede Koner istedetfor een; men det burde Forfatteren ei have fortiet, at Naturen i de allerfleste Tilfælde pleier at hævne sig, naar man paalægger den uretfærdig Tvang. Dernæst burde han have betænkt, at een Last og Udsvævelse stedse drager den anden efter sig; at Paven følgelig ved at tillade (som han fordum gjorde ved de danske Præster, der ei vilde forskyde deres Hustruer) at Præsten gjerne maa have sorores concubinas, men ikke uxores legitimas, aabner al Slags Usædelighed Døren, og udsletter den Uskyldighedens fine Rødme og søde Selvbevidsthed, der for Manden som for Ynglingen er alle Dyders Skjerm og hulde Pleiemoder.

I det følgende Ræsonnement træder det Falske saa kjendeligen frem, at det slet ikke behøver at udvikles eller drages nærmere frem for Lyset. Vi indrømme ham da, at Præsten for at virke heldigen maa besidde Folkets Tillid og Agtelse; men

vi benægte, at denne kun kan erhverves ved e
formeent Hellighed (Afholdenhed fra Ægteskab)
Selv tilstaaer han, "at Menigmands Mening
herom intet due, at ogsaa han kan og bør ledes t
at kjende og agte sand Dyd," og endda vil ha
foreviges denne vrange Mening ved at haandhæv
Cælibatet, som paa engang er dens Misfoster o
Støtte. Har da ei Historie og Erfaring sagt han
hvor let denne Fordom, som baade har Natur o
Skrift imod sig, lader sig betvinge og omstemm
Hvilken Almuesmand i de protestantiske Lande fo
arges nu over at hans Præst gifter sig, eller agt
ham derfor mindre, end om han forblev ugift? O
hvor snart beroligedes ei selv de meest ængstelige
Christnes Samvittighed, da Luther og flere evan-
geliske Geistlige giftede sig? Vel sandt, at vor
Kirkes Præster ei forlange at ansees for Hellige;
men at endog Almuens Formening om den høieste
Hellighed ei nødvendigen, som Forfatteren paa-
staaer, forstyrres derved, at den hellige Mand
omarmer en Kone, det kunde Jødernes
Exempel have viist Forfatteren. Hvo ansaaes vel
nogensinde af et heelt Folk for helligere end Prophe-
ten Samuel; og han var dog baade Mand og Fa-
der. Katholikerne have ofte benyttet det Gamle
Testaments Vidnesbyrd og Historie til at indføre

eller stadfæste Vildfarelser i Christendommen: giv de her engang vilde bruge Jødernes fornuftigere Meninger til at vise Folket, at dets Præster gjerne kunne gifte sig, deres Hellighed ubeskaaren. Thi jeg ønsker ei, at Cælibatet skal afskaffes, førend det katholske Folk er overtydet om det Skadelige og Uchristelige i denne Indretning. Jeg vil ei at den ringeste iblandt vore Brødre skal forarges, og siger med Christus: Vee den, fra hvem Forargelsen kommer! Jeg tilstaaer, at Almuens Overtroe, saa ofte den staaer i nøie Forbindelse med dens Moralitet, fortjener den muligste Skaansel. Jeg mindes blandt meget andet, at Paulus, ledet stedse af denne Grundsætning, for Exempel anordnede, at en Biskop skulde være een Kones Mand d. e. ei gifte sig meer efter sin første Kones Død *), (fordi det andet Giftermaal den Gang ansaaes for Mangel paa Hengivenhed og Kjerlighed for

*) Skjøndt mange Fortolkere have forklaret Stedet (1 Timoth. 3, 2.) de polygamia simultanea, anseer jeg det dog for afgjort, at det er polygamia successivâ, som her forbydes; thi hvorledes kunde det falde Apostelen ind, særskilt at forbyde en Biskop det, som ikke var nogen Christen tilladt — paa een Gang at have flere Koner?

den Afdøde). Det kunde derfor vel i et bigot Lan
være betænkeligt pludseligen at ophæve Cælibat
loven; men det er enhver Regents og Lærers Pli
at arbeide imod denne, som mod al Overtroe, d
omsider bliver ogsaa practisk skadelig. Denne Sk
delighed have ogsaa de viseste katholske Reformat
rer indseet, og derfor gjerne (som Keiser Ferdinand
og Maximilian II.) begyndt deres Forbedringsfor
slag med Cælibatets Afskaffelse. Men Paven
have ligesaa standhaftigen modsat sig dette Forslag
neppe fordi de vare ømme over det katholske Folk
Samvittighed, eller dømte Cælibatet at være gavn
ligt for Geistlighedens Moralitet, men snarer
fordi de af mange Aarhundreders Erfaring havd
lært at kjende denne Indretning som Hierarchiets
fasteste Støtte. Derfor blev den unaturlige Lo
gjentaget i alle nyere Concordater, selv i det sidst
imellem Pave Pius VII. og Frankrig. At et lig-
nende ei allerede er blevet sluttet med den tydskka-
tholske Kirke, dertil skal, efter et almindeligt
Sagn, den fornemste Aarsag netop være den, at
denne Kirkes oplyste Primas fordrede som Grund-
vold Cælibatslovens Ophævelse — en Betingelse,
under hvilken Paven ei engang vilde indlade sig i
Underhandlinger. Hvad der bevægede den ligesaa
indsigtsfulde som standhaftige franske Keiser til, i

ette Tilfælde at begunstige Pavens Ønsker, var
eppe vdr Forfs. Grunde (skjøndt disse rigtignok
or en Deel ere de samme, som den franske Minister
Portalis fremsatte i sin bekjendte Tale til Forsvar for
Cælibatets Vedligeholdelse); ligesaa lidet kan det
have været Hensyn til den franske Almues Skrupuløsitet,
eftersom den i Revolutionen var bleven
vant til at see og agte gifte katholske Præster (adskillige
af de beedigede havde nemlig giftet sig):
den eneste Grund jeg kan tænke mig stærk nok til
at virke paa en saa oplyst Regent, er Umuligheden
af paa een Gang at tilveiebringe tilstrækkelige
Fonds til at underholde en gift Geistlighed.
Alle Kirkens Godser vare, som bekjendt, bortranede
af Revolutionsmændene; og under Navn af
Nationalgodser bortgivne for en Spotpriis til driftige
Speculanter. At tage dem tilbage kunde ikke
skee uden en heel Statsomveltning og aabenbar
Uretfærdighed (da mange af dem vare komne i Tredie
og Fjerde=Mands Eie). Statskassen maatte
altsaa paatage sig Geistlighedens Lønning; men
for denne var allerede de ledige Præsters Underholdning,
i hvor tarvelig den er (en Landsbyepræsts
f. Ex. 3 à 400 Franker) en betydelig Udgift: at udrede
Bekostningen til ligesaa mange Familiers Levebrød,
formaaede den ikke. Keiseren maatte altsaa

give efter for Nødvendigheden, og kunde ei benyt Øieblikket, saa gunstigt det end for Resten var til at ophæve Cælibatet.

Endnu vil jeg, for Fuldstændighedens Skyl berøre en ny Grund for Cælibatet, som en ande Apologet tillægger megen Vægt. Det er den be rømte Chateaubriand, som paa flere Steder grun der Cælibatets Nødvendighed paa det hemmelig Skriftemaal, "dette den katholske Kirkes allerpp perligste Institut." Dette kunde, bemærker han, e bestaae, naar Præsterne fik Tilladelse til at gifte sig thi saa vilde de fortælle deres nysgjerrige Kone hjemme, hvad de havde erfaret af Synderne og Synderinderne i Skriftestolen. — Jeg kunde her paa svare: saa ophæv tilligemed Cælibatet confessionem auricularem; og lær af den protestantisk Kirkes Exempel, at Fromhed, Sædelighed og christelig Vandel kan bestaae uden begge; men jeg vil indrømme at det katholske Folk i nogle Lande endnu er saa raat, at dette Skridt kunde være betænkeligt; at mange Katholikers Moralitet ei kan undvære Frygten for hiin Bekjendelse; men skulde man da ei tiltroe de katholske Præster samme Taushed, som de romerske Senatorer, der jo heller ikke maatte betroe deres Koner noget om deres hemmelige Embedsforhandlinger? og skulde, hvis de

Kodsatte var Tilfældet, ei Huusholdersken ligesaa et kunne udfritte den sladderagtige Skriftefader, om den ægte Hustrue?

Dog — jeg har maaskee allerede for længe dvælet ved en Sag, som iblandt mine Læsere neppe vilde finde mange Talsmænd; men da vore Dage med Grund anklages for en utidig Tendents til Catholicismen, og denne endog stundum udtaler sig igjennem Mænd, der, som nærværende Forfatter, selv have i Gjerningen beviist dens Ufuldkommenhed: saa ansaae jeg det for Pligt, ogsaa i denne Forhandling at udvikle vor Kirkes Grundsætninger og haandhæve deres Retmæssighed.

IV.

Dr. H. Plancks Forsvar for Ægtheden af Pauli første Brev til Timotheum, imod Prof. Schleiermachers Angreb *).

(I Udtog ved Udgiveren).

Idet Professor Schleiermacher i sit kritiske Sendebrev frakjender Apostelen Paulus det første af de tvende Breve til Timotheum, indskrænker han sig meest til den negative Deel af Beviisførelsen. Det

*) Originalen er udkommen i Göttingen 1808 under Titel: Bemerkungen über den ersten Paulinischen Brief an den Timotheus, in Beziehung auf das kritische Sendschreiben von Hrn. Prof. Schleiermacher. Von H. Planck, Dr. der Philos. und Repententen der theol. Facultät. 256 S. Selve Angrebet er til sin Tid omtalt i Pastor Fallesens

Positive, som skulde modsættes hans Benægtelse af Pauli Forfatterskab, er kun med nogle enkelte Vink antydet imod Slutningen af det Hele; og paa disse skal i det følgende blive taget Hensyn. Paastanden selv understøttes af fire Grunde, hvoraf den første tages af Brevets Sprog, især de hyppige fremmede, af Paulus forresten ikke brugte Ord og Udtryk; den anden søger at godtgjøre, at det er sammensat af tvende Pauli Breve, det til Titum og det andet til Timotheum; den tredie skal vise, at dets mulige Forfattelsestid ei kan forenes med Apostelens Historie og udvortes Forhold; og den fjerde skal vise den aabenbare Modsigelse, som skal findes imellem dette uægte Værks hele Fremstillingsmaade og Pauli Maade at skrive paa. Det Hele er, efter Hr. Schl., en slet mislykket Compilation, som en eller anden Klerk fra det første Aarhundrede, af visse individuelle Hensigter, der ogsaa til Slutning anføres, har foretaget sig og udført.

theol. Maanedsskrift: og om en eller anden Læser endnu ikke skulde kjende Schleiermachers Grunde, da fremsættes de klart nok i nærværende Gjendrivelse. Jeg har med Plancks Bemærkninger sammenlignet Hugs, og tilføiet i Anmærk. nogle af denne Kritikers Grunde. Udg.

Herved er tilligt Gangen betegnet, som i det
Modskrift skal følges.

Hvad nu den gamle Kirkes Vidnesbyrd o
dette Brev angaaer, da tilstaaes, at det hører t
de meest begunstigede; og visselig kan der In
tet uddrages imod dets Ægthed deraf, at d
manglede i Marcions Canon. Hverken han sel
eller nogen af hans Disciple har forklaret sig o
Aarsagen dertil; den sandsynligste Formodning e
at dette Brev, saavelsom flere til enkelte Persone
ei har været almindelig bekjendt i den Egn, hvo
Marcion samlede, eller forefandt sit Apostolicon. –
Om Polycarpus har havt bort Brev for Øine, o
deraf laant nogle Allegater, lader sig ikke meer af
gjøre med Vished; men i intet Tilfælde vilde v
antage med Forfatteren, at de Ord: Ειδοτες ὀυ ὁτ
ὀυδεν εισηνεγκαμεν εις τον κοσμον, αλλ' ὀυδε εξενεγκ
τι εχομεν, kun tilfældigen og som et trivielt Spro
skulde stemme overeens med vort Brevs 6 C. 7 V
Snarere lod det sig tænke at det af en gammel Le
ser var indskudt i Polycarps Brev. Dog behøv
vi ei engang dette Vidnesbyrd, siden ingen Mod
sigelse i den ældste Kirke lod sig høre imod vo
Brev. Opgive vi derfor end hiint Vidnesbyrd
saa deler dette Brev kun Skjæbne med andre Skri
ter i det N. T., om hvilke vi iligemaade mangl

alle Efterretninger indtil Midten af det andet Aarhundrede, uden at deraf kan flyde nogen tilstrækkelig Grund til at omtvivle deres Ægthed.

Ogsaa grunder Hr. Schl. selv sin Mistanke imod Brevets Ægthed alene paa de indvortes Kjendetegn; og begynder sin Beviisførelse med et betydeligt Antal af Ord og Talemaader, som ellers ingensteds forekommer i Pauli Breve, og for største Delen heller ikke i det øvrige N. T. Hr. S. tilstaaer vel selv, at i ethvert af Apostelens Breve forekommer en Deel, som ellers ikke findes, og vil kun gjøre opmærksom paa den uforholdsmæssige Ophyngelse af disse Sjeldenheder i vor Epistel; men siden bygger han dog derpaa et eget Beviis for sin Hypothes, hvilket følgelig her maa prøves.

Efter min Mening kan da den forskjellige Brug af sjeldne Ord og Udtryk ikke bevise noget imod en Skribent, hvis Sprog ikke har faaet nogen bestemt rhetorisk Uddannelse. Kun den Skribent, som omfatter den hele tilværende Sprogskat, vil være istand til at fastsætte sig selv et Sprog efter rhetoriske Principer, i hvilket intet Begreb fik uden Grund sin Betegnelse. Kun af en Saadan kunde man vente, at han i Brugen af de valgte Udtryk skulde blive sig selv lig. Men hvor

lidet dette var Tilfældet med Paulus, behøve
at vises. Da han fra Ungdommen af ikke var v
til et rhetorisk Sprogstudium, var det ogsaa si
hans mindste Sorg at lempe sig i denne Hense
efter hans i græske Talerskoler dannede Samtidi
Fordringer. Mindst kan man derfor hos ham f
udsætte en fuldstændig Kundskab om det gr
Sprogforraad, og en deraf flydende Consequen
Sprogbrugen. Allerede hans Beskjæftigelser s
Skribent, hvilke, saavidt vi vide, allene besto
Breve, førte det med sig, at han bestandigen kun
hjelpe sig med et populært Omgangssprog, og de
for følede han aldrig Nødvendigheden af et eget f
dette forskjelligt Bogsprog. Hvorledes kunde u
der disse Omstændigheder hans Stiil saaledes u
dannes, at den ingen Forandring eller Udvid
skulde have været underkastet? Dermed vil jeg
nægte, at det jo vel er muligt, at komme i d
Rene med den paulinske Sprogbrug, saaledes so
den nu ligger for os i de endnu tilværende Skrift
Dette Arbeide kan med Paulus ei blive stort v
skeligere end hos de øvrige det N. Ts. Forfat
med nogle af hvilke det er forsøgt.

Det hele første Afsnit hos Schl. har godtgj
ikke en Forskjellighed i Sproget, men kun en F
skjellighed i Sprogforraadet; de faa Constructio

og Talemaader, der ere udmærkede som fremmede, staae ei i Modsigelse med andre paulinske; og ere overhovedet af den Beskaffenhed, at de lettest forklares hos en Skribent som Paulus, af de udvortes Omstændigheders afvexlende Indflydelse. Ei en eneste af de sædvanlige paulinske Ideer, som forekommer i hans øvrige Breve under disse Former; intet Begreb, som er indflettet i Rækken af Apostelens Yndlingsforestillinger, til hvilke han stedse kommer tilbage; ingen fremstikkende Sprogegenhed, hvoraf enhver Skribent har flere, findes her foredraget eller anbragt paa en saadan Maade, at man der ikke strax skulde gjenkjende Apostelen. Der bliver altsaa kun det Spørgsmaal tilbage, om iblandt disse ἅπαξ λεγομένοις, til hvis Opregnelse Sendebrevet udelukkende holder sig, fandtes saadanne, som ikke torde tilkjendes Apostelens Tidsalder; men Hr. Schl. selv har ei angivet et eneste Ord, som beviisligen var den paulinske Tidsalder fremmed, ei udmærket en eneste Talemaade, hvis Form saavel som det til Grund liggende Begreb tilhørte een senere Tidsalder.

Saameget i Almindelighed om dette Beviis af Sprogets Forskjellighed; vi skulle nu i det enkelte betragte Forfs. Fortegnelse paa fremmede Ord,

der dog for største Delen ikke have andet Anstød ligt end at de ere ἁπαξ λεγομενα *).

Den første Erindring angaaer det ἑτεροδιδ σκαλειν, som læses 1 C. 3 V. og siden endnu e Gang C. 6, 3. men ellers ingensteds i det N. Te Det skal ifølge sin Natur forudsætte et andet, s ikke forekommende Ord, ἑτεροδιδασκαλος; og en da være slet nok, da der iblant saa mange Com posita paa διδασκαλος ei møder et eneste paa διδασκα λειν. — Indrømmet; men hvorfor da upaulinsk Kunde ikke den Skribent, som ei forsmaaede Sam mensætningen καλοδιδασκαλος (Tit. 2, 3.) efter sam me Analogie støde paa ἑτεροδιδασκαλος, og derfr ledes paa Verbet ἑτεροδιδασκαλειν? Skal det ende lig være slet, fordi der i den os bekjendte græsk Sprogskat ei findes nogen lignende Compositio

*) Dr. Planck gjennemgaaer dem nu alle stykkevi og løser næsten ved ethvert Udtryk meget heldi Schls. Tvivl. Men jeg har her som ogsaa s i dette Udtog seet mig nødt til at indskrænke m til nogle af de interessanteste Exempler. N jeg i disses Valg tillige tager Hensyn til Van ligheden, vil Læseren desto bedre kunne bedøm vor Apologets Duelighed; thi den som kan løse haardere Knuder, bliver sjelden forlegen med lettere. Udg.

med διδασκαλειν, saa lad det længe nok: her spørges kun, om det er slet for Paulus d. e. om det var noget usædvanligt for ham, efter hans bekjendte Sprogbrug, at danne et Ord, som mangler al Autoritet. Ingen Kjender af Pauli Skrivemaade vil paastaae dette. Paa Exempler mangler det ikke; man tænke paa καλοποιειν 2 Thess. 3, 13. ὀφθαλμοδελεια Eph. 6, 6. καλοδιδασκαλος Tit. 2, 3. o. s. fl. Derefter læmper sig ogsaa vort ἑτεροδιδασκαλειν, for hvilket endog analoge Ordformer kunne findes hos Apostelen. Sendebrevet gjør selv opmærksom paa ἑτερογλωσσος 1 Cor. 14, 21. og ἑτεροζυγειν 2 Cor. 6, 14., Former, som ere dannede paa en fuldkomment lignende Maade, og begge udtrykke en Forskjellighed, en Ulighed. Det samme Begreb om Ulighed ligger ogsaa til Grund for ἑτεροδιδασκαλειν, hvilket ei betegner andet end at lære paa en Maade, som er afvigende fra hiin ὑγιαινουσα διδασκαλια *). Den Formodning, at Udtrykket, hvis det var af Paulus, maatte efter Analogien af ἑτεροζυγειν, betyde at lære anderledes end de tilligemed

*) Hug forklarer det i sin Einleitung ins N. Test. 2ter Th. S. 202. saaledes, at det er det samme som ἑτεροις διδασκαλοις προσεχειν, alienos magistros sectari. Udg.

dem anfatte Lærere, mangler sin philologisk
Grund, fordi Begrebet af en saadan Forbindel
med andre ei maa søges i ἑτερος, men i ζυγειν, t
altsaa ikke kan anvendes paa vores ἑτεροδιδασκαλει
At Paulus ikke paa andre Steder betjener sig
dette Udtryk, forklares lettest af den ganske natu
lige Grund, at han enten ikke før faldt derpa
eller ei siden har erindret sig det, hvilket ei kan væ
forunderligt ved et Ord, som høist sandsynligen
opfundet af ham selv for en øieblikkelig Fornøde
hed, og ei kom almindeligen i Brug. Paa de
Schl. anførte Steder, 2 Cor. 11, 4. og Gal. 1,
8. 9. hvor Paulus for det samme Begreb bruger a
dre Udtryk, havde det ei engang godt kunnet a
bringes, da Apostelen der taler i Antithefer, hvil
kun tillode ham de valgte Udtryk, αλλον Ιησϐν κ
ρυσσειν, ετερον ευαγγελιον, og ευαγγελιζεσθαι παρ
ευηγγελισαμεθα. Endelig forekommer dette Udtr
Hr. Schl. at have en altfor hierarchisk Smag: m
den formeentlige Falsarius levede dog efter Send
brevets eget Udsagn endnu i første Aarhundrede;
havde da Hierarchiet allerede dengang begyndt sa
ledes at udvikle sig, at endog enkelte Udtryk hav
udelukkende faaet en vis hierarchisk Betydnin
Og ligger der overhovedet i Ordet, betragtet i
for sig selv, uden Hensyn til nogen hersken

Sprogbrug, en Mening, som ei passer fuldkomment med Apostelens Local- og Tidsomstændigheder, med hans egen Interesse og sædvanlige Foredrag?

En anden Bemærkning tør vi ei heller forbigaae med Taushed, som anbringes her leilighedsviis om en anden Skik hos vor Brevskriver. Hr. S. bemærker nemlig, at mange af hine sjeldne, de paulinske Skrifter forresten ganske fremmede Ord, forekommer i vort Brev selv flere Gange, ret som om Forfatteren ogsaa var nødt til at gjentage sine Udtryk, men kun havde et andet Forraad, end Paulus. Men denne i sig selv rigtige Bemærkning gjælder ei alene om dette, men ogsaa om nogle andre paulinske Breve, i hvilke enkelte, der alene forekommende Ord, oftere gjentages, f. Exempel ἀγρυπνια 2 Cor. 6, 5. og 11, 27. og ellers ingensteds; αμεμπτως 1 Thess. 2. 10. og 5. 23. αναζῆν Rom. 7, 9. og 14. 9. συναρμολογειν Eph. 2, 21. og 4, 16. ανακρινειν 1 Cor. 2, 14. og 4, 3. og 9, 3, og 10, 25. 27. og 14, 24. ανοχη Rom. 2, 4. og 3, 26. απειθειν Rom. 2, 8. og 10, 21. og 11, 30. 31. og 15, 30. απεκδυομαι og απεκδυσις Col. 2, 11. 15. og 3, 10. Man sammenligne blot det Schleusnerske Lexicon, og man vil let finde flere Exempler. Phænomenet selv har intet overordentligt ved sig; det er naturligt, at en uøvet Skribent, især den,

som det ikke er at gjøre om Mangfoldighed og Af-
vexling i det udvortes Foredrag, oftere vender til-
bage til enkelte Udtryk og Talemaader, hvis Be-
greber just staae i Forbindelse med det Thema, han
udfører; og ligesaa naturligt er det, at han atter
forglemmer disse Udtryk og Navne, saasnart han
ophører at beskjeftige sig med den Sag, som de
udtrykte.

Πρεσβυτεριον udmærkes 5 C. 14 V. som upau-
linsk. Forfatteren finder det betænkeligt, at de
Ældstes Forsamling ved en Christen-Menighed al-
lerede kan have hedt saaledes paa en Tid, da man
i daglig Tale endnu sædvanligen derved forstod det
jødiske Synedrium, fordi man da let, for-
ført af Navnets Lighed, ogsaa kunde have antaget
Tingen for den samme. Ei heller bruges dette Ud-
tryk oftere i det N. T. om de christelige Ældste
ihvorvel Foranledning dertil oftere gaves. — Gjerne
kan man indrømme, at Ordet her maaskee første
Gang bruges af Paulus i den nye Betydning;
men hvorfor han ei med Rette skulde have brugt
det, eller hvorfor en saadan Benævnelse for Ana-
logiens Skyld var farlig, det lader sig omtvivle.
Vistnok forestillede de christelige Ældste ikke det,
som πρεσβυτεροι vare i Jødedømmet; vistnok kunde
deres Collegium kun i faa Henseender sammenlignes

med den gamle Religionsforfatnings mindre og større Synedrier: men naar man desuagtet ei tog i Betænkning, at lade de enkelte Forstandere beholde den jødiske Benævnelse πρεσβυτεροι, uden Frygt for at Navnets Analogie skulde give Anledning til Misforstaaelse ihenseende til sammes Bestemmelse og Stand; hvorfor skulde man da meer have taget i Betænkning, at overføre Navnet πρεσβυτεριον paa det hele Collegium? Hvorfor skulde man have frygtet der, hvor mindst var at befrygte, saasnart først en christelig Presbyters Bestemmelse var rigtigen fattet? Hvorfor ikke snarere der, hvor Faren i Sandhed var større, forsaavidt som vrange Begreber lettere kunde knyttes til Navnet Presbyter, hvilket skulde bestemmes ved sig selv, end til Navnet Presbyterium, som betegnedes ved hiint? — Den Indvending af S. at det Navn Synedrium langt mindre passende kunde tillægges en liden Menighed, end Navnet πρεσβυτεροι kunde overføres fra de jødiske til de christelige Forstandere," forsvinder ganske, saasnart man seer bort fra det store jerusalemske Sanhedrin, og erindrer de mindre, synedria minora, som i Provindsstæderne i Judæa sædvanligen kun bestode af 23 Bisiddere, og ei udstrakte deres Jurisdiction videre, end over Byens dem anviste District. — Med disse kunde

ret godt de christelige Ældstes Forsamling, hvad Navnet angaaer, sættes i Parallel. — Dog ogsaa i Tingen selv, som paa det anførte Sted fortælles, finder Hr. Schl. en Modsigelse med 2 Tim. 1, 6. ifølge hiint Sted har nemlig Paulus selv ved Haandspaalæggelse meddeelt Timotheus χαρισμα, ifølge dette er ogsaa de Ældste beskjæftigede derved. Her er ingen Modsigelse, saasnart man kun undersøger uden Fordom. Af begge Steder følger kun dette, at Timotheus i de Ældstes Nærværelse er af Paulus i Ephesus bleven indviet til Menighedens Forstander. Paa intet af Stederne beretter Paulus Sagen fuldstændigt; at derfor Fortællingen i vort Brev lyder anderledes end i det andet, har kun sin Grund deri, at Paulus ingensteds vilde levere en fuldstændig Beretning om Sagen, men anfører den blot i Forbigaaende, hvorved han naturligviis let kunde komme til at berøre nu en, nu en anden Omstændighed.

Ihvor meget Forfatteren bygger paa Sprogforskjelligheden i dette Brev, faaer man dog et lignende Udbytte, naar man anvender samme Analyse paa de øvrige paulinske Breve. I det andet Brev til Timotheum findes 63 Ord, som ikke bruges af Paulus. Hr. Schl. har kun anført 81 af vores. Beregner man dette Antal efter begge Brevenes

Omfang, da befindes det andet Brev at have et forholdsmæssigen større Antal end det første. Samme Resultat afgiver Analysen af Brevet til Titus. Skjøndt kun halv saa stort, har det dog 44 af saadanne ἀπαξ λεγομενοις, hvilket er saa meget forunderligere, som Paulus sandsynligen har skrevet dette Brev paa samme Tid, som det første til Timotheum. Den liden Epistel til Philippenserne har 51, den til Galaterne 57 og de to samtidige til Ephes. og Koloss. tilsammen 143 ἀπαξ λεγ. Heraf sees, hvor lidet besynderligt vort Brev i saa Henseende har fremfor de øvrige paulinske.

Det andet Beviis imod vort Brevs Authentie tager Schl. af den Maade, hvorpaa det skal være sammensat af de tvende beslægtede Breve, 2 Timoth. og det til Titum. Der skal i vort Brev ei alene findes et Skin af Copie og Plagiat, men endog Misforstaaelser og andre Vanskeligheder, som kun lade sig forklare deraf, at en Efterligner har laant af det ene Brev for at sammensmede det andet. Forfatteren har den Fortjeneste, at have meer end andre Fortolkere lagt Mærke til og forfulgt det Slægtskab, som finder Sted imellem vort Brev og det til Titum. Men den Maade, hvorpaa han har benyttet dette for sin Hypothes, fortjener at prøves. Først bemærkes Ligheden saavel imellem begge

Breves Overskrift, som i selve Begyndelsen, hvilken den formeentlige Compilator blot skal have forandret noget efter det, som han vidste om Pauli Ophold i Ephesus. Overeensstemmelsen vil Enhver indrømme, men ei Hr. Schls. Forklaringsmaade. Det være os tilladt at modsætte den en anden Opløsning af Problemet.

Denne løber ud derpaa, at Brevet til Titum, om hvis Forfattelsestid ingen tilfredsstillende Efterretninger haves, er opsat af Apostelen paa samme Tid som vores. Begge Breve bebude sig som Forretningsbreve, som ved Eenheden i det herskende Thema, forsaavidt som de forskjellige Menigheders Fornødenheder og Forhold tillode, i de fleste Stykker ere beslægtede med hinanden: en Omstændighed, hvorved Forfatteren meget vel kunde foranlediges til at expedere begge paa engang. Denne Indholdslighed tilstaaer Hr. Schl. selv; og hvis den ei heelt igjennem ligger saa tydeligen for Dagen, som Tilfældet er med de tvende Breve, det til Ephes. og det til Kolosf. saa er Aarsagen dertil ingen anden end denne, at vore to Breve ei som hine give sig af med dogmatiske og moralske Gjenstande, hvilke passede ligesaa godt for den ene som for den anden Menighed, men som egentlige Forretningsbreve meer beskjeftige sig med specielle

Materier, angaaende de kirkelige Anliggender, hvilke naturligviis kunde være forskjellige efter de Ephesinske og Kretensiske Menigheders forskjellige Stilling og Tarv. Allevegne, hvor Omstændighederne vare de samme, vil man finde i Brevene, at Apostelen læmper sig derefter paa een og samme Maade. Her som hisset fandt Paulus det nødvendigt at anbefale begge sine Venner en viis Opførsel imod Vranglærerne, og naar disse Advarsler for de Judaiserende i Brevet til Titum ligesom i vores, blive staaende ved det Almindelige, uden alle særdeles Anviisninger om Maaden hvorpaa de skulde gaae til Værks: saa tør man vel slutte at Paulus i begge Menigheder meer frygtede saadanne Lærere, end vidste bestemt noget om dem. Her, som hisset, findes faderlige Formaninger til at bevare den betroede Lære reen og uforfalsket, og værdigen bestyre Læreembedet, saaledes som de kun kunde komme fra vor Apostel, der paa den ene Side var ganske gjennemtrængt af et ægte christeligt Sindelaugs høie Værd, og paa den anden Side bedst kjendte af egen Erfaring de Farer, som her truede de Uerfarne. Her, som hisset, udbreder Brevskriveren sig over de christelige Ældstes og Læreres Egenskaber: til Titus, for at give ham, der skulde ansætte Ældste ved de forskjellige Menigheder,

en veiledende Maalestok i Hænde; til Timotheum, for at opstille for ham det Forbillede, hvorefter han skulde danne sig og for at meddele de under ham staaende Presbyterer og Diaconer et Mønster paa ægte christelig Embedsførelse. Endelig støder man her som hisset paa mange specielle Forskrifter og Forholdsregler om Gjenstande, som efter deres Natur vare forbindende for alle Menigheder, saasom om Lydighed imod Øvrigheden, om de forskjellige Classers og Stænders Opførsel, om de enhver Stand tilkommende Pligter, og om nogle andre Gjenstande, som iligemaade ligge indenfor den populære Sædelæres Grændser. Kun der, hvor enhver Kirkes og dens Forstanders individuelle Stilling førte det med sig, støder man paa Forskjellighed i Indholdet. Saaledes taler Paulus f. Ex. kun i Brevet til Timotheum om den Opførsel, som Qvinderne skulde iagttage i de offentlige Forsamlinger; saaledes gives kun her de nødvendige Forskrifter om Enkernes Forsørgelse af Fælledskassen; saaledes faaer kun Timotheus et Vink om at sørge for sin Sundhed; og selve Menigheden i Ephesus den Formaning, at agte ham høit som deres Lærer og Forstander, uagtet hans Ungdom. Derimod findes i Brevet til Titus saavel Erindringen om Kretensernes almindelige Hang til Dovskhed og

Usædelighed, som Meddelsen om det Titus givne Vrinde, at anordne Ældste i Øens forskjellige Menigheder. Ifølge dette unægtelige Realsammenhæng imellem begge, maa man ogsaa nødvendigen indrømme Sammenhæng ihenseende til Forfattelsestiden. Hvad Hr. Schleiermachers Hypothes angaaer, at vort Brev for største Delen er sammendraget af det til Titus, da lader den sig hverken negativt eller positivt retfærdiggjøre. Ikke negativt; thi det kan ingenlunde bevises, at Paulus ei kan have skrevet Brevet, hverken af Sproget eller Indholdet, eller formedelst Vanskeligheder i Tidsbestemmelsen. Ei heller positivt; thi for det første kan begge Breves Slægtskab ihenseende til Indholdet paa den angivne Maade tilstrækkeligen forklares; for det andet ere de beslægtede Steder ei af den Beskaffenhed, at de nødvendigen skulle forudsætte en Compilation, og ei kunne forklares deraf, at begge Breve ere udstedte paa een Tid; for det tredie kan ingen tilfredsstillende Hensigt angives, der kunde have foranlediget den formeentlige Falsarius, til at sammenflikke et saadant Arbeide *).

*) Istedetfor Dr. Plancks videre Gjendrivelse af denne Paastand hidsættes Dr. Hugs kortere, men allerede tilstrækkelige Bemærkning (af Einleitung

Af samme Grund forklarer jeg ogsaa den fuldkom[illegible] Mangel af alle Hilsener i vort Brev, hvilken vis nok ved første Diekast er paafaldende, naar man dermed sammenligner Apostelens øvrige senere Bre: ve; dog formindskes det Forunderlige derved, naar man betænker, at Paulus var midt paa Reisen maaskee paa et Sted, hvor hverken han, eller Ti- motheus havde været før, og maaskee nedskrev dette Brev uden at være omgivet af sine sædvanlige Ven- ner, ligesom Brevet til Titus ei har uden almin- delige Hilsener. Et Beviis meer imod en Com- pilator; en Saadan skulde vísselig ei have over- seet denne mærkværdige Eiendommelighed ved de paulinske Breve.

Jeg kommer til det fjerde og sidste Beviis for Brevets Uægthed. Det angaaer sammes hele An- læg og Udarbeidelse, hvori det slet ikke skal kunne udholde nogen Sammenligning med de øvrige pau- linske; men tvertimod i saa Henseende være Apo- stelen ganske uværdigt. Det skal mangle alle de in- dividuelle Træk, som ellers allevegne træde saa na- turligen frem hos Apostelen, endog der, hvor man meest kunde vente dem. Alt skal svæve i det Ubestemte og Almindelige, vise sig vaklende, lige- som grebet af Luften, og ei hvile paa de virkelige Forholds faste Bund. Det synes ikke at have den

figter, hvori Brevet efter dets egen Angivelse skal være skrevet, saavel med Pauli som Timothei udvortes Tids- og Stedforhold. Forfatteren foredrager her først den sædvanlige Forestilling om Brevets Datum, ifølge hvilken Timotheus efter Apostelens Afreise fra Ephesus kun var bleven der endnu nogle faa Uger, og at han imidlertid havde faaet denne Skrivelse fra Paulus; en Forestilling, som man antager paa Grund af, at Timotheus kort efter (Act. 20, 4. — 2 Cor. 1, 1.) forekommer som Pauli Ledsager i Macedonien; og følgelig snart maa have forladt Ephesus og reist efter Apostelen. I det Hele maa denne Mening paa Grund af de anførte Bibelsteder ansees for den ene rigtige; kun torde det være altfor kort en Tid, naar man indskrænker det Tidsrum, der forløb fra Pauli Afreise fra Ephesus indtil hans Gjenforening med Timotheus i Macedonien, til nogle faa Uger. Paulus reiste ifølge Act. 20, 1. fra Ephesus til Macedonien. Hvor længe han blev her, siger Lucas ikke; det hedder blot ubestemt διελθων τα μερη εκεινα. Derfra gik han til Achaia, blev her tre Maaneder, og gjorde herfra atter en Reise til Macedonien, for at vende derfra tilbage til Asien. Her skrev han det andet Brev til Corintherne; og ifølge det befandt Timotheus sig igjen hos ham. Der kan altsaa gjerne

være forløbet et halvt Aar, eller derover, førend begge atter samledes.

Men dette være som det vil, det forandrer dog intet i Hovedsagen. Efter de bekjendte historiske Omstændigheder kan Timotheus ikke have opholdt sig længe i Ephesus. Paulus lader ham ifølge Brevet blive der tilbage, for at virke imod de falske Lærere, og meddeler ham en Mængde Forskrifter angaaende Indretninger i Menigheden, just ikke om Ting, som lode sig hastigen afgjøre, men saadanne, hvorved intet af Betydenhed kunde udrettes i faa Uger. Begge Ærender ere Forfatteren anstødelige, saavel det, at virke imod Vranglærerne, som det, der angaaer de kirkelige Indretninger. Hvad for Forandringer, spørger han, kunde vel i faa Uger forefalde med de hidtilværende Ældste og Diaconer, som Paulus ikke selv skulde have vidst og betænkt? Og hvor mange Enker kunde der imidlertid blive at indføre i Listen?

Disse Spørgsmaal tabe deres Gyldighed, saa snart man betragter Sagen fra et andet, ligesaa rimeligt Synspunkt. Timothei Ophold i Ephesus kunde først være bestemt paa en længere Tid; og i denne Forudsætning skrev Paulus. Os ubekjendte Aarsager maatte da have bevæget Timotheus til at forlade Ephesus strax efter Brevets Modtagelse, og

igjen opsøge Paulus i Macedonien. Sandsynligviis var det Vranglærernes Modvirkning, hvilken han ei kunde gjøre tilbørlig Modstand. At Lucas intet fortæller om, at en af Apostelens sædvanlige Ledsagere var bleven tilbage i Ephesus, er da saa meget mindre paafaldende, naar Timotheus saa snart samledes igjen med sin Lærer. Hvor mange lignende Huller findes ei næsten allevegne i Apostlernes Gjerninger?

Men hvoraf tog da Paulus Anledning til at skrive til Timotheus saa kort Tid efter sin Afreise? — Forf. viser meget godt, at man ei tør tænke paa en pludselig Flugt af Apostelen, formedelst det i Ephesus imod den christelige Menighed opkomne Opløb; og at Brevet altsaa ei kan være skrevet for at meddele Timotheus Forholdsregler angaaende nogle der pludseligen afbrudte og ufuldendte Foretninger. Hvis Pauli Afreise havde været lig en Flugt, da skulde han ei før denne ladet Brødrene paa Stedet komme sammen (Act. 20, 1.), hvilket maatte have opvakt nye Bevægelser. Han skulde ligesaa lidet have ladet sin Ven blive alene i Faren. Desuden vidste han jo allerede ved Paasketider, at han skulde reise strax efter Pintse (1 Cor. 16, 8.); han havde altsaa Tid nok til at træffe alle mulige Foranstaltninger. Ei heller indeholder Brevet nogen

blottet for Alt, hvad der kunde bevise et saadan Forhold? Skulde da Nogen i de indstændige Ord hvormed Paulus opfordrer sin Timotheus til at udholde standhaftigen den ædle Troens Kamp, og bevare sig reen for enhver Last (6, 11. jevnf. 1, 18. 19.) kunne miskjende Vennen og Læreren, hvem Discipelens Retfærdiggjørelse paa hiin herlige Aabenbarelses Dag var intet mindre end ligegyldig? Ja udtaler selv den blot diætetiske Sundhedsregel ei den ømmeste, for Alt bekymrede Omsorg (5, 23.)? Og skulde endelig den hele Holdning i Brevet, den tilforladelige Tone, som hersker i samme, den pludselige Bortilen fra en Forskrift til en anden, skulde alt dette ei fra Brevskriverens Side forudsætte den visse Forventning, at selv disse korte Hentydninger vare forstaaelige for Modtageren, og at denne ei vilde finde den Frimodighed anstødelig, hvormed han gjennemgaaer alle Punkter, og om enhver meddeler reent ud sin Mening? Lader alt dette sig tænke uden at forudsætte en bestaaende venskabelig Forbindelse, hvori den ene er fuldkommen vis paa den anden?

F. anden Indvending angaaer selve Indholdet og den Maade, hvorpaa Brevet er udført. Denne kan ei gjendrives uden ved at følge Forf. Skridt for Skridt igjennem det hele Brev. (Dette gjør nu

sorg for Vennen selv, og for Ordens og Freds Vedligeholdelse i den ham anbetroede Menighed udtaler sig saa deeltagende.

Dog den vigtigste Grund for Apostelen til at skrive saa hastigen, maa ustridigen søges i de falske Lærere, af hvilke Paulus befrygtede meest Skade for Menigheden i Ephesus og for sin efterladte Ven. For at virke imod dem var Timotheus bleven tilbage i Ephesus; og just denne Omstændighed finder Hr. S. uforenelig med Brevets Ægthed. Vare da, spørger han, disse Vranglærere opvoxne saa hurtigt, at Paulus selv ei havde kunnet gjøre noget imod dem? eller, hvis de vare til, da Paulus besluttede sin Afreise, hvorfor udsatte han den da ikke, for selv at raade Bod paa dette Uvæsen? eller hvorfor meddeler han i vort Brev Timotheus kun saa høist almindelige Sætninger og Forholdsregler, imod de falske Lærere? og hvorfor meldede han endelig i sin Tale til de Ephesinske Ældste Act. 20. intet om dem, og om hans og Timotheus's Strid med dem?

Disse Indvendinger blive stedse betydelige, saasnart man antager, at Paulus har efterladt i Ephesus høist farlige Vranglærere. Vistnok bliver det da uforklarligt, hvorfor han, da Intet tvang ham, under disse mislige Omstændigheder forlod

ved dets Sprog eller andre Eiendommeligh
først eengang opvakt Forskerens Mistanke, om
det neppe er kommet fra den Forfatter, for
Arbeide Oldtidens Tradition udgiver det, saa
fremfor alle Ting Tendenzen og Øiemedet,
Forfatteren har havt for Øie, undersøges m
Opmærksomhed. Viser dette sig som et saa
der enten ikke med Føie kan forudsættes hos
hvis Navn det bærer, eller og det lader en
les Interesse skinne igjennem, for hvis Sky
foregivne Navn er blevet valgt, saa er Mist
om Uægthed allerede derved tilstrækkeligen be
det, og Kritikeren tør nu gaae sikkert frem p
Undersøgelses Vei, da han i det modsatte Til
hvis han blot vilde knytte sine Formodnin
Skrivemaadens, Indholdets, Indklædni
mistænkelige Spor, stedse vilde blive sig Re
skyldig for det første Spørgsmaal. Det for
sig selv, at dette blot gjælder om forsætlige F
ner, eller om saadanne Flikarbeider, som
mæssigen ere bragte i Omløb under en Andens N
Thi ved Skrifter, som kun Tilfældet, falske C
binationer og sildigere Traditioner have tilegn
fremmed Forfatter, er det let muligt, at
Uægthed lader sig tilstrækkeligen godtgjøre af S
gets og Indholdets indvortes Grunde, skj

sig med sine Tilhængere i en Vens Bolig. Dette varede, som Lucas beretter, Act. 19, 10. uafbrudt i to Aar, uden at Paulus blev forstyrret i sin Virkekreds. Selv Opstanden kort før hans Afreise blev foranlediget ikke ved Medlemmer af Menigheden, eller ved falske Lærere, som vilde indsnige sig i samme, men af hedenske Sølvarbeidere. Hvorfra skulde da hine Vranglærere komme, af hvilke Menigheden ved Apostelens Afreise skal have havt saa meget at frygte? Dog, siden hiin almindelige Forudsætning skal grunde sig paa Brevets egne Efterretninger, maae vi gjennemgaae disse. Vi støde strax i Begyndelsen (1, 3.) paa de Ord: καθως παρεκαλεσα σε προςμειναι εν εφεσω, ἱνα παραγγειλης τισι μη ἑτεροδιδασκαλειν, og just dette er Hovedstedet, hvorpaa hiin Formodning hidindtil har været bygget. Men følger da virkeligen af dette Sted saa meget, som man har villet slutte deraf, at Menigheden just den Gang, da Paulus forlod Ephesus, var i saa stor Fare formedelst vrange Lærere? Tør man deraf slutte, at Paulus alene for disse Læreres Skyld lod Timotheus blive tilbage? Dette viser i det mindste ikke det meste af Brevets Indhold, hvilket med lige megen Omhyggelighed udbreder sig over alle Dele af Timothei Embedsførelse. Ogsaa forklarer Paulus sig selv om

komme Apostlernes Anordninger til Hjelp, eller forebygge deres Forfald? Var det ikke snarere Traditionen, den saa kaldte παραδοσις αγραφος, som man i det første og indtil Midten af det andet Aarhundrede, næsten alene skattede, og indrømmede endog Forrang for enhver skriftlig Overlevering? Men vilde man endog indrømme alle disse Betænkeligheder; vilde man end aldrig spørge, hvorledes en Compilation af dette Slags kunde forenes med den ældste christelige Tidsalders Analogie og Sædvane, saa tør man dog med Rette forudsætte, at Brevskriveren vilde særdeles have hævet denne Gjenstand, som var ham meest magtpaaliggende, fremfor de øvrige, som blot ere sammendyngede for Illusionens Skyld; og at han med alt Eftertryk og efterlignet apostolisk Autoritet vilde oftere være vendt tilbage til samme. Men nei! om alt dette ikke eet Ord! De falske Lærere er det, imod hvilke han vil advare, og med hvilke han fornemmelig beskjæftiger sig. Med dem begynder han Brevet, og til dem kommer han siden bestandigen tilbage (1, 19. 4, 1. 6, 3.). Havde hans Hensigt gaaet ud paa, særdeles at indskærpe under Apostelens Navn Diaconissernes Forpligtelse til en bestandig Enkestand, saa skulde dog vist ved Slutningen af Brevet, i det korte Postskript, hvori det aabenbart er ham om en vig-

tig Formaning at gjøre, denne Gjenstand være bleven berørt endnu engang. Men ei heller dette! De judaiserende Lærere er det atter, for hvis forfængelige og fordærvelige Lærdomme Timotheus advares! Kan man da vel troe, at dette formeentlige Øiemeed har ligget Brevskriveren saa meget paa Hjerte?

Men dette Øiemed selv er ei engang historisk og grammatisk grundet i Brevet; thi i C. 5, 9. tales ikke om saadanne Enker, som skulde indføres i Fortegnelsen over Diaconisserne, men om dem, som skulde sættes paa Listen over de Fattige, der skulde forsørges af Kirkens offentlige Kasse. Sammenhængen, som alene taler om trængende Koners Understøttelse, og som ene kan bestemme hvorledes καταλεγεσθαι skal forklares, begunstiger ligesaalidet Hr. Ss. Forklaring, som de anførte Beviissteder ere tilstrækkelige til at oplyse den af Apostelen tilsigtede Mening, da de kun give senere Tiders Forklaringer og Ansyn af Stedet.

Ligesaa lidet kan man udgive det for Brevskriverens Hensigt, at han vilde modsætte sig den kun altfor tidligen opkomne overdrevne Agtelse for Jomfruskab og ugift Stand overhovedet. Dette skal grunde sig paa C. 2, 15. hvor, efter Forfs. Mening, Qvindekjønnets σωτερια gjøres afhængig af τεκνογο-

om Vranglærere, om offentlige Forbønner, o[m] kirkelige Indretninger og om lignende Ting, s[om] her korteligen sammenkjædes. — Eller var det, fo[rdi] han ikke kjendte dem, og altsaa ikke kunde beny[tte] dem? Men efter Hr. Schls. egen Forudsætni[ng] forekommer heri Reminiscenzer ei alene af Bre[vene] til Galaterne, til Romerne,* af det første til C[o]rintherne, men endog af Jacobs Brev, og P[eters] første. Hvorledes stemmer nu dette overeens m[ed] den Formodning, at Brevskriveren maa have le[vet] allerede i det første christelige Aarhundrede? F[or]udsætter dette ikke allerede Brugen af det fuldst[æn]dige Apostolicon, som efter al kritisk Sandsynl[ig]hed først blev samlet henimod Midten af det an[det] Aarhundrede (Griesbach Cur. in histor. textus e[pist.] Pauli II. p. 66) og som i Begyndelsen ei enga[ng] indbefattede Jacobs Brev? Og anviser man h[am] en silldigere Tidsalder, hvorledes kom da han[s] Brev under Pauli Navn ind i Apostolikon, [og] hvorledes blev det muligt at bringe det i Oml[øb] som ægte paulinsk? Staaer ikke saaledes den h[ele] Hypothes i Modsigelse med sig selv? — Dog se[lve] Maaden, hvorpaa dette Brev skal være samme[n]draget af hine tvende, er ei mindre underlig, [og] lader sig ligesaa lidet forene med hvad vi vide o[m] forsætlige Fictioner fra de første Aarhundred[e]

Man tog det dengang endnu ikke saa nøie med et saadant fromt Bedragerie, at man foruden Navnet og den Persons almindelige Forhold, hvis Autoritet man vilde laane, skulde have anseet det for nødvendigt ogsaa at tage Hensyn til hans besynderlige Tænkemaade, Sprog og andre Eiendommeligheder. Exempler fra det første Aarhundrede lade sig vel kun fremvise i faae Fragmenter. Om Κηρυγμα Πετρȣ og Αποκαλυψις Πετρȣ har Grabe gjort det sandsynligt (Spicileg. I. pag. 55. sqve) at de allerede i det andet Seculum ere indskudte under Apostelens Navn. Af Paulus forekomme deslige Efterretninger aldeles ikke før det fjerde Aarhundrede. Thi det er afgjort, at det græske Brev til Laodicenserne, det armeniske til Corintherne og den latinske Brevvexling med Seneca først ere blevne til i de senere Tider. Men naar Paulus selv allerede 2 Thess. 3, 17. maatte advare de Christne i Thessalonicha, for ei at lade sig bedrage ved opdigtede Breve; naar dette Kunstgreb allerede saa tidligen er bleven brugt af judaiserende Lærere og andre, for at bringe deres Synsmaader ind i Christendommen under Apostelens Navn: kunde de da vel tage Hensyn til andre Momenter, end det, Apostelen selv antyder, hans Navns Underskrift? kunde de tillige efterligne Stil, Indklædning,

Compilator vanskeligen skulde være falden. Dertil høre først de Steder, hvor Paulus taler om sin hastige Tilbagekomst til Ephesus (3, 14. 4, 13.) Dette Løfte er, som Historien lærer, ei gaaet i Opfyldelse. Paulus kom i den følgende Tid ikke meer tilbage til Ephesus, men reiste efter sin Tilbagekomst fra Macedonien og Achaia, fra Troas for sidste Gang til Jerusalem (Act. 20, 5.), hvor han blev fængslet og bragt til Rom. Det er ei sandsynligt, at Brevskriveren, da han skrev efter Apostelens Død, ikke skulde have taget Hensyn til denne Omstændighed. Han, som det blot kunde være magtpaaliggende, at laane virkelige Momenter af Apostelens Liv, for derved at bevise sit Flikværks Authenticitet, han kunde ei let faae det Indfald, at individualisere sig som Paulus ved et Løfte, hvis Opfyldelse forgjæves søges i Apostelens Historie, og som netop derfor maatte synes, om ei skadeligt, saa dog ganske utjenligt til hans foresatte Øiemed. Hverken den snilde, eller den plumpe Efterligner kunde falde paa, at optage en saadan Omstændighed i sin Composition. Den første skulde have havt for megen Indsigt, til ikke at indsee, at Apostelens Individualitet i nærværende Tilfælde maatte fremstilles, ei af hans Beslutninger og Forsætter, men af hans Handlinger

idet de tale umiddelbart til vor Medlidenhed, og ved Hjelp af de sympathetiske Følelser opvække hos os en nye Interesse for Apostelen. At nu denne Tone ikke hersker i vort Brev og at denne Stemning ei aabenbarer sig deri, det har det tilfælleds med alle de øvrige paulinske Epistler, og Mangelen af denne Individualitet vil vel ikke forundre nogen, som stemmer overeens med os i den ovenfor fremsatte Mening om Foranledningen til og Omstændighederne ved dets Forfattelse. Om der imidlertid i dette Brev slet ingen Spor forekommer af det fortrolige Forhold, som fandt Sted imellem Brevskriveren og Modtageren, det er et Spørgsmaal, som Enhver under Læsningen bør forelægge sig selv, og derom indhente sin egen Dom. Man kan ei gaae i Rette med Hr. S. om hans Dom, naar han fælder denne for det Modsatte, fordi Dommen her fornemmeligen bestemmes efter det besynderlige Ansyn, Enhver har om Brevets Øiemed, Foranledning o. m. Dog saameget er vist, at selv i et Forretningsbrev, som vores er, maatte en fuldkommen Taushed om alle venskabelige Forhold være paafaldende, især naar man tænker tilbage paa den inderlige Forbindelse, som fandt Sted imellem de tvende paagjældende Personer. Men er da virkeligen vort Brev saa

blottet for Alt, hvad der kunde bevise et saadant Forhold? Skulde da Nogen i de indstændige Ord, hvormed Paulus opfordrer sin Timotheus til at udholde standhaftigen den ædle Troens Kamp, og bevare sig reen for enhver Last (6, 11. jevnf. 1, 18. 19.) kunne miskjende Vennen og Læreren, hvem Discipelens Retfærdiggjørelse paa hiin herlige Aabenbarelses Dag var intet mindre end ligegyldig? Ja udtaler selv den blot diætetiske Sundhedsregel ei den ømmeste, for Alt bekymrede Omsorg (5, 23.)? Og skulde endelig den hele Holdning i Brevet, den tilforladelige Tone, som hersker i samme, den pludselige Vortilen fra en Forskrift til en anden, skulde alt dette ei fra Brevskriverens Side forudsætte den visse Forventning, at selv disse korte Hentydninger vare forstaaelige for Modtageren, og at denne ei vilde finde den Frimodighed anstødelig, hvormed han gjennemgaaer alle Punkter, og om enhver meddeler reent ud sin Mening? Lader alt dette sig tænke uden at forudsætte en bestaaende venskabelig Forbindelse, hvori den ene er fuldkommen vis paa den anden?

F. anden Indvending angaaer selve Indholdet og den Maade, hvorpaa Brevet er udført. Denne kan ei gjendrives uden ved at følge Forf. Skridt for Skridt igjennem det hele Brev. (Dette gjør nu

forestod, maaskee som en Anordning af Apostelen selv, eller hans umiddelbare Distipel, og som han kun har villet sikkre en større Gyldighed, end den Traditionen borgede for — som ogsaa den velmeente og gavnlige, skjøndt ikke ret-paulinsk udførte, Polemik imod den altfor tidligen opkomne overdrevne Agtelse for evigt Jomfruesskab og den ugifte Stand overhovedet. — Altsaa Forpligtelse til en evig Enkestand for de Enker, som vilde opnaae de kirkelige Diaconisse-Embeder, skulde være Aarsagen, hvorfor Brevskriveren skal have paataget sig den møisommelige Compilation af to paulinske Breve? For at fremstille denne, som en apostolisk Anordning ret vigtig og nødvendig, og ved Pauli Autoritet igjen ophjelpe den, da den begyndte at gaae af Brug, skal han have sammendraget saa meget, som slet ikke hører til Sagen, og paataget sig et Arbeide, der var saa besværligt og i høieste Grad ubeqvemt? Kunde da dette ikke opnaaes paa en lettere og mindre møisommelig Vei? Udfordredes der saa mange Omstændigheder, for atter at bringe en Indretning i Gang, der efter Forfatterens egen Forudsætning var anordnet af Apostelen selv, og derved havde faaet den høieste Grad af Sanction? Findes der da ellers i den ældste Kirkes Historie Spor til, at man har søgt ved saadanne Midler at

ved dets Sprog eller andre Eiendommeligheder
først eengang opvakt Forskerens Mistanke, om a
det neppe er kommet fra den Forfatter, for hvi
Arbeide Oldtidens Tradition udgiver det, saa ma
fremfor alle Ting Tendenzen og Øiemedet, som
Forfatteren har havt for Øie, undersøges med a
Opmærksomhed. Viser dette sig som et saadant
der enten ikke med Føie kan forudsættes hos den
hvis Navn det bærer, eller og det lader en særde
les Interesse skinne igjennem, for hvis Skyld de
foregivne Navn er blevet valgt, saa er Mistanken
om Uægthed allerede derved tilstrækkeligen begrun
det, og Kritikeren tør nu gaae sikkert frem paa si
Undersøgelses Vei, da han i det modsatte Tilfælde
hvis han blot vilde knytte sine Formodninger ti
Skrivemaadens, Indholdets, Indklædningens
mistænkelige Spor, stedse vilde blive sig Regnska
skyldig for det første Spørgsmaal. Det forstaae
sig selv, at dette blot gjælder om forsætlige Fictio
ner, eller om saadanne Flikarbeider, som plan
mæssigen ere bragte i Omløb under en Andens Navn
Thi ved Skrifter, som kun Tilfældet, falske Com
binationer og sildigere Traditioner have tilegnet e
fremmed Forfatter, er det let muligt, at dere
Uægthed lader sig tilstrækkeligen godtgjøre af Spro
gets og Indholdets indvortes Grunde, skjønt

man ikke kan udfinde noget særdeles Øiemed, som enten den foregivne Forfatter ikke kan have havt, eller til hvis lettere Opnaaelse hans Navn er bleven valgt. Men saasnart man vil retfærdiggjøre Mistanken om en forsætlig Fiction, saa er det aldeles nødvendigt, ogsaa at vise Hensigten med samme, og deraf forklare hele Compositionsmaaden, saavel det der væsentligen hører til samme, som det der kun staaer for Formens og den lettere Illusions Skyld. Først naar dette er skeet, maae de indvortes Kjendemærker, som formedelst en eller anden Besynderlighed kunde opvække Mistanke, tages til Hjelp som subsidiariske Beviser, ikke for ved dem først at begrunde Mistanken om Bedragerie, men for at forstærke den Mistanke, som allerede støtter sig paa en anden Grundvold. Jo mindre denne Regel er udsat for nogen Modsigelse, desto meer maa man beklage, at Sendebrevet ei forklarer sig udførligere om denne Post, og ikke strax i Begyndelsen af Undersøgelsen har taget Hensyn dertil. Især efter Beskaffenheden af de Beviser, som Forf. alene kunde anføre for sin Formodning, havde et saadant Præliminærspørgsmaal om den foregivne Bedragers formodentlige Øiemed været meget passende. Ved alle de af Forf. anførte Grunde kan intet afgjøres. De kunne under forskjellige Forud-

sætninger vidne ligesaa meget for som imod Breve
ægte-paulinske Herkomst. Hvis derimod i Spids
for den hele Undersøgelse det Spørgsmaal var bl
vet besvaret, til hvad Øiemed hiin Falsarius havd
componeret sit Flikværk; og naar af indvorte
Phænomener den Interesse tilstrækkeligen var bl
ven viist, ved hvilken han var bleven foranledig
til at sætte det apostoliske Navn foran sit Arbeide
da skulde hine Argumenter havt en større Vægt
og for det første Blik faaet en anskuelig Betydning
som de nu mangle. Forfatteren har selv følt denn
Fordrings Gyldighed, men kun berørt den ved
Slutningen af sit Sendebrev. Det Lidet, som der
anføres angaaende dette Punkt, lader sig let af
bevise.

Ganske conseqvent gaaer Forf. her ud fra den
Grundsætning, at alt det, som her er sammendraget
udaf Brevet til Titus og det andet til Timotheus,
kun staaer der for at give Brevet Udseende af et pau-
linsk, og at altsaa det egentlige Øiemed med dets Ud-
arbeidelse kun kan søges i det, som Brevskriveren har
indskudt derimellem. Heriblandt skal nu især al
det udmærke sig, som angaaer det qvindelige Kjøn
saavel den meget hensigtmæssige Lovgivning
Enkestanden — hvilken Brevskriveren dog skal ha
forefundet i de Menigheder, som han sandsynlig

forestod, maaskee som en Anordning af Apostelen selv, eller hans umiddelbare Discipel, og som han kun har villet sikkre en større Gyldighed, end den Traditionen borgede for — som ogsaa den velmeente og gavnlige, skjøndt ikke ret=paulinsk udførte, Polemik imod den altfor tidligen opkomne overdrevne Agtelse for evigt Jomfruesskab og den ugifte Stand overhovedet. — Altsaa Forpligtelse til en evig Enkestand for de Enker, som vilde opnaae de kirkelige Diaconisse=Embeder, skulde være Aarsagen, hvorfor Brevskriveren skal have paataget sig den møisommelige Compilation af to paulinske Breve? For at fremstille denne, som en apostolisk Anordning ret vigtig og nødvendig, og ved Pauli Autoritet igjen ophjelpe den, da den begyndte at gaae af Brug, skal han have sammendraget saa meget, som slet ikke hører til Sagen, og paataget sig et Arbeide, der var saa besværligt og i høieste Grad ubeqvemt? Kunde da dette ikke opnaaes paa en lettere og mindre møisommelig Vei? Udfordredes der saa mange Omstændigheder, for atter at bringe en Indretning i Gang, der efter Forfatterens egen Forudsætning var anordnet af Apostelen selv, og derved havde faaet den høieste Grad af Sanction? Findes der da ellers i den ældste Kirkes Historie Spor til, at man har søgt ved saadanne Midler at

komme Apostlernes Anordninger til Hjelp, eller fo-
rebygge deres Forfald? Var det ikke snarere Tradi-
tionen, den saa kaldte παραδοσις αγραφος, som man
i det første og indtil Midten af det andet Aarhun-
drede, næsten alene skattede, og indrømmede endog
Forrang for enhver skriftlig Overlevering? Men vilde
man endog indrømme alle disse Betænkeligheder;
vilde man end aldrig spørge, hvorledes en Compi-
lation af dette Slags kunde forenes med den ældste
christelige Tidsalders Analogie og Sædvane, saa
tør man dog med Rette forudsætte, at Brevskrive-
ren vilde særdeles have hævet denne Gjenstand, som
var ham meest magtpaaliggende, fremfor de øvrige,
som blot ere sammendyngede for Illusionens Skyld;
og at han med alt Eftertryk og efterlignet aposto-
lisk Autoritet vilde oftere være vendt tilbage til
samme. Men nei! om alt dette ikke eet Ord! De
falske Lærere er det, imod hvilke han vil advare,
og med hvilke han fornemmelig beskjæftiger sig.
Med dem begynder han Brevet, og til dem kommer
han siden bestandigen tilbage (1, 19. 4, 1. 6, 3.).
Havde hans Hensigt gaaet ud paa, særdeles at
indskærpe under Apostelens Navn Diaconissernes
Forpligtelse til en bestandig Enkestand, saa skulde
dog vist ved Slutningen af Brevet, i det korte
Postskript, hvori det aabenbart er ham om en vig-

tig Formaning at gjøre, denne Gjenstand være bleven berørt endnu engang. Men ei heller dette! De judaiserende Lærere er det atter, for hvis forfængelige og fordærvelige Lærdomme Timotheus advares! Kan man da vel troe, at dette formeentlige Øiemeed har ligget Brevskriveren saa meget paa Hjerte?

Men dette Øiemed selv er ei engang historisk og grammatisk grundet i Brevet; thi i C. 5, 9. tales ikke om saadanne Enker, som skulde indføres i Fortegnelsen over Diaconisserne, men om dem, som skulde sættes paa Listen over de Fattige, der skulde forsørges af Kirkens offentlige Kasse. Sammenhængen, som alene taler om trængende Koners Understøttelse, og som ene kan bestemme hvorledes καταλεγεσθαι skal forklares, begunstiger ligesaalidet Hr. Ss. Forklaring, som de anførte Beviisteder ere tilstrækkelige til at oplyse den af Apostelen tilsigtede Mening, da de kun give senere Tiders Forklaringer og Ansyn af Stedet.

Ligesaa lidet kan man udgive det for Brevskriverens Hensigt, at han vilde modsætte sig den kun altfor tidligen opkomne overdrevne Agtelse for Jomfrustab og ugift Stand overhovedet. Dette skal grunde sig paa C. 2, 15. hvor, efter Forfs. Mening, Qvindekjønnets σωτηρια gjøres afhængig af τεκνογο-

νια, Børneavling og Opdragelse. Man kan her gjøre de samme Indvendinger, som ved det først-angivne Hovedøiemed: hvorfor Udførelsen af dette Æmne, hvis det var Hensigten af Compilationen, er iværksat paa en saa møisommelig, og dog kun lidet fyldestgjørende Maade? hvorfor Forfatteren kun een Gang, og det ligesom i Forbigaaende har berørt denne Gjenstand? hvorfor han ikke har dvælet længer ved samme, og søgt ved at beraabe sig paa sin apostoliske Autoritet at give samme endnu meer Vægt? Men ogsaa her kan man ligesaa lidet som ovenfor være enig med Forf. om den grammatiske Basis for den hele Slutning. Paulus taler paa det anførte Sted til Koner, som allerede vare gifte, hos hvem der ikke meer kunde tænkes paa en overdreven Agtelse af denne Art. Han tænker slet ikke paa at modsætte Ægtestanden den ledige Jomfruestand. I det hele Sted forekommer ei et eneste Spor, som kunde vise, at Brevskriveren har havt denne Fordom i Tanker, eller villet bekjæmpe den. Tvertimod gaaer Pauli Hensigt ene og alene ud paa, at anvise Konerne, i Modsætning af det dem nyeligen frakjendte *αυθεντειν ανδρος* og *διδασκειν*, den stille Virkekreds, ved hvis ærlige Røgt de kunde blive deelagtige i den messianske Læres Forjættelser. Lader der sig overhovedet tænke, at

Nogen skulde med saa megen Møie have samlet en saadan Compilation, for at bestride under en berømt Apostels Navn en Fordom, som ei i det hele Skrift er nævnt, og hvortil kun eengang er blevet hentydet, som til en Bisag, ved at anføre og anbefale den modsatte Mening?

Der kan altsaa slet intet Diemed udfindes, for hvis Skyld den ubekjendte Forfatter af dette Brev skulde have bragt samme i Omløb som paulinsk: og just denne Hensigtsløshed taler allerstærkest imod den schleiermacherske Hypothes.

Men foruden denne Hovedtvivl er der endnu andre Grunde som tale imod Forfs. Forestilling om dette Brevs Tilblivelsesmaade. Dertil høre først den besynderlige Sammensætning, som den ubekjendte Forfatter skal have valgt for at give sit Flikværk Udseende af paulinsk. Brevet skal være sammenbraget udaf de tvende paulinske, det til Tim. og det til Titus. Men hvorfor kun af disse to? Maaskee fordi Efterligneren vilde lette sig sit Arbeide? Men skulde han ikke have gjort det mangfoldigere og vanskeligere at røbes, naar han havde raadført sig med flere af Pauli Skrifter? — Eller var det, forbi de Gjenstande, som han nu eengang vilde laane af Apostelens Eget, kun fandtes i disse to Breve? Men ogsaa de øvrige tale jo

om Vranglærere, om offentlige Forbønner, om kirkelige Indretninger og om lignende Ting, som her korteligen sammenkjædes. — Eller var det, fordi han ikke kjendte dem, og altsaa ikke kunde benytte dem? Men efter Hr. Schls. egen Forudsætning forekommer heri Reminiscenzer ei alene af Brevet til Galaterne, til Romerne, af det første til Corintherne, men endog af Jacobs Brev, og Petri første. Hvorledes stemmer nu dette overeens med den Formodning, at Brevskriveren maa have levet allerede i det første christelige Aarhundrede? Forudsætter dette ikke allerede Brugen af det fuldstændige Apostolicon, som efter al kritisk Sandsynlighed først blev samlet henimod Midten af det andet Aarhundrede (Griesbach Cur. in histor. textus epp. Pauli II. p. 66.) og som i Begyndelsen ei engang indbefattede Jacobs Brev? Og anviser man ham en sildigere Tidsalder, hvorledes kom da hans Brev under Pauli Navn ind i Apostolikon, og hvorledes blev det muligt at bringe det i Omløb som ægte paulinsk? Staaer ikke saaledes den hele Hypothes i Modsigelse med sig selv? — Dog selv Maaden, hvorpaa dette Brev skal være sammendraget af hine tvende, er ei mindre underlig, og lader sig ligesaa lidet forene med hvad vi vide om forsætlige Fictioner fra de første Aarhundreder.

Man tog det dengang endnu ikke saa nøie med et saadant fromt Bedragerie, at man foruden Navnet og den Persons almindelige Forhold, hvis Autoritet man vilde laane, skulde have anseet det for nødvendigt ogsaa at tage Hensyn til hans besynderlige Tænkemaade, Sprog og andre Eiendommeligheder. Exempler fra det første Aarhundrede lade sig vel kun fremvise i faae Fragmenter. Om Κηρυγμα Πετρȣ og Αποκαλυψις Πετρȣ har Grabe gjort det sandsynligt (Spicileg. I. pag. 55. sqve) at de allerede i det andet Seculum ere indskudte under Apostelens Navn. Af Paulus forekomme deslige Efterretninger aldeles ikke før det fjerde Aarhundrede. Thi det er afgjort, at det græske Brev til Laodicenserne, det armeniske til Corintherne og den latinske Brevvexling med Seneca først ere blevne til i de senere Tider. Men naar Paulus selv allerede 2 Thess. 3, 17. maatte advare de Christne i Thessalonicha, for ei at lade sig bedrage ved opdigtede Breve; naar dette Kunstgreb allerede saa tidligen er bleven brugt af judaiserende Lærere og andre, for at bringe deres Synsmaadet ind i Christendommen under Apostelens Navn: kunde de da vel tage Hensyn til andre Momenter, end det, Apostelen selv antyder, hans Navns Underskrift? kunde de tillige efterligne Stil, Indklædning,

Tænkemaade, hvilket forudsatte et Studium af de paulinske Breve, hvoraf i det høieste kun et enkelt hist og her var til deres Raadighed? — Og hvilken Idee maatte man gjøre sig om denne Compilator selv, naar man blot vil følge de Bemærkninger, som Hr. S. selv har meddeelt om hans Fremgangsmaade. Ifølge disse maatte han snart have arbeidet med den største Kunst og Fiinhed, snart med den største Skjødesløshed og Plumphed. Her havde han med den største Nøiagtighed efterlignet den paulinske Talebrug, selv til det Eiendommelige i en vis, ei meget brugelig Partikelconstruction (6, 21. ἀςοχειν περι την πιςιν); og hist (1, 5. ὧν ἀςοχησαντες, jevnf. Sendebrevet S. 89.) havde han uden at tænke paa den gjorte Bemærkning, igjen forsømt denne Eiendommelighed. Her opsøger han med Møie sædvanlige paulinske Talemaader, for derved at betegne sine Ideer (3, 9. μυςηριον της πιςεως; 2, 1. παρακαλω ϛν; 6. 13. παραγγελλω σοι) og hist forglemmer han sig i den Grad, at han enten vælger ganske andre Betegnelser (6, 20. εκτρεπομενος; 3, 1. ορεγεσθαι; 4, 4. κτισμα; 4, 6. ὑποτιθεσθαι) end de af Paulus brugte; eller han indblander lutter saadanne Ord, som Apostelen aldrig eller kun høist sjeldent har betjent sig af, (1, 4. προσεχειν, γενεαλογιαι, ζητησις. 1, 8. διαβε-

βαιοσθαι; 1, 6. ὑποτυπωσις). Her trækker han korteligen sammen (1, 1. jevnf. Tit. 1, 1. og 1, 4. ζητησις uden Prædicat), hist er det ham magtpaaliggende at opdrynge paulinske Udtryk (3, 2. 8.). Her afskriver han ligefrem (2, 7. ifølge Side 97 og 4, 9. ifølge S. 104), og hist snoer han sig forlægen om nogle fremmede Ord og Talemaader, for ikke altfor meget at give sin Efterligning Udseende af Plagiat (6, 20. efter S. 103). Hvo kan forene disse forskjellige, og for største Delen indbyrdes stridige Egenheder i een Person? Hvo kan overtyde sig om, at den største Skjødesløshed kan bestaae ved Siden af den fineste Opmærksomhed, og den utilgiveligste Uagtsomhed ved Siden af en umiskjendelig Bestræbelse efter at skjule sit Bedragerie? Visselig, en Hypothes, der saa aabenbart staaer i Strid med sig selv, kan ikke være den sandeste.

Jeg forbigaaer her det ovenfor anførte Spørgsmaal, om en saadan Sammensætning i Brevet selv lader sig udfinde, og om den hyppige Overeensstemmelse med Brevet til Titus, og den tilfældige Lighed med 2 Tim. ikke lader sig forklare af andre, nærmere liggende Grunde. Derimod vil jeg bemærke en anden Betænkelighed imod Forfs. Forestillingsmaade, og den bestaaer deri, at mange Steder forekommer i samme, paa hvilke en blot

Compilator vanskeligen skulde være falden. Dertil høre først de Steder, hvor Paulus taler om sin hastige Tilbagekomst til Ephesus (3, 14. 4, 13.). Dette Løfte er, som Historien lærer, ei gaaet i Opfyldelse. Paulus kom i den følgende Tid ikke meer tilbage til Ephesus, men reiste efter sin Tilbagekomst fra Macedonien og Achaia, fra Troas for sidste Gang til Jerusalem (Act. 20, 5.), hvor han blev fængslet og bragt til Rom. Det er ei sandsynligt, at Brevskriveren, da han skrev efter Apostelens Død, ikke skulde have taget Hensyn til denne Omstændighed. Han, som det blot kunde være magtpaaliggende, at laane virkelige Momenter af Apostelens Liv, for derved at bevise sit Flikværks Authenticitet, han kunde ei let faae det Indfald, at individualisere sig som Paulus ved et Løfte, hvis Opfyldelse forgjæves søges i Apostelens Historie, og som netop derfor maatte synes, om ei skadeligt, saa dog ganske utjenligt til hans foresatte Øiemed. Hverken den snilde, eller den plumpe Efterligner kunde falde paa, at optage en saadan Omstændighed i sin Composition. Den første skulde have havt for megen Indsigt, til ikke at indsee, at Apostelens Individualitet i nærværende Tilfælde maatte fremstilles, ei af hans Beslutninger og Forsætter, men af hans Handlinger

og Skjæbne; og den sidste vilde, idet han søgte efter ret paafaldende Begivenheder af Apostelens Liv, slet ikke være falden paa den Idee, at lade Apostelen sige noget, som han vidste, ei af ham at være udført. Det uforklarlige i denne Yttring af en Compilators Pen, beviser saaledes, at Paulus er den sande Forfatter.

Ligesaa vanskeligt bliver et andet Sted ifølge Hr. Ss. Hypothes om vort Brevs Sammensætning af de to titanførte. Selv naar man antager en plump Efterligner, kan man ei begribe, hvorledes de to Navne Ὑμεναιος και Ἀλεξανδρος 1, 20. efter de Prædicater, som her tillægges dem, kunde være komne af det andet Brev til Timotheum over i vores. Der tales om saadanne Folk, som havde miskjendt den ægte christelige πιστις, og derved havde tabt det christelige Navn, og de Forjettelser, som vare givne de Christne; der tales om falske, judaiserende Lærere, som kort tilforn (1, 5.) vare beskrevne paa samme Maade. Brevskriveren vil altsaa nævne vrange Lærere. Hvorledes lader det sig nu tænke, at han, naar han uddrog af 2 Tim. 2, 17. *) vel skulde have laant Hymenæus, men ikke

*) Jeg har her rettet det urigtige Citat, som findes i Originalen; men jeg har ikke allevegne efter-

Philetus; derimod istedetfor denne opsøgt Alexandrus af 2 Tim. 4. 14. om hvem Paulus der ikke taler med Hensyn til Vranglærere, men til personlige Fornærmelser, som han havde erfaret af ham i Ephesus. Endog den eenfoldigste Compilator skulde bleven staaende ved de tvende Navne, som han fandt paa det første Sted, og ei have forvildet sig ned til et andet, som slet ikke var tjenligt til hans Hensigt. Endnu mindre lader sig et særeget Øiemed med denne besynderlige Forvexling tænke, da det øiensynligen kun var Brevskriveren magtpaaliggende, at nævne nogle Navne som Exempler paa Vranglærere, der ved deres Sindelaug og Opførsel havde tilsat den sande christelige Hæder.

Endnu maa jeg gjøre opmærksom paa tvende Steder, ved hvilke en compilerende Efterligner sandsynligen vilde have viist sig anderledes, nemlig C. 4, 12. hvor Timothei Ungdom omtales, og C. 5, 23. hvor den diætetiske Regel gives, ei at drikke blot Vand, men blandet med Viin. Begge

slaaet Forfatterens Citationer. Hvor de ei stødte an imod min Hukommelse, nedskrev jeg dem uden Betænkning. Muligt er det, at en enkelt Trykfeil kan derved være bleven beholdt.

Udg.

Steder angaae høist individuelle Gjenstande, som alene kunne berøres af Brevskriveren, for at lade sit fortrolige Forhold til Timotheus og sit nøie Bekjendtskab med dennes personlige Tilstand og Fornødenheder skinne igjennem. Med begge Antydninger kunde han ei have anden Hensigt end at bevise sin Kundskab om Timothei meest specielle Forhold. Og var dette Tilfældet, hvorfor nøiedes han da med saa tilfældigt, og som det synes, uforsætligen at støde paa disse Gjenstande? Vilde vel en Efterligner have berørt dem blot saaledes i Forbigaaende; vilde han ei med Flid have trukket dem frem og stillet dem i Lyset? Vilde han saa hurtigen have forladt dem, og ikke snarere udbredt sig udførligen over dem, for at vise sin nøiagtige Kundskab, hvorom det jo alene var ham at gjøre? Vilde han f. Ex. ikke have følt Fristelse til bestemt at angive Timothei Alder, eller omtale hans forrige Sundhedsbeskaffenhed? Ubegribeligt bliver det altid, hvorledes en Skribent saa tilfældigt kunde falde paa Ting: og saa hurtigen forlade dem igjen, hvilke for ham intet kunde være mindre end tilfældige. Ligesaa vanskeligt at besvare er det Spørgsmaal, hvorfor Forfatteren just udsøgte disse individuelle Træk, og navnligen det om at drikke Vand. For en Fiction var dette altfor søgt, og hvis det virke=

ligen har fundet Sted hos Timotheus, saa kan man endda indvende, om da ikke andre, meer udmærkede Eiendommeligheder fandtes, hvilke skulde bedre have svaret til det tilsigtede Diemed. Betragter man tillige, hvorlidet vor Brevskriver lader det være sig magtpaaliggende, at anvende Apostelens almindelige personlige Forhold paa sig, og documentere sig som den sande Paulus, saa forsvinder end mere enhver Grund til Formodning om, at disse Egenheder kunde have ligget i hans Plan.

Der er endnu een Omstændighed tilbage, til hvilken Hr. S. ogsaa burde have taget Hensyn, hvis den af ham fremsatte Hypothes skulde kunne forenes med Historiens Efterretninger. Det vigtige Spørgsmaal bliver endnu tilovers, hvorledes var det muligt at anbringe dette Brev som paulinsk og at gjøre det gjældende som et apostolisk Værk? Derom er ingen Forklaring givet, og det var sikkert vanskeligt, at give nogen fyldestgjørende. Saavidt vi vide, er der aldrig i den katholske Kirke fældet nogen ugunstig Dom om dette Brev. Dets Ægthed blev ubestridt; tvertimod var det Pauli andet Brev til Timotheum, som nogle Fædre paa Origenes's Tid forkastede. Om de gnostiske Partier fortæller Historien, at de overhovedet ei lode Brevene til Timotheum og Titum gjælde; men deres

Dom kan ikke her komme i Betragtning, deels fordi den ikke gjælder det første Brev alene, men forbinder det med de to andre; deels fordi den gik ud fra dogmatiske, og ikke fra historiske Grunde. Om Basilides, fra andet Aarhundrede, beretter Hieronymus, at han frakjendte Paulus Brevene til Tim., til Tit. og til Hebr. Men de ældre Fædre, Irenæus, Tertullian, Clemens og Origenes vide slet intet derom. Derimod findes i det under Polycarps Navn bekjendte Brev til Philippenserne, hvilket sikkert ikke er yngre end fra Midten af andet Aarhundrede, umiskjendelige Hentydninger til begge Breve til Timotheum, et Beviis paa, at de begge dengang allerede vare i Omløb som paulinske. Saa lidet som vort Brevs Ægthed af alle disse Grunde kan positivt gjøres mistænkeligt, ligesaa lidet er det muligt, negativt at bevise et Bedragerie med samme. I ethvert Tilfælde maatte Forfatteren først have taget Hensyn til Ephesus. Herfra maatte Brevet være gaaet ud, herfra maatte det være kommet til andre Menigheder; thi hvis det først var blevet bekjendtgjort et andet Sted, saa vilde det sikkert strax i Begyndelsen have fundet høi Modsigelse i den ephesiske Kirke. Men hvorledes lader det sig tænke, at et saadant Bedragerie kunde være spilt der, selv om en betydelig Geistlig havde havt

Hænder i Spillet med? Et apostolisk Brev, som Menighederne dengang pleiede strax at meddele hverandre, skulde saalænge have ligget skjult, og det i den Kirke, hvis Forstander Timotheus var, til hvem det var stilet? I en Kirke, som Paulus selv havde stiftet, og i hvis Midte han havde opholdt sig i flere Aar? Til en Forstander, som ifølge sin Stilling strax maatte have meddeelt sin Menighed samme, for at forskaffe sine Anordninger Autoritet, og beskytte sig imod sine Modstanderes Indgreb? Saasnart nu Timotheus ikke selv havde bekjendtgjort Brevet, som han for sin egen Interesses Skyld strax maatte have gjort, saa var ethvert Bedragerie aabenbart; og aldrig skulde dette Flikværk have naaet en saadan almindelig, ved ingen Modsigelse indskrænket Anseelse! Hvilken Grad af Sandsynlighed vil man nu tillægge en Hypothes, som understøttes saa lidet ved udvortes Grunde?

Dermed endes disse Undersøgelser. Den Tanke er under samme ofte falden mig ind, om Forfatteren virkelig for Alvor har villet bestride dette Brevs Ægthed; eller om ikke snarere hans hele Foretagende skulde være blot en lusus ingenii, et Spil med hans Vid og Skarpsindighed, for at see, hvorvidt den kritiske Pyrrhonismus lod sig drive.

Deraf, at flere Lærde have havt denne Formodning, bør maaskee ogsaa det Phænomen forklares; at man hidindtil har taget saalidet Hensyn til Sendebrevets Resultater *).

*) Dette Phænomen kunde dog ei forekomme Forf. saa besynderligt, da han selv rustede sig ufortøvet til Striden, og udgav sin Bog Aaret efter at Ss. var udkommet. Endnu i samme Aar (1808) bestred Hug Ss. Hypothes i sin Indledning. Siden (i A. 1810) har Wegscheider giort det samme i sin Commentar over dette Pauli Brev (hvilken jeg gierne her havde villet benytte; men den findes endnu ikke paa Hovedstadens offentlige Bibliotheker); og desuden er den første af Ss. Grunde ogsaa bleven bestridt i en Dissertation af N. T. Beckhaus: Specimen observationum critico-exeget. de vocabulis ἁπαξ λεγομενοις et rarioribus dicendi formulis in prima ad Timotheum epistola Pauli obviis Authentiæ ejus nihil detrahentibus, 1810. pagg. 62. Udg.

V.

Commentar over det tredie Capitel i Job.

Af

Udgiveren.

Forerindring.

Hvad der nærmest foranlediger mig til at optage dette exegetiske Fragment i Bibliotheket, er en dadlende Kritik (i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn No. 30 for 1812) over min forhen leverede metriske Oversættelse af samme Kapitel. Vel kunde jeg kortere end ved en udførlig Commentar have gjendrevet de der fremsatte Indvendinger; men i saa Fald havde dette Stykke faaet blot polemisk Tendents, og lidet eller intet videnskabeligt Værd. Da det nu er min faste Beslutning, aldrig at gjøre mit Bi-

bliothek til et Tøihuus for Polemiken, men stedse at give selv mine Forsvarsartikler (naar saadanne ved en ubillig Kritik aftvinges mig) en videnskabelig Retning: saa kunde jeg let falde paa at optage min Fortolkning af det hele Kapitel; og det saa meget snarere, som jeg engang agter at udgive mine Forelæsninger over Job. Dette Fragment kan saaledes yde mig den dobbelte Tjeneste, først at vise hvor ugrundede min Kritikers Anker vare, og dernæst tjene kyndige Dommere til en Maalestok for min Beqvemhed eller Ubeqvemhed til at fremtræde som den store hebraiske Digters Tolk og Forklarer. At jeg forstaaer ham grundigen er for mig kun en liden Roes: dertil kan man uden meget dybe orientalske Sprogkundskaber ved nogen Flid lettelig komme, efterat saa mange ypperlige Fortolkere have oplyst alle de dunkle Steder. At jeg har kjendt og benyttet de fleste af dette store Antal, vil enhver Læser see; men den Kyndige maa bedømme: med hvad Held jeg har truffet Valget imellem de forskjellige Fortolkningsmaader. Nye Forklaringer vil man fast aldrig her finde (alle de Steder, min Recensent har dadlet som saadanne, have gamle Autoriteter for sig, og kunde kun gjælde for nye i den Kritikers Øine, som har et meget indskrænket Bekjendtskab med Jobs Kritik); ogsaa

er det vel vanskeligt nuomstunder for en Fortolker, der ei er kommen i Besiddelse af nye kritiske Hjelpemidler at fremføre nye Forklaringer af den hebraiske Text, som tillige ere sande. Min Hensigt var: i Commentaren at oplyse Texten og tillige retfærdiggjøre min Oversættelse, men i denne at udtrykke saa troligen, som de i min Oversættelses-theorie udviklede Regler fordre, hele Originalens Skjønhed, kun ikke forskjønne den d. e. lade hvad min Recensent kalder Tautologier (parallele Udtryk) tydeligen fremtræde, og beholde, saavidt muligt, de ubestemte eller tvetydige Talemaader, som hist og her findes i Texten. Hvor vidt dette er lykket mig, og hvorvidt jeg i Almindelighed har Modersmaalet i min Magt: det indstiller jeg til de samme virkelige Kjendere, til hvilke min Kritiker appellerer. De maae afgjøre, om ei mangt Udtryk, som han dadler, baade er et Resultat af foregaaende Granskning og tillige det ene træffende; de maae bedømme, om jeg her har "forsvaret Feil med piinlig søgte Modgrunde, der enten gjøre Vold paa Sproget, eller den sunde Exegetik." Den Umage behøvede jeg ikke at gjøre mig, da det netop var Kundskab om Sproget og den sunde Exegetik, som ledede mig til at vælge de angrebne Forklaringsmaader. Jeg har derfor blot behøvet heri at til-

føie nogle Sprogbemærkninger til Forsvar for det danske Udtryk, naar dette har stødt min Kritiker.

Hvilke Grunde der iøvrigt har bevæget Skilderiets Udgiver til at indrykke slig Kritik i sit Ugeblad, for hvis Forum det Gamle Testamentes Exegese allermindst hører, vil jeg ei trætte Læseren med at fortælle. Det vilde desuden lede til Personligheder, som aldrig skulle finde Sted i dette Sandheden og Humaniteten indviede Skrift.

Kap. 3.

Indhold. Endelig overvindes Jobs Taalmodighed, og han udbryder i Forbandelse over sin Fødselsdag. Han ønsker, henreven af de bittreste Smerter, at han aldrig var bleven født, eller, hvis han endelig skulde fødes, at han da maatte være død strax efter Fødselen. Han dvæler med Velbehag ved Tanken om Døden, og kommer derved til at beskrive de Dødes Lyksalighed (hvilken han dog som de ældre Hebræer sætter blot i en uvirksom Rolighed, i Frihed for Sorger, og ikke i Nydelsen af nogen Glæde): og i det han hos sig selv sammenligner de Dødes Sorgløshed med sine Gjenvordigheder, vover han det Spørgsmaal, hvad de Elendige skulle her i Verden, da de saa lidet glæde sig derved, at de intet ønske heller end at døe. Han

ender med en Anvendelse af disse Klager paa sin egen Forfatning, hvilken han skildrer kort men rørende.

Det hele Kapitel hører til de fortræffeligste i Digtet d. e. i det hele G. T. Enhver vil uden min Erindring føle det Stærke og Træffende i ethvert Træk af dette mørke Malerie. Ideen selv: at den Ulykkelige i sin Lidenskab forbander sin Fødselsdag (istedetfor Ophavsmanden til sin Tilværelse) er ligesaa poetisk som naturlig efter Oldtidens Maade at tænke og føle paa. Vi finde ogsaa, at flere gamle Digtere have udført denne Tanke, iblandt de hebraiske Jeremias (og som mig synes, med kjendelig Efterligning af dette Sted, ligesom der da heller ingen Tvivl er om, at Jobs Bog er langt ældre end Jeremias Orakler). Da Stedet er kort hidsættes det af Jer. 20, 14—18. "Forbandet være den Dag, da jeg blev født! Uvelsignet den Dag, da min Moder bragte mig til Verden! Forbandet være den Mand, som bragte min Fader det Budskab: Du har en Søn; en Dreng er Dig født! som saa meget glædede ham. Den Mand være lig de Stæder, som Gud har forstyrret, og ei meer skulle opbygges; om Morgenen høre han Jammer og om Middagen Krigsskrig! Fordi han ikke dræbte mig i Moders Liv, saa at min Moder havde været

min Grav, og hendes Liv evigen var forblevet, frugtsommeligt. Hvi kom jeg ud af Fosterleiet for at see Ulykke og Kummer; og henbringe mine Dage i Forhaanelse?„

Den løseste Sammenligning imellem dette Sted og vores viser vor Digters Originalitet og fortrinlige Kraft. De faa nye Træk, som Efterligneren har tilføiet, især Forbandelsen over Manden, der bragte Faderen det glade Budskab, ere uheldige; og det hele Malerie kommer ligesaa lidet i Liv som i Udførlighed Jobaidens nær. — Af classiske Digtersteder har Rosenmüller i sine Scholia anført et Par af Ovid til Sammenligning (af Tristium Lib. III. Eleg. XIII. og Epist. ad Ibin), hvoraf det sidste omtrent beskriver Digterens Fødselsdag saa mørk og uheldsvanger, som Job ønsker, at hans maatte være; men intet af Stederne kan, end ikke i en fjern Afstand, sættes ved Siden af vores.

V. 1 og 2.

"Derpaa oplod Job sin Mund og forbandede sin Fødselsdag saaledes talende:„

Disse Ord høre endnu til Digtets Indledning, og ere derfor prosaiske. יומו sin Dag istedetfor sin Fødselsdag ligesom ovenfor K. 1, 4. —

ויומר — — ויען hertil svarer i det N. T. det i Evangelierne saa hyppige ἀποκριθεὶς εἶπε, hvilket ligesaalidet som det nærværende nødvendigen skal oversættes: han svarede. Her sees tydeligen at det ikke er saa. Det almindelige Begreb af ענה er notio adversi et contrarietatis, altsaa opposuit se sive in loquendo sive in agendo; i sidste Betydning bruges det ofte om den Talendes Stilling, og kan derfor udtrykkes, hvis man vil oversætte det, saaledes: han vendte sig imod.

V. 3.

"Den Dag forkomme, som mig fødte!
Den Nat, som sagde: Se en Søn!"

Ordret hedder det; pereat dies, quo sum natus, et nox, quæ dixit (eller: in qua dictum est) homo natus (eller: conceptus) est. Efter הלילה kan nemlig underforstaaes enten באשר in qua, og da maa det følgende dixit være saa meget som dixit dicens (efter en bekjendt Hebraisme) i. e. dixit aliquis, ɔ: in qua dictum est; eller blot אשר quæ, hvilket er meer poetisk, da Natten selv derved gjøres til Forkynderske af den Tidende: "et Drengebarn er født!" Kun have vi i sidste Tilfælde den dog ei sjeldne Anomalie i Texten, at Verbet staaer i mascul. skjøndt Subjectet er foemin. —

גֶּבֶר vir, men her uden alt Eftertryk: mascula proles, eller homo, som Hieronymus har. הֹרָה oversætte de Fleste, efter Ordets sædvanlige Betydning: conceptus est (og min Recensent synes ei at have kjendt nogen anden Bemærkelse) men der kan neppe være nogen Tvivl om, at det her betyder natus est. At הרה undertiden udstrækkes til Fødselen, er sikkert; man se til Beviis det aldeles klare Sted 1 Krøn. 4, 17.: og *hun fødte* (ותהר) Mirjam; ligesom og jødiske Fortolkere f. Ex. Aben Esra ansee dette for en afgjort Sag. Ogsaa har den gamle Chaldæer oversat paa samme Maade. Nu siger vel min Recensent med saa mange andre, at det er Undfangelsesnatten som her forbandes tilligemed Fødselsdagen; men uden Beviis: tvertimod have de Digterens egen Angivelse af Indholdet imod sig (i 1ste Vers); der tales kun om Fødselsdagen (d. e. som sees af den følgende Forbandelse: *Fødselsdøgnet*; Hebræerne have nemlig ligesaa lidet som Latinerne nogen enkelt Benævnelse paa et Døgn, Grækernes νυχθήμερον). Det er altsaa det hele Døgn, hvori Job var født, hvorover Forbandelsen skal hvile. Vi ville ei sige med nogle smagløse Fortolkere, at Job udstrækker sin Forbandelse over Natten tillige, fordi han ei vidste med Vished, om han var født om Dagen

om Vranglærere, om offentlige Forbønner, kirkelige Indretninger og om lignende Ting, her korteligen sammenkjædes. — Eller var det, f han ikke kjendte dem, og altsaa ikke kunde ben dem? Men efter Hr. Schls. egen Forudsætn forekommer heri Reminiscenzer ei alene af Br til Galaterne, til Romerne, af det første til rintherne, men endog af Jacobs Brev, og første. Hvorledes stemmer nu dette overeens den Formodning, at Brevskriveren maa have l allerede i det første christelige Aarhundrede? udsætter dette ikke allerede Brugen af det fuldst dige Apostolicon, som efter al kritisk Sandsyn hed først blev samlet henimod Midten af det a Aarhundrede (Griesbach Cur. in histor. textus Pauli II. p. 66.) og som i Begyndelsen ei en indbefattede Jacobs Brev? Og anviser man en silbigere Tidsalder, hvorledes kom da han Brev under Pauli Navn ind i Apostolikon, hvorledes blev det muligt at bringe det i Oml som ægte paulinsk? Staaer ikke saaledes den h Hypothes i Modsigelse med sig selv? — Dog st Maaden, hvorpaa dette Brev skal være samme draget af hine tvende, er ei mindre underlig, lader sig ligesaa lidet forene med hvad vi vide forsætlige Fictioner fra de første Aarhundred

Man tog det dengang endnu ikke saa nøie med et saadant fromt Bedragerie, at man foruden Navnet og den Persons almindelige Forhold, hvis Autoritet man vilde laane, skulde have anseet det for nødvendigt ogsaa at tage Hensyn til hans besynderlige Tænkemaade, Sprog og andre Eiendommeligheder. Exempler fra det første Aarhundrede lade sig vel kun fremvise i faae Fragmenter. Om Κηρυγμα Πετρȣ og Αποκαλυψις Πετρȣ har Grabe gjort det sandsynligt (Spicileg. I. pag. 55. sqve) at de allerede i det andet Seculum ere indskudte under Apostelens Navn. Af Paulus forekomme deslige Efterretninger aldeles ikke før det fjerde Aarhundrede. Thi det er afgjort, at det græske Brev til Laodicenserne, det armeniske til Corintherne og den latinske Brevvexling med Seneca først ere blevne til i de senere Tider. Men naar Paulus selv allerede 2 Thess. 3, 17. maatte advare de Christne i Thessalonicha, for ei at lade sig bedrage ved opdigtede Breve; naar dette Kunstgreb allerede saa tidligen er bleven brugt af judaiserende Lærere og andre, for at bringe deres Synsmaadet ind i Christendommen under Apostelens Navn: kunde de da vel tage Hensyn til andre Momenter, end det, Apostelen selv antyder, hans Navns Underskrift? kunde de tillige efterligne Stil, Indklædning,

Compilator vanskeligen skulde være falden. Di
høre først de Steder, hvor Paulus taler om sin
stige Tilbagekomst til Ephesus (3, 14. 4, 1
Dette Løfte er, som Historien lærer, ei gaa
Opfyldelse. Paulus kom i den følgende Tid
meer tilbage til Ephesus, men reiste efter sin T
bagekomst fra Macedonien og Achaia, fra Tr
for sidste Gang til Jerusalem (Act. 20, 5.), h
han blev fængslet og bragt til Rom. Det er
sandsynligt, at Brevskriveren, da han skrev ef
Apostelens Død, ikke skulde have taget Hensyn
denne Omstændighed. Han, som det blot kun
være magtpaaliggende, at laane virkelige Mome
ter af Apostelens Liv, for derved at bevise sit F
værks Authenticitet, han kunde ei let faae det In
fald, at individualisere sig som Paulus ved
Løfte, hvis Opfyldelse forgjæves søges i Apos
lens Historie, og som netop derfor maatte syne
om ei skadeligt, saa dog ganske utjenligt til ha
foresatte Diemed. Hverken den snilde, eller d
plumpe Efterligner kunde falde paa, at optage
saadan Omstændighed i sin Composition. D
første skulde have havt for megen Indsigt, til ik
at indsee, at Apostelens Individualitet i nærva
rende Tilfælde maatte fremstilles, ei af hans B
slutninger og Forsætter, men af hans Handling

Flere. For den første Betydning taler Chaldæeren, Aqvila og i vore Dage Rosenmüller med Flere. Da begge ved Bemærkelser ere beviislige og begge give en god med Sammenhængen passende Mening, hvad enten man nemlig oversætter: "Mørket, Dødens Nat, besmitte den„, eller "tilegne sig den„: saa er det vanskeligt at erklære sig for noget Partie. Jeg har valgt det sidste efter min exegetiske Følelse, hvilken Michaelis pleiede at anbefale til Norm, naar Grundene, som skulde bestemme Valget, vare fuldkommen lige.

צלמות anseer jeg for at være sammensat af צל umbra og מָוֶת mors, hvilken Etymologie forekommer mig saare naturlig, ihvor meget end adskillige nyere Lærde have indvendt derimod, se deres Meninger i Rosenmüllers Scholia in Ps. XXIII. v. 4. Ogsaa oversætte LXX. det bestandigen, og Symmach., Theod. og Aqvila det undertiden σκια θανατȣ. Jeg lader det her staae in appositione med det foregaaende חֹשֶׁךְ og anseer det blot for et stærkere Udtryk. Iøvrigt tillade de hebraiske temporum aoristiske Natur ogsaa at oversætte dette verbum som de følgende i plusquamperfect. saasom: Utinam eum sibi vindicassent tenebræ; og det følgende: utinam ei incubuisset densa nubes istedetfor: incumbat ei (ordret hebder det: habitet

ligen har fundet Sted hos Timotheus, saa k
man endda indvende, om da ikke andre, meer n
mærkede Eiendommeligheder fandtes, hvilke skul
bedre have svaret til det tilsigtede Øiemed. B
tragter man tillige, hvorlidet vor Brevskriver lad
det være sig magtpaaliggende, at anvende Apost
lens almindelige personlige Forhold paa sig, o
documentere sig som den sande Paulus, saa forsvi
der end mere enhver Grund til Formodning om
at disse Egenheder kunde have ligget i hans Pla

Der er endnu een Omstændighed tilbage, t
hvilken Hr. S. ogsaa burde have taget Hensy
hvis den af ham fremsatte Hypothes skulde kunn
forenes med Historiens Efterretninger. Det vig
tige Spørgsmaal bliver endnu tilovers, hvorlede
var det muligt at anbringe dette Brev som paulin
og at gjøre det gjældende som et apostolisk Værk
Derom er ingen Forklaring givet, og det var si
kert vanskeligt, at give nogen fyldestgjørend
Saavidt vi vide, er der aldrig i den katholske Kir
fældet nogen ugunstig Dom om dette Brev. De
Ægthed blev ubestridt; tvertimod var det Pau
andet Brev til Timotheum, som nogle Fædre p
Origenes's Tid forkastede. Om de gnostiske Parti
fortæller Historien, at de overhovedet ei lode Br
vene til Timotheum og Titum gjælde; men der

som kan ikke her komme i Betragtning, deels fordi den ikke gjælder det første Brev alene, men forbinder det med de to andre; deels fordi den gik ud fra dogmatiske, og ikke fra historiske Grunde. Om Basilides, fra andet Aarhundrede, beretter Hieronymus, at han frakjendte Paulus Brevene til Tim., til Tit. og til Hebr. Men de ældre Fædre, Irenæus, Tertullian, Clemens og Origenes vide slet intet derom. Derimod findes i det under Polycarps Navn bekjendte Brev til Philippenserne, hvilket sikkert ikke er yngre end fra Midten af andet Aarhundrede, umiskjendelige Hentydninger til begge Breve til Timotheum, et Beviis paa, at de begge dengang allerede vare i Omløb som paulinske. Saa lidet som vort Brevs Ægthed af alle disse Grunde kan positiv gjøres mistænkeligt, ligesaa lidet er det muligt, negativt at bevise et Bedragerie med samme. I ethvert Tilfælde maatte Forfatteren først have taget Hensyn til Ephesus. Herfra maatte Brevet være gaaet ud, herfra maatte det være kommet til andre Menigheder; thi hvis det først var blevet bekjendtgjort et andet Sted, saa vilde det sikkert strax i Begyndelsen have fundet høi Modsigelse i den ephesiske Kirke. Men hvorledes lader det sig tænke, at et saadant Bedragerie kunde være spilt der, selv om en betydelig Geistlig havde havt

Hænder i Spillet med? Et apostolisk Brev, som Menighederne dengang pleiede strax at meddele hverandre, skulde saalænge have ligget skjult, og det i den Kirke, hvis Forstander Timotheus var, til hvem det var stilet? I en Kirke, som Paulus selv havde stiftet, og i hvis Midte han havde opholdt sig i flere Aar? Til en Forstander, som ifølge sin Stilling strax maatte have meddeelt sin Menighed samme, for at forskaffe sine Anordninger Autoritet, og beskytte sig imod sine Modstanderes Indgreb? Saasnart nu Timotheus ikke selv havde bekjendtgjort Brevet, som han for sin egen Interesses Skyld strax maatte have gjort, saa var ethvert Bedragerie aabenbart; og aldrig skulde dette Flikværk have naaet en saadan almindelig, ved ingen Modsigelse indskrænket Anseelse! Hvilken Grad af Sandsynlighed vil man nu tillægge en Hypothes, som understøttes saa lidet ved udvortes Grunde?

Dermed endes disse Undersøgelser. Den Tanke er under samme oftere falden mig ind, om Forfatteren virkelig for Alvor har villet bestride dette Brevs Ægthed; eller om ikke snarere hans hele Foretagende skulde være blot en lusus ingenii, et Spil med hans Vid og Skarpsindighed, for at see, hvorvidt den kritiske Pyrrhonismus lod sig drive,

Deraf, at flere Lærde have havt denne Formodning, bør maaskee ogsaa det Phænomen forklares; at man hidindtil har taget saalidet Hensyn til Sendebrevets Resultater *).

*) Dette Phænomen kunde dog ei forekomme Forf. saa besynderligt, da han selv rustede sig uforstøvet til Striden, og udgav sin Bog Aaret efter at Ss. var udkommet. Endnu i samme Aar (1808) bestred Hug Ss. Hypothes i sin Indledning. Siden (i A. 1810) har Wegscheider giort det samme i sin Commentar over dette Pauli Brev (hvilken jeg gierne her havde villet benytte; men den findes endnu ikke paa Hovedstadens offentlige Bibliotheker); og desuden er den første af Ss. Grunde ogsaa bleven bestridt i en Dissertation af N. T. Beckhaus: Specimen observationum critico-exget. de vocabulis ἅπαξ λεγομενοις et rarioribus dicendi formulis in prima ad Timotheum epistola Pauli obviis Authentiæ ejus nihil detrahentibus, 1810. pagg. 62. Udg.

7 V.

"Ha! denne Nat ufrugtbar vorde!
I den ei høres Fryderaab!"

הִנֵּה bruges ei alene som vort prosaiske Se! men i høipathetisk Stil omtrent paa samme Maade som nogle latinske Digtere, især Virgil, bruge ecce! Jeg har derfor her givet det ved en hæftigere Interjection.

גַּלְמוּד synes egentligen at betyde den, som er berøvet Forældre eller Børn, se Es. 49, 21., deraf desertus, solitarius; ogsaa giver det her en god Mening at oversætte med Hieronymus (som Rosenmüller følger) sit nox illa solitaria; thi Nattens Eensomhed medfører Begrebet om noget Gyseligt. Saaledes siger Virgil Æneid. L. VI. v. 268.:

Ibant obscuri sola sub nocte per umbras,
Perque domos Ditis vacuas et inania regna.

Dog da dette Gyselige paa en vis Maade finder Sted i enhver Nat, og altsaa ei kunde være nogen udmærket Straf over Jobs Fødselsnat, foretrækker jeg Ordets anden Betydning, som andre gamle Oversættere have antydet, sit *sterilis*, hvilket passer godt baade med det følgende: at intet Glædesskrig skulde høres paa den Nat, nemlig over et nyfødt Barn, og med Jobs Forbittrelse, for hvil-

bliothek til et Tøihuus for Polemiken, men stedse at give selv mine Forsvarsartikler (naar saadanne ved en ubillig Kritik aftvinges mig) en videnskabelig Retning: saa kunde jeg let falde paa at optage min Fortolkning af det hele Kapitel; og det saa meget snarere, som jeg engang agter at udgive mine Forelæsninger over Job. Dette Fragment kan saaledes yde mig den dobbelte Tjeneste, først at vise hvor ugrundede min Kritikers Anker vare, og dernæst tjene kyndige Dommere til en Maalestok for min Beqvemhed eller Ubeqvemhed til at fremtræde som den store hebraiske Digters Tolk og Forklarer. At jeg forstaaer ham grundigen er for mig kun en liden Roes: dertil kan man uden meget dybe orientalske Sprogkundskaber ved nogen Flid letteligen komme, efterat saa mange ypperlige Fortolkere have oplyst alle de dunkle Steder. At jeg har kjendt og benyttet de fleste af dette store Antal, vil enhver Læser see; men den Kyndige maa bedømme: med hvad Held jeg har truffet Valget imellem de forskjellige Fortolkningsmaader. Nye Forklaringer vil man fast aldrig her finde (alle de Steder, min Recensent har dadlet som saadanne, have gamle Autoriteter for sig, og kunde kun gjælde for nye i den Kritikers Øine, som har et meget indskrænket Bekjendtskab med Jobs Kritik); ogsaa

at nogle Dage bleve lykkelige andre ulykkelige (dies fausti et infausti), og som lode sig leie til at skade Ens Fiender. Et Exempel paa denne Overtroe findes i 4 Mos. 22 C. hvor Balak, Moabiternes Konge, leier Bileam til at ønske Ondt over Israeliterne, og derved skade dem. Den anden Overtroe, som her sigtes til, maa have bestaaet deri, at man tiltroede visse Hexemestere den Kunst at kunne mane Krokodillen op af Floden, og hidse den, paa hvem de vilde. Rimeligviis er det ægyptiske Hexemestere, som Digteren tyder paa; og vi vide, at til deres Hexerie hørte ogsaa den modsatte Kunst, nemlig at kunne tæmme Krokodillen, dette farlige Dyr, som var helliget den onde Gud Typhon. Udførlig Underretning om disse Hexemestere gives i Joh. Fr. Wichmannshausens tvende Dissertationer de maledictoribus diei. Viteb. 1712. og aftrykte i Nov. Thesaur Theol. Philol. T. I. pag. 783. fg.

Det andet Hemistich oversætte andre Lærde meget anderledes, vi maae derfor retfærdiggjøre vor Forklaringsmaade deraf.

העתידים er, som bekjendt, promti; parati, excercitati, altsaa qui callent; eller ligefrem qui possunt. עורר ansee vi her for Infinit. Piel, excire; og Leviathan er her som ofte Krokodillen. Hovedindvendingen imod denne Fortolk-

min Grav, og hendes Liv evigen var forblevet frugtsommeligt. Hvi kom jeg ud af Fosterleiet for at see Ulykke og Kummer; og henbringe mine Dage i Forhaanelse?"

Den løseste Sammenligning imellem dette Sted og vores viser vor Digters Originalitet og fortrinlige Kraft. De faa nye Træk, som Efterligneren har tilføiet, især Forbandelsen over Manden, der bragte Faderen det glade Budskab, ere uheldige; og det hele Malerie kommer ligesaa lidet i Liv som i Udførlighed Jobaidens nær. — Af classiske Digtersteder har Rosenmüller i sine Scholia anført et Par af Ovid til Sammenligning (af Tristium Lib. III. Eleg. XIII. og Epist. ad Ibin), hvoraf det sidste omtrent beskriver Digterens Fødselsdag saa mørk og uheldsvanger, som Job ønsker, at hans maatte være; men intet af Stederne kan, end ikke i en fjern Afstand, sættes ved Siden af vores.

V. 1 og 2.

"Derpaa oplod Job sin Mund og forbandede sin Fødselsdag saaledes talende:"

Disse Ord høre endnu til Digtets Indledning, og ere derfor prosaiske. יומו sin Dag istedetfor sin Fødselsdag ligesom ovenfor K. 1, 4. —

eller Natten; vi finde den naturlige Grund denne Udstrækning i Digterens Lyst til at ud sit Thema med Variationer. Dertil fandt han ligheb, naar han lod sin Helt særskilt forba først Dagen siden Natten af hiint ulykkelige Dø Dog siden Texten er tvetydig, og kan med Føie oversættes: en Søn er født og en S er undfangen, da det sidste har meer den va vanlige Sprogbrug, det første meer Contexten sig: saa valgte jeg det tvetydige Udtryk: Se Søn! og det saa meget hellere, som jeg saae, Conferenzraad Moldenhawer har optaget det i smagfulde tydske Oversættelse.

Betragte vi nu selve Jobs Ønske: "Gid d Dag gaae under, paa hvilken jeg er født!" skjønnes det lettelig, at det indeholder en Umuli hed; men det er saa langtfra at vi ville læg Digteren dette til Last, at vi endog maae erkla dette Udbrud for høist passende med Jobs Forfa ning og Sindsstemning. Thi hvad bekymrer d heftige Sorg eller Lidenskaben overhovedet sig o hvad enten dens Ønsker ere muelige eller ei? D maae vi ei som nogle Oversættere, der kun ja efter Kraftudtryk, hvad enten disse nøie udtry Originalen eller ei, lade Job sige en større Urim lighed, end han virkeligen gjør; og derfor ei ove

bruges om Nattens Mørke, og denne Betydning alene her passer: saa ville vi ei oversætte det ved Tusmørke. Job ønsker nemlig, at Stjernernes Glands maa ganske fordunkles af hiin ulyksalige Nats tykke Mørke. Ogsaa her har min Kritiker fundet Feil. Fordunkle skal ei være det passeligste danske Ord. "Solen kan fordunkle Stjernerne, siger han, et større Lys kan fordunkle et mindre (S. Vidensk. Selsk. Ordbog); men Mørket?„ — Jeg svarer: netop Mørket fordunkler i egentlig Forstand; thi hvad er fordunkle vel andet end at gjøre dunkelt (d. e. mørkt i en vis Grad)? ligesom at formørke er at gjøre mørk, at forværre er at gjøre værre, at forurolige er at gjøre urolig og saaledes utallige andre Sammensættelser. Og hvad udtrykker vel selv Talemaaden: Solen fordunkler Stjernerne, andet end at den gjør dem dunkle, saa at de ikke mere sees? Eller troer min Rec. at Ordets egentlige Betydning er: at overgaae i Klarhed? Han synes at mene saa, men han feiler da storligen.

"Den skue ikke Morgenrødens Straaler„ i Originalen staaer Morgenrødens Oienlaage; men da dette ikke i Dansken er forstaaeligt nok, maa det Ord substitueres, som det efter Alles Me-

ning antyder. Derimod er det ei saa let at finde tertium comparationis, og dog skulde man ikke troe, at dette skulde kunne ligge saa langt borte, eftersom Grækerne have kjendt den selvsamme Lignelse. Schultens anfører et prægtigt Sted af Sophocles Antigone, hvor Morgenrøden tiltales iblandt andet med disse Ord, v. 103—103.:

Εφανθης ποτ' ὦ χρυσεης
'Αμερας βλεφαρον,

ɔ: "Endelig lod du dig tilsyne, du den gyldne Dags Dienlaag!"

Vi kjende Grækernes Fabel om Eos (Aurora), hvem de forestillede sig som en Gudinde, forsynet med alle menneskelige Lemmer, altsaa ogsaa Øine, og det kan ei undre os at see dem tale om Morgenrødens Øienlaage; men vi kjende ei de gamle Hebræers Mythe herom. Dog antoge vi endog, at de have havt en lignende Forestilling, saa kan man endda spørge, hvorfor Digteren ikke heller nævner Morgenrødens Øine end dens Øienlaage. Rosenmüller svarer: Radii auroræ palpebris comparantur, quod earum more moveantur jugiter, donec ad extrema orbis diffusi fuerint; og Schultens forklarer Stedet hos Sophokles paa samme Maade. Nu vil jeg vel ikke nægte, at de Gamle jo kunne have gjort den Jagttagelse (hvorfra Sam=

menligningen maa være gaaen ud) at man gjerne først om Morgenen plirrer med Øienlaagene (ligesom Morgenrødens første Straaler zittrende, retsom kom de ud fra et plirrende Øie, udbrede sig over Jorden) men det synes mig dog meget usikkert derpaa at bygge en Fortolkning. Jeg forklarer mig derfor Udtrykket saaledes: Øienlaaget staaer per synecdochen partis istedetfor Øiet selv, ligesom ogsaa et Scholion til Sophocles antager, at βλεφαρον staaer hos ham istedetfor ὀφθαλμος; og hvor let kunde ei en hebraisk Digter falde paa at kalde Morgenrødens Lys dens Øie?

10 V.

"Thi den mig Moderlivets Port ei lukte,
Ei dulgte Kummen for mit Øie."

Rigtigst ansees dette Vers for at staae i nøie Forbindelse med det foregaaende, saa at det indeholder Grunden til Jobs Forbandelse over sin Fødselsdag. Andre, som Aben-Esra, have forstaaet det om Gud, skiøndt han endnu ikke er nævnt. Moderlivets Port hedder i Originalen: "mit Livs Dørre," og dette forklarer Aben-Esra om Navlestrengen, hvorigjennem Fosteret i Moders Liv faaer sin Næring, men det Pronomen mit (i בִּטְנִי) som han lægger Eftertryk paa, kan gjerne forstaaes

super eo. Og saaledes har Michaelis med Flere oversat nogle Ord ret passende i plusquamperfecto, men da dette tempus ei kan bruges igjennem den hele sammenhængende optativiske Tale, saa er det vilkaarligt at indskyde det paa et enkelt Sted; jeg har derfor heller valgt det tempus, som lader sig benytte heelt igjennem.

עֲבָרָה Hunkjønsformen af עָבָר forekommer alene her. כִּמְרִירֵי יוֹם oversættes meget forskjelligen; men alle de Oversættelser, som flyde af en Radix כמר ville vi forbigaae som aldeles urigtige (skjøndt vi med Forundring see, at Grotius hører til denne Classe); thi Formen hentyder klart nok paa et verbum geminans secundam radicalem, følgelig kan כ her ei være radicale. Vi følge da de Fortolkere som udlede Ordet af מרר amarus fuit; מְרִירִים er altsaa amaritudines; men amaritudines eller amara diei kaldes isti casus acerbi, qui diem infaustum reddunt. Dathe udtrykker det følgelig rigtigen: tristissima quæque diei fata. Man jevnf. Amos 8, 10. og Talemaaden יוֹם מַר bitter Dag for: en ulykkelig, en Tycho Brahes Dag. Job ønsker da, at alle Ulykker maae forene sig i et truende Forbund, for at skræmme hans Fødselsdag tilbage, hvis den oftere skulde grye frem. — Caph er paa dette Sted

ei Caph similitudinis, men, som ofte, det saakaldte veritatis eller redundans.

6. V.

„Hiin Nat — gid Mørket den besætte!
Ei undes den meer Plads blandt Aarets Dage!
Den regnes ei blandt Maaneder!“

Om den første Linie siger min Recensent, „at den klinger altfor underligt. Natten, som selv er mørk, trænger ikke til at besættes af Mørket.“ En underlig Indvending, der aldeles ei træffer min Oversættelse, da denne er her saa tro som muligt; end ikke den hebraiske Texts Inversion er af mig overseet. Hvad der har stødt min Kritikers Øre er — næst Textens Tanke hvilken han ei har kunnet følge; thi er *enhver* Nat mørk? har Rec. aldrig oplevet en maanelys eller stjerneklar Nat? — det Udtryk: *besætte*; og dog høre vi hver Dag, at denne eller hiin By er bleven *besat* d. e. *taget* i *Besiddelse* af Fienden. Men dette betyder jo netop לקח.

Imod de to sidste Linier bemærker samme Rec. „En Nat kan neppe undes Plads blandt Aarets Dage eller regnes blandt Maaneder.“ Ogsaa denne Indvending vedkommer ei mig, som Ord for Ord har udtrykt min Text, men Digteren.

7 V.

„Ha! denne Nat ufrugtbar vorde!
I den ei høres Fryderaab!„

הִנֵּה bruges ei alene som vort prosaiske Se! m
i høipathetisk Stil omtrent paa samme Maade s
nogle latinske Digtere, især Virgil, bruge ecce
Jeg har derfor her givet det ved en hæftigere I
terjection.

גַּלְמוּד synes egentligen at betyde den, so
er berøvet Forældre eller Børn, se E
49, 21., deraf desertus, solitarius; ogsaa gi
det her en god Mening at oversætte med Hieron
mus (som Rosenmüller følger) sit nox illa solit
ria; thi Nattens Eensomhed medfører Begrebet o
noget Gyseligt. Saaledes siger Virgil Æneid
L. VI. v. 268.:

Ibant obscuri sola sub nocte per umbras,
Perque domos Ditis vacuas et inania regna.

Dog da dette Gyselige paa en vis Maade fin
Sted i enhver Nat, og altsaa ei kunde være nog
udmærket Straf over Jobs Fødselsnat, foretræk
jeg Ordets anden Betydning, som andre gam
Oversættere have antydet, sit sterilis, hvilket pa
ser godt baade med det følgende: at intet Gl
desskrig skulde høres paa den Nat, nemlig over
nyfødt Barn, og med Jobs Forbittrelse, for hvi

17—19 V.

"Der hører de Fortrængtes Skjælven op,
Der hvile sig de Mødige;
De Fængslede der nyde Ro,
Og høre Fogdens Røst ei meer.
Der Stor og Liden lige er;
Der Slaven er for Herskab fri."

Disse tre Vers beskrive de Dødes Lyksalighed, og indeholde følgelig indirecte Grunden til Jobs Læng-

i sin Critik: "Misfoster er her en Oversættelsesfeil. Det skal og maa hedde som i vor Bibeloversættelse: et utidigt Foster (abortus). Et Misfoster (monstrum) er noget ganske andet. Man har havt Misfostere, som levede og bleve adskillige Aar gamle." Og i Anledning af min foreløbige Erklæring erindrer han i sin Metakritik (No. 32. af Skilderiet), "at saafremt Udtrykket Misfoster istedet for utidigt Foster ikke er en hidindtil overseet Trykfeil, saa er denne Oversættelse af Ordet nekel alt for aabenbar en Feiltagelse, til at det nogensinde bør falde nogen ind at forsvare den." Den Recensent, som taler saa afgjørende, burde dog være ret fortrolig med den Sag, hvorom han dømmer. Men enhver, som kjender Modersmaalet grundigen, seer strax, at Hr. Soldin bedømmer min poetiske Oversættelse efter en falsk Maalestok —

at nogle Dage bleve lykkelige andre ulykkelige (di
fausti et infausti), og som lode sig leie til at sk
Ens Fiender. Et Exempel paa denne Overtroe fi
des i 4 Mos. 22 C. hvor Balak, Moabiternes Ko
ge, leier Bileam til at ønske Ondt over Israelit
ne, og derved skade dem. Den anden Overtro
som her sigtes til, maa have bestaaet deri, at ma
tiltroede visse Hexemestere den Kunst at kunne ma
Krokodillen op af Floden, og hidse den, paa hvo
de vilde. Rimeligviis er det ægyptiske Hexemester
som Digteren tyder paa; og vi vide, at til den
Hexerie hørte ogsaa den modsatte Kunst, nemli
at kunne tæmme Krokodillen, dette farlige Dy
som var helliget den onde Gud Typhon. Udførli
Underretning om disse Hexemestere gives i Joh. Fr
Wichmannshausens tvende Dissertationer de ma
ledictoribus diei. Viteb. 1712. og aftrykte i No
Thesaur Theol. Philol. T. I. pag. 783. fg.

Det andet Hemistich oversætte andre Lær
meget anderledes, vi maa derfor retfærdiggjø
vor Forklaringsmaade deraf.

העתידים er, som bekjendt, promti; p
rati, excercitati, altsaa qui callent, eller lig
frem qui possunt. עורר ansee vi her for Infini
Piel, excire; og Leviathan er her som ofte Krok
dillen. Hovedindvendingen imod denne Fortol

ning (som de fleste Nyere med Rette have foretruk-ket) er den, som Rosenmüller fremsætter efter Ludvig de Dieu, A. Schultens og Aurivillius: at den rene Hebraismus taaler ikke denne Construction (at forbinde Adjectivet med עֹרֵר betragtet som Infinitivus), da der foran en Infinitiv med Adjectiv bør komme ל, hvormed ogsaa in specie det Adjectiv עָתִיד ellers construeres; at derfor עֲתִידִים bør adskilles fra עֹרֵר og dette sidste Ord ei ansees for Infinit, men for et Particip. (istedetfor מְעוֹרֵר som det burde hedde) og oversættes ved suscitans, der da atter skulde staae for suscitator, eller, siden Schultens forbinder det med לַיְלָה suscitatrix eller excitatrix; men dette dunkle nox excitatrix Leviathanis forklares da atter af Schultens at skulle være det samme som dira dirissimorum malorum mater. — Rosenmüller har denne Gang ladet sig blænde af Schultens uhyre Lærdom og sindrige Vid; ellers veed jeg ei at forklare mig hans Samtykke her, hvor saa mange Vilkaarligheder langt overveie den ubetydelige grammatiske Vanskelighed, som ene er i Veien for den førstanførte, ellers saa lette Forklaring. Ja manglede vi aldeles Exempler paa Adjectiver, der construeredes med Infinitiver uden ל, da tilstaaer jeg, at vi ei, for at rede os ud fra dette Sted, torde antage עֹרֵר for Infinit. men da

see ham her at dømme ligesaa bestemt (og ligesaa overfladisk tillige) om et hebraisk Ord, som nyligen om et dansk. Derpaa finder man netop en overfladisk Dom, at den hænger sig ved et Ords sædvanlige Bemærkelse, og forkaster enhver afvigende Mening, om den end grunder sig paa dybere Indsigt og Overveielse.

שָׁם רְשָׁעִים חָדְלוּ רֹגֶז oversætter jeg endnu:

"Der hører de Fortrængtes Skjælven op„, uagtet min Recensent først har sagt mig: "at Fortrængte var en urigtig Oversættelse, da Reschaim hedde: Ugudelige, Onde„; og siden med megen Selvtillid tilføiet i sin Metakritik, at Reschaim efter ingen mulig Forklaringsmaade kan komme til at hedde Fortrængte. — Havde Hr. Soldin dog behaget at gjennemlæse Rosenmüllers Scholia, som han citerer, da vilde han have fundet, at denne Forklaringsmaade ei alene er mulig, men virkeligen bleven fulgt og forsvaret som den ene rigtige af mange Fortolkere, for hvilke baade han og jeg ærbødigen viger tilbage. Vel har Rosenmüller selv valgt en anden Forklaringsmaade: illic feroces sævire desierunt, hvilken Oversættelse han faaer ud ved at beholde den sædvanlige Betydning af רשעים og forklare

bruges om Nattens Mørke, og denne Betydning alene her passer: saa ville vi ei oversætte det ved Tusmørke. Job ønsker nemlig, at Stjernernes Glands maa ganske fordunkles af hiin ulykkalige Nats tykke Mørke. Ogsaa her har min Kritiker fundet Feil. Fordunkle skal ei være det passeligste danske Ord. "Solen kan fordunkle Stjernerne, siger han, et større Lys kan fordunkle et mindre (S. Widensk. Selsk. Ordbog); men Mørket?" — Jeg svarer: netop Mørket fordunkler i egentlig Forstand; thi hvad er fordunkle vel andet end at gjøre dunkelt (d. e. mørkt i en vis Grad)? ligesom at formørke er at gjøre mørk, at forværre er at gjøre værre, at forurolige er at gjøre urolig og saaledes utallige andre Sammensættelser. Og hvad udtrykker vel selv Talemaaden: Solen fordunkler Stjernerne, andet end at den gjør dem dunkle, saa at de ikke mere sees? Eller troer min Rec. at Ordets egentlige Betydning er: at overgaae i Klarhed? Han synes at mene saa, men han feiler da storligen.

"Den skue ikke Morgenrødens Straaler" i Originalen staaer Morgenrødens Øienlaage; men da dette ikke i Danskèn er forstaaeligt nok, maa det Ord substitueres, som det efter Alles Me-

ning antyder. Derimod er det ei saa let at fin tertium comparationis, og dog skulde man ik troe, at dette skulde kunne ligge saa langt bort eftersom Grækerne have kjendt den selvsamme Li nelse. Schultens anfører et prægtigt Sted af So phocles Antigone, hvor Morgenrøden tiltale iblandt andet med disse Ord, v. 103—103.:

Εφανϑης ποτ' ὦ χρυσεης
'Αμερας βλεφαρον,

ɔ: "Endelig lod du dig tilsyne, du den gyldne Dag Øienlaag!"

Vi kjende Grækernes Fabel om Eos (Aurora) hvem de forestillede sig som en Gudinde, forsyne med alle menneskelige Lemmer, altsaa ogsaa Øine og det kan ei undre os at see dem tale om Mor genrødens Øienlaage; men vi kjende ei de gamle Hebræers Mythe herom. Dog antoge vi endog at de have havt en lignende Forestilling, saa kan man endda spørge, hvorfor Digteren ikke heller næv ner Morgenrødens Øine end dens Øienlaage. Ro senmüller svarer: Radii auroræ palpebris com parantur, quod earum more moveantur jugiter, donec ad extrema orbis diffusi fuerint; og Schul tens forklarer Stedet hos Sophokles paa samme Maade. Nu vil jeg vel ikke nægte, at de Gamle jo kunne have gjort den Jagttagelse (hvorfra Sam

menligningen maa være gaaen ud) at man gierne først om Morgenen plirrer med Dienlaagene (ligesom Morgenrødens første Straaler zittrende, retsom kom de ud fra et plirrende Oie, udbrede sig over Jorden) men det synes mig dog meget usikkert derpaa at bygge en Fortolkning. Jeg forklarer mig derfor Udtrykket saaledes: Dienlaaget staaer per synecdochen partis istedetfor Diet selv, ligesom ogsaa et Scholion til Sophocles antager, at βλεφαρον staaer hos ham istedetfor ὀφθαλμος; og hvor let kunde ei en hebraisk Digter falde paa at kalde Morgenrødens Lys dens Oie?

10 V.

"Thi den mig Moderlivets Port ei lukte,
Ei dulgte Kumren for mit Oie."

Rigtigst ansees dette Vers for at staae i nøie Forbindelse med det foregaaende, saa at det indeholder Grunden til Jobs Forbandelse over sin Fødselsdag. Andre, som Aben-Esra, have forstaaet det om Gud, skiøndt han endnu ikke er nævnt. Moderlivets Port hedder i Originalen: "mit Livs Dørre," og dette forklarer Aben-Esra om Navlestrengen, hvorigjennem Fostret i Moders Liv faaer sin Næring, men det Pronomen mit (i בִּטְנִי) som han lægger Eftertryk paa, kan gjerne forstaaes

saaledes: Døren til mit Modersliv ɔ: mit Fosterleie; thi, som Schultens her anmærker: Nil tritius omnibus in linguis, quám ut Pronomina non *active* tantum. sed et *passive* adhibeantur.

Foran det sidste Hemistich underforstaae vi af det foregaaende (som vi ofte maae) לוֹא.

11 V.

"Hvi døde jeg dog ei i Fosterleiet!
Opgav ei Aanden strax, da jeg forlod det!"

Han ønsker, at han enten maatte være død i Moders Liv, eller strax efter sin Fødsel. מֵרֶחֶם ex utero forklare Nogle: statim ab exitu ex utero; i saa Fald sagde det netop det samme som næste membrum; rettere forstaaes det saaledes: eo tempore, quo eram adhuc in utero matris, ligesom naar vi sige han er en Skrantning fra Moders Liv af, fra Barnsbeen af. Paa denne Maade har og saa Jeremias forstaaet det i sin Efterligning, C. 20, 17.: hvilket kan sees af de Ord han tilføier: "Fordi han ikke dræbte mig i Moders Liv, saa at min Moder havde været min Grav, og hendes Liv evigen var bleven frugtsommeligt."

12 B.

"Hvi vare Knæer beredt mig at modtage?
Hvi Bryster til at die mig?"

Ved Knæerne, som vare beredte at modtage det nyfødte Barn, tænke nogle paa Gjordemoderens Skjød andre paa Faderens Knæer, jfr. Gen. 50, 23. og Jahns biblische Archäologie 1 Th. 2 B. S. 272. Ja mange have endog troet, at her sigtedes til den Skik hos flere Oldtidens Folk (som vi dog ei med Vished vide at have været bekjendt hos Hebræer *), Araber og Ægypter, de eneste Folkeslag, Jobaidens Digter kjendte) at det nyfødte Barn nedlagdes for Faderen, da det beroede paa ham, om han vilde optage det eller overlade det til sin egen Skjæbne. I første Tilfælde forpligtede han sig til dets Opdragelse. Man veed, at heraf kom det latinske Udtryk natos tollere eller levare, ja selv den Opdragelsesgudindes Navn, som Jean Poul i vore Dage har søgt at indsætte igjen i sit gamle Embede (Levana). I Terenz's Lystspil alluderes ofte til denne hos Romerne herskende Skik.

מה istedetfor לָמָּה quare som ofte.

*) Dette anseer Michaelis dog for afgjort paa Grund af det citerede Sted Gen. 50, 23.

altsaa maae de vente forgjæves, (sikkert sagt med Hensyn til Jobs egen Forfatning).

"Som søge den langt meer end Skatte"; Andre oversætte med Dathe et qui effoderent eam ex latebris (Michaelis: som gjerne skulde grave den ud af underjordiske Huler) og dette skulde give en ligesaa god som høipoetisk Mening, naar det kun var beviist, at מַטְמֹנִים kunde betyde latebræ; men alle de øvrige Steder, hvor det forekommer, Gen. 43, 23. Es. 45, 3. Jerem. 41, 8. Ordsp. 2, 4. tilkjendegiver det Skatte skjulte i Jorden. Meningen er følgelig: at de Ulykkelige ønske sig Døden meer end Skatte; og saaledes have ogsaa de gamle Oversættere forstaaet Stedet.

"Som frydefulde juble skulde", saaledes forklarer jeg med Rosenmüller Talemaaden אֱלֵי־גִיל. גִּיל er egentligen exsultatio, chorea altsaa ad exsultationem usque; men nu tilkjendegiver Hoppen og Dandsen den inderligste Fryd: Meningen er da, at de skulde fryde sig inderligen. Med Føie har derfor Rosenmüller erklæret sig imod Houbigants Conjectur: han optog Læsemaaden: גַּל og oversatte: Som glæde sig ved Høien d. e. Gravhøien (og Döderlein, Hufnagel og Dathe følge ham); men ei at tale om, at hans Gisning intet Medhold finder i Haandskrifterne (Ken-

17—19 V.

"Der hører de Fortrængtes Skjælven op,
Der hvile sig de Mødige;
De Fængslede der nyde Ro,
Og høre Fogdens Røst ei meer.
Der Stor og Liden lige er;
Der Slaven er for Herskab fri."

Disse tre Vers beskrive de Dødes Lyksalighed, og indeholde følgelig indirecte Grunden til Jobs Læng-

i sin Critik: "Misfoster er her en Oversættelsesfeil. Det skal og maa hedde som i vor Bibeloversættelse: et utidigt Foster (abortus). Et Misfoster (monstrum) er noget ganske andet. Man har havt Misfostere, som levede og bleve adskillige Aar gamle." Og i Anledning af min foreløbige Erklæring erindrer han i sin Metakritik (No. 32. af Skilderiet), "at saafremt Udtrykket Misfoster istedet for utidigt Foster ikke er en hidindtil overseet Trykfeil, saa er denne Oversættelse af Ordet nefel alt for aabenbar en Feiltagelse, til at det nogensinde bør falde nogen ind at forsvare den." Den Recensent, som taler saa afgjørende, burde dog være ret fortrolig med den Sag, hvorom han dømmer. Men enhver, som kjender Modersmaalet grundigen, seer strax, at Hr. Soldin bedømmer min poetiske Oversættelse efter en falsk Maalestok —

V. 24—26.

"Hvert Maaltid Mad forvandles mig til Suk:
Som Strømme Vand nedstyrte mine Taarer:
Hver Skræk jeg aner, træffer ind,
Og hvad jeg bæver for, mig hændes.
Ei Ro, ei Stilhed, Hvile ei,
Men Angst trindt om mig føler jeg."

Disse Vers indeholde Aarsagen, hvorfor Job med saa megen Længsel og Utaalmodighed ønsker sig Døden. — Min Rec. har imod den første Linie gjort den prosaiske Bemærkning: "Et Maaltid Mad kan neppe forvandles til Suk." Nei visselig ikke; og jeg tilstaaer at have oversat her noget friere, end jeg pleier, dog, som jeg troer, udtrykt Originalen rigtigere end Prof. Gaab: "Vor meinem Essen gehen Seufzer her!" At dette er simpelt og skjønt oversat, indrømmer jeg, men ei at det er fuldkommen rigtigt; thi deraf slutter Læseren, at Job dog kunde gjøre sig et ganske godt Maaltid, naar han fik afsukket; men naar Job siger: nam ante panem meum venit gemitus meus (som Rosenmüller ordret oversætter) da vil han tilkjendegive, at hans Smerter ei tillode ham at føre Maden til Munden; men at hans Maaltid blev afbrudt ved Suk (saaledes er virkeligen deres Forfatning, som ere angrebne af Elephantiasis); hvor-

han efter Døden, ei virksomt Liv eller nogen egentlig (positiv) Glæde. Denne Beskrivelse af de Dødes Lyksalighed gjør det saaledes allerede rimeligt, hvad en fordomsfrie Gjennemlæsning af det hele Digt ophøier til fuldkommen Vished: at Job ei ytrer noget Haab om Sjelens Udødelighed (end sige om Legemernes Opstandelse) ihvor ofte end de ældre Theologer have meent at bevise begge disse Dogmer deraf, og hvor meget end Fortolkerne have fordreiet adskillige Steder efter Dogmatikernes Ønske. (Man se f. Ex. Schultens Commentar allevegne, hvor han polemiserer imod den skarpsindige og frimodige Clericus).

Om Stedets Mening er der iøvrigt ingen Tvivl, skjøndt vel om enkelte Ords rigtige Oversættelse. Især forklares den første Linie meget forskjelligen; og her har jeg da atter været saa uheldig at paadrage mig min Critikers Dadbel. Vi skulle

Digters Autoritet. Professor Oehlenschläger har optaget Ordene nidkjer og Nidkjerhed, i deres gamle Betydning af jaloux og jalousie, skjøndt de i Hverdagssproget endnu bruges istedetfor ivrig og Iver. Hvo vilde vel anklage ham for denne Sprogbrug, skjøndt Nødvendigheden ikke retfærdiggjør den, da Ordene skinsyg og Skinsyge have faaet dansk Borgerret?

fee ham her at dømme ligesaa bestemt (og ligesa
overfladisk tillige) om et hebraisk Ord, som nylige
om et danst. Derpaa finder man netop en over
fladisk Dom, at den hænger sig ved et Ords sæd
vanlige Bemærkelse, og forkaster enhver afvigend
Mening, om den end grunder sig paa dybere Ind
sigt og Overveielse.

שׁם רשׁעים חדלו רגז oversætter je
endnu:

"Der hører de Fortrængtes Skjælven op„,
uagtet min Recensent først har sagt mig: "at For
trængte var en urigtig Oversættelse, da Re
schaim hedde: Ugudelige, Onde„; og siden me
megen Selvtillid tilføiet i sin Metakritik, at Re
schaim efter ingen mulig Forklarings
maade kan komme til at hedde Fortrængte. —
Havde Hr. Soldin dog behaget at gjennemlæse
Rosenmüllers Scholia, som han citerer, da vild
han have fundet, at denne Forklaringsmaade i
alene er mulig, men virkeligen bleven fulgt og for
svaret som den ene rigtige af mange Fortol
kere, for hvilke baade han og jeg ærbødigen vige
tilbage. Vel har Rosenmüller selv valgt en ande
Forklaringsmaade: illic feroces sævire desierunt
hvilken Oversættelse han faaer ud ved at behold
den sædvanlige Betydning af רשׁעים og forklar

VI.

Dr. C. F. Städlins historiske Skildring af den jesuitiske Moral og af de derom i det 17de Aarhundrede førte Stridigheder.

(Uddraget af hans Geschichte der theol. Wissenschaften. 1ster Theil. 1810, ved Udgiveren *)).

I Jesuiterordenens Skjød udklækkedes lidt efter lidt en theologisk Moral, der var et Sammenvæv af Slaphed, Ubestemthed og Tvetydighed, der fremstillede ofte selv det Sletteste og Nederdrægtigste

*) Hvad der bestemte mig til at vælge netop dette Parti af ovenstaaende Værk var vel tildeels min Trang til en Afhandling henhørende til Moralen (som ei heller burde mangle i dette Bind) men dog endnu meer min Formodning, at netop

lismus i det første Vers, som skal danne det før store Led af det symmetriske Hele (der her øiensy ligen falder i 3 større og 6 mindre Dele)? hvorl des kan Nogen tilsidesætte en Fortolkning, der ligesaavel grundet i Grammatik og Sprogbrug, so den modsatte; og som har det store Fortrin, at de istedetfor at gjøre Vold paa parallelismus mem brorum, haandhæver og støtter sig paa denne H vedlov for de hebraiske Digterværkers Fortolknin — Men havde vi endog en anden (f. Ex. græs Digter for os, paa hvem denne Lov ei lod sig an vende, saa vilde jeg endda ikke her oversætte R schaim ved Niddinger, Ondskabsful (Hr. Soldin billiger nemlig Prof. Gaabs Oversæ telse: die Bösewichter) fordi det ei passer med de Talendes Tankegang. Job gaaer nemlig i dis Betragtninger ud fra sin egen Forfatning: ha var en ulykkelig, og tillige en uskyldig L dende; hvad var da naturligere, end at han ko til at tænke paa andre Mennesker, som i Liv havde været ulykkelige, eller lidt usky digen men nu nyde Ro og Hvile i Graven: u der denne dobbelte Cathegorie kunne vi henføre al dem, han omtaler: de Mødige, som nu hv lede sig; de Fængslede, som nu ei behøve at frygte for Fogdens Røst; den Ringe, so

havde lidt af Störmanden, og Slaven, som nu var fri for Herskab. Man spørge sig nu: hvorledes Tanken om de Ugudelige passer dermed, og den sunde Sands vil stemme for min Oversættelse: de Fortrængte, hvilket er aldeles parallelt med de Mødige i næste Membrum, hvortil det ogsaa øiensynligen svarer.

Mit Valg er saaledes retfærdiggjort, saasnart det kun bevises, at Reschaim kan betyde de Fortrængte. Og her vil jeg henvise Hr. Soldin til tvende af hans Troesforvandte, de store Skriftlærde, Aben-Esra og Rabbi Moses Nachmanides (sædvanligen kaldet Ramban), som først, saavidt jeg veed, have bemærket Ordets sande Betydning paa dette Sted, idet de toge det for מִתְנוֹעֲעִים jactati, irrequieti; og dem følger A. Schultens, naar han oversætter: ibi irrequieto motu jactati cessant concuti (jvf. hans Grunde i Com. p. 71. sq. med mine ovenanførte); ligesom Dathe (og sikkert Flere som det ei lønner Umagen at efterslaae) atter følger hans Fodspor. Og selv de, der som Rosenmüller forkaste denne Forklaring, nægte dog ikke (som min R. gjør) at denne Oversættelse er grundet og flyder af den første Betydning af verbum רשע turbari, continuo motu agitari, i hvilken det aabenbart forekommer nedenfor C. 34, 29. lige=

som 1 Sam. 14, 47. i den sensus Hiphilicus som flyder heraf, terrorem injecit. Heraf flyder den anden Bemærkelse, som Reschaim har: rebelles, Oprørske, Oprørere; og den Betydning, som min Rec. ene vil vindicere dette Ord: Ugudelige, er, naar vi gaae ordentligen, d. e. genetisk frem i Etymologien, først den tredie (de Ugudelige bleve nemlig saaledes kaldte, fordi de vare saa at sige Oprørere i Guds Stat; fordi de overtraadte Religionens Bud).

I det andet Hemistich maae: יְגִיעֵי כֹחַ rettelig, fil- kert verteres ved fessi robore, fatigati viribus ɔ: de Mødige, som og alle de Gamle have gjort, skjøndt יגיע ellers rigtig nok sædvanligen bruges som Substantiv.

נֹגֵשׂ som LXX. har oversat φορολογος og Vulg. samt Hieronymus exactor, er ei alene den som inddriver Skatter, hvilket Begreb ei heller pas- ser paa deste Sted, men enhver Fogeb, her den, som holder de Fængslede ɔ: Slaverne til Arbeide, og for hvis truende Stemme de skjælve.

"Der Stor og Liden lige er"; Herved anmærker min Recensent: "Heins synes heldigere lige efter Originalen at sige: Smaa og Store der lige ere." Og jeg henviser dristigen Læseren til Originalen:

og flittigen bearbeide den i Skrifter. Fordi Ordenen derved kunde forøge sin Indflydelse og forhøie sin Glands, fandt altsaa allerede et ureent Stof for sig, og have virkeligen ganske conseqvent udledet af det, som allerede var paastaaet og antaget, usædelige Lærdomme, og kun bragt en i Moralen alt tilværende Fordærvelse meer frem for Lyset. Tillige vare de, som bekjendt, ret færdige Dialektiker og Skolastiker, og søgte en høi Fortjeneste i at disputere om Alt, at gjøre det Usandsynlige sandsynligt, at opvække Tvivl imod det almindeligen antagne, at bevise det Ubeviislige, at gruble over Alt, at anbringe Distinctioner allevegne, at erstatte Grundenes Svaghed ved deres Mængde og Skinbarlighed. Saaledes kom de ud af deres egne Skoler; saaledes forberedede betraadte de Casuistikens Mark, og vilde ogsaa her langt overgaae deres Forgjængere. Som ret afrettede, pedantiske og forfængelige Skolefuxe viste de ogsaa her deres sieldne Kunst, gjorde dermed ganske uhørte Opdagelser, og behagede sig selv bedst, naar de havde viist, at noget var tilladt eller pligtmæssigt, som allermeest oprørte den sunde Menneskeforstand, naar de derfor havde anført ganske splinternye Grunde, og gjennempidsket et Tilfælde igjennem en lang Række af Omstændigheder. De bleve moralske So-

altsaa maae de vente forgjæves, (sikkert sagt m
Hensyn til Jobs egen Forfatning).

"Som søge den langt meer end Skatte„; A
dre oversætte med Dathe et qui effoderent eam
latebris (Michaelis: som gjerne skulde grave de
ud af underjordiske Huler) og dette skulde give
ligesaa god som høipoetisk Mening, naar det h
var beviist, at מַטְמֹנִים kunde betyde latebræ; me
alle de øvrige Steder, hvor det forekommer, Ge
43, 23. Es. 45, 3. Jerem. 41, 8. Ordsp. 2, 4.
kjendegiver det Skatte skjulte i Jorden. M
ningen er følgelig: at de Ulykkelige ønske sig D
den meer end Skatte; og saaledes have ogsaa d
gamle Oversættere forstaaet Stedet.

"Som frydefulde juble skulde„, saale
des forklarer jeg med Rosenmüller Talemaaden
אֱלֵי־גִיל. גִּיל er egentligen exsultatio, chorea alt
saa ad exsultationem usque; men nu tilkjendegi
ver Hoppen og Dandsen den inderligste Fryd: M
ningen er da, at de skulde fryde sig inderligen
Med Føie har derfor Rosenmüller erklæret sig im
Houbigants Conjectur: han optog Læsemaaden
גַּל og oversatte: Som glæde sig ved Høie
d. e. Gravhøien (og Döderlein, Hufnagel og Da
the følge ham); men ei at tale om, at hans Gis
ning intet Medhold finder i Haandskrifterne (Ken

af Kirkens Overhoved gjorde dem endnu driftigere, meer foretagende og opfindsomme i at udføre deres Hensigter; og tilsidst blev selve deres Ordens Magt Hovedmaalet for deres Bestræbelser. Andre Ordener, og navnlig Dominicanernes og Franciskanernes, som nu vel vare sjunkne i deres Anseelse, men dog end havde en stor Indflydelse, og af hvis Indretninger Jesuiterne selv efterlignede meget, skulde undertrykkes og fordunkles. Jesuiterne søgte at udmærke sig fremfor dem ved mangehaande Dannelse og Kundskaber, ved fine, blide, behagelige Sæder, ved Verdensklogskab, ved Smidighed, ved snild og listig Accommodationsgave, og derved vinde Folk af alle Classer. De indrettede Moralen efter Personer, Tider og Omstændigheder, og havde endog yderst strænge og haarde moralske Grundsætninger i Beredskab, naar de troede at kunne udrette noget dermed, eller at burde fralægge sig Beskyldningen for Laxitet. Derved er fornemmelig en total Fordærvelse kommen ind i Jesuiternes Moral. De rose sig selv af deres velvillige Medlidenhed til Menneskene, af deres Kunst, at kunne befrie Menneskene for Samvittighedsskrupler, bevare Gemytterne for Fortvivlelse, af deres fromme og hellige List, af deres Færdighed i sindrig Kjerlighed, af deres Sæders religiøse Urbanitet, af den Kunst at

fange Sjele og at blive Alt for Alle. De sige det reent ud, at Moralen maae tillæmpes, og deres Moralsystemer ere ganske gjennemtrængte af Accommodationens Grundsætning. Denne Læmpning og Eftergivenhed blev ogsaa foreskrevet Skriftefædrene, for hvem de casuistiske Værker fornemmelig bleve skrevne, som en Regel, forbi den i Skriftestolen var af afgjørende Indflydelse og kunde vinde Jesuiterne utallig mange Mennesker. Og saa Ordenens indvortes Forfatning maatte fordærve ei alene Moralen, men endog Hjerterne og Sæderne. Foruden dens øvrige Egenskaber antog Ordenen nu en ny, som en hemmelig Orden, der havde sine Grader, der kun betroede visse Medlemmer sine Hemmeligheder, der holdt en stor Deel af sine Regler hemmelig, indførte den strængeste Despotismus i sit Samfund, og opdrog sig paa det omhyggeligste sine Medlemmer fra den tidlige Ungdom af, søgte Ære og Fordeel under det skuffende Paaskud af Guds Ære og Sjelenes Salighed, holdt ethvert Middel til dette Øiemed for tilladt og helliget ved Øiemedet, der ved de Profanes Mistillid og Fiendskab pirredes til en stedse kraftigere og mere raffineret Modstand, og endelig udgjorde en mægtig, fast forbundet, vidt udbredt, allevegne adspredt og dog inderligen sammenhængende Fac-

tion, som vilde enten undertrykke eller udrydde alle eller vinde dem for sig. Et saadant Selskab kan aldeles ikke bestaae uden en fordærvet Moral og demoraliserede Medlemmer. Herskesygens Vilkaarlighed inden og udenfra indtræder istedetfor moralske Principer, og indskrænkede, egennyttige Ordensøiemed istedetfor almindelige menneskelige Hensigter. De adlydende og tjenende Medlemmer af et saadant Selskab maae ei komme til en fri moralsk og intellectuel Dannelse, men afrettes til Ordensøiemedenes Opnaaelse. Opsynsmændene maae kjende deres Folk fra Grunden af, og have dem staaende i Beredskab til Alt, hvad der forlanges. De maae vide, hvortil de kunne bruge Enhver. De maae begeistre dem for det Heles Øiemed, gjøre dette til den helligste Samvittighedssag for dem, og lære dem at underordne alt andet samme. Saaledes var det i Jesuiterordenen. Hvo som traadte ind i Selskabet, maatte ganske opoffre sig samme, underkaste sig en fuldkommen Despotismus i Meninger, Hensigter og i det private Liv; han maatte, som det udtrykkeligen hedder i Lovene, lade sig af sine Overmænd forpligte selv til D ø d s s y n d e r, naar det almindelige Bedste fordrede det, han maatte lade sig regjere af dem, som om han var et d ø d t L e g e m e; han maatte

timor, saa er Meningen: i det jeg ængstes af e
Frygt, overfalder mig en anden;„ underforsta
man derimod eventus, quem timebam, saa r
kommer min Oversættelse:

Den Skræk, jeg aner, træffer ind;

og jeg har givet denne Farklaring Fortrinet p
Grund af Parallelismen med de følgende utvetydi
Ord:

Og hvad jeg bæver for, mig hændes.

Endelig har jeg tilladt mig at ende Jobs røren
Klagesang med et assonerende Rim; thi jeg ti
staaer, at det ei har indsneget sig mig ubevid
men er anbragt med Flid, for at give Læseren n
gen Erstatning for den høitidelige Følelse, so
Originalens Læsning efterlader sig. Hvormeget e
saadant Slutningsrim bidrager til at forstærke de
elegiske Indtryk af en forresten rimfri Tale, hav
Schiller og Oehlenschläger paa flere Steder i dere
Tragoedier med fiin Kunst ladet os føle.

VI.

Dr. C. F. Stäudlins historiske Skildring af den jesuitiske Moral og af de derom i det 17de Aarhundrede førte Stridigheder.

(Uddraget af hans Geschichte der theol. Wissenschaften. 1ster Theil. 1810, ved Udgiveren *)).

Jesuiterordenens Skjød udklækkedes lidt efter at en theologisk Moral, der var et Sammenvæv af Slaphed, Ubestemthed og Tvetydighed, der forstillede ofte selv det Sletteste og Nederdrægtigste

*) Hvad der bestemte mig til at vælge netop dette Parti af ovenstaaende Værk var vel tildeels min Trang til en Afhandling henhørende til Moralen (som ei heller burde mangle i dette Bind) men dog endnu meer min Formodning, at netop

som ligegyldigt og tilladeligt, ja som pligtmæs-
og helligt, forsvarede og besmykkede alle Forbr
delser, og vilde netop gjøre det Modsatte af de
christelige Religion gjældende. Og dette var ik
enkelte Medlemmers Vildfarelser; det var en O
denssag. Uden Tilladelse eller Foranstaltning a
Ordensgeneralen og Provinzialerne maatte Int
skrives eller trykkes i Ordenen; dertil kommer end
nu, at en stor Mængde voluminøse moralsk-theo
logiske Værker udkom i denne Orden i det sytten
Aarhundrede, større end i nogen anden, og at de
uden en besynderlig Foranstaltning og en vis Pla
ei lader sig forklare, at alle disse havde en vis fæl
leds Characteer, og endelig veed man ogsaa, at
Exemplarer af samme bleve uddeelte uden Betaling
og i stort Antal. Ordenen selv maa altsaa have
havt sine Grunde, til at lade saadanne Værker
skrive, hvilket dog ei udelukker, at jo ogsaa andre
deraf uafhængige Aarsager have havt Indflydelse

denne Skildring vilde være mine fleste Læsere vel-
kommen, som vel ofte have hørt tale om Jesui-
ternes Probabilisme, men ei lettelig seet den i
Korthed saa fuldstændigen fremsat (ogsaa i For-
bindelse med dens Gjendrivelse) som her er Til-
fældet. Udg.

komme i Bibelen selv, hos Kirkefædrene, Skolastikerne og andre ansete Kirkelærere. Franz Suarez fra Grenada (død 1617 i Lissabon) en af Ordenens fineste Metaphysiker, udbredte sig over de vigtigste Gjenstande af Moralen paa hans Tid. Poul Laymann, fra det Zweibrückske skrev en Moraltheologie, som hører til de meest læste Bøger i dette Fag, f. m. a.

Men det jesuitiske Moralsystem, som blev hyppigst læst, flittigst brugt og oftest oplagt, er af Hermann Busenbaum, en Westphaler, der døde 1669 som Rector ved Collegiet i Münster, hvor det udkom første Gang 1645. Det blev 50 Gange oplagt, og der maa i det mindste være 100,000 Exemplarer trykt deraf. Det erhvervede sig Bifald ved en forholdsmæssig Korthed og et hensigtsrigtig Valg af andre Casuister, ved en vis Tydelighed, og, som det synes, tillige ved høiere Befalinger og Foranstaltninger. Han anfører selv, at han først fik Befaling at foredrage denne Videnskab compendiarisk i Cöln, at hans Haandskrift var blevet begjert, læst og afskrevet af mange, og tilsidst havde hans Superiører befalet ham, at lade det trykke. Han foregiver, at han har bestræbt sig for at betræde en Middelvei imellem altfor stor Slaphed og Strænghed, og, hvis han undertiden

lig Casuistik havde udbannet sig, som formerede Samvittighedstilfældene i det Uendelige, subtiliserede over dem med dialektisk Kunst, og opløste dem snart aldeles ikke, snart tvetydigt, snart urigtigt; som ofte opkastede Spørgsmaale, der aldrig burde have været opkastede, og i hvilke ofte selv en Usædelighed laae. Allerede Abælard havde udgivet Hensigtens Retning for det Fornemste ved Handlingernes Sædelighed. Allerede mange Skolastiker og Casuister havde fremstillet Forskjellen imellem moralske eller philosophiske og theologiske Dyder, hvoraf Adskillelsen imellem philosophisk og theologisk Synd flød af sig-selv. Probabilismen var allerede kommet før paa Synoden i Costnitz. Den farlige Adskillelse imellem tilgivelig og dødelig Synd havde alt i lang Tid været sædvanlig, og de rigtigere Bestemmelser af visere Lærere om denne Adskillelse havde kun havt liden Indflydelse. Om Ukyskhed læstes hos de gamle Casuister mange forførisk Spørgsmaale og Erklæringer. For Retmæssigheden af Mord i visse Tilfælde kunde mange Stemmer anføres af Fædrene, og selv saadanne som vare givne paa det Costnitzer-Kirkemøde. Jesuiterne, som af deres Opsynsmænd bleve holdte til ivrigen at opoffre sig til Casuistikens Studium

uforandrede Udgaver af samme. Iblandt disse blev en af Jesuiten la Croix, hvori Busenbaums Læresætninger forsvaredes imod Angreb, fortrinligen berømt. Denne Udgave blev opbrændt i Frankrigs forskjellige Parlamentsstæder. Men man vedblev desuagtet at bruge, paa ny oplægge, formere og forsvare Bogen.

Sammenligner man disse jesuitiske Casuister (som kun ere nogle faa af de fornemste meest fra 17de Aarhundrede) med hinanden, saa finder man, at den ene stedse gjør det værre end den anden. Hvad i Begyndelsen blot i Speculation erklæres for tilladeligt, det tillades siden ogsaa i Praxis, først kun sjeldent, derpaa oftere, og tilsidst ganske almindeligt. Hvad den ene anfører kun som en Mening, det paastaaer en anden som afgjort. Hvad i Begyndelsen kun lærtes hist og her, overeensstemmende med Accommodationsgrundsætningen, det blev siden almindelig Ordenslære. Efterfølgeren søger at overgaae sine Forgjængere i moralsk Sophisterie, og uddrager af det allerede tilværende Forraad af moralske Sentenzer nye kostbare Resultater. Jesuiterne tilstaae ei utydeligen, at de have villet grunde en ny Tradition i Moralen, og det samme fremlyser af deres Moralsystemers Beskaffenhed. Reginaldus siger

phister ligesom det gamle Grækenlands, og t
ved deres Skoleviisdom langt at overgaae all
dre Casuister. De bleve rabulistiske Advocate
Samvittighedens Domstoel; de forvirrede sig
ved deres Kunst og sløvede deres sædelige Fø
Mange bleve uden Tvivl forledte til moralsk S
ticismus. Næsten sysselsatte alene med Pligte
Collisioner og med enkelte vanskelige Tilfælde bet
tede de hartad altid Moralen fra dens tvivlsom
Side. De stødte ofte paa Reflexioner, som ku
gjøre endog den bestemte strænge Moralist og
varme Ven af moralsk Sandhed for en Tidl
vildfarende og vaklende; de grublede, hvor
burde have troet og stolet paa den sunde Menneſ
forstand, og saae derfor ofte Moralens første Grun
volde at vakle under sig.

Dog, for at forklare Alt, maae man end
lægge Mærke til Ordenens Øiemed og Forfatni
Jesuiterne vilde herske og glimre. At under
og hæve Pavens geistlige og verdslige Mag
nedtrykke Protestantismen, at faae en ligesaa
ja en endnu større og mere udbredt Indflydelse
adskillige Munkeordener havde for dem — disse
deres Hovedøiemed, og til deres Opnaaelse
de Alt for tilladt. Et udvortes Held, og en
den Begunstigelse ved udvortes Omstændighed

Meninger, dog kun for en tilgivelig; og sætter den i samme Clasfe som Indførelsen af nye Klæder. Men Azor siger reent ud, at man ikke behøver altid at foretrække en gammel Mening for en ny.

At Jesuiterne vilde grunde en ny moralsk Tradition, og ogsaa derved herske, er end videre klart af deres Lære om den moralske Probabilitet, og af den Maade, hvorpaa de benytte denne. Dog er denne Lære ogsaa fra andre Sider vigtig i deres Moral. Den blev i Jesuiternes Hænder et af de fornemste Midler til at gjøre Moralen ret slap, let, behagelig og tvetydig. Escobar seer i de moralske Meningers store Forskjellighed et lysende Beviis for det guddommelige Forsyn, eftersom Christi Aag derved bliver saa let. Iøvrigt have ikke alle Jesuiterne drevet Probabilismen lige vidt; mange have brugt den med Maade; nogle have endog bestridt den. Men naar man skal give et Begreb om den, kan man ikke indlade sig paa enkelte Undtagelser; men maa fatte det Herskende i Ordenen, og gribe Probabilismen i dens høieste Herlighed, ligesom den da ogsaa ifølge sin Natur ikke er istand til at modtage nogen Indskrænkning. At grunde Moralen paa fremmede Autoriteters Vægt og Antal, var en Tanke, som let og naturligen kunde frembyde sig for Jesuiterne.

fange Sjele og at blive Alt for Alle. De sige t reent ud, at Moralen maae tillæmpes, og der Moralsystemer ere ganske gjennemtrængte af A commodationens Grundsætning. Denne Læm ning og Eftergivenhed blev ogsaa foreskrevet Skrift fædrene, for hvem de casuistiske Værker fornemm lig bleve skrevne, som en Regel, fordi den i Skri testolen var af afgjørende Indflydelse og kun vinde Jesuiterne utallig mange Mennesker. Og saa Ordenens indvortes Forfatning maatte fordær ei alene Moralen, men endog Hjerterne og Sa derne. Foruden dens øvrige Egenskaber antog Or denen nu en ny, som en hemmelig Orden der havde sine Grader, der kun betroede visse Med lemmer sine Hemmeligheder, der holdt en stor Dee af sine Regler hemmelig, indførte den strængeste Despotismus i sit Samfund, og opdrog sig paa det omhyggeligste sine Medlemmer fra den tidlig Ungdom af, søgte Ære og Fordeel under det sku fende Paaskud af Guds Ære og Sjelenes Salighed holdt ethvert Middel til dette Øiemed for tilladt o helliget ved Øiemedet, der ved de Profanes Mistil lid og Fiendskab pirredes til en stedse kraftigere o mere raffineret Modstand, og endelig udgjorde en mægtig, fast forbundet, vidt udbredt, allevegne adspredt og dog inderligen sammenhængende Fac

Ved en probabel Mening forstaae Jesuiterne kun en saadan, som har Hensyn til det practiske, til moralske Gjenstande. Det er ei alene en saadan, som den, der fremstiller samme, finder probabel, men som tillige derved, at en eller flere har fremstillet den, faaer Probabilitet ogsaa for andre, saa at de kunne antage den i Theorien og følge den i Praxis. Vel er en saadan probabel Mening aldrig i og for sig vis, men den hviler dog paa en betydelig Autoritet eller paa en ikke ringe Aarsag. Betydelig er Autoriteten, naar Meningen kommer fra en lærd og retskaffen Mand, som har overveiet Sagen vel. En Mening bliver allerede probabel, naar een eneste Theolog har paastaaet den; iøvrigt voxer dens Probabilitet med Stemmernes Fleerhed, og derved at den bliver ældre. Ikke som om dens Anseelse i sig selv beroede paa dens Alder, tvertimod bør man i Moralen snarere følge nyere Meninger; men de nyfremsatte moralske Meninger vinde i Probabilitet ved deres Ælde. Ved Anvendelse af disse Grundsætninger kunde nu mange Tilfælde indtræffe. I. Hvad er at gjøre, naar man selv omtvivler, eller forkaster, eller troer at kunne gjendrive Sandheden af en probabel Mening? Der gives Jesuiter, som sige,

give Slip paa sit gode Navn og Rygte, og overlade dette til Opsynsmændene til GudsÆre og sin Sjels Salighed. Det blev gjort ham til Pligt at aabenbare sit Inderste, at aflægge Regnskab for alle sine Skrupler, for alle sine Tvivl om Institutets Hellighed, hvilke bleve udgivne for de farligste af alle Fristelser. Den ene Jesuit var den andens Spion. Ligesom i et despotisk Rige hørte Inqvisitioner og Angivelser ikke op. Ogsaa Alt, hvad der kom i nogen Berørelse med denne Jesuiterstat, blev udspeidet. Saaledes bleve Characterne nedværdigede, og nedrige Slavesjele dannede. Det var en Conspiration, som kun ved stræng indvortes Lydighed og ved Grundsætningernes Eenhed kunde naae sine Diemed, men hvori de Sjelekræfter, som tjente dertil, ikke undertryktes, men øvedes og skjærpedes. I et saadant Selskab kunde der gives Mænd nok, som beqvemmede sig til at forvandle Moralen til et sophistisk og vilkaarligt Sammenvæv, for at lede og vinde Gemytterne.

Ved Moraltheologien forstode Jesuiterne sædvanligen ikke andet, end Casuistiken; men de Skrifter, hvori almindelige moralske Materier afhandledes, pleiede de at regne til den skolastiske Theologie, forbi de sædvanligen bestode i Commentarier over den moralske Deel af

sikkre og mindst sandsynlige for den allersikkreste og allersandsynligste. 5. Om endog en probabel Mening strider mod en ganske vis, kan man dog gjerne give den første Fortrinet. Jesuiterne sige vel ofte, at en Mening, som aabenbar strider mod Fornuften og Skriften, bør forkastes. Men man finder ogsaa, at de sige, at enhver probabel Mening, selv en falsk, som modsiger den naturlige og guddommelige Lov, er dog sikker i Praxis. 6. Skriftefædre skulle absolvere den Skriftende, som ikke vil underkaste sig deres probable Mening, og rette sig efter Skriftebarnets probable Mening, endog naar de holde den for falsk. 7. Naar Doctores spørges om Raad, saa kunne de ogsaa raade imod deres egen Overbeviisning, og følge Andres probable Mening; de kunne ogsaa raade snart efter den ene, snart efter den anden Mening; dog er det bedre, altid at følge den samme Mening, især i Skrifter, paa det at man ei skal blive overrasket og beskyldt for Tvetungethed. 8. Ulærde kunne raadføre sig med flere Doctores, indtil de finde en, som svarer dem efter Ønske. 9. Lærde kunne selv til eget og Andres Brug danne nye probable Meninger; om de endog modsige de almindelige, siger intet, naar de kun beroe paa en stærk Grund. — Det er indly-

ligemaade en Spanier, blev sendt til Tydskland i den Hensigt at fælde Kjætterne og ophjelpe Katholikerne, udgav ogsaa en Mængde Stridskrifter imod Protestanterne, lærte i Dillingen og Ingolstadt, og blev ved en Commentar over Thomas ogsaa mærkværdig for Moralen. Gabriel Vasqvez, død 1604 i Alcala, oplyste den moralske Deel af Thomas's Summa i Særdeleshed. Thomas Sanchez fra Corduba. (død 1610) var en af Ordenens meest ansete Moralister, hans Værk De sacramento matrimonii. 3 Vol. blev længe holdt for det bedste om denne Gjenstand. Efter hans Død udkom tvende Værker af ham, af hvilke det ene er meer moralsk, det andet meer juridisk. Ogsaa hos de Retslærde og ved Domstolene stod han i stor Anseelse. Hans store Lærdom og Skarpsindighed er ingen Tvivl underkastet; men hans Bog om Ægteskab indeholder en Mængde af de smudsigste og afskyeligste Spørgsmaale, en spidsfindig Undersøgelse om alle muelige Uteerligheder, de meest vellystige Skildringer, hvilke neppe findes noget andet Sted. Bogen blev ogsaa heftigen angreben og forbudt selv i Paris. Hans Ordensbrødre forsvarede ham med, at han selv havde ført det kydskeste Levnet, at saadanne Bøger vare nødvendige til Veiledning for Skriftefædre, at deslige Steder for

komme i Bibelen selv, hos Kirkefædrene, Skolastikerne og andre ansete Kirkelærere. Franz Suarez fra Grenada (død 1617 i Lissabon) en af Ordenens fineste Metaphysiker, udbredte sig over de vigtigste Gjenstande af Moralen paa hans Tid. Poul Laymann, fra det Zweibrückske skrev en Moraltheologie, som hører til de meest læste Bøger i dette Fag, f. m. a.

Men det jesuitiske Moralsystem, som blev hyppigst læst, flittigst brugt og oftest oplagt, er af Hermann Busenbaum, en Westphaler, der døde 1669 som Rector ved Collegiet i Münster, hvor det udkom første Gang 1645. Det blev 50 Gange oplagt, og der maa i det mindste være 100,000 Exemplarer trykt deraf. Det erhvervede sig Bifald ved en forholdsmæssig Korthed og et hensigtsrigtig Valg af andre Casuister, ved en vis Tydelighed, og, som det synes, tillige ved høiere Befalinger og Foranstaltninger. Han anfører selv, at han først fik Befaling at foredrage denne Videnskab compendiarisk i Cöln, at hans Haandskrift var blevet begjert, læst og afskrevet af mange, og tilsidst havde hans Superiører befalet ham, at lade det trykke. Han foregiver, at han har bestræbt sig for at betræde en Middelvei imellem altfor stor Slaphed og Strænghed, og, hvis han undertiden

anfører Lærernes mildere Meninger, saa billige han dem derfor ikke, og raader heller ikke dertil men han overlader det til en klog Samvittigheds raad om han kan gjøre Brug deraf; ved det sjette Bud, ligesom ved Ægteskabets Sacrament, havde han ønsket, at kunne ile hurtigere hen over en saa smudsig Vei; men han havde efter de Flestes Dom, seet sig nødt til dvæle noget ogsaa her, paa det at Intet skulde mangle i Praxis. Han var vis paa, ei at have antaget noget uden af de meest prøvede Skribenters Bøger, eller uden det, som var udledet af Ordenslærernes fælleds Mening. I otte Bøger handles om Samvittigheden, som den indvortes, og om Lovene, som den udvortes Regel for Handlingerne, om Tro, Haab og Kjerlighed, om de 10 Bud og Kirken, om de Forskrifter, som angaae visse Menneskers besynderlige Forfatning, om Maaden at adskille Syndernes Natur og Grader paa, om den nye Lovs Sacramenter, om de kirkelige Censurer og Irregulariteter. Bogen fik classisk Anseelse i Ordenen, og blev ved Novitziernes Underviisning sædvanlig lagt til Grund. Men snart opvakte den ogsaa pa mange Steder Afskye, blev i forskjellige kathol Lande forbudt, og Paverne fordømte nogle Sætninger deri. Men Jesuiterne vedbleve at foranstal

af denne Forhærdelsestilstand kan man let slippe ud, naar man med nogen Smerte skrifter sine Synder, eller endog blot bestræber sig for, at føle Smerte derover; man kan ogsaa i Skjersilden gjøre Fyldest for sine Synder; man behøver ikke at gjøre det i dette Liv; Gud er god, og man kan til enhver Tid udsone sig med ham; Opsættelse forøger ei Synden, men formindsker den snarere, idet man derved beviser en desto stærkere Tillid til Guds Naade.

Disse ere de almindelige Principer i deres Systemer. I Besynderlighed ere følgende Lærdomme blevne fortrinlig berømte: at forsætlig Tvetydighed og hemmeligt Forbehold i Udsagn, Vidnesbyrd, Løfter, Fordrag, Eder ere tilladelige; at det er ligegyldigt, med hvad Sindelaug man tager Deel i de gudstjenstlige Handlinger; at Alt er tilladt, naar det gjælder om den enesaliggjørende Kirkes Ære og Kjetternes Undertrykkelse; at Mord i mange Tilfælde er tilladeligt, ja helligt; at tyranniske, kjetterske og Ordenens Hensigter modstræbende Regenter tør afsættes og under visse Omstændigheder dræbes; at Paven formedelst sin allerhøieste Magtsfylde kan straffe uretfærdige, udsvævende, kjetterske Fyrster med Døden.

vænt ud, at man i Troessager maa holde sig til de Gamle, men i det, som angaaer de Christnes Sæder, rette sig efter de nyere Skribenter. Celot beraaber sig, idet han forsvarer sin Ordens Casuister, paa dette Sted, og bevidner, at hiin Jesuit, som i hele 20 Aar havde foredraget den theologiske Moral, stedse havde fulgt de Nyeres Meninger, hvilket ogsaa var meget at billige. Han siger selv, at dette er overhovedet de menneskelige Tings Gang; de Gamle have levet efter deres Sæder og de Nyere leve iligemaade efter deres; det var uretfærdigt at bedømme de nye Ordensgeistliges Sæder efter de Gamles Handlinger; det var ligesom om man vilde sætte en Mand, der befandt sig i den modne Alder, tilbage til hans Barndom, fordi han i sine spæde Aar havde noget Fint og Behageligt ved sig. Af denne Grundsætning gjør han ogsaa Brug, idet han bedømmer de ældste Eneboeres og Munkes strænge Levemaade; og synes derved at ville undskylde Jesuiternes frie og fine, men slet ikke munkagtige Levemaade. Jesuiterne tilskreve overhovedet den gamle Tradition ei den Anseelse, som den katholske Kirke ellers tillægger den; de vilde vilkaarligen bringe nye Læresætninger i Gang, og gjøre dem gjældende. Escobar udgiver det endnu for en Synd, at indføre nye-

giske Moral, hvilket sædvanligen tilskrives Arnauld, hvori deres Moral fremstilles som fordærvelig for Sæderne, og hvorved den offentlige Opmærksomhed blev hendraget til den. Det theologiske Facultet i Løwen censurerede 1653 sytten jesuitiske Sætninger, og adskillige Bisskopper tiltraadte offentligen denne Censur. Men først fra A. 1656, da Pascal begyndte at udgive sine Breve til en Provinzial, bleve Undersøgelserne om Jesuiternes Moral og Angrebene paa samme mere levende. De franske Geistlige holdt det for Pligt, at verificere, om de i disse Breve anførte Sætninger virkeligen vare uddragne af jesuitiske Skrifter, og at fordre sammes Fordømmelse. De Geistlige i Rouen forsamlede sig først, fandt virkeligen Sætningerne i Jesuiternes Skrifter, og leverede i A. 1656 deres Erkebiskop en Forestilling, hvori de havde udmærket en Mængde afskyelige Sætninger, og bade om en Censur over samme. Erkebiskoppen besluttede at bringe Sagen for Geistlighedens Forsamling. De Geistlige i Dioeceset Rouen opfordrede Rigets øvrige Geistlige til at gjøre fælleds Sag med dem. De Geistlige i Paris overgav iligemaade et vist Antal Sætninger, som vare uddragne af Jesuiternes Skrifter. Forsamlingen valgte en Committè af Bisskopper, som skulde undersøge om

Den hele Kirkelære havde jo allerede i lang Tid beroet paa Autoriteter; ei paa indvortes Fornufts grunde, ei heller paa den hellige Skrifts guddommelige Anseelse. Ihenseende til Moralen vare disse Autoriteter ikke saa talrige, og bestemte, som i Dogmatiken. Man betragtede hiin sædvanligen kun som et Appendix til denne. Paa Synoder sysselsatte man sig næsten bestandigen kun med Troes- og Disciplinarsager; og paa Kirkemødet i Costnitz blev der endnu stridt om moralske Qvæstioner ogsaa vedkom Concilierne. Paa at samle de moralske Traditioner var ikke nær den Flid bleven anvendt, som paa at samle de dogmatiske. Men hvorfor skulde ikke ogsaa hine samles; hvorfor skulde ikke ogsaa her Autoriteter gjælde? Jesuiterne havde dertil saa meget meer Foranledning, som de bearbeidede Moralen med besynderlig Iver, og løsreve den meer fra Troeslæren, end forhen var skeet. De skabte altsaa en moralsk Tradition og foranstaltede Samlinger af denne. De toge den meer af nyere Tider, end fra Oldtiden, fordi den ældre Moral var dem for stræng, fordi de vilde læmpe sig efter Tiderne, og fordi de vilde sammensætte denne Tradition af deres Ordensbrødres egne Lærdomme.

ten Pirot. Strax overgave de Geistlige et Skrift til Erkebiskoppen af Paris, hvori de anmeldte, at denne Forfatter ikke alene gjentog de samme Sætninger, hvis Censur de havde forlangt, men at han endog havde forøget dem med nye og farligere. De Geistlige fra Rouen overgave deres Erkebiskop et lignende Skrift. Sorbonnen og det pariser Erkebispedømmes Generalvicarer bekjendtgjorde skarpe Censurer over Apologien. Næsten fra alle franske Biskopper udkom Ordinanzer imod samme. I alle disse offentlige Skrifter vare de afskyeligste Sætninger uddragne af Apologien og fordømte, ogsaa bestridte med Grunde. Tilsidst udgav selv Inqvisitionscongregationen i Rom i Pave Alexanders VII. Nærværelse et Dekret imod hiin Apologie, hvori Paven forbød og fordømte Bogen, samt forordnede, at Ingen, hvo det endog var, maatte eie, forvare, læse, trykke, eller trykke lade denne Bog, og det under de Straffe, som Synoden i Trient og de forbudne Bøgers Index bestemte for saadanne Tilfælde, og endnu andre Straffe, som Paven maatte behage at forordne. Samme Pave udgav i Aarene 1665 og 1666 et nyt Dekret imod 45 forargelige og i Praxis skadelige Sætninger, hvilket fornemmelig angik Jesuiterne. Han forordnede tillige, at enhver, som lærte eller forsvarede en af

man kan følge en saadan Mening, endog naar man har Aarsag til at frygte for, at Læreren farer vild, endog naar man i sin Samvittighed holder det modsatte for sikkert, endog naar Een er overbeviist om, at han selv eller en Anden kunde besvare de Grunde, som tjene den til Grundvold, eller at Grundene imod en probabel Mening ere ugjendrivelige. Thi, siger Sanchez, det indtræffer jo hver Dag, at man finder nye Svar paa Grunde, som man førl har holdt for uigjendrivelige. 2. kom det an paa, hvorledes en Lærer havde fremsat en probabel Mening. Der gives Jesuiter, som paastaae, at man kan gjøre, hvad man blot har hørt en Lærd sige; at en Mening bliver probabel, om endog Læreren, som anfører den, ikke udtrykkeligen siger, at den er sand, eller naar Læreren finder, at den ei ganske svækkes ved de derimod anførte Grunde. Selv Exemplet af gode Folk kan begrunde en Mening som probabel. 3. Hvad er at gjøre, naar to Meninger ere lige probable? — I saa Fald kan man ogsaa følge den, som er mindre sikker. 4. Naar Meningerne ere hinanden i Probabilitet og Sikkerhed ulige eller modsigende, saa kan man endda gjerne foretrække den mindre sikkre for den sikkrere, ja den mindst

ger, den forbømmer, i det franske Sprog, for ikke at fornærme Læserens Beskedenhed og Kydskhed; nogle betegner den blot med de latinske Begyndelsesbogstaver. Den erklærer udtrykkeligen, at den langtfra ikke billiger de Sætninger, som den forbigaaer, men at den aldeles fordømmer denne infame Bog, og holder den for værdig at begraves i en evig Taushed. Det opvakte stor Forundring, at den samme Pave, som tilforn havde fordømt Apologien for Casuisterne, og en Række af jesuitiske Morallærdomme, lod i A. 1665 overgive Kongen ved sin Nuntius et Brev, hvori han bevidnede sin Smerte over denne og endnu en anden Censur af Sorbonnen (hvori rigtignok den gallicanske Kirkes Friheder vare forsvarede imod en ny Skribents, Bernant's Paastande) og forlangte at begge skulde tilbagekaldes. Han anførte ingen anden Grund end at Censurerne vare den apostoliske Stols Anseelse skadelige og gave Jansenismen nyt Liv. Men Kongen roste Sorbonnen formedelst dens Iver for de gallicanske Friheder, og Reenheden i dens moralske Grundsætninger, og lod Censurerne blive i Kraft. Derpaa udgav Paven en Bulle, hvori han tilintetgjorde og fordømte begge Censurer. Men Parlamentet forordnede, at Ingen maatte beholde, læse, bekjendtgjøre eller sælge denne Bulle; og

fende, at den hele Moral ved denne Probabilis-
mus blev uvis og ureen *).

Tilligemed Probabilismen var Jesuiternes Lær
om den gode og onde Hensigt et Hovedfun-
dament for deres Moralsystemer. Denne Lær
bestod ei blot deri, at enhver Handling bliver
ved en god Retning, som man veed at give
sin Hensigt god, og kun ond, naar man giver
samme en ond Retning; men ogsaa deri, at til en
Synd hører væsentligen den Hensigt at synde; at
det derimod er tilstrækkeligt til en dydig Handling,
naar kun det skeer, som er ret og af Gud befalet,
uden at den gode Hensigt nødvendigen udfordres,
men at dog en i sig selv lovstridig Handling bliver
god ved at give Hensigten en god Vending. Der-
med staaer Adskillelsen af theologisk og philo-
sophisk Synd i Forbindelse; hiin blev begaaet
med det Forsæt at fornærme Gud, denne uden

*) Til Probabilismens Historie tjene følgende Skrifter
Nicole dissertation theologique sur la probabili[té]
hos *Pascal* Provinc. I. p. 179—300. *Perrault* Mo-
rales des Jesuites I. p. 276—392. *Concina* Dell[a]
storia del probabilismo e del rigorismo, Disser-
tazione teologiche morale e critiche 1744. 2 Vol.
Caramuel de Lobkowiz de probabilitate. Lugd.
1663.

bleve sønderrevne og opbrændte ved Bøddelens Haand: dette vederfores Marianas Skrift om Kongen, som just udkom i Paris i to Oplage paa den Tid, da Ravaillac gik frugtsommelig med det Anslag at myrde Henrik IV. dette skede ogsaa med Santarells Skrift om Kjætterie og Pavens Magt, hvori han tilskrev denne iblandt andet Ret til at lade Konger myrde.

Imod den jesuitiske Moral viste sig snart en Mængde Skribenter af selve den katholske Kirkes Skjød. At bestride den i Almindelighed, fordrede ikke stor Kunst. Man behøvede blot at fremstille den som den var, for allerede derved at give den til Priis for den offentlige Afskye; ei heller var det vanskeligt at vise, at den strider mod den hellige Skrift og den offentlig antagne Kirkelære: derfor ere de fleste Skrifter imod den hinanden temmelig lige, om de endog komme fra forskjellige Munkeordener og Lande. Men at bestride den saaledes, at Indtryk gjordes paa det store, dannede Publikum, at modsætte deres Vid og Skarpsindighed et lige eller endnu større Maal af disse Talenter, ved Aandskraft at seire over deres Rænker, Kunstgreb og mægtige Indflydelse, ved stedse gjentagne Slag at udmatte og nedslaae dem og at føre Striden med dem indenfor Grændserne af Moralens første

Først da Stridighederne med Jesuiterne bleve hæftigere, og deres Fiender vare blevne talrigere og meer forbittrede, blev man meer opmærksom paa deres Moralsystemer, og troede neppe sine Øine, da man saae, at christelige Theologer havde nedlagt saadanne Maximer i Skrifter. Da man begyndte i Bøger at blotte disse svage Sider; saa blev det hele Publikums Opmærksomhed opvakt; med Studsen bemærkede man dette uhørte Phænomen; med næsten almindeligt Bifald optoges nogle imod dem stilede Skrifter. Sorbonnens Theologer, den franske Geistligheds Forsamlinger, Universiteter, Paver fordømte de jesuitiske Maximer og Jansenisterne udviklede i Kampen mod dem de skjønneste Talenter, den grundigste Lærdom, og den mandigste Characteerstyrke.

Sorbonnen havde allerede 1554 ved en eftertrykkelig Forestilling modsat sig Jesuiternes Optagelse i Frankrig, og anført imod dem, at de svækkede Dydernes møisommelige og fromme Øvelse. I A. 1641 bekjendtgjorde den en Censur over nogle Sætninger i Baunys Skrifter. I A. 1644 fordømte Universitetet i Paris Hereaus, en i Collegiet Clermont lærende Jesuits, Lærdomme om Fyrstemord. Aaret iforveien var udkommet en Skrift under Titel af: Jesuiternes theolo-

Pascal, født 1623 død 1662, et af de overordentligste, geniefuldeste og største Mennesker, ganske Original og Opfinder i Mathematik og Physik, leverede i sine Provincialbreve et Mesterstykke af Stil, Veltalenhed, Vittighed og Satire, der var uden Forbillede og beundres af hans Nation indtil den Dag i Dag er. Brevene ere i dramatisk Form. En Jesuit samtaler med Pascal, og udfolder for ham sin Ordens moralske Herligheder, besvarer hans Spørgsmaale om Ordenens Moral, og anviser ham Stederne af Jesuitternes Skrifter. Alt gaaer ganske alvorligt til, og dog spille begge en komisk Rolle. Jesuitternes Lære bliver allerede ved denne Fremstilling latterlig, og synker, endog uden Gjendrivelse, tilbage til sit Intet. Det var ingen let Opgave, af saa store, voluminøse, skolastiske Værker at træffe et saadant Valg, af saa mange Steder, og af et saadant Stof at danne et tillokkende Heelt, at holde og udføre saavel Jesuitens som sin egen Characteer. Han selv spørger kun for det meste og søger Belæring; han hverken billiger Jesuitternes Meninger, eller dadler dem aabenbart, for ikke at gjøre Jesuiten meer tilbageholdende; men i hans Spørgsmaale og Bemærkninger ligger ofte den fineste Satyre og den skarpeste Gjendrivelse skjult. Der findes i disse Breve paa een Gang

Dialog, Handling og Fortælling. Saaledes havde Pascal, under Navn af Montalte, udgivet, foruden fire Breve om Læren om Naaden, sex om Jesuiternes Moral. De angik Jesuiternes Hensigt med at fremsætte en nye Moral, Probabiliteten, Jesuiternes Kunstgreb, for at omstyrte Evangeliets, Synodernes og Pavernes Anseelse, deres Methode at give Hensigten en vis Retning, deres Lærdomme om Mord, om Aager, om Dommere, om Nydelse, om Ærgjerrighed, Misundelse, om Lækkeragtighed, om tvetydige Ord og Mentalrestrictioner, om de Friheder, som ere Pigerne tillade, om Qvindekjønnets Klædning, om Spil, om Skriftemaal, Fyldestgjørelse, Absolution, om den nærmeste Leilighed til at synde, om Contrition, Kjerlighed til Gud og nogle andre Materier. Montalte's Taalmodighed havde længe holdt ud; endelig svigter den ham, og han gjør sin Jesuit en aaben, stærk og straffende Erklæring imod de Afskyeligheder, som han har hørt ham forebrage. Med det 10de Brev vilde Pascal ende. Virkeligen havde han tilstrækkeligen fremstillet den jesuitiske Morals Aand: og Udfaldet havde over al Forventning kronet hans Bestræbelser ved det Bifald, som de lidt efter lidt udgivne Breve erholdt. Men imedens hans Breve udkom, havde en Jesuit

ten Pirot. Strax overgave de Geistlige et Skrift til Erkebiskoppen af Paris, hvori de anmeldte, at denne Forfatter ikke alene gjentog de samme Sætninger, hvis Censur de havde forlangt, men at han endog havde forøget dem med nye og farligere. De Geistlige fra Rouen overgave deres Erkebiskop et lignende Skrift. Sorbonnen og det pariser Erkebispedømmes Generalvicarer bekjendtgjorde skarpe Censurer over Apologien. Næsten fra alle franske Bisskopper udkom Ordinanzer imod samme. I alle disse offentlige Skrifter vare de afskyeligste Sætninger uddragne af Apologien og fordømte, ogsaa bestridte med Grunde. Tilsidst udgav selv Inqvisitionscongregationen i Rom i Pave Alexanders VII. Nærværelse et Dekret imod hiin Apologie, hvori Paven forbød og fordømte Bogen, samt forordnede, at Ingen, hvo det endog var, maatte eie, forvare, læse, trykke, eller trykke lade denne Bog, og det under de Straffe, som Synoden i Trient og de forbudne Bøgers Index bestemte for saadanne Tilfælde, og endnu andre Straffe, som Paven maatte behage at forordne. Samme Pave udgav i Aarene 1665 og 1666 et nyt Dekret imod 45 forargelige og i Praxis skadelige Sætninger, hvilket fornemmelig angik Jesuiterne. Han forordnede tillige, at enhver, som lærte eller forsvarede en af

hvori han paa det bestemteste beskyldte den sidste for Kjætterie, sagde han, at han ikke fortjente andet Svar paa sine Breve, end det, at han var en Kjætter og som saadan ingen Tillid fortjente, og hvori han paa det haanligste overøste Portroyal med de haanligste Skjældsord. Montalte erklærer her, at han er ingen Portroyalist, eller Jansenist, ei Præst, ei Doctor, af ingen Sekt, men en god Katholik, uafhængig og fast i den Beslutning, at ville bekæmpe de jesuitiske Maximer med al sin Kraft. Han søger iøvrigt at redde Jansenisternes og Nonnerne af Portroyals krænkede Ære. Han fjerner fra hine den Mistanke, at de, som Calvin, skulde erklære Naaden for uimodstaaelig. Begge Breve ere skrevne med ganske overordentlig Grundighed, Kunst og Fiinhed om en meget forvirret og stridig Materie. Provincialbrevene bleve snart ved mange Udgaver mangfoldiggjorte og oversatte i flere Sprog. Nicole oversatte dem under Navn af Wilhelm Wenderok, Dr. Theol. i Salzburg, med talrige og udførlige Anmærkninger paa Latin; og ogsaa denne Oversættelse har oplevet flere Udgaver, ligesom og Noterne bleve oversatte paa Fransk. Fra Jesuiternes Side udkom flere Modskrifter af Annat, Pirot, Moya, Fevre, des Champs, Daniel og Andre. Je-

ger, den fordømmer, i det franske Sprog, for ikke at fornærme Læserens Beskedenhed og Kydskhed; nogle betegner den blot med de latinske Begyndelsesbogstaver. Den erklærer udtrykkeligen, at den langtfra ikke billiger de Sætninger, som den forbigaaer, men at den aldeles fordømmer denne insame Bog, og holder den for værdig at begraves i en evig Taushed. Det opvakte stor Forundring, at den samme Pave, som tilforn havde fordømt Apologien for Casuisterne, og en Række af jesuitiske Morallærdomme, lod i A. 1665 overgive Kongen ved sin Nuntius et Brev, hvori han bevidnede sin Smerte over denne og endnu en anden Censur af Sorbonnen (hvori rigtignok den gallicanske Kirkes Friheder vare forsvarede imod en ny Skribents, Vernant's Paastande) og forlangte at begge skulde tilbagekaldes. Han anførte ingen anden Grund end at Censurerne vare den apostoliske Stols Anseelse skadelige og gave Jansenismen nyt Liv. Men Kongen roste Sorbonnen formedelst dens Iver for de gallicanske Friheder, og Reenheden i dens moralske Grundsætninger, og lod Censurerne blive i Kraft. Derpaa udgav Paven en Bulle, hvori han tilintetgjorde og fordømte begge Censurer. Men Parlamentet forordnede, at Ingen maatte beholde, læse, bekjendtgjøre eller sælge denne Bulle; og

hvo som havde Copier deraf, skulde indlevere dem. Siden hvilede Sagen. Denne Paves Efterfølger, Innocenz XI. syntes paa en vis Maade at ville redde sin Formands Ære, og ignorere hans sidste Bulle, da han selv i A. 1679 udgav en Bulle, hvori han begyndte med den Yttring, at han vilde fortsætte det af hans Forgjænger begyndte gavnlige Værk, at adskille de skadelige Lærdomme fra de uskadelige, og til den Ende fordømme et vist Antal forargelige og practisk fordærvelige Sætninger. Disse ere 65 i Tallet. De lærtes ei alle udelukkende af Jesuiterne, men tildeels ogsaa af Franciskanere, Dominikanere og Andre. Det er for største Delen afskyelige Sætninger. Uagtet gjentagne Fordømmelser vedbleve Jesuiterne at forkynde og forsvare deres usædelige Lærdomme. Pave Alexander VIII. fandt sig foranlediget til i A. 1690 at udgive et Decret derimod. Han fordømte kun to Sætninger, som angik Guds Kjerlighed og Forskjellen imellem philosophisk og theologisk Synd. I et andet Decret, som udkom endnu i samme Aar, fordømte han iøvrigt ogsaa 31 Sætninger, som for største Delen vare uddragne af den jansenistiske Moral. Til Fordømmelser af jesuitisk Moral under offentlig Autoritet kan man ogsaa regne det, naar Skrifter af denne Ordens Brødre

de vigtigste moralske Spørgsmaale, forklarede den christelige Sædelæres almindelige Principer, og leverede Bidrag til sammes Historie. Den hele Morals Diemed sættes her i at underkaste Handlingerne en Regel, og at henføre dem til et vist Diemed. Han antager to Regler for de menneskelige Handlinger, Samvittigheden og Guds Lov, og et høieste Diemed, nemlig Gud, som Gjenstand for Kjerlighed. I det han opfører disse Grundsætninger, omstyrter han tillige Jesuiternes Lære om Probabilismen o. s. v. Hvad Kjerligheden til Gud angaaer, da havde Jesuitert Sirmond handlet derom i et Par særegne Skrifter. Han havde gjort Forskjel imellem Kjerlighed i Følelse og Kjerlighed i Handling, og paastaaet, at hiin kun var foreskrevet paa en mild Maade, ikke under Trusel af Straf og Fordømmelse, men denne med al Strænghed: hiin vilde ved en stræng og truende Forpligtelse kun forstyrres. Nicole lærer derimod, at begge Slags Kjerlighed er uadskillelig, at ogsaa den indvortes Kjerlighed til Gud er nødvendig til Salighed, at man er strængelig forpligtet til samme, at Jesus og Apostlerne udtrykkeligen gjøre den til Pligt, at de fordre en Guds Tilbedelse i Aand og Sandhed d. e. en indvortes Kjerlighed til Gud. Dog bestrider

Grunde — dette var ei saa let en Opgave, og denn have kun Jansenisterne løst. I Kamp med dem have Jesuiterne, uagtet al Modstand, uagtet de ophøbe verdslig og geistlig Magt, List, Lærdom og Vittighed imod dem, viist sig afmægtige, som ellers aldrig; kun her have de ikke kunnet seire og aldrig kunnet forvinde den dem tilføiede Skade. Her strandede den jesuitiske Politik, og her gav Jesuiterne deres Modstandere ligesom Vaaben med sig i Hænde. Den Plan, at dogmatisere Usædeligheden og nedtrykke de renere og alvorligere Sædelærere, samt berøve dem Indflydelse og Agtelse, maatte mislykkes.

Jansenisterne komme her nærmest i Betragtning kun som Bestridere af den jesuitiske Moral. Da de vare strænge Augustinianere og Rigorister, men Jesuiterne for det meste Molinister og laxe Sædelærere, saa fremkom derved en Contrast imellem begge Partier, som forstørredes derved, at Jesuiterne gjorde af Jansenismen en Ting, som slet ikke var til. Men virkeligen var det ikke blot Partieaand, det var ædel Uvillie over Christendommens og Kirkens krænkede Ære, det var reen Iver for Sædelighed, som opfordrede nogle fortræffelige Mænd til at gribe Pennen imod Jesuiternes Moral.

sigt at tilegne Ordensgeneralen Oliva den. Da han 1676 blev Professor i Theologien i Salamanca, forøgede han den endnu meget. I A. 1687 tog han den med sig til Rom, hvor han først lod den trykke, efterat han var bleven Ordensgeneral. Han beviser deri, at Probabilismen ikke først er bleven opfundet af Selskabet. Han paastaaer endog, at Jesuiter vare de første, som bestrede den. Han undskylder iøvrigt dem, som have opfundet den og tilskriver dem gode Hensigter. Han mener, at de hverken have villet skaffe sig Credit ved deres ny Opdagelse, eller smigre Menneskenes Lidenskaber, men blot vogte de Christne for tvende Extremer, en altfor vild og en altfor snæver Samvittighed. Han skjelner en dobbelt Probabilitet for Handlingerne, den, som beroer paa Antallet af de anseelige Skribenter, der have forsvaret en vis Mening, og den, som hviler paa Individuets egen Eftertanke, paa de Grunde, som det finder i Fornuften og den guddommelige Lov for en Mening. I første Betydning indrømmer han, at man tør følge den mindre probable Mening, især naar den paa Lærernes Antal og Autoritet grundede Probabilitet ei betydeligen overveier den anden. Men i den anden Betydning er han fuldkommen overbeviist om, at man altid bør foretrække

Dialog, Handling og Fortælling. Saaledes havde Pascal, under Navn af Montalte, udgivet, foruden fire Breve om Læren om Naaden, sex om Jesuiternes Moral. De angik Jesuiternes Hensigt med at fremsætte en nye Moral, Probabiliteten, Jesuiternes Kunstgreb, for at omstøde Evangeliets, Synodernes og Pavernes Anseelse, deres Methode at give Hensigten en vis Retning, deres Lærdomme om Mord, om Aager, om Dommere, om Nydelse, om Ærgjerrighed, Misundelse, om Lækkeragtighed, om tvetydige Ord og Mentalrestrictioner, om de Friheder, som ere Pigerne tillade, om Qvindekjønnets Klædning, om Spil, om Skriftemaal, Fyldestgjørelse, Absolution, om den nærmeste Leilighed til at synde, om Contrition, Kjerlighed til Gud og nogle andre Materier. Montalte's Taalmodighed havde længe holdt ud; endelig svigter den ham, og han giver sin Jesuit en aaben, stærk og straffende Erklæring imod de Afskyeligheder, som han har hørt ham foredrage. Med det 10de Brev vilde Pascal ende. Virkeligen havde han tilstrækkeligen fremstillet den jesuitiske Morals Aand: og Udfaldet havde over al Forventning kronet hans Bestræbelser ved det Bifald, som de lidt efter lidt udgivne Breve erholdt. Men imedens hans Breve udkom, havde en Jesuit

udgivet Modbreve, ved hvilke Pascals Breve bleve i Grunden kun endnu mere satte i Lyset, men som dog foranledigede ham til at svare. Han udgav altsaa endnu otte Breve, som ere stilede til de ærværdige jesuitiske Fædre selv. Her antager han en straffende, afgjørende og sarkastisk Tone; ogsaa her parrer sig logisk Rigtighed med Elegang. Jesuiterne havde bebreidet ham, at han drog hellige Gjenstande ned til det Latterlige, at han gjentog imod dem, hvad man allerede ofte havde sagt dem, at han var en hemmelig Calvinist og Bedrager, at han havde vanskabt, forfalsket, misforstaaet, og falsk citeret Steder af Jesuiternes Skrifter, at han stod i en hemmelig Forbindelse, der vilde udrydde Evangeliet som en apocryphisk Historie, og opbygge Deismen paa sammes Ruiner. Montalte forsvarede sig imod disse Beskyldninger, og greb denne Leilighed til paa ny at oplyse Jesuitermoralen, og bibringe Ordenen nye dødelige Slag. I det 15de Brev seer han sig ved Jesuiternes bestandige Bagvaskelser saavel om ham som Jansenisterne foranlediget til at aabenbare en Hemmelighed i deres Orden, at de nemlig ikke holdt Bagvaskelsessyge for nogen Last. Det 17de og 18de Brev er stilet imod Jesuiten Annot, som havde udgivet et Skrift imod Jansenisterne og Montalte,

totale Inspiration antoges af begge Partier, og noget Usædeligt dog ogsaa læres, ja selv foregives at være befalet af Gud paa visse Steder; ogsaa onde Exempler fortælles uden Misbilligelse, vel endog med Billigelse: saa havde Jesuiterne her vundet Spil, og deres Modstandere en vanskelig Stilling. Iøvrigt forsvare de deres Moral ofte dermed; at man maa tage Menneskene som de ere: at man nødvendigen maa lempe sig efter dem, for at udrette noget hos dem; at man ved Jernstrænghed kun vilde støde dem tilbage og gjøre sig selv latterlig. Pirot søger ogsaa at vise, at Jesuiterne ikke ere Opfindere af den Moral, for hvis Skyld saa store Bebreidelser ere gjorte dem; at allerede iforveien Munke af forskjellige Ordener, Skolastiker, Casuister, Summister, Cannonister, Biskopper havde antaget saadanne Grundsætninger uden Anstød, at Jesuiterne endog kunde godtgjøre mange af disse Grundsætninger af den hellige Skrift. Han forelagde sine Modstandere indviklede casuistiske Tilfælde og Collisioner, og spurgte dem, om de da vare istand til at afgjøre dem efter en bestemt, tilforladelig Regel, om de her formaaede meer end Jesuiterne? Han angreb Moralens Almindelighed, Fasthed og Eensformighed paa Pyrrhonisternes Viis, og opfordrede sine Modstandere til at

gjendrive ham. — 40 Aar efter Provincialbrevenes Udgivelse fremtraadte en snildere, finere og anstændigere Talsmand for Jesuiterne, end de forrige. Daniel, Forfatter til en Historie af Frankrig, skrev et Svar paa hine Breve, hvilket, ligesom disse, var indklædt i Fortælling og Dialog, og udmærkede sig ved reent levende Udtryk, ved Fiinhed i Vendinger og Bemærkninger, ved Vittighed og Spot, men ingenlunde kom Originalen nær, hvortil det skulde være et Modstykke. Man læser her strax i Begyndelsen en Fortælling om Provincialbrevenes Oprindelse og Historie, hvilken ikke er hæderlig hverken for Arnauld eller Pascal. Man kan ikke miskjende, at Daniel i sin Apologie fremstiller den jesuitiske Moral i mange Stykker gunstigere og renere, end den virkeligen i det Hele var, men dog viser, at Pascal hist og her har gjort enkelte Jesuiter Uret. Pascal havde viist, at Jesuiterne ved deres tillempede Moral havde villet herske over alle Samvittigheder. Daniel kan ikke begribe og vil ikke troe, at man nogensinde har havt en saadan Plan, at man saa længe havde kunnet arbeide paa dens Udførelse, og at dog ingen havde bemærket den før Pascal eller Jansenisterne; at i alle Stridigheder, som Protestanterne havde ført med Katholikerne og hvori Jesuiterne altid meest vare blevne angrebne, havde

ingen af disse deres haardnakkede Fiender angrebet dem fra denne Side; at, imedens Tusende bestræbte sig for at undersøge, critisere, bagvaske Jesuiternes Institut, at studere deres Opførsel, og trænge sig ind i deres formeentlige Politiks Hemmeligheder, var dog denne Hemmelighed aldrig tilforn bleven opdaget. Han finder dette ganske ubegribeligt. Han spørger, i hvilket Hoved skulde dette besynderlige Project være udklækket? Mon i Ignatius's? Finder man da i Jesuiternes Constitutioner endog det ringeste Spor deraf? Have maaskee nogle af deres Generalforsamlingers Decreter denne Tendenz? Kan man bemærke, at nogle af deres Generaler fra Ignatius af have sammenspundet denne Sammensværgelse imod den christelige Morals Reenhed? Han indrømmer, at Jesuiterne ikke lade noget trykke uden deres Generals Tilladelse. Men han bemærker, at Generalen derfor ikke læser alle Bøger, som Jesuiterne i alle Verdens Parter lade trykke; at han sædvanligen giver Provinzialerne Fuldmagt til at approbere de Bøger, som skrives i deres District, at disse gjerne udnævner tre Personer, paa hvis Stemme de give eller nægte deres Approbation, og at disse Personer ikke gjøre deres egne Meninger, men de paa Universiteterne og i Skolerne almindeligen antagne Grundsætninger til Regel for deres

Dom. Deraf slutter han, at de med Approbation trykte Bøger ikke udtale Selskabets Aand. Han kan ei rime saa mange Jesuiters Dyder og fortjenstfulde Opoffrelser, Lidelser og Anstrængelser med denne ugudelige Plan. Han søger at gjøre Tanken om en saadan Plan latterlig; og at Probabilismen skulde af Jesuiterne være opfundet til sammes Udførelse, gjendriver han derved, at den allerede før deres Selskabs Oprettelse var bleven almindeligen lært. Han beskylder Pascal for at have tilskrevet Jesuiterne Lærdomme om den probable Mening, om den philosophiske Synd, om Hensigtens Retning, hvilken de aldrig have forsvaret. Ihenseende til Æqvivocationerne og Mentalrestrictionerne gaaer Daniel meer skeptisk end afgjørende frem, da han meget vel kjender de Vanskeligheder, som her komme i Betragtning. Han beviser, at Jesuiterne heller ikke her først have lært det, som lægges dem til Last. Han tilstaaer, at man ikke i Almindelighed bør betjene sig af saadanne Sætninger, at dette er Synd, saasnart Religion, Retfærdighed eller Kjerlighed have nogen Deel deri; at man ei heller i andre Tilfælde bør gjøre det uden betydelig Aarsag, hvorved Tvetydighedens Characteer falder bort. Han mener, at visse Udsagn og Exempler af Hellige leder til at ansee Æqvivo-

totale Inspiration antoges af begge Partier, og noget Usædeligt dog ogsaa læres, ja selv foregives at være befalet af Gud paa visse Steder; ogsaa onde Exempler fortælles uden Misbilligelse, ved endog med Billigelse: saa havde Jesuiterne her vundet Spil, og deres Modstandere en vanskelig Stilling. Iøvrigt forsvare de deres Moral ofte dermed; at man maa tage Menneskene som de ere; at man nødvendigen maa lempe sig efter dem, for at udrette noget hos dem; at man ved Jernstranghed kun vilde støde dem tilbage og gjøre sig selv latterlig. Pirot søger ogsaa at vise, at Jesuiterne ikke ere Opfindere af den Moral, for hvis Skyld saa store Bebreidelser ere gjorte dem; at allerede iforveien Munke af forskjellige Ordener, Skolastiker, Casuister, Summister, Cannonister, Biskopper havde antaget saadanne Grundsætninger uden Anstød, at Jesuiterne endog kunde godtgjøre mange af disse Grundsætninger af den hellige Skrift. Han forelagde sine Modstandere indviklede casuistiske Tilfælde og Collisioner, og spurgte dem, om de da vare istand til at afgjøre dem efter en bestemt tilforladelig Regel, om de her formaaede meer end Jesuiterne? Han angreb Moralens Almindelighed, Fasthed og Eensformighed paa Pyrrhonisternes Viis, og opfordrede sine Modstandere til at

VII.

Er Pentateuchen et Epos?

(Besvaret i en kort Udvikling og Bedømmelse af de nyeste Hypotheser ved Udgiveren).

Efterat jeg i første Bind af dette Bibliothek havde forelagt mine Læsere et Udtog af den første Deel af de Wettes Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament, var jeg hidindtil i Gjeld til dem for et lignende af den anden Deel, hvori Forfatteren ei alene forudsætter den af ham i første Bind udførte Hypothes som en afgjort Sag (hvilket vi ei have vovet at gjøre, skjønbt vi ansee Grundideen deri for at være rigtig); men gaaer et betydeligt Skridt videre, idet han søger at berøve hiint Oldskrift dets Anseelse som historisk Kilde, og i det Sted anbefale os samme som et episk

Digt, der heelt igjennem bør tydes mythisk, og ingen anden historisk Værdie har end ethvert andet stort Epos, hvori et Folks Aand, Tænkemaade, Patriotismus, Philosophie og Religion afspeiler sig *).

Just som jeg var beskjeftiget med at levere et saadant Udtog og tilføie mine Grunde imod denne, efter mine Tanker, urigtige Anskuelse af Pentateuchen, faldt mig en liden Bog i Hænderne, af Professor G. W. Meyer i Altdorf (Forfatter til de tvende bekjendte Værker, Geschichte der Schrifterklärung, henhørende til det store Göttingiske Værk, Gesch. der Wissenschaften, og Hermeneutik des Alten Testaments), hvori dette Arbeide for en stor Deel var mig optaget. Bogens Titel er: Apologie der geschichtlichen Auffassung der historischen Bücher des alten Testanments, besonders des Pentateuchs, im Gegensaz gegen die bloß mythische Deutung des Leztern. Sulzb., 1811. 111 S. 8.; og da Meyer baade heri har givet et rigtigt Udtog af de Wettes Bog, og imodsat hans Hypothes mange gode Grunde, er det naturligt, at jeg ikke gjør det om, som han allerede har fuldført. Dog kunde jeg ikke lade det beroe ved blot at gjøre et Udtog af

*) Se dette Resultat paa anf. Sted. S. 398.

Dom. Deraf slutter han, at de med Approbation trykte Bøger ikke udtale Selskabets Aand. Han kan ei rime saa mange Jesuiters Dyder og fortjenstfulde Opoffrelser, Lidelser og Anstrængelser med denne ugudelige Plan. Han søger at gjøre Tanken om en saadan Plan latterlig; og at Probabilismen skulde af Jesuiterne være opfundet til sammes Udførelse, gjendriver han derved, at den allerede før deres Selskabs Oprettelse var bleven almindeligen lært. Han beskylder Pascal for at have tilskrevet Jesuiterne Lærdomme om den probable Mening, om den philosophiske Synd, om Hensigtens Retning, hvilken de aldrig have forsvaret. Ihenseende til Æqvivocationerne og Mentalrestrictionerne gaaer Daniel meer skeptisk end afgjørende frem, da han meget vel kjender de Vanskeligheder, som her komme i Betragtning. Han beviser, at Jesuiterne heller ikke her først have lært det, som lægges dem til Last. Han tilstaaer, at man ikke i Almindelighed bør betjene sig af saadanne Sætninger, at dette er Synd, saasnart Religion, Retfærdighed eller Kjerlighed have nogen Deel deri; at man ei heller i andre Tilfælde bør gjøre det uden betydelig Aarsag, hvorved Tvetydighedens Characteer falder bort. Han mener, at visse Udsagn og Exempler af Hellige leder til at ansee Æqvivo-

den Betragtning, at Augusti foruden flere Fuldkommenheder har kunnet givet sin Bog det Fortrin, at tage Hensyn til de nyeste kritiske Undersøgelser om flere det gamle Testamentes Bøger. Saavel Anmærkningerne til Augustis Paragrapher, som hvad der forresten i denne Afhandling tilhører mig, er naturligviis for største Delen et Resultat af mine for kort Tid siden over dette Emne holdte Forelæsninger.

Af denne Beretning om nærværende Afhandlings Oprindelse, vil Læseren selv have uddraget saavel dens Bestanddele, som den Gang, Undersøgelsen deri vil tage.

Ville vi nu først høre de Wette, da bebuder han strax sit Foretagende som en Bestræbelse for at vise, hvor inconseqvent og vilkaarligt det er, naar man antager historisk Poesie i det G. T., ikke at indrømme Poesien meer end Indklædningen af Facta, men bevare Facta selv for Historien; derimod skal det være reen Conseqvenz, at tage hele Pentateuchen fra Begyndelsen indtil Enden i mythisk Betydning. Han erindrer, at kun troværdige Relationer ere Kilder for Historien; og at der gives en Kritik af Troværdigheden, hvis Resultater dog altid ere kun negative d. e. istand til at forkaste hvad der viser sig at være falskt; ikke

VII.

Er Pentateuchen et Epos?

(Besvaret i en kort Udvikling og Bedømmelse af de nyeste Hypotheser ved Udgiveren).

Efterat jeg i første Bind af dette Bibliothek havde forelagt mine Læsere et Udtog af den første Deel af de Wettes Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament, var jeg hidindtil i Gjeld til dem for et lignende af den anden Deel, hvori Forfatteren ei alene forudsætter den af ham i første Bind udførte Hypothes som en afgjort Sag (hvilket vi ei have vovet at gjøre, skjøndt vi antage Grundideen deri for at være rigtig); men gaaer et betydeligt Skridt videre, idet han søger at berøve hiint Oldskrift dets Anseelse som historisk Kilde, og i det Sted anbefale os samme som et episk

Digt, der heelt igjennem bør tydes mythisk, og ingen anden historisk Værdie har end ethvert andet stort Epos, hvori et Folks Aand, Tænkemaade, Patriotismus, Philosophie og Religion afspeiler sig *).

Just som jeg var beskjeftiget med at levere et saadant Udtog og tilføie mine Grunde imod denne, efter mine Tanker, urigtige Anskuelse af Pentateuchen, faldt mig en liden Bog i Hænderne, af Professor G. W. Meyer i Altdorf (Forfatter til de tvende bekjendte Værker, Geschichte der Schrifterklärung, henhørende til det store Göttingiske Værk, Gesch. der Wissenschaften, og Hermeneutik des Alten Testaments), hvori dette Arbeide for en stor Deel var mig optaget. Bogens Titel er: Apologie der geschichtlichen Auffassung der historischen Bücher des alten Testaments, besonders des Pentateuchs, im Gegensaz gegen die bloß mythische Deutung des Leztern. Sulzb., 1811. 111 S. 8.; og da Meyer baade heri har givet et rigtigt Udtog af de Wettes Bog, og imodsat hans Hypothes mange gode Grunde, er det naturligt, at jeg ikke gjør det om, som han allerede har fuldført. Dog kunde jeg ikke lade det beroe ved blot at gjøre et Udtog af

*) Se dette Resultat paa anf. Sted. S. 398.

Meyers Afhandling, deels fordi han ikke er gaaet til Grunden i at undersøge den nye foreslaaede Benævnelses Omfang og Passelighed, deels fordi han intet Hensyn har taget til Professor Augustis videre Udvikling af samme Hypothes (hvormed jeg paa samme Tid ønskede at gjøre mine Læsere bekjendte) men som laae uden for hans Plan, da han indskrænker sig til at gjendrive de Wettes Hypothes, og kun eet Sted i Forbigaaende nævner Augustis Modification deraf. Vel tilstaaer jeg, at det er unødvendigt at gjendrive en Menings videre Udsmykkelse, naar først dens Grundvold er rokket; men meget er nyttigt og interessant, som just ikke er nødvendigt: saaledes troede jeg ogsaa her for en Fuldstændigheds Skyld at burde medtage Bedømmelsen af Augustis Theorie om den forhandlede Sag; og det saa meget meer, som den findes i en academisk Lærebog (Grundriß einer historisch-kritischen Einleitung ins alte Testament. Leipz. 1806) hvilken jeg endog selv har lagt til Grund for mine Forelæsninger over denne Disciplin ved Kjøbenhavns Universitet. Det vil af det følgende blive klart, hvad jeg ogsaa her offentligen maae erklære, at mit Valg af Augustis Lærebog fremfor saa mange andre bestemtes ei af Forkjerlighed for denne (eller andre) Forfatterens Yndlingsmeninger, men af

den Betragtning, at Augusti foruden flere Fuldkommenheder har kunnet givet sin Bog det Fortrin, at tage Hensyn til de nyeste kritiske Undersøgelser om flere det gamle Testamentes Bøger. Saavel Anmærkningerne til Augustis Paragrapher, som hvad der forresten i denne Afhandling tilhører mig, er naturligviis for største Delen et Resultat af mine for kort Tid siden over dette Emne holdte Forelæsninger.

Af denne Beretning om nærværende Afhandlings Oprindelse, vil Læseren selv have uddraget saavel dens Bestanddele, som den Gang, Undersøgelsen deri vil tage.

Ville vi nu først høre de Wette, da bebuder han strax sit Foretagende som en Bestræbelse for at vise, hvor inconseqvent og vilkaarligt det er, naar man antager historisk Poesie i det G. T., ikke at indrømme Poesien meer end Indklædningen af Facta, men bevare Facta selv for Historien; derimod skal det være reen Conseqvenz, at tage hele Pentateuchen fra Begyndelsen indtil Enden i mythisk Betydning. Han erindrer, at kun troværdige Relationer ere Kilder for Historien; og at der gives en Kritik af Troværdigheden, hvis Resultater dog altid ere kun negative d. e. istand til at forkaste hvad der viser sig at være falskt; ikke

positive d. e. istand til at erstatte det Forkastede, eller opdage Sandheden. Den første Fordring ved en historisk, troværdig Relation er, at det fremlyser af dens Væsen og Charcteer, at dens Forfatter vil fortælle Historie: men saasnart det er klart, at en Fortæller ei har den simple Hensigt, at fortælle Historie som Historie, men at han ved sin Fortælling har villet gjøre en eller anden philosophisk eller religiøs Sandhed anskuelig: saa har hans Relation intet historisk Værd. Antage vi endogsaa i dette Tilfælde, at den Fortælling, han giver os, oprindeligen er tagen af Historien: saa kunne vi dog ikke vide, om den er fremstillet saa troe og sandt, som vi maa fordre, eftersom Forfatteren jo ikke paalagde sig Sandhedens Lov. Og det er usikkert, at adskille Udpyntningerne og Omarbeidelserne af det historiske Stof fra selve Stoffet og derefter bruge Fortællingen som en historisk Kilde. Thi naar vi om samme Historie have en anden retmæssig historisk Relation, saa kunne vi rigtig nok affondre Sandheden fra det Falske; men i saa Fald gjør hiin usande Relation os heller ikke nogen Tjeneste. Naar vi derimod ikke have en saadan udvortes Hielp, saa er det aldeles umueligt at affondre det Sande fra det Falske; thi i hiin Relation selv ligger intet Kriterium

paa Sandheden. Men naar nu endog en Relation virkelig, efter dens Forfatters Hensigt, er historisk: saa opstaaer endda det Spørgsmaal, hvorvidt den kan holdes for troværdig. Troværdig i egentlig Forstand er kun et Dienvidnes Relation, naar dette baade er upartisk nok, til at fremstille Begivenheden reen og ublandet, og tillige forstaaer at udøve en vis naturlig Kritik, for at kunne prøve hvad det optager i sin Historie. Tradition derimod kan ikke være nogen Kilde for Historien. Traditionen er ukritisk og partisk; ei af historisk, men af patriotisk=poetisk Tendents; og hvor Traditionen efterlader Huller, der indfinder Phantasien sig strax for at udfylde dem; og det lyttende Øre optager villigen dens Digtninger. At adskille det Sande fra det Falske er her ikke mueligt, saalænge historiske Relationer mangle. Kun med disse befinder man sig paa historisk Grund. — Disse ere de Maximer, som ligge til Grund for de Wettes Undersøgelse om Kilden til den hebraiske Historie.

Selve Kritiken over Moses Bøger som Kilde til Historien begynder han med at skjelne imellem en udvortes og en indvortes Kritik. Til den udvortes høre de Spørgsmaal: om Referenten ifølge de udvortes Betingelser har kunnet vide den Historie, han beretter? ifølge Tiden, hvori han

levede og skrev? ifølge Levestedet og hans borgerlige Forhold? om han var Øienvidne? og, hvis ikke, af hvilke Kilder han øste? hvilke vare hans Hjemmelsmænd?. Med Hensyn til det sidste bemerkes om Pentateuchen, hvor lidet denne Bog, man maa nu betragte den som et, ved Samling af adskillige enkelte Stykker sammensat Heelt, eller gjennemgaae den efter dens forskjellige Bestanddele, kan bestaae som historisk Kilde for Kritikens Forum, da vi ligesaa lidet kjende Forfatterne eller Forfattelsestiden til de enkelte Stykker, som Ophavsmanden eller Tiden til det Heles Samling: og da desuden Sandsynligheden taler for, at Kilden, hvoraf disse Efterretninger ere øste, ei var samtidige Relationer, men Folkesagn. Til den indvortes Kritik høre de Spørgsmaale: Hvad berette de i Pentateuchen indeholdne Relationer? og hvorledes? af hvad Værd ere deres Beretninger? og hvilken er deres Characteer? At undersøge hvad de berette, vedkommer Hermeneutiken, som søger at forstaae de enkelte Beretninger, og fatte deres Mening, Væsen og Characteer. Hvad den overlever os, det maa derpaa underkastes Kritikens Dom. Men denne hermeneutiske Undersøgelse af Skriftet kan ei foretages, saalænge man ikke besidder det i dets sande Skikkelse. Har

det tabt denne ved Udeladelser, Tilsætninger, Om-arbeidelser: saa kan man ei meer forstaae det i dets sande, eiendommelige Betydning; altsaa maa en kritisk Forretning gaae forud for den hermeneutiske og den maa bestaae i Forsøg paa at befrie den givne Gjenstand fra det tilsatte Fremmede, og gjengive den sin oprindelige Skikkelse. Pentateuchens Fortælling bestaaer af flere saadanne af hinanden uafhængige Stykker, hvilke Samleren har sat i en falsk Forbindelse. For ret at forstaae og bedømme dem, maa man befrie dem fra denne Forbindelse og gjengive dem deres Uafhængighed, hvori de maaskee ville vise sig ganske anderledes, end i denne vanskabende Forbindelse og Sammenblanding.

Efter disse Præmisser begynder de Wette med en nærmere Oplysning af Genesis, for af de der indeholdne Stykker, der nu udgjøre med hverandre et Heelt, at udfinde de oprindelige Stykker. Han bemærker, at igjennem Genesis og Begyndelsen af Exodus slynger sig et oprindeligt Heelt, et Slags episk Digt, hvilket, ældre end næsten alle de øvrige Stykker, og ligesom Originalen til disse, har tjent til Grundvold for Samlingen hvad denne Deel af Historien angaaer, og hvortil altsaa de øvrige Stykker ere føiede som Oplysninger eller Supplementer. Naar man søger at gjen-

lige Theokratiet og dets Love. Iligemaade maa ogsaa siden den pragtfulde og kunstige Opbyggelse af Stiftshytten henlægges til Mythens Land. Det samme gjælder om de andre gudstjenstlige Indretninger i Exodus og Leviticus, om det Aaronske Præstedømme og om dets Ritus; dette maa tilsammen, saaledes som det er fremstillet, betragtes som Mythe. Og denne samme Regel, hvorefter Hovedbestanddelene af dette Epos maa bedømmes, lader sig ogsaa anvende paa de øvrige Fortællinger, som ei væsentligen hører dertil, men først senere ere kjedede dertil, eller indflettede deri, fornemmeligen i Genesis, dog ogsaa i Exodus, hvilke bebude sig som etymologiske, antiqvariske, juridiske Myther, og som iligemaade ei indeholde nogen historisk Relation. Da vi nu lige indtil Enden af Exodus befinde os paa mythisk Grund, og Mythen endog har bemægtiget sig Retshistorien, saa at alle Love didindtil ere anførte efter vilkaarlige Combinationer og Fictioner: saa kunne de Tvivl, der ovenfor yttredes imod de paa Sinai trufne Indretninger og Love, ogsaa udstrækkes til de i Leviticus indeholdne og iligemaade til Sinai henlagte Love. Paa Sinai havde Moses givet Love; alle Love altsaa, som ikke havde nogen særdeles historisk Foranledning, bleve henlagte til Sinai; og

saaledes har denne Bog ei alene faaet sit Sted efter Exodus (virkeligen er den bleven samlet senere end denne), men ogsaa den Underskrift, ifølge hvilken de deri indbefattede Love skulle være givne paa Sinai. Hvis nu de tvende Bøger, Exodus og Leviticus indeholdt Lovgivningen for Privatretten og Gudsdyrkelsen, saa kunde man characterisere Numeri (4de Mosebog) som Statsrettens Codex; den hele Bog viser sig som et planløst Supplement til de ældre, som en senere Fortsættelse af den tidligere Samling, hvilket sees saavel af selve Bogens, især de legislatoriske Stykkers Indhold, som af Mythernes forskjellige og yngre Characteer. Følgelig befinder man sig ved det mosaiske Valg af Leviterne endnu ikke paa historisk Grund, idet man baade for og bag sig møder lutter Myther; tvertimod er denne Leviternes Udvælgelse ved Moses reen mythisk, og kommet deraf, at det senere opstaaede Hierarchie har søgt at hellige og stadfæste sin Orden ved at henlægge dens Oprindelse til den mosaiske Tidsalder. Paa samme Maade er ogsaa Leviternes Tælling og den dermed sammenhængende Tælling af det hele Folk blot at forstaae som Digt. Hvis alligevel Fortællingerne i Pentateuchen, og meest i Numeri, synes undertiden at hælde over til en meer historisk, eller rettere traditionel Charac-

teer: saa er Deuteronomium ret skikket til igjen at tilintetgjøre alt Haab om noget historiskt Udbytte, og at vindicere Mythen og Fictionen Alt; det lader sig nemlig godtgjøre at denne Bog aldeles beroer paa Fiction; og det saaledes, at Traditionen ei engang har leveret noget Stof dertil, som Tilfældet kan have været med de foregaaende Bøger. Den er ikke at ansee for andet, end for en Samling af senere Love, der ved en historisk Fiction ere Moses tilskrevne. Endelig sluttes Pentateuchen mythisk med Fortællingen om Moses Død, ligesom den havde begyndt mythisk; og Moses, den underfuldt Frelste, den underfuldt Valgte, han som havde gjort saa mange Mirakler, døer en underfuld Død. Med Abrahams Valg og Forjættelsen om Canaans Land begynder Pentateuchens Epos, og med Opfyldelsen af denne Forjættelse endes det, tilbagevendende i sig selv og afrundende sig selv, Deuter. 34, 4. Resultatet, som udledes heraf, er dette: Pentateuchen indeholder fra Begyndelsen indtil Enden deels Myther, eller Historier, som snart ved Digtere og Tradition ere uddannede til det Underfulde og Overnaturlige, snart ganske opdigtede; og deels usikkre, vaklende, sig selv ofte modsigende gamle Sagn. En egen Klasse heraf udgjør de juridiske Myther, nem-

for Patriacherne, ihvorvel det nærmere Forh
ved Forbundet med disse blev forberedt; men n
da dette Forbund skulde opfyldes, og Theokrati
hvori Gud fremtræder som Israeliternes Nation
gud, snart realiseres: saa tillægger han sig og
det ham som saadan tilkommende Navn, Je
vah. Ligesom nu allerede Theokratiet havde b
gyndt med Abraham i den til ham skilede Forjæ
telse, og ligesom denne ved Udgangen fra Ægypt
var bleven gjentaget for Moses, saaledes er end
lig ved Lovgivningen paa Sinai det store Dieb
kommet, da dette Theokratie skal virkeligen grun
des, Cap. XIX., 5. 6. Ligesom Abraham modte
Omskjærelsen til Tegn paa Forbundet, saalede
Folket de ti Bud. De Wette søger udførligt at vis
ved alle disse Fortællinger, fra Abrahams Histori
af indtil den Sinaitiske Lovgivning, at de saam
formedelst deres egen Indklædning, som dere
planmæssige Sammenhæng med foregaaende og e
terfølgende Digtninger, ei kunne være andet en
blot Digtning, blotte Myther; men hvis alle dis
Begivenheder maae tages i mythisk Betydning, s
bør ogsaa det, som derved indledes, nemlig de
det hele Indbegreb af de paa Sinai bekjendtgjort
Love, behandles som Mythe; Fortælleren har e
villet berette nogen historisk Sandhed, men forhe

e Theokratiet og dets Love. Iligemaade maa
aa siden den pragtfulde og kunstige Opbyggelse
Stiftshytten henlægges til Mythens Land.
et samme gjælder om de andre gudstjenstlige Ind-
ninger i Exodus og Leviticus, om det Aaronske
ræstedømme og om dets Ritus; dette maa til-
mmen, saaledes som det er fremstillet, betragtes
m Mythe. Og denne samme Regel, hvorefter
ovedbestanddelene af dette Epos maa bedømmes,
der sig ogsaa anvende paa de øvrige Fortællinger,
m ei væsentligen hører dertil, men først senere
re kjedede dertil, eller indflettede deri, fornemme-
igen i Genesis, dog ogsaa i Exodus, hvilke bebude
g som etymologiske, antiqvariske, juridiske My-
ier, og som iligemaade ei indeholde nogen histo-
sk Relation. Da vi nu lige indtil Enden af Exo-
us befinde os paa mythisk Grund, og Mythen
dog har bemægtiget sig Retshistorien, saa at alle
ove hidindtil ere anførte efter vilkaarlige Combi-
tioner og Fictioner: saa kunne de Tvivl, der
ensfor yttredes imod de paa Sinai trufne Indret-
nger og Love, ogsaa udstrækkes til de i Levi-
cus indeholdne og iligemaade til Sinai henlagte
ove. Paa Sinai havde Moses givet Love; alle
ove altsaa, som ikke havde nogen særdeles histo-
isk Foranledning, bleve henlagte til Sinai; og

saaledes har denne Bog ei alene faaet sit Sted ef
Exodus (virkeligen er den bleven samlet senere en
denne), men ogsaa den Underskrift, ifølge hvilk
de deri indbefattede Love skulle være givne paa Si
nai. Hvis nu de tvende Bøger, Exodus og Levi
ticus indeholdt Lovgivningen for Privatretten o
Gudsdyrkelsen, saa kunde man characterisere Nu
meri (4de Mosebog) som Statsrettens Codex; de
hele Bog viser sig som et planløst Supplement ti
de ældre, som en senere Fortsættelse af den tidlig
Samling, hvilket sees saavel af selve Bogens, is
de legislatoriske Stykkers Indhold, som af My
thernes forskjellige og yngre Characteer. Følgeli
befinder man sig ved det mosaiske Valg af Leviterne
endnu ikke paa historisk Grund, idet man baade
for og bag sig møder lutter Myther; tvertimod e
denne Leviternes Udvælgelse ved Moses reen my
thisk, og kommet deraf, at det senere opstaaed
Hierarchie har søgt at hellige og stadfæste sin Or
den ved at henlægge dens Oprindelse til den mosai
ske Tidsalder. Paa samme Maade er ogsaa Levi
ternes Tælling og den dermed sammenhængend
Tælling af det hele Folk blot at forstaae som Digt
Hvis alligevel Fortællingerne i Pentateuchen, o
meest i Numeri, synes undertiden at hælde over ti
en meer historisk, eller rettere traditionel Charac

andre Vanskeligheder: saasom hvorvidt Navnet Epos, der ellers udelukkende tillægges Digterværker, maatte være anvendeligt enten paa Pentateuchen overhovedet, eller paa de Partier, som skulle udgjøre det for samme til Grund liggende Epos om det hebraiske Theokratie, da vi dog iblandt enkelte i poetisk Form fremstillede Scener finde flere Fortællinger, som ere foredragne i den allermatteste, enfoldigste Prosa? eller hvorvidt hiint Navn passer sig for en Fremstilling, der ei engang, nogle Partier undtagne, udmærker sig ved en vis Rhythmus, som dog ellers pleier at være et Epos eiendommelig? eller hvor lidet vi ere berettigede til slethen at kalde det Foredrag et Epos, som deels indeholder enkelte episke Scener, deels i sine prosaiske Dele et skjønt Stof til et Epos, hvilket jo den meest prosaiske Fortælling indeholder *)? At jeg ei skal tale om den Uvished, hvori vi befinde os for at udfinde Themaet til dette Epos, da de Wette angiver et og Augusti et andet.

*) Da disse Spørgsmaale baade i og for sig ere vigtige, og Vederparten kan forbre, at man, inden man forkaster hans Talebrug, bør prøve de Grunde, som kunde tale for den, saa anseer jeg

Kjæmper da hiint de Wettes Ansyn af Pentateuchen, hvorpaa dog sammes heelmythiske Udtydning beroer, med de største Vanskeligheder: saa spørge vi billigen: om ikke et andet, og navnlig Vaters Ansyn af Pentateuchen passer bedre dermed? og om dette iligemaade tvinger os til en blot mythisk Udtydning af hele Pentateuchen, eller om ikke dermed kan forsvares en Deduction af enkelte historiske Data, være sig kun traditionelle, kun sandsynlige, udaf den mythiske Indklædning?

Ifølge den Vaterske Udvikling af Pentateuchens Bestanddele, hvilken er udført med saadant Overblik, med en saadan forsigtig Kritik og Grundighed, at kun lidet af Betydenhed kan modsættes den, er Pentateuchen ligesaa lidet et oprindeligt Heelt, som et saadant ligger til Grund for den i dens nærværende Skikkelse; men alle fem Bøger deraf (ei Genesis alene) ere sammensatte af Dele, der endnu tydeligen kunne adskilles, og som op-

det for en Ufuldstændighed ved Professor Meyers Gjendrivelse, at han ei har skjenket den meer Opmærksomhed, og skal i det følgende, efter det ovenfor givne Løfte, stræbe at udfylde dette Hul. Udg.

rindeligen vare til udenfor den Forbindelse, hvori de nu staae, og maae enkelt være forfattede *). Iblandt disse større og mindre Stykker ere mange beviisligen, og flere sandsynligen af forskjellige Forfattere. Alligevel udgjøre de nu tilsammen et Heelt; de staae kjedede til hinanden. Da det nu ikke er tænkeligt, at denne Sammenkjædning skulde være tilfælbig, saa maa den være skeet med Hensigt; en Samlers Haand maa have sammenføiet de enkelte Stykker **). Forfølge vi Samlingens muelige Hensigt, da bliver det klart, at Samleren har villet omfatte det israelitiske Folks Begivenheder fra dets Ophold i Ægypten indtil Moses Død; dog har han tillige, med stadigt Hensyn til denne Nations Oprindelseshistorie, samlet Efterretninger eller Sagn, fra Verdens Skabelse indtil Patriarchernes Tog til Ægypten ***). Tilmed synes det saavel af de enkelte heterogene Dele, der ere af Samleren indskudte i mangen Fortælling og ofte paa

*) Se Vaters Afhandling om Moses og Pentateuchens Forfattere, bag i den 3 Deel af hans Commentar über den Pentateuch. S. 464.

**) Vater anf. Sted. S. 504.

***) Vater anf. Sted. S. 510. fg. jevnf. 507. fg.

rette Sted, som ogsaa ved visse Gjentagelser af eet og det samme Factum med andre Ord, og endelig ved nogle Modsigelser imellem flere af de optagne Fortællinger *) at være klart, at Samleren optog Alt, hvad han forefandt; uden at forbigaae Noget, og sammenføiede det uforarbeidet efter sin individuelle Plan; ligesom han ogsaa paa den anden Side ei angav Noget, hvor hans Kilder (de af ham ordret indførte gamle Sagn) efterlode noget Hul i Historien **), just fordi han indskrænkede sig til at sammensætte det, som han forefandt.

Enhver maa tilstaae, at denne Vaterske Forestilling passer sig langt bedre med Pentateuchens Beskaffenhed, saaledes som den ligger for vore Øine som et sammenordnet, i sine enkelte Dele kun løst forbundet Heelt, end Forestillingen om et til Grund for samme liggende Epos. Thi dette Vaterske Ansyn er ganske abstraheret af disse Fortæl-

*) Exempler paa saadanne Gjentagelser findes hos Vater anf. Sted S. 398. f. 444. 451. 455. fg. jevnf. 471. fg. Exempler paa aabenbare Forskjelligheder og Modsigelser findes S. 408. f. 441. f. 453. f. 461. jevnf. 471. fg. 490. f.

**) Exempler paa saadanne Huller i Historien se hos Vater. S. 438. 508. f. 511.

andre Vanskeligheder: saasom hvorvidt Navnet Epos, der ellers udelukkende tillægges Digterværker, maatte være anvendeligt enten paa Pentateuchen overhovedet, eller paa de Partier, som skulle udgjøre det for samme til Grund liggende Epos om det hebraiske Theokratie, da vi dog iblandt enkelte i poetisk Form fremstillede Scener finde flere Fortællinger, som ere foredragne i den allermatteste, enfoldigste Prosa? eller hvorvidt hiint Navn passer sig for en Fremstilling, der ei engang, nogle Partier undtagne, udmærker sig ved en vis Rhythmus, som dog ellers pleier at være et Epos eiendommelig? eller hvor lidet vi ere berettigede til slethen at kalde det Foredrag et Epos, som deels indeholder enkelte episke Scener, deels i sine prosaiske Dele et skjønt Stof til et Epos, hvilket jo den meest prosaiske Fortælling indeholder *)? At jeg ei skal tale om den Uvished, hvori vi befinde os for at udfinde Themaet til dette Epos, da de Wette angiver et og Augusti et andet.

*) Da disse Spørgsmaale baade i og for sig ere vigtige, og Vederparten kan fordre, at man, indem man forkaster hans Talebrug, bør prøve de Grunde, som kunde tale for den, saa anseer jeg

Facta, fordi den ikke vilde lade noget gaae til Grunde, ligesom den i andre Tilfælde, hvor den for et større eller mindre Tidsrum manglede Stof, troligen har ladet Hullet staae aabent i Historien, for ikke egenmægtigen at udfylde noget? Og ligesom vi i de Fortællinger, der have mindre mythisk Anstrøg, og meer nærme sig det sædvanlige historiske Foredrag, finde en sikkrere Tradition, skulde vi saaledes ei kunne antage en mindre sikker Tradition liggende til Grund for andre Fortællinger, der i Indklædningen ere aldeles mythiske? Men hvis nu en saadan snart meer, snart mindre sikker Tradition ligger til Grund for Pentateuchens Fortælling om de Tider, om hvilke endnu ingen documenteret Historie lader sig vente: skulde da den forsigtige Historiker og Kritiker ei fyldestgjøre sin Pligt, naar han forsøger, ved at afføre deslige Fortællinger, saa forsigtigen som muligt, deres mythiske Klædning, at vinde Data, i det mindste sandsynlige Data for den ældste Historie, betragtet som Sagnhistorie? Vi vinde derved en Grundvold for Hebræernes ældste Historie, hvilken, som Sagnhistorie, maa gaae forud for den meer documenterede.

Naar nu disse beskedne Forsøg paa en historisk Udtydning af Pentateuchens mythisk foredragne

rindeligen vare til udenfor den Forbindelse, hvori de nu staae, og maae enkelt være forfattede *). Iblandt disse større og mindre Stykker ere mange beviisligen, og flere sandsynligen af forskjellige Forfattere. Alligevel udgjøre de nu tilsammen et Heelt; de staae kjedede til hinanden. Da det nu ikke er tænkeligt, at denne Sammenkjædning skulde være tilfældig, saa maa den være skeet med Hensigt; en Samlers Haand maa have sammenføiet de enkelte Stykker **). Forfølge vi Samlingens muelige Hensigt, da bliver det klart, at Samleren har villet omfatte det israelitiske Folks Begivenheder fra dets Ophold i Ægypten indtil Moses Død; dog har han tillige, med stadigt Hensyn til denne Nations Oprindelseshistorie, samlet Efterretninger eller Sagn, fra Verdens Skabelse indtil Patriarchernes Tog til Ægypten ***). Tilmed synes det saavel af de enkelte heterogene Dele, der ere af Samleren indskudte i mangen Fortælling og ofte paa

*) Se Vaters Afhandling om Moses og Pentateuchens Forfattere, bag i den 3 Deel af hans Commentar über den Pentateuch. S. 464.

**) Vater anf. Sted. S. 504.

***) Vater anf. Sted. S. 510. fg. jevnf. 507. fg.

urette Sted, som ogsaa ved visse Gjentagelser af eet og det samme Factum med andre Ord, og endelig ved nogle Modsigelser imellem flere af de optagne Fortællinger *) at være klart, at Samleren optog Alt, hvad han forefandt; uden at forbigaae Noget, og sammenføiede det uforarbeidet efter sin individuelle Plan; ligesom han ogsaa paa den anden Side ei angav Noget, hvor hans Kilder (de af ham ordret indførte gamle Sagn) efterlode noget Hul i Historien **), just fordi han indskrænkede sig til at sammensætte det, som han forefandt.

Enhver maa tilstaae, at denne Vatersfe Forestilling passer sig langt bedre med Pentateuchens Beskaffenhed, saaledes som den ligger for vore Øine som et sammenordnet, i sine enkelte Dele kun løst forbundet Heelt, end Forestillingen om et til Grund for samme liggende Epos. Thi dette Vaterske Ansyn er ganske abstraheret af disse Fortæl-

*) Exempler paa saadanne Gjentagelser findes hos Vater anf. Sted S. 398. f. 444. 451. 455 fg. jevnf. 471. fg. Exempler paa aabenbare Forskjelligheder og Modsigelser findes S. 408. f. 441. f. 453. f. 461. jevnf. 471. fg. 490. f.

**) Exempler paa saadanne Huller i Historien se hos Vater. S. 438. 508. f. 511.

lingers Natur, der udgjøre Pentateuchens enkelte Bestanddele og af deres Mangel paa indbyrdes Sammenhæng; det lader sig uden Tvang anvende paa alle Mosebøger, og er langt mindre kunstigt end Forestillingen om et Epos.

Men ledes vi maaskee ogsaa ved denne sig selv retfærdiggjørende Synsmaade til den blot mythiske Betragtning af samme? Eller mon ikke snarere, ifølge den, al Mistanke forsvinder, om at vi her skulde træffe paa blot Mythus, blot Digtning? Bliver det ikke saavel ved de enkelte Fortællingers individuelle, ofte endog synderlige Beskaffenhed, som ved visse Fortællingers specielle Hensyn til visse, senere tilværende historiske Mindesmærker, saavel af den Mangel paa Sammenhæng og Plan, vi saa ofte støde paa, som af visse Beretningers uforholdsmæssige Udførlighed og andres Magerhed, ligesom og endelig af de Huller, som findes andre Steder, hvor Data manglede — bliver det da ikke af alle disse Egenskaber høist sandsynligt, at vi heri besidde Tradition om den gamle Historie, hvor vistnok mangen Begivenhed ved det længe mundtligen forplantede Sagn er bleven bearbeidet i det Underfulde, men hvor dog virkelige Facta stedse ligge til Grund? At Traditionen altsaa her troligen har opbevaret mange i sig selv ubetydelige

ikke ifølge den forhen retfærdigjorte Synsmaade, efter hvilken vi her have en Samling af Traditioner, til Grund for hvilke ligger noget historisk, som kan afgive et sandsynligt Datum for den ældste Historie.

"Men, hører jeg nogen indvende, er da det, som fordres for de hebraiske Mythers Behandling, deres blot mythiske Udtydning, vel andet end hvad der stedse vederfares Grækernes og Romernes Myther? Skulde man ei tilstaae Pentateuchen samme Ret som den homeriske Poesie, der har samme Oprindelse, d. e. skulde man ei læse den blot som Poesie, uden historisk-kritisk at tyde Historien, som deri fortælles? Og ligesom man i Digternes Fortællinger om de græske Guder og Heroer nøies med den poetiske og religiøse Mening, uden at forfølge de utilforladelige historiske Spor, saaledes burde man ogsaa ved de hebraiske Myther ganske give Slip paa den historiske Udtydning *)." Jeg svarer derpaa, at for det første er Analogien imellem Pentateuchen og de to store homeriske Digte ingenlunde saa fuldkommen, som her forudsættes. Hos Homer er det klart saavel af den hele Plan og Udførelse, som af Delenes Forhold til det Hele,

*) De Wette anf. Sted. S. 401. fg.

Traditioner fuldkomment lade sig forsvare, saa bliver her kun det Spørgsmaal tilbage: om en saadan Behandling af Pentateuchen (og af de øvrige Bøger af det G. T. som have en lignende Indklædning) fortjener at kaldes ei alene vilkaarlig og uforsvarlig, men endog inconseqvent og tildeels urimelig (som de Wette kalder den)? Vilkaarlige og uforsvarlige kunne disse Forsøg i og for sig ikke være, da Pentateuchens hele individuelle Beskaffenhed overhovedet, ligesom dens enkelte Dele viser os, at vi her have ikke blotte Digtninger, men Traditioner om den ældste Historie. Enkelte Forsøg paa historisk Udtydning kunne vel være vilkaarlige; de blive det nemlig, naar man ved at uddrage det Factum, som sandsynligviis ligger til Grund, ei nøies med at fremstille en enkelt sandsynlig Kjendsgjerning, men tillige vil udfinde de nærmere Omstændigheder, og derved tilstaaer sin Phantasie frit Spillerum *); og naar man ei bliver staaende ved

*) Meyer anfører siden S. 94. fg. Exempler paa den rigtige Fremgangsmaade. Ved Syndflodens Forklaring lade man sig nøie med slethen at fremsætte dette som Factum: "Ved en stor Oversvømmelse i Forasien omkom mange, efter Sagnet, slette Mennesker; Noah, Sems Fader, en gudfrygtig Mand, reddede sig svømmende.

den allernaturligste Betragtning (Auffassung) af en saadan til Grund liggende Kjendsgjerning, saaledes som den passer sig med den gamle Skribents mythiske Fremstilling og Analogien af lignende Fortælling. Men i saa Fald er denne Vilkaarlighed blot Udtyderens Skyld, ikke selve Methodens, ligesom den heller ikke findes i Almindelighed ved de historiske Udtydningsforsøg, som ere anstillede af Forskjellige i de sidste Decennier. Det samme gjælder

(Maaskee paa Bretter, en Træstamme, eller endog i et Slags Baad?). Men man undlade nærmere at bestemme Omstændighederne ved denne Redning, Beskaffenheden af et saadant muligt Skib o. d. for ikke at forfalde til Vilkaarligheder. Blot Concipientens Ansyn, analog med de gamle Hebræers og andre uddannede Folks, bør her endnu bemærkes, at nemlig alt physiskt Godt er at ansee for guddommelig Belønning, alt physisk Ondt som Straf; at den store Vandflod derfor udgives for Straf over de udartede Mennesker, og Redningen fra samme ansees som Belønning for Noachs Fromhed. — Ligedan nøies man med følgende Kjendsgjerning: "at den rige og fromme Emir Abrahams Ønske og Haab om at faae en Arving af sin Ægtehustrue Sara gik usædvanlig seent og uventet (for Andre) i Opfyldelse;" og: "at den betrængte

ne om Bebreidelsen for det Urimelige, der vel
an træffe enkelte mislykkede Forsøg af nogle nyere
Fortolkere, men ingenlunde selve den historiske Udtydning af Mytherne, saalænge som den holder sig
indenfor sine Grændser. Hvad endelig Beskyldningen for Inconseqvenz angaaer, da rammer
den kun de historiske Fortolkningsforsøg ifølge de
Wettes Forudsætning (om et til Grund liggende
Epos, hvori Alt skulde vise sig som Digtning),

Nations Nød foranledigede Moses til at tænke paa Midler, ved hvilke han, fuld af Tillid til sine Fædres Skytsgud, kunde blive sine Landsmænds Befrier; at Israeliternes Gjennemgang over den arabiske Fjord, saavelsom deres hele Tog ud af Ægypten, blev begunstiget ved mange uventede Omstændigheder, som Moses Klogskab viseligen benyttede o. s. v. Men man give Slip paa, allevegne at angive Hvorledes? eller de nærmere Omstændigheder, som ei tilfredsstillende lade sig deducere af hine mythiske Fortællinger. — Dette har Bauer undertiden forsøgt; og derved paadraget sig de Wettes Dadbel, skjøndt denne gaaer meget forvidt, da baade Bauers Foretagende i og for sig er tilladeligt, og mange af hans Forklaringer (se især hans Geschichte der hebräischen Nation) ere ganske sandsynlige.

Udg.

rum, som Jøderne, nemlig 1000 Aar (jeg regner fra Abraham indtil Sauls Tid, hvorfra vi først finde i Kongernes Bøger en temmelig documenteret Fortælling; og fra Odins Ankomst til Norden, efter Suhm 70 Aar f. Chr., indtil Gorm den Gamle og Harald Haarfager). Hvad vilde vi svare den, som bød os enten at udslette vor Saxo af Historieskrivernes Række, eller i det mindste afskjære de første 9 Bøger af hans Historie, hvilke ihenseende til Indklædning, Grundvold og Tilblivelsesmaade have saameget tilfælleds med Mosebøger? Og hvad vilde vor Suhm, denne puur-kritiske Historiegransker have dømt, hvis Nogen havde villet frakjende hans vidtløftige Undersøgelser om vort mythiske Hedenold historisk Brugbarhed, fordi de fleste ere byggede paa Sagn, istedetfor paa samtidige Beretninger eller Documenter? Og hvi skulde vel Historieskriveren gyse tilbage for det fabelagtige Olds poetiske Tusmørke? Af Frygt for at forvilde sig, fordi han der seer sig forladt af den nyere Histories klare Lys? Men derfor mangler han dog ikke hist al Veiledning: Fornuft og Erfaring kan ogsaa der tjene til Lygte for hans Fod og til Lys paa hans Sti. Giver han kun Slip paa den fuldendte historiske Visshed (men rigtignok koster det mangen Historiegransker, som fordum vor Gram, meget at

give Slip paa denne), da kan han tiltræde sin Vandring gjennem hine dunkle Tidsrum med Haab om Udbytte, vel kun grundet paa Sandsynlighedens Beregninger, men alligevel den tænkende Historiker ofte ligesaa dyrebart, som den sikkreste Documentation for visse Facta. Og at Pentateuchen i Særdeleshed maa være rig paa vigtige Oplysninger i Menneskeslægtens Historie, vilde man let kunne formode, om man end ikke kjendte den Gevinst, som de meest fordomsfrie Mænd, selv saadanne, der blot betragtede denne Bog som et reent menneskeligt Værk, have draget deraf. Hvo veed ikke, hvad Goguet, Bredow, Heeren o. m. fl. herf have fundet, for ikke at nævne egentlige Theologer! Dog ogsaa til Eichhorns Udvikling af Pentateuchens historiske Værd og Brugbarhed (i Capitlet Moses i 2den Deel af hans Einleitung ins A. Test.) tør jeg henvise, skjøndt jeg ikke i alt er enig med denne Forfatter (mindst om hans Hovedthema: at Moses er Forfatter til hele Pentateuchen; men dette Spørgsmaal kan meget vel adskilles fra det, som her behandles). Ikke heller er de Wettes Fortolkning saa conseqvent, som han udgiver den for, naar han i Fortalen til 2det Bind af sin Bog siger: "at jeg tager den hele Pentateuch fra Begyndelsen til Enden i mythisk Betydning, er dog intet videre

end Consequenz; thi som det Enkelte, saa og det Hele;" men hvorledes kan han da ansee Joseph og Moses for historiske Personer, imedens han ei vil tillade os at betragte Abraham som en historisk Person (2ter Band S. 107.), men kun som et Symbol paa Religiøsitet og ubetinget Hengivenhed under Jehovas Styrelse? Handler han ikke her netop selv saa vilkaarligt, som han beskylder andre Fortolkere for at handle? Skal alt tilhøre Poesien og Fictionen, hvad der dreier sig om, eller er blandet med Myther, da have vi ligesaa lidet Grund til at troe, at Moses eller Joseph som at Abraham har levet her paa Jorden. Dog — vi ville ei længere dvæle ved Gjendrivelsen af en Mening, der allerede ved at stride imod det Indtryk, Pentateuchens Læsning gjør paa Enhver, maa støde alle Dommere fra sig.

Men det lader sig tænke, at vi kunde være uenige med de Wettr om Pentateuchens Udtydning, og dog samtykke i den af ham foreslaaede nye Benævnelse. Vi have seet, at dette imponerende Navn: et Epos, og dertil et hebraisk National-Epos, allerede har vundet Bifald hist og her, ja er endog bleven optaget i en academisk Lærebog (som vel først bør give Notice om nye Hypotheser, men sidst bør indrømme dem Plads i Sand-

tumenterede, historiske Resultater," da afvises den lettelig med den Bemærkning: at Historiegrandskeren saa langt som han er istand til at gaae tilbage, bestræber sig for, endog efter blot sandsynlige Data, at finde Sammenhæng i Historien (her den gamle hebraiske), og søger at udfinde dette selv i Sagnhistorien; og endelig at det langt meer tilfredsstiller den tænkende Historieforsker, at udfylde det tidligere Sammenhæng i Folkenes Begivenheder, i Stammernes og deres Høvdingers Oprindelse eller Historie, ved sandsynlige Sagn, end her efterlade et aabenbart Hul og give Slip paa ethvert nok saa sandsynligt Forsøg paa at udfylde det.

Dette er Hoved-Indholdet af Meyers Apologie for Pentateuchens historiske Udtydning og Afbenyttelse. Vi tør nu forudsætte som afgjort, at Pentateuchen indeholder vigtige historiske Vink og Oplysninger henhørende til Menneskeslægtens ældste Historie, og navnligen de fornemste Begivenheder af Jødernes Historie fra dette Folks første Stifter indtil dets anden Stifters Død. Vi Danske ville saa meget mindre, tænker jeg, give Slip paa dette gamle men ene rigtige Ansyn af Pentateuchen, som vi befinde os netop i samme Tilfælde som det jødiske Folk; thi vi have jo en blot mythisk Historie om vor Nation igjennem et lige saa langt Tids-

rum, som Jøderne, nemlig 1000 Aar (jeg regner fra Abraham indtil Sauls Tid, hvorfra vi først findes i Kongernes Bøger en temmelig documenteret Fortælling; og fra Odins Ankomst til Norden, efter Suhm 70 Aar f. Chr., indtil Gorm den Gamle og Harald Haarfager). Hvad vilde vi svare den, som bød os enten at udslette vor Saxo af Historieskrivernes Række, eller i det mindste afskjære de første 9 Bøger af hans Historie, hvilke ihenseende til Indklædning, Grundvold og Tilblivelsesmaade have saameget tilfælleds med Mosebøger? Og hvad vilde vor Suhm, denne puur-kritiske Historiegransker have dømt, hvis Nogen havde villet frakjende hans vidtløftige Undersøgelser om vort mythiske Hedenold historisk Brugbarhed, fordi de fleste ere byggede paa Sagn, istedetfor paa samtidige Beretninger eller Documenter? Og hvi skulde vel Historieskriveren gyse tilbage for det fabelagtige Olds poetiske Tusmørke? Af Frygt for at forvilde sig, fordi han der seer sig forladt af den nyere Histories klare Lys? Men derfor mangler han dog ikke hist al Veiledning: Fornuft og Erfaring kan ogsaa der tjene til Lygte for hans Fod og til Lys paa hans Sti. Giver han kun Slip paa den fuldendte historiske Visshed (men rigtignok koster det mangen Historiegransker, som fordum vor Gram, meget

bør tilkjendegive Bogens væsentligste Bestanddeel; Biordet derimod den mindre vigtige Deel og de underordnede Diemed, hvis saadanne findes, især i enkelte Stykker — og dernæst begyndte med at bestemme, hvad ethvert af dem forstod ved de omtvistede Ord. Dette er her saa meget vigtigere, som den foreslaaede Benævnelse er laant af et fremmed Sprog, og har deri saavelsom det synonyme Epopøe en videre og en snævrere Betydning; ligesom og den danske Benævnelse (Heltedigt) som i Ordets indskrænkede Bemærkelse sættes istedetfor det, ei af alle Kunstdommere bruges paa een Maade. Men det vide alle, at Forfatteren af et Heltedigt skal være, i det mindste indbilde sig og foregive at at være en Digter; da nu Pentateuchens sidste Bearbeider sikkert hverken var eller troede sig at være dette, saa mener jeg, at enhver Læser, der ei elsker Paradoxer, vil strax erklære sig imod Navnet Heltedigt, om han end vilde være villig til at kalde Pentateuchen en Epopøe i gammelgræsk Betydning; thi da det her er et græsk Ord, hvorom det gjælder, saa kræver Billighed imod Vederparten, at vi ei oversee hvad der i den græske Sprogbrug maatte tale til Forsvar for samme.

En af Meyers Hovedindvendinger imod Benævnelsen Epos var, at Pentateuchen er — paa

nogle faa Stykker nær, som tage en høiere Flugt, og som sandsynligen have havt for Hebræernes Øre en vis Rhythmus — skreven i den simpleste Prosa. Imod Benævnelsen Heltedigt erkjender jeg denne Indvending for gyldig; men skal den ogsaa formaae noget imod det græske Navn, da maa det bevises, at Grækerne have udelukket alle prosaiske Værker fra Skriftslagset Epos ɔ: Epopøe. Og virkeligen have adskillige Lærde i ældre og nyere Tider af Forkjerlighed for Vers misforstaaet Hovedstedet om denne Sag hos Aristoteles saaledes, at denne urigtige Mening der fandt Medhold. Det findes i hans Poetik 1 Cap. §. 7. og 8. (efter Hermanns Udgave; Lipsiæ 1802) og lyder paa Dansk som følger: "Men Epopøen, saadan som den hidindtil var (eller: hidindtil blev benævnet: ἡ μεχρι τȣ νυν) betjener sig enten af blot (simpel) Prosa (μονον τοις λογοις ψιλοις) eller af Metrer (Vers). og anvender da disse enten blandede af flere Arter, eller af eet Slags. Thi ellers (d. e. hvis vi ikke vilde antage Navnet Epopøe for prosaiske Arbeider), skulde vi ikke have noget fælleds Navn, hvorunder vi kunde indbefatte Sophrons og Zenarchs Mimer, og de Sokratiske Dialoger." Dette er den tydelige Mening af dette Sted, hvilken ogsaa allerede Dacier har truffet i sin franske Oversættelse: L'Epo-

pée se sert du discours en prose ou en vers, og som han i sine Anmærkninger har forsvaret imod dem, der vilde, at ψιλοι λογοι ei skulde betyde simpel Prosa, men des vers depouillez de nombre et d'harmonie (smukke Vers!). Formodentligen vil i Fremtiden denne rigtige Mening blive uangrebet, efterat Hermann ei alene har gjendrevet Tyrwhitts og Buhles løse Gisninger*), men tillige med hele sin Lærdoms Fylde godtgjort, at de til Oplysning nævnte græske Værker, Sophrons og Zenarchs Mimer, saavelsom de Sokratiske Dialoger vare skrevne i Prosa; og endelig har han samlet en Mængde Steder af andre græske Skribenter, hos hvem der omtales poetiske Arbeider, skrevne i Prosa (καταλογαδην), hvoraf de to korteste maae staae her til Beviis: Suidas siger om Jon den Chier under Artiklen διθυραμβοδιδασκαλοι: εγραψε δε κωμῳδιαν και επιγραμματα καταλογαδην; og under Σωσιθεος: γραψας δε και ποιηματα καταλογαδην.

Det er da ophøiet over al Tvivl, at de gamle Grækere antoge Epopøer i Prosa; hvorfor ogsaa

*) Den sidste forstaaer ved λογυς ψιλυς metrisk Tale uden musikalsk Accompagnement, se hans Aristoteles über die Kunst der Poesie. Berlin 1798. især hans hidhørende Anmærkninger, nemlig den 3, 4, 5te.

nogle faa Stykker nær, som tage en høiere Flugt og som sandsynligen have havt for Hebræernes Øre en vis Rhythmus — skreven i den simpleste Prosa. Imod Benævnelsen Heltedigt erkjender jeg denne Indvending for gyldig; men skal den ogsaa formaae noget imod det græske Navn, da maa det bevises, at Grækerne have udelukket alle prosaiske Værker fra Skriftslagset Epos ɔ: Epopøe. Og virkeligen have adskillige Lærde i ældre og nyere Tider af Forkjerlighed for Vers misforstaaet Hovedstedet om denne Sag hos Aristoteles saaledes, at denne urigtige Mening der fandt Medhold. Det findes i hans Poetik 1 Cap. §. 7. og 8. (efter Hermanns Udgave; Lipsiæ 1802) og lyder paa Dansk som følger: "Men Epopøen, saadan som den hidindtil var (eller: hidindtil blev benævnet: ἡ μεχρι τι νυν) betjener sig enten af blot (simpel) Prosa (μονον τοις λογοις ψιλοις) eller af Metrer (Vers), og anvender da disse enten blandede af flere Arter, eller af eet Slags. Thi ellers (d. e. hvis vi ikke vilde antage Navnet Epopøe for prosaiske Arbeider) skulde vi ikke have noget fælleds Navn, hvorunder vi kunde indbefatte Sophrons og Zenarchs Mimer, og de Sokratiske Dialoger." Dette er den tydelige Mening af dette Sted, hvilken ogsaa allerede Dacier har truffet i sin franske Oversættelse: L'Epo-

pée se sert du discours en prose ou en vers, og som han i sine Anmærkninger har forsvaret imod dem, der vilde, at ψιλοι λογοι ei skulde betyde simpel Prosa, men des vers depouillez de nombre et d'harmonie (smukke Vers!). Formodentligen vil i Fremtiden denne rigtige Mening blive uangrebet, efterat Hermann ei alene har gjendrevet Tyrwhitts og Buhles løse Gisninger*), men tillige med hele sin Lærdoms Fylde godtgjort, at de til Oplysning nævnte græske Værker, Sophrons og Xenarchs Mimer, saavelsom de Sokratiske Dialoger vare skrevne i Prosa; og endelig har han samlet en Mængde Steder af andre græske Skribenter, hos hvem der omtales poetiske Arbeider, skrevne i Prosa (καταλογαδην), hvoraf de to korteste maae staae her til Beviis: Suidas siger om Jon den Chier under Artiklen διθυραμβοδιδασκαλοι: εγραψε δε κωμῳδιαν και επιγραμματα καταλογαδην; og under Σωσιθεος: γραψας δε και ποιηματα καταλογαδην.

Det er da ophøiet over al Tvivl, at de gamle Græker antoge Epopøer i Prosa; hvorfor ogsaa

*) Den sidste forstaaer ved λογες ψιλες metrisk Tale uden musikalsk Accompagnement, se hans Aristoteles über die Kunst der Poesie. Berlin 1798. især hans hidhørende Anmærkninger, nemlig den 3, 4, 5te.

retning; foran dem deres synlige Fører, hans Hævn imod de Gjenstridige, Mannaet, Overpræstens grønnende Stav, Heltens Død — er alt dette ei langt meer end Vulcans Skjold og de for Troja stridende Guder — høi-episk? Gaves der endnu Ingen Hebræer, som af disse Materialier skabte et Heelt?" *).

Skjøndt Herder her som sædvanligen har fremsat sine Tanker i et clair-obscure (hvortil han, som man veed, havde vænnet sig deels ved idelig at tale i Billeder, deels af Lyst til at gjælde for Orthodox, selv naar han fremsatte heterodoxe Meninger), saa er det dog af hans sidste Ord klart, at han i Pentateuchen kun saae Materialier til et Heltedigt, ei dette selv, ei noget poetisk Kunstværk. Og anderledes kan Ingen dømme uden den, som endnu ikke har bragt sine Forestillinger om Forskjellen imellem Historie og Poesie i det Rene. Hvad er det vel, som skaffer os et sikkert Mærke, hvorpaa vi kunne adskille den episke Digter fra Historieskriveren, selv naar denne fortæller ligesaa meget fabelagtigt, ligesaameget opdigtet som hiin? Hvad uden det forskjellige Princip (den øverste Lov), som styrede enhver af dem under sit Foretagende: Dig-

*) Se Adrastea X Stück. S. 300. fg.

nrius *) træder han frem, hvem Skabningen hvi- tideligen blev overgiven til, hvis Bestyrelse og Ud- dannelse den blev betroet. Med ham og hans Slægts Udvalgte vandrer fremdeles hans Skytsgud og dennes Sendebud, frelsende, straffende, prø- vende, velsignende! Et fast Forbund imellem Gud og et Hyrdefolks Stamfader bliver derpaa dette Folks Løsen, hvortil alle dets Skjæbner have Hensyn, hvoraf dets Forhaabninger udvikle sig. Dette Folks Befrielse, Moses Lovgivning, et herligt Epos! Underfuldt blev Befrieren holdt i Live, underfuldt overantvordes ham hans Kald: at redde og danne sin Nation. Ved hævnende Begivenheder beviste hans Fædres Gud, at han var et troe Sendebud. Folkets Udførelse, Lovgivningen paa Sinai, Stifts- hyttens Tilberedelse, den tilkommende Stats Ind-

*) Naar skulle vi dog blive enige om et danskt Ord, som kunde afløse dette latinske Ord og det tydske Stellvertreter? Det af Tyge Rothe foreslagne Stedholder smager maaskee formeget af det franske lieutenant, som han og nærmest derved vilde udtrykke. Pladsmand er et Ord af ægte danskt Malm; men det have allerede nogle ældre og nyere Skribenter optaget for et andet Begreb, hvortil vi dog ei manglede Udtryk, nem- lig høie Embedsmænd.

retning; foran dem deres synlige Fører, hans Hi imod de Gjenstridige, Mannaet, Overpræstn grønnende Stav, Heltens Død — er alt dette langt meer end Vulcans Skjold og de for Tro stridende Guder — høi=episk? Gaves der endn ingen Hebræer, som af disse Materialier skabte Heelt?" *).

Skjøndt Herder her som sædvanligen har frem sat sine Tanker i et clair-obscure (hvortil han som man veed, havde vænnet sig deels ved idelig at tale i Billeder, deels af Lyst til at gjælde for Orthodox, selv naar han fremsatte heterodoxe Meninger), saa er det dog af hans sidste Ord klart at han i Pentateuchen kun saae Materialier til et Heltedigt, ei dette selv, ei noget poetisk Kunstværk. Og anderledes kan Ingen dømme uden den, som endnu ikke har bragt sine Forestillinger om Forskjellen imellem Historie og Poesie i det Rene. Hvad er det vel, som skaffer os et sikkert Mærke, hvorpaa vi kunne adskille den episke Digter fra Historieskriveren, selv naar denne fortæller ligesaa meget fabelagtigt, ligesaameget opdigtet som hiin? Hvad uden det forskjellige Princip (den øverste Lov), som styrede enhver af dem under sit Foretagende: Dig-

*) Se Adrastea X Stück. S. 300. fg.

lven nemlig den høieste Grad af Frihed, der endog hos den udannede eller for Kunstner-Instinct blottede Digter udarter til Lovløshed; Historieskriveren derimod Tvang, Ærbødighed for Sandhed (d. e. hvad han anseer derfor) og Erkjendelse af den Pligt, ei at torde vilkaarligen forandre det mindste i det ham ved Skrift eller Tradition overleverede Stof. Det kan vel hændes, at en og anden Digter forsiger sig frivilligen en Deel af sin Frihed og den dermed forbundne Vilkaarlighed i Emnets Behandling; at han underkaster sig Sandhedens strænge, istedetfor Sandsynlighedens milde Lov: saaledes vide vi, at Lucans Pharsalia lyder snarere som en Heltehistorie end som et Heltedigt; ja en nyere episk Digter, Spanieren Ercilla var endog stolt af at have i sin Araucana saa troligen fulgt Historien, at han opfordrede sine Samtidige til at overbevise ham om nogen Urigtighed i de araucaniske Begivenheder (quorum ipse magna pars fuerat). Men begge disse Digtere erkjendte dog, at de kun paa Skrømt og ligesom for Lyst bar Historiens Aag; hvorfor de og afrystede det, saasnart de fandt for godt. Der forekommer ogsaa hos begge forsætlige Fictioner, og som de gjerne vedkjende sig, da derimod Historieskriveren, naar han vover partisk at opdigte noget, omhyggeligen maae fordølge

det for ikke at tabe sin Characteer. Saaledes in-
blander Ercilla mange Digtninger f. Ex. Fortæl-
gen om Troldmanden Fitons Underviisdom og p
radisiske Hauger; Historien om den skjønne Vil
Glaura m. m.; og om end mindre Digtning fin
hos Lucan, har dog ogsaa han forsætligen fordrei
nogle Facta og forskjønnet Characterne, ligesaa
han og haaber til Belønning at straale som epi
Digter ved Siden af Homer *).

Ville vi endnu tydeligere overbevises om Ri
tigheden af det her fremsatte afgjørende Kjendemær
paa hvad der, naar Alt kommer til Alt, maa hen
regnes til Historie og hvad til Digt, da kunne vi
vælge tvende Skrifter af et og samme Navn, men
hvis Forfattere have havt en forskjellig Hensigt,
den ene nemlig den at blive Sandheden tro, den
anden kun at hylde den, forsaavidt det kunde frem-
me hans Phantasies Værk. Lader os tænke paa
Legenden; denne maa nødvendigen regnes til
de historiske Monumenter, saalænge den for-
tællende Munk mener og foregiver at berette en vir

*) Nam, si quid Latiis fas est promittere Musi
Quantum Smyrnæi durabunt vatis honores,
Venturi me, teque legent, Pharsalia nostra
Vivet, et a nullo tenebris damnabimur ævo.
Pharsal. Lib. IX. v. 983. sq.

ig Historie (lad den end være nok saalidet tro-
rdig); derimod have vi andre Legender, især fra
ere Tider, bearbeidede efter Poesiens Love d. e.
d Frihed og Vilkaarlighed, hvilke maa henføres
Poesien, om de end indeholde færre Fabler end
le Overtroens Fostere fra Midalderen: At der-
od Metrum og Rim ei afgiver noget tilstrækkeligt
endemærke, behøver jeg ei videre at bevise: Abels
od af Gesner er et episk Digt, skjøndt i Prosa;
Broder Niels's Rimkrønike maa gjelde for et hi-
risk Arbeide, skjøndt paa Vers.

Anvende vi nu denne Bestemmelse paa Penta-
uchen, da maae vi erklære os imod Benævnelsen:
t hebraisk Heltedigt, eftersom de fem Mo-
bøger, i den Skikkelse, hvori de ere komne til os,
geſaalidet røbe den kunstneriske Behandling som
n høiere Tone, hvilken man ogsaa med Grund
drer i Heltedigtet. Imod de Wette kunne vi ei
klære os saa bestemt som imod Augusti, eftersom
n indskrænker sig til at tale om et Epos, der
ulde ligge til Grund for Pentateuchen: først naar
an noget nøiere angiver alle dets Dele, kunne vi
gjøre, hvorvidt han har Ret eller Uret. Derimod
det indlysende for enhver uindtaget Læser, at
en sidste Samler og Bearbeider af Pentateuchen ei
ar behandlet sit Stof vilkaarligen, ei f. Ex. som

naar dette skal udtrykke samme Idee. Vilde derimod nogen tage Epopøe i dets videste Betydning, og følgelig derunder blot forstaae en Fortælling om en stor mærkværdig Handling, foredraget med en vis Omstændelighed og Eenhed, da skulde denne Benævnelse vel kunne anvendes paa Pentateuchen. Jo meer man overhovedet tager Hensyn til de Gamles frie Bestemmelser for Skriftslagsenes Grændser, desto snarere vil man beqvemme sig til at tale med de Wette og Augusti. Thi det er langtfra, at Grækerne droge en saa nøiagtig Grændselinie imellem poetisk og prosaisk Fortælling, imellem episk Digt og den sandbrue Historie, som den strængere Kritik har lært os at gjøre. Ville vi ogsaa her have et Exempel, da er det bekjendt, at de gjerne betragtede Homer som Herodots Forgjænger og Forbillede, og tænkte sig ingenlunde et saadant svælgende Dyb befæstet imellem Hiins Sange og Dennes Historie, som vi pleie at forestille os; det var saa langt fra, at nogen Tvivl om den trojanske Krigs Sandhed skulde forurolige dem (saaledes som nyere Historiegranskere have følt) at de ganske trygge henviste til Homer som en historisk Kilde. Tidligen vænnede dette Folk sig til de store Former; Grækerne saae i ethvert Kunstens og Flidens Værk meer paa det Indtryk, som det hele frembragte, end

og paa et andet Sted har bemærket *), var ganske consequent af de ældre Theologer, som holdt Moses for Forfatter til hele Pentateuchen, at de tillige udgave de ham tillagde Mirakler for bogstaveligen sande, da det derimod er inconseqvent, ja endog fornærmeligt for Moses Troværdighed, naar nogle nyere Kritikere med Eichhorn vel antage det første, men ikke tillige det sidste.

Hvis man derfor ved Navnet Epos vil antyde det samme som vi sædvanligen kalde et Heltedigt, d. e. frie og vilkaarlig Digtning, da maae vi frakjende Pentateuchen dette Navn saavelsom det andet af Augusti foreslaaede: Mosaide,

lukker jeg ikke den anden ligesaa bekjendte Fordring, at han skal kunne sige Sandhed; dog er Opfyldelsen af den første Fordring nødvendigere end af den anden til at faae Navnet; thi hvor mange kaldes ikke Historieskrivere, som have manglet den sidste Egenskab. Man kunde derfor maaskee sige: at til at synes Historieskriver, var den første Egenskab nok; men til at være det, udfordres rigtignok begge i lige høi Grad.

*) I min Afhandling om Forskjellen imellem den mosaiske og christelige Religions historiske Documentation. Theol. Bibl. 1ste Bind. S. 106.

teriske Arbeider (ποιησεις καλαι) med det Tillæg: "thi jeg skammer mig ikke ved at sige, at jeg holder dem for poetiske Arbeider."

Men naar vi kun under disse Betingelser og med saadant Hensyn til en nuomstunder temmelig ubekjendt og aldeles afskaffet Talebrug kunne kalde Pentateuchen et Epos eller ποιησιν καλην, da maae vi naturligviis aldeles misbillige den Maalestok, hvorefter Augusti i de følgende Paragrapher af hans Indledning vil have Pentateuchen vurderet. Var denne endog et med digterisk Frihed udkastet og nøie sammenhængende Heelt (hvilket han her forudsætter, skjøndt han strax efter, i §. 103. billiger Vaters Forestilling om Pentateuchens mange og heterogene og tildeels slet sammenhængende Dele), da skulde det endda være misligt at bedømme et hebraisk Epos efter de aristotelisk-horazifke Regler, som ere abstraherede af occidentalske Digterværker. Vel vide vi ei, hvorledes en ægte hebraisk Epopøe vilde see ud, siden vi ingen saadan eie (Jobaiden tør vi ei ansee derfor, da Digteren stedse deri skjuler sig bag sine talende Personer, skjøndt dette Digt af alle det G. T.s kommer Ideen nærmest), men saavel af den os bekjendte hebraiske Digteraand, som af andre orientalske Folkeslags Forsøg i Epopøen tør vi med Vished slutte, at det vilde være saavel

aa den Tilfredsstillelse, som Micrologen finder ved t opdage Flid og Nøiagtighed i de mindste Deles ldarbeidelse. Saaledes mener jeg og, det er gaaet ned deres Dom om historiske Værker, idet mindste de ældre Tider indtil Thucydids critiske Nøiagtig- hed og senere Polybs dybt indtrængende Pragma- tismus lærte dem at lægge en anden Maalestok til Grund. Men nu vide vi, at en heel Tidsalders Digten og Tragten kan i Digterens Speil vise sig ligesaa sand og klar, som i den nøiagtigste Historie- skrivers detaillerende Beretninger. Fordi Grækerne fandt deres heroiske Old saa troligen (og for største Delen tillige smigrende) afskildret i de homeriske Sange, beraabte de sig paa den gamle Barde som en troværdig Hjemmelsmand i deres ældste Historie; intet Under, da vi selv, som leve i Kritikens gyld- ne Alder (den fortjener vel dette Navn uden Smi- ger, thi Guldet medfører jo som Kritiken Ængste- lighed og Uroe) maae i de fleste Tilfælde lade ham staae til troende. Det varede og meget længe, in- den Grækerne kunde rive sig løs fra den poetiske Anskuelse af Historien: vi finde endnu i en temme- lig sildig Periode, at en skarpsindig Kunstdommer, Dionysius fra Halicarnas, i hans bekjendte Brev til Pompeius, kalder Herodots og Thucydids af ham sammenlignede Historier to fortræffelige dig-

teriske Arbeider (ποιησεις καλαι) med det T
læg: "thi jeg skammer mig ikke ved at sige,
jeg holder dem for poetiske Arbeider."

Men naar vi kun under disse Betingelser
med saadant Hensyn til en nuomstunder temmel
ubekjendt og aldeles afskaffet Talebrug kunne kal
Pentateuchen et Epos eller ποιησιν καλην, da maa
vi naturligviis aldeles misbillige den Maalestok
hvorefter Augusti i de følgende Paragrapher af han
Indledning vil have Pentateuchen vurderet.
denne endog et med digterisk Frihed udkastet
nøie sammenhængende Heelt (hvilket han her fo
udsætter, skjøndt han strax efter, i §. 103. billiger
Vaters Forestilling om Pentateuchens mange
heterogene og tildeels slet sammenhængende Dele
da skulde det endda være misligt at bedømme et he
braisk Epos efter de aristotelisk-horazitske Regler
som ere abstraherede af occidentalske Digterværker
Vel vide vi ei, hvorledes en ægte hebraisk Epopæ
vilde see ud, siden vi ingen saadan eie (Jobaiden
tør vi ei ansee derfor, da Digteren stedse deri skju
ler sig bag sine talende Personer, skjøndt dette Digt
af alle det G. T.s kommer Ideen nærmest), men saa
vel af den os bekjendte hebraiske Digteraand, som
af andre orientalske Folkeslags Forsøg i Epopøen
tør vi med Vished slutte, at det vilde være saavel

homeriske Heltedigte som de nyere Mosaider (før
r. Seidels Moses, ein Gedicht in 12 Gesängen,
ena 1805. eller vor Herz's Befriede Israel) heel
igt i Plan og Udførelse. Forfatteren har ogsaa
v følt, at Pentateuchens Burdering kun med
egen Tvang lader sig anstille efter Reglerne i Ho-
atii Ars poetica; ja han har endog et Sted, hvor
:t slet ikke vilde gaae an, nemlig i Anmærkningen
l §. 92. udtrykkeligen protesteret imod sin egen
:emgangsmaade, naar han rigtigen bemærker, at
rienten ei lader sig tage fangen under Occidentens
Regel.

Vi gaae nu over til denne Afhandlings tredie
art, hvori Augustis Udførelse af den omhandlede
ypothes skal forelægges Læseren med Forfatterens
ne Ord, hvortil jeg giver mig den Frihed para-
aphviis at føie mine Bemærkninger, forsaavidt
m den foregaaende Undersøgelse ei har gjort saa-
nne overflødige.

§. 90. "De fem Bøger kunne vi lade gjælde
t ligesaamange Rhapsodier, hvori Poesie og Prosa
verle med hinanden. Denne Paastand er ikke vil-
aarlig, men Indhold og Form af disse enkelte
ele, hvoraf atter enhver kan betragtes som et
heelt for sig selv, taler derfor. Følgende ere nogle

af de Grunde, som kunne anføres til Understøttelse for denne Formodning."

Anm. "Benævnelsen Rhapsodier erindrer o Homers ῥαψῳδιας, især efter det Ansyn, so Wolf i Prolegomena in Homerum S. 9 fg. har givet deraf. Ogsaa her finder m καταλογον νηων, Leirregister, Telt-Topogr phier, Funeralier o. s. v.

Ligesaalidet imod den Hovedlighed, Forfa her angiver, som imod de partielle Lighed der anføres i Noten, kan noget væsentligt i indres. Kun maa man ikke deraf slutte Rhapsodierne i Pentateuchen hænge saa n sammen som i Iliaden og Odysseen; tvertimo vil man ikke i noget af disse Digte finde tvende Rhapsodier, der ere saa løselig sammenknytte som 4de og 5te Mosebog. Denne Bemærkni er ikke Forfs. Hypothes gunstig; thi den vise at Pentateuchens Samler ei har behandlet Stof med den Frihed, hvormed Rhapsode behandlede de ældre Digteres Vers. [See d anførte Sted i Wolfs Proleg. hvor han vel lad den gamle Etymologie af Rhapsodie gjælde (fra το ῥαπτειν ᾠδην, consuere sive connectere ca men); men bemærker tillige, at man ei bør man tænke sig en vilkaarlig Sammenstikni

Anm. "Efter den aristotelisk-horazische Regel, som forbyder den episke Digter at begynde ab ovo Ledæ, maatte Mosaiden begynde med anden Mosebog. Men denne Regel er til ingen Tid bleven almindeligen fulgt; mindst lader Orienten sig tage fangen under Occidentens Regel."

Med denne Anmærkning har Forf. betrygget sig imod den Indvending, som man ellers var beføiet af modsætte hans Mening, staant af Fortællingens Længde, der strækker sig igjennem et Tidsrum af 2½ Aartusende. Men han har derved tillige bekjendt sig til den (vistnok umiskjendelige) Sandhed: at Bogens Orden er historisk-chronologisk. Og hvad han siger om Emnets Anmeldelse i Genesis, er ubeviist; thi hvo kan vel ved at læse denne Bog endog blot gjætte sig til det Thema, som Forf. deri vil have behudet?

§. 93. "III. Det mangler hverken paa Begivenhedernes Sammenkjedning, eller paa et passende Valg af Handlingens vigtigste Momenter. Digteren opregner ei alle enkelte Tildragelser efter Raden, men, idet han springer over nogle Mellem-Acter, lader han vor Phantasie have frit Spillerum. Han lader os kaste et Blik paa Israeliter-

nes betrængte Stilling i Ægypten, for at lade os selv føle Nødvendigheden af en National-Frelser. Han viser os Amram's Dreng i Kisten, men han forbigaaer den hele Fortælling om den af Vandet reddede, for atter at vise os den fuldvoxne Moses som Flygtning af Patriotismus og ved Bjerget i Ildbusken og med Slangestaven. Tilsidst see vi Helten paa Pisga, hvor hans Apotheose høitideligholdes."

Anm. Vi finde i enhver Bog af Pentateuchen a) at Forfatteren med frit Valg bestemmer Handlingens Momenter, b) at han saaledes motiverer dem i det Enkelte, at Hovedmomentet fremgaaer deraf med et Slags Nødvendighed. Exempel: Josephs Historie, hele Exodus. Et Spring af 40 Aar i Heltens Liv. Slutningen af Deuteronium. Jødernes Sagn."

I denne §. findes, efter min Mening, flere Urigtigheder. For det første er det ikke Digteren alene, som træffer et Valg, og helst dvæler ved Hovedmomenterne i Heltens Liv; det samme gjør den skjønsomme Historieskriver; for det andet vidne de store Spring, som vi støde paa i Moses' Historie, meer om at Forfatteren var Historieskriver end at han var Digter; den første maa nemlig, naar han lever længe efter sit

Helt, taale de Huller, som Mangel paa Efterretninger foraarsage i hans Historie, imedens det staaer Digteren frit for at udfylde dem ved Phantasiens Hielp. Jeg kan derfor ikke opdage noget haandgribeligere Beviis imod Forfatterens Hypothes, end dette, som skal befæste den. Er det da troligt, at en Digter skulde have forbigaaet de ligesaa interessante som paa poetisk Stof rige Aar, da Moses opholdt sig ved det ægyptiske Hof? Neppe! Snarere lod det sig tænke, at han kunde have gjort det andet Spring (over de 38 Aar af Israeliternes Ophold i Ørken) for at undgaae Eensformighed: dog vilde en hebraisk Digter nok ogsaa vidst at give sin Fortælling derom Interesse. Som en Følge heraf maa følgende Paastand (i Anm.) "at Forf. med frit Valg bestemmer Handlingens Momenter,„ erklæres for falsk; og hvad der tilføies, at den ene Handling med en vis Nødvendighed fremgaaer af den anden, er intet Beviis paa Digtning; thi det samme er Tilfældet med enhver pragmatisk Historie. Deri bestaaer jo netop Pragmatismen, at Begivenhedernes Sammenhæng og den enes nødvendige Fremgang af den anden udvikles og vises.

§. 94. "IV. Det er ophøiet over al Tvivl, at Pentateuchen fyldestgjør den Fordring til Eposset: "at Gjenstanden for samme skal være stor, stor i Anlæg og i Fremgang, stor i Udfaldet og dets Følger." Thi hvad kan være større end Moses, og følgerigere end hans Lovgivning? For dem, som ikke finde en sand Historie i Pentateuchen, vilde dette kun være en ny Stadfæstelse af den formeentlige Regel: at Gjenstanden maa være valgt af Fabelverdenen og ikke af Historien. Men denne Regel beroer blot paa en vilkaarlig Vedtægt; og den mosaiske Histories Sandhed og Troværdighed kan derfor ved denne Hypothes paa ingen Maade sættes paa Spil."

Anm. "Grækerne have stedse betragtet Homers Digtninger som Historie, og Paastanden de Troja non capta faldt dem aldrig ind. Tassos befriede Jerusalem og saa mangt andet episk Mesterstykke vidner om det Vilkaarlige i hiin Fordring."

Man seer af denne §. at Forf. gjerne vil redde Pentateuchens historiske Anseelse, og dog tillige have Ret til at betragte den som et Digt; men neppe vil vor kritiske Tidsalder tillade ham dette; vi ere ikke Græker, og ville mindst være det, hvor Gevinsten derved ei er anden end at

opofre Ydelighed i Ideer og Talebrug. Et Digt kan vel indeholde Historie, men ei selv være det; thi hvad der er en tro Afbildning af Forgangenheden, det kan vel afspeile sig i en Digters Phantasie; men det er ikke dens Foster, det er ikke Digt.

§. 95. »V. Den bekjendte Regel: Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus inciderit, overtrædes ligesaa ofte af Iliadens og Odysseens Digter som af Mosaidens Forfatter. Nu er vel Guds Finger ved enhver Leilighed synlig heelt igjennem det G. T.; men saa talrige finde vi dog ingensteds Underne, som i Pentateuchen, hvor Jehovas Nedkomst paa Sinai er Oldtidens meest glimrende Theophanie. Men man skulde ganske miskjende Oldtidens Characteer, dersom man vilde forklare disse Indvirkninger af en høiere Magt som et blot Maskinerie, meer til Forlystelse end af Nødvendighed. Ihenseende til Theophanierne overhovedet kunne Mosaiden og Iliaden paa en lærerig Maade sammenlignes.«

Vi indrømme Forfatt., at Alt heri er sandt. Vistnok er det Underfulde i Pentateuchen ei brugt som Maskinerie, saaledes som f. Ex. i vor

Hertz's befriede Israel *). Forfatteren af Pentateuchen antog ligesaa vist som Homer, at Læseren med ham vilde beundre det Overordentlige i Begivenhederne uden at forklare det af natur-

*) Maaskee kunde det undskyldes om jeg i en Note til denne Afhandling berørte denne danske Mosaide, som tillige er vor Literaturs første Epos i det alvorlige Slags, og visselig fortjente at holdes i meer Hæder, end lægges tilside, som var det lovfældet ved et Epigram. Dog heller end selv tilføie nogen Dom, vil jeg gjøre en smagfuld Literators til min. Den findes i Geschichte der schönen Redekunste der Dänen (hvis Forfatter er en reisende dansk Lærd) i Eichhorns Gesch. der Liter. 4 Bd. 3 Abtheilung, som sikkert kun er kommen meget faa af mine Læsere til Hænde, og derfor her vil læses med Interesse: "Det var det 19de Aarhundrede forbeholdt at afhjelpe denne Mangel (paa et alvorligt Heltedigt) i den danske skjønne Literatur. — H e r t z bearbeidede i Stilhed et bibelsk Thema: Israeliternes Udgang af Ægypten under Moses Anførsel. — Man har sagt: et stort episk Digt skal ved sit Sujet interessere den Nation, for hvilken det er skrevet. Her er ei Stedet til at undersøge Grunden til denne Fordring. Kun lod der sig i Sandhed ganske andre og vægtigere Grunde fremsætte

lige Aarsager. Men hvad følger deraf? Dog vel ikke at Forfatteren har digtet disse Undere? eller at han ingen Historieskriver er, fordi han fortæller dem? I saa Fald var Livius det heller

for denne Paastand end de classiske episke Digteres Exempel hos ældre og nyere Folkeslag; og vísselig den danske Nation skulde, hvis den var bleven adspurgt, ifølge dens fædrenelandske Mythologies og Histories store Rigdom, have rakt den værdige Forfatter et ganske andet Thema. Imidlertid er det valgte, for sig betragtet, ikke uheldigt; tvertimod er det med Hensyn til det brugende Maskineries Rigdom og Glands endog meget frugtbart. Havde kun Forfatteren, idet han heelt igjennem naturligviis lagde den bibelske, for Digteren saare rige Dogmatismus til Grund, vidst ganske at benytte denne Fordeel. Men dette er desværre ikke Tilfældet, og fornemmelig af denne Mangel, hvortil da endnu komme andre Aarsager, som udspringe af Digtets hele Organisation, kan Læseren forklare, hvorfor hans Interesse, uagtet al Rigdom paa sande skjønne Steder, uagtet det poetiske Udtryks hele Correcthed og Fylde, uagtet al Elegance i Stilen dog ofte kjølnes. Overhovedet har Digtet langt flere oratoriske end egentlige episke Skjønheder. — Men i Sprogets Historie gjør dette Digt ustridigen

ikke. Kun i det Tilfælde, at det lod sig bevise, at Mytherne i Pentateuchen vare brugte som Maskinerie, skulde de vidne imod Forfatterens subjective Troværdighed og tvinge os til at ansee ham for Digter. Men dette er efter Forfatterens Tilstaaelse ingenlunde Tilfældet; ei heller ivrer han som de Wette imod Mythernes historiske Udtydning. Vel lover han i en Note at ville mundtligen fra dette Synspunkt bedømme de nyere Forsøg paa at forklare Pentateuchens Undere naturligen; men vi tør, ifølge Forfs. Grundsætninger troe, at denne Dom ei vil falde saa haard som de Wettes, der ideligen spotter over Eichhorns, Bauers og Andres Forsøg paa at bortforklare Underne, som mig synes, meget utidigt; thi, hvad han foregiver

Epoche. Det er blevet omtvivlet, om det danske Sprog tillader den hexametriske Versebygning. Nu, efterat det befriede Israel er udkommet, vil vel ingen meer tvivle om, at meget skjønne danske Hexametrer lade sig danne, naar kun Kunstneren forstaaer at bruge sit Instrument som Hertz. Dette Digt vil yde en Fremtids Varro, som det danske Sprog endnu trænger saa haardt til, betydelig Hjelp til engang at bestemme Sprogets Prosodie."

at Læserens æsthetiske Nydelse derved forstyrres, er ingen nødvendig Følge deraf. Ingen Læser med æsthetisk Sands vil under Nydelsen af Pentateuchens underfulde Skildringer formindske sig denne ved at afklæde dem deres poetiske Indhylling; men efter denne Nydelse tør han som Historiegransker ogsaa her søge Næring for sin anden og ei mindre ædle Sands, jeg mener den for Sandhed; og det uden Fornærmelse for den gamle Forfatter, var han endog Digter. Hvo paastod vel, at man fornærmede Ovid, naar man f. Ex. efterforskede det Factum, som ligger til Grund for hans Skildring af Deucalions Vandflod? eller — for ogsaa at tage Hensyn til en philosophisk Mythe — naar man i Hesiods Skildring af Menneskeslægtens Aldere søgte at opdage den derunder skjulte Sandhed? Hvi skulde da denne Fremgangsmaade være utilladelig, naar der tales om Hebræernes mythiske Skildringer af den Noahske Oversvømmelse, af Uskyldighedsstanden i Paradis o. s. v.?

§. 96. "VI. Uagtet at overnaturlig Understøttelse bliver Moses dog i Ordets egentlige Forstand Helt, d. e. han har at kjæmpe med Vanskeligheder og Hindringer af alle Slags, men han

bekjæmper dem med den i ham boende Kraft, hvorved han selv strider med den truende Skjæbne. Faraerne i Ægypten, et halsstarrigt Folks Knurren, Fortrædelighederne i hans egen Familie og nogle Dumdristiges Rebellion ere ligesaa mange Prøver paa hans Heltemod. Moses beder Jehova meer end een Gang om sin Død, men han maa holde ud; han haaber med Længsel efter det forjættede Land; men det nægtes ham at betræde det. Han maa bøde for den eneste Feil med Undværelse af denne Nydelse. Jevnf. 4 Moseb. 20, 8—12. 27, 13—15. og 5 Mos. 1, 37. o. a. St."

Upaatvivlelig er Moses, uagtet han saa ofte understøttes af en høiere Haand, sig selv saa meget overladt, at vi kunne sympathisere med ham som med en menneskelig Helt. Han maa selv anstrænge sig om han vil være vis paa et heldigt Udfald. Er denne Skjæbne, han maa kjæmpe imod, end ikke de græske Tragikers fatum ineluctabile, som selv Guderne maae bøie sig for, saa er den kun derfor saameget meer beqvem for det episke Digt. Ogsaa kunne vi, som Forf. i Noten anviser os, letteligt, ved at overskue alle Moses' Bedrifter og Gjenvordigheder, faae en større Sum ud end hos Æneidens Helt:

— — — — fato profugus —
— Multum ille et terris jactatus et alto
Vi superum — — — — —
Multa quoque et bello passus, dum conde-
ret urbem (legem),
Inferretque Deos. — — — — —

Men hvad beviser alt dette? Mon andet, end det, som Herder har sagt og Alle erkjende: at Moses' Historie indeholder fortræffelige Materialier til et Heltedigt?

§. 97. "VII. Hvis Episoder ere væsentlige for Eposset, som sædvanligen antages, da mangler Pentateuchen heller ikke disse. Istedetfor alle kan Bileams Historie (4 Moseb. K. 22—25.) tjene til Exempel. Men den er anbragt med megen Snildhed, saa at den uden Vanskelighed vender tilbage til Handlingens Middelpunkt. Ogsaa Loths og Esaus Historie i Genesis maae holdes for Episoder."

Episoder høre Eposset til, men ikke udelukkende; thi ogsaa den sanddrue og kunstfuldt ordnede Historie tilegner sig dem. Netop her finder imellem Homer og Herodot den største Lighed Sted. Vare derfor end alle Episoderne i Pentateuchen ligesaa godt anbragte og vel sammenhængende med Hovedfortællingen som Bileams Historie (hvilket de ingenlunde ere) saa

skulde de endda intet sikkert Kjendemærke va
paa at Bogen var et Epos.

§. 98. "VIII. Eposset indeholder, naar
skal være fuldendt, et Ansyn af Verde
Deraf bliver det begribeligt, hvorfor et større Fo
raad af de mangfoldigste Kundskaber kan nedl
ges i det, end i andre poetiske eller prosaiske P
dukter. Iliaden gjaldt fra Arilds Tid af for
cornu copiæ af alle Videnskaber og for et A
chiv for det gamle Grækenlands samtlige Literat
og Kunst. I en endnu fortrinligere Grad er i Pe
tateuchen givet os en Encyclopædie af de
hebraiske og orientalske Cultur."

Vistnok kan et Epos optage en temmelig fu
stændig Skildring af Menneskenes Kundskabe
deres Digten og Tragten til en given Tid; m
kan man ikke gjøre dette til nogen væsentl
Fordring hos et Epos. Ogsaa kan Historieskr
veren ligesaa klart og sandt (om just ikke saa le
ligt) skildre sin Samtids eller Fortidens Cult
og Sæder i sit Værk, som Digteren i sit.

§. 99. "IX. Endelig synes selv den Brug, so
Oldtiden gjorde af Pentateuchen, ei at stride im
vor Synsmaade. At Moses er Propheternes For
Prototypus, og at saa hyppige Hensyn til ham o
hans Magna chartà forekomme i det hele G. (

N. T., det lader sig forklare paa en anden Maade. Men vore Evangeliers episke Characteer synes at have et paafaldende og virkeligen ikke tilfældigt Slægtskab med Pentateuchen betragtet som Epos. Man kunde sige: dette er ligesaa stort som Æneidens Overeensstemmelse med Iliaden."

Med ingen §. hos Forf. er jeg meer misfornøiet end med denne, fordi det forekommer mig at røbe en høi Grad af Letsindighed eller Paradorsyge naar nogen for at sige noget Nyt (skjøndt han i Grunden mener det Gamle) sætter vore christelige Oldskrifters Anseelse paa Spil. Det manglede da endnu, at man, efterat have optaget en lidet passende Benævnelse paa Pentateuchen, skulde overføre denne paa vore Evangelier, eller i det mindste antyde en saadan Talebrug, forbi man i det første Dieblik undsaae sig ved at udtale Ordet. Saa skal da omsider ogsaa den evangeliske Historie hedde et Epos! — Jeg haaber Nei: thi skjøndt man kan indrømme Forfatteren, at Ligheden imellem Pentateuchens og Evangeliernes Characteer ikke er tilfældig, saa finder dog en endnu større Ulighed Sted. Ligheden grunder sig deels paa begge Skriftsamlingers fælleds d. e. historiske Die-

med, deels paa de orientalske Synsmaa[...] hvorpaa saavel de hellenistiske som de hebra[...] Skribenters Foredrag grunder sig. Hvil[...] Forskjel derimod naar Spørgsmaalet er om [...] Mythiske i Pentateuchen, for hvis Skyld [...] Wette netop gjør den til et Epos: vi indr[...]me, at alt det Underfulde i Moses Historie [...] være en Virkning af den gamle Verdens F[...]stillingsmaade og Sagnets Udpyntninger; [...] hvilken Christen kan eller bør troe dette om J[...] Undergjerninger, hvilke vi efter den stræng[...] kritiske Prøvelse ikke kunne nægte Troværdigh[...] ihvorvel det er umiskjendeligt, at Fortælle[...] subjective Anskuelse ogsaa har havt nogen In[...]flydelse paa Jesu Gjerningers Fremstillelse.

§. 100. "Skulde imidlertid disse og an[...] Grunde endnu ikke synes tilstrækkelige, til at la[...] Pentateuchen gjælde for et Epos, saa kan m[...] overlade til dem, der ei kunne komme til den [...] Overbeviisning, at vælge et Navn, som dem [...] tykkes, for dette literariske Produkt. Men saa[...]get bliver i alle Tilfælde afgjort, at Pentateuch[...] ikke er nogen sædvanlig Historiebog, men et Væ[...] af en ganske eiendommelig Characteer."

Det sidste indrømme vi gjerne Forfatteren og benytte os af den Tilladelse, han i §. giv[...]

os, til at kalde Pentateuchen som hidindtil et mythisk-historisk Værk, der vel ei er nogen sædvanlig Historiebog, men netop skrevet i den Aand og Smag, som vi fra en saa høi Alder kunne vente den. Saaledes bliver da Resultatet, at vi (herefter som hidindtil) regne Pentateuchen rigtigere til de historiske, end til de poetiske Bøger i det Gamle Testament.

VIII.

Necrolog, Biographier og Characteristiker.

Ved Udgiveren.

Necrolog.

Bisskop Hansen, Præst Dalgas, Opdrager Salzmann.

Den 26de December 1810 døde Peter Hansen Bisskop over Fyens Stift, Doktor og Professor Theologiæ samt Ridder af Dannebrog. Han var født i Kjøbenhavn den 8de Mai 1746. Hans Fader, Matthias Hansen, var der Borger, og hans Moder Anne Maria Malling var Amme og Vartsfrue hos Kong Christian den Syvende. 1764 blev han demitteret fra Kjøbenhavns Skole, og efterat have taget her ved Universitetet alle sine Examener med Udmærkelse, reiste han med kongelig Understøts

relse udenlands, først til Halle 1768, derfra 1770 til Jena, hvor han blev optagen til Medlem af det weimarske lærde Selskab. Strax efter sin Hjemkomst blev han 1771 udnævnt til residerende Capellan ved Slots- og Garnisonsmenigheden i Helsingøer. I dette Embede fik han Leilighed til at prædike for Dronning Caroline Mathilde imedens hun opholdt sig paa Kronborg. (Disse Prædikener ere udgivne 1773 under Titel af Hellige Taler, afhandlede i Cabinettet paa Kronborg for Dronning Caroline Mathilde). I Aaret 1775 (efter Penia, Worms Lexicon har 1776) blev han kaldet til Sognepræst for Skanderborg, Skanderup og Stillinge Menigheder i Aarhuus Stift, og derfra 1779 som Sognepræst til Ringsted og Beenløse i Sjælland. 1780 fik han Titel af Professor Theologiæ extraordinarius; og i A. 1785 blev han kaldet til Sognepræst ved Helliggeistes Kirke i Kjøbenhavn; derfra 1798 til Biskop i Christiansandsstift, hvorfra han 1804 forflyttedes til Biskop over Fyens Stift. Den 28de Januar 1809 blev han Ridder af Dannebrog. — Han var tvende Gange gift; første Gang med Maria Hedevig Runchel, hvis Fader var Sognepræst til Sengeløse; anden Gang med Abeline Marie Clausen, en Datter af Hofglarmester Christian Clausen i Kjøbenhavn.

Med disse Noticer, som ere uddragne a
Worms Lexicon, 3die Deel, og Penia, 6te Aa
gang No. 9, maa Udgiveren, som ei personligt
kjendte den Afdøde, bede sine Læsere tage til Takk
Dog skulde jeg ved en Ven have erholdt en Sk
dring af Mandens offentlige Fortjenester, hvis ik
dette Arbeide var bleven overflødigt ved den in
teressante (kun maaskee altfor panegyriske) Chara
teristik af Hansen som Skolemand og Fattigforsø
ger, hvilken læses i anførte No. af Penia. Ba
kunde jeg af Hansens Skrifter tilføie en Dom o
hans Fortjenester som Theolog og Lærd i A
mindelighed, men da denne ei vilde forøge de
Værd, som hiin Skildring giver Manden i Læse
rens Øine, og det ikke er min Sag at nedsætte en
afdød, i flere Henseender fortjent, Mand i Sam
tidens eller Eftertidens Mening: saa nøies jeg me
den Bemærkning, at neppe noget af hans Skri
ter vil bringe hans Navn ned til en sildig Efter
slægt, men hans Iver for det Gode og især fo
Ungdommens Underviisning vil stedse gjøre han
agtet og elsket. Hvad der længst vil vedligehold
hans Navn i den danske Literatur, torde letteli
blive hans velskrevne Afhandling om en Religions
lærers Gravitet. Hans øvrige ældre Skrifter er

anførte af Worm, og de fleste nyere i Justitsraad Bärens's biographiske Skildring.

*** *** ***

I Juni Maaned 1811 døde i Frederits en værdig Religionslærer, J. M. Dalgas, Præst ved den derværende franske Colonie, i sit 59de Aar. Han var født i Lausanne og blev 1783 kaldet fra Erlangen til Frederits. (Af den danske Literatur-Tidende for 1811. No. 11, hvor tillige hans Skrifter anføres. — Denne Hjord har nu et heelt Aar været uden Hyrde; dog indeholde de sidste offentlige Efterretninger fra Colonien Haab om, snart at faae en Præst fra Tydskland. Sikkert er det ogsaa her vort slette Pengevæsen, der viser sin fordærvelige Indflydelse paa et saa vigtigt Anliggende).

*** *** ***

Den 31te Oktober 1811 døde paa Schnepfenthal den berømte Opdrager Christian Gotthilf Salzmann, 67 Aar gammel. Som Opdrager har han virket middelbart, og som pædagogisk Skribent umiddelbart til Opdragelses- og Underviisningsvæsenets Forbedring i Danmark, hvorfor hans

bekjæmper dem med den i ham boende Kraft, hvorved han selv strider med den bydende Skjæbne. Farerne i Egypten, et halsstarrigt Folks Knurren, Fortrædelighederne i hans egen Familie og nogle Dumdristiges Rebellion ere ligesaa mange Prøver paa hans Heltemod. Moses beder Jehova meer end een Gang om sin Død, men han maa holde ud; han haaber med Længsel efter det forjættede Land; men det nægtes ham at betræde det. Han maa bøde for den eneste Feil med Undværelse af denne Nydelse. Jevnf. 4 Moseb. 20, 8—12. 27, 13—15. og 5 Mos. 1, 37. o. a. St."

Upaatvivlelig er Moses, uagtet han saa ofte understøttes af en høiere Haand, sig selv saa meget overladt, at vi kunne sympathisere med ham som med en menneskelig Helt. Han maa selv anstrænge sig om han vil være vis paa et heldigt Udfald. Er denne Skjæbne, han maa kjæmpe imod, end ikke de græske Tragikers fatum ineluctabile, som selv Guderne maae b[illegible] sig for, saa er den kun derfor saameget meer b[illegible]qvem for det episke Digt. Ogsaa kunne v[illegible] som Forf. i Noten anviser os, letteligt, ved overskue alle Moses' Bedrifter og Gjenvordigheder, faae en større Sum ud end hos Æneidens Helt:

— — — — fato profugus —
— Multum ille et terris jactatus et alto
Vi superum — — — — —
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem (legem),
Inferretque Deos. — — — — —

Men hvad beviser alt dette? Mon andet, end det, som Herder har sagt og Alle erkjende: at Moses' Historie indeholder fortræffelige Materialier til et Heltedigt?

§. 97. "VII. Hvis Episoder ere væsentlige for Eposset, som sædvanligen antages, da mangler Pentateuchen heller ikke disse. Istedetfor alle kan Bileams Historie (4 Moseb. K. 22—25.) tjene til Exempel. Men den er anbragt med megen Snildhed, saa at den uden Vanskelighed vender tilbage til Handlingens Middelpunkt. Ogsaa Loths og Esaus Historie i Genesis maae holdes for Episoder."

Episoder høre Eposset til, men ikke udelukkende; thi ogsaa den sanddrue og kunstfuldt ordnede Historie tilegner sig dem. Netop her finder imellem Homer og Herodot den største Lighed Sted. Vare derfor end alle Episoderne i Pentateuchen ligesaa godt anbragte og vel sammenhængende med Hovedfortællingen som Bileams Historie (hvilket de ingenlunde ere) saa

skulde de endda intet sikkert Kjendemærke være paa at Bogen var et Epos.

§. 98. "VIII. Eposset indeholder, naar det skal være fuldendt, et Ansyn af Verden. Deraf bliver det begribeligt, hvorfor et større Forraad af de mangfoldigste Kundskaber kan nedlægges i det, end i andre poetiske eller prosaiske Producter. Iliaden gjaldt fra Arilds Tid af for et cornu copiæ af alle Videnskaber og for et Archiv for det gamle Grækenlands samtlige Literatur og Kunst. I en endnu fortrinligere Grad er i Pentateuchen givet os en Encyclopædie af den hebraiske og orientalske Cultur."

Vistnok kan et Epos optage en temmelig fuldstændig Skildring af Menneskenes Kundskaber, deres Digten og Tragten til en given Tid; dog kan man ikke gjøre dette til nogen væsentlig Fordring hos et Epos. Ogsaa kan Historieskriveren ligesaa klart og sandt (om just ikke saa livligt) skildre sin Samtids eller Fortidens Cultur og Sæder i sit Værk, som Digteren i sit.

§. 99. "IX. Endelig synes selv den Brug, som Oldtiden gjorde af Pentateuchen, ei at stride imod vor Synsmaade. At Moses er Propheternes store Prototypus, og at saa hyppige Hensyn til ham og hans Magna chartà forekomme i det hele G. og

l. T., det lader sig forklare paa en anden Maade. Ren vore Evangeliers episke Charac-teer synes at have et paafaldende og virkeligen ikke tilfældigt Slægtskab med Pentateuchen betrag-tet som Epos. Man kunde sige: dette er ligesaa kort som Æneidens Overeensstemmelse med Ilia-den."

Med ingen §. hos Forf. er jeg meer misfor-nøiet end med denne, fordi det forekommer mig at røbe en høi Grad af Letsindighed eller Para-doxsyge naar nogen for at sige noget Nyt (skjøndt han i Grunden mener det Gamle) sætter vore christelige Oldskrifters Anseelse paa Spil. Det manglede da endnu, at man, efterat have optaget en lidet passende Benævnelse paa Pen-tateuchen, skulde overføre denne paa vore Evan-gelier, eller i det mindste antyde en saadan Talebrug, forbi man i det første Øieblik undsaae sig ved at udtale Ordet. Saa skal da omsider ogsaa den evangeliske Historie hedde et Epos! — Jeg haaber Nei: thi skjøndt man kan ind-rømme Forfatteren, at Ligheden imellem Pen-tateuchens og Evangeliernes Characteer ikke er tilfældig, saa finder dog en endnu større Ulig-hed Sted. Ligheden grunder sig deels paa begge Skriftsamlingers fælleds d. e. historiske Die-

Bogens Titel er: Summary Account of the proceedings of the British and Foreign Society; and of the beneficial effects which have resulted from its institution. By the Committee of the Society. London 1811. 86 S. 8vo.

Efter en Fortegnelse paa Selskabets Embedsmænd (iblandt hvilke findes Lord Teignmouth som Præsident; og een Erkebiskop samt 7 Biskopper iblandt Vicepræsidenterne) og over Committeens Medlemmer (som samles i London den første Mandag i hver Maaned, og oftere hvis fornødent gjøres) begynder selve Beretningen, dateret 1ste May 1811, saaledes:

"Committeen for det brittiske og udenlandske Bibelselskab *), dybt gjennemtrængt af Følelse for de Velgjerninger, som ere udsprungne af dets Indretning, indseer, at Intet vil saa kraftigen fremme sammes Varighed og Udstrækning, som en almindelig Kundskab om de Kjendsgjerninger, hvorpaa denne Overbeviisning er grundet. De ere derfor tilbøielige til at troe, at en nøiagtig Fremstilling, som fremviser Resultatet af Selskabets vigtigste Foretagender fra dets Stiftelse i

*) For Korthеds Skyld kaldes det sædvanligen i dette Udtog det Brittiske Bibelselskab. Udg.

[. 1804 indtil det sidste almindelige Møde i May
811, vil, uagtet den mere detaillerede Underret-
ning, som indeholdes i dets aarlige Beretninger,
i alene være Stiftelsens Medlemmer og Venner
ærdeles behagelig, men endog være et Middel til
at forskaffe det forøget Understøttelse og Tilskud. I
dette særdeles Øiemed forudsendes følgende Beret-
ning om Samfundets Gjenstand og Consti-
tution.

Gjenstanden for det brittiske og udenlands-
ke Bibelselskab er bestemt og udelukkende at fremme,
i den videste muelige Udstrækning, Omløbet af den
hellige Skrift, uden Anmærkninger og Commentar,
saavel inden- som udenlands. Ifølge en Selska-
bets Grundlov og Bestemmelse ere Exemplarerne,
som uddeles i det forenede Kongeriges Sprog, alene
saadanne, som følge den authoriserede Oversættelse.

Selskabets Constitution indbefatter Christ-
ne af enhver Benævnelse, som ere tilbøielige til at
modtage dets Understøttelse.

Selskabets Foretagender styres af en Commit-
tee, som bestaaer af 36 Læge (laici), af hvilke 6 ere
Fremmede, bosiddende i London og dets Omegn;
Halvparten af de øvrige ere Medlemmer af den en-
gelske Kirke, og den anden Halvpart Medlemmer
af de andre christelige Sekter.

Fremtiden, ere Stereotype-Plader til en fransk Bibel gjorte i England til det tydske Bibelselskabs Brug. 4) Befordret en Udgave af 4000 Exemplarer af det Gamle Testamente paa Fransk, hvilken et Medlem af Bibelselskabet i Basel foretog sig. 5) Befordret to Udgaver af det Nye og een af det Gamle Testamente for at afhjelpe Graubündernes Trang, i deres særegne Dialekt. De bleve modtagne med overordentlig Glæde af dette fattige Bjergfolk. 6) Befordret en Udgave af et italiensk N. T, under særdeles gunstige Omstændigheder.

Bibelselskabet i Berlin.

Dette Selskab blev først stiftet ved samme Foranledning og Pengehjelp som det foregaaende, under Anførsel af høie Rangspersoner, og med udtrykkeligt Samtykke af den preussiske Konge, som forøgede dets Fonds med en Gave.

Dette Selskabs Bestræbelser have været henvendte paa tre vigtige Foretagender, nemlig at trykke Udgaver af den hellige Skrift i den bøhmiske, polske og lithauiske Mundart. 1. Den bøhmiske Bibel, bestaaende af 3000 Exemp., er bleven fuldendt, og det hele Oplag hurtigen sat i Omløb iblandt de protestantiske Menigheder i Bøhmen og Slesien. Da Selskabet beklagede, at det ei havde

Basel, blev dannet efter Anbefaling fra Committeen for det Brittiske Bibelselskab, der var ledsaget af Løfte om en Pengeunderstøttelse. Selskabets Fonds ere siden gavmildt anvendte til at fremhjelpe dets Foretagender, med at trykke 1) en Udgave af 5000 Exemplarer af det tydske protestantiske *) nye Testament; disse bleve strax afsatte for den meget billige Priis 10 Sk. (danske) for hvert Exemplar **). 2) Tre Udgaver af den hele Bibel med staaende Typer. 3) Har det uddeelt en Mængde franske protestantiske Bibler i forskjellige Egne af Frankrig og Schweiz. For at udbrede Omløbet endnu meer i

*) Dette skal vel sige luthersfe d. e. efter Luthers Oversættelse? Udg.

**) Uden at ville formindske denne Selskabets Fortjeneste maae vi dog erindre, at Trangen til Nye Testamenter i det protestantiske Tydskland ei kan være følelig, da den Cansteinske Bibelanstalt (som er forbundet med Waisenhuset i Halle) har indtil Aaret 1795 leveret for en høist ubetydelig Priis af den hele Bibel 373 Oplag bestaaende af 1,659,883 Exemplarer, og desuden af det Nye Testamente 170 Oplage, udgjørende 883,890 Exemplarer. Se Frankens Stiftungen. Eine Zeitschrift von Schulze, Knapp und Niemeyer. Halle 1792—96. 3 Bde. Udg.

Fremtiden, ere Stereotype-Plader til en fransk Bibel gjorte i England til dets tydske Bibelselskabs Brug. 4) Befordret en Udgave af 4000 Exemplarer af det Gamle Testamente paa Fransk, hvilket et Medlem af Bibelselskabet i Basel foretog sig. 5) Befordret to Udgaver af det Nye og een af det Gamle Testamente for at afhjelpe Graubünderness Trang, i deres særegne Dialekt. De bleve modtagne med overordentlig Glæde af dette fattige Bjergfolk. 6) Befordret en Udgave af et italiensk N. T, under særdeles gunstige Omstændigheder.

Bibelselskabet i Berlin.

Dette Selskab blev først stiftet ved samme Foranledning og Pengehjelp som det foregaaende, under Anførsel af høie Rangspersoner, og med udtrykkeligt Samtykke af den preussiske Konge, som forøgede dets Fonds med en Gave.

Dette Selskabs Bestræbelser have været henvendte paa tre vigtige Foretagender, nemlig at trykke Udgaver af den hellige Skrift i den bøhmiske, polske og lithauiske Mundart. 1. Den bøhmiske Bibel, bestaaende af 3000 Exemp., er bleven fuldendt, og det hele Oplag hurtigen sat i Omløb iblandt de protestantiske Menigheder i Bøhmen og Slesien. Da Selskabet beklagede, at det ei havde

nes iblandt de meest velgjørende Virkninger af det Brittiske og Udenlandske Bibelselskab, saa have dog dets øvrige Foretagender paa Europas Fastland, ei heller været uden Gavn og Vigtighed.

Islandsk Ny Testament og Bibel.

3000 Exemplarer af det islandske N. T. ere blevne trykte i Kjøbenhavn paa Selskabets Bekostning, og en Deel af Oplaget var bleven befordret til Island før Fiendtlighedernes Begyndelse. Ogsaa er den Sum 500 Pund bleven bestemt af Selskabet til Hjelp ved Trykningen af den hele Bibel i det islandske Sprog, i Danmark; hvortil det Edinburgske Bibelselskab har føiet 100 Pd. Udførelsen af dette Værk blev uundgaaeligen afbrudt ved Krigen; men der er Grund til at troe, at denne Standsning nu er endt, og at Værket enten allerede er begyndt, eller meget snart vil vorde foretaget.

Det Nye Testament paa Tyrkisk.

De af det Edingburgske Missionsselskab til Karass, paa Kysterne af det kaspiske Hav, sendte Missionærer er det for en rum Tid siden blevet betroet, at foranstalte en Oversættelse af det N. T. i det tyrkiske Sprog, som er Modersmaalet iblandt en Folkemængde af næsten 30 Millioner, som stræk-

ker sig fra Volgas Bredder indtil det sorte Hav
Kyster. For at sætte dem istand til at trykke
5000 Exemplarer deraf, har det Brittiske Bibelsel-
skab forsynet dem, paa dets Bekostning, med et
Sæt arabiske Typer og et tilstrækkeligt Forraad af
Bogtrykkersværte og Papir; og ifølge Efterretning
af sidste Augustmaaned er Værket allerede betydeli-
gen fremmt.

St. Matthæi Evangelium i den Kalmuckske Mundart.

En Gave fra Selskabet med Løfte om videre
Hjelp har bevæget Præsterne for de forenede Brø-
dre i Sarepta *) til at begynde paa en Over-
sættelse af Matthæi Evangelium i det Kalmuckske
Sprog; og man haaber med Tillid, at de ville ud-
strække deres Arbeide over hele det N. T.

Den hellige Skrift paa Liflandsk og Esthlandsk.

Til Indbyggerne af Lifland og Esthland
bleven opoffret den Sum 600 Pund, for at sæt-
dem i Stand til at trykke 10,000 Testamenter i e
hver af disse Mundarter. Committeen blev bev
get til dette Skridt ved de meest authentiske Ef

*) En Hernhutisk Colonie i det russiske Asien.
Udg.

retninger om, at 400,000 Familier i disse Provindser vare ganske blottede for Bibler, uagtet næsten hvert Individ her i de sidste 40 Aar har lært at læse; og at Medvirkningen til Skriftens Trykning og Udbredelse kunde ventes fra mange agtværdige Personer saavel iblandt Verdslige som Geistlige.

Af foregaaende Beretning er det klart, at Selskabet har bidraget til at befordre i Europa Udgaver af den hellige Skrift og Dele af samme i følgende Sprog og Mundarter: Tydsk, Fransk, Romansk (Graubündernes Dialekt) Italiensk, Bøhmisk, Polsk, Lithauisk, Svensk, Laplandsk, Islandsk, Tyrkisk, Kalmuckisk, Liflandsk og Esthlandsk.

Asien.

Asien frembyder Virksomheden en saare viid Mark; og det Brittiske Bibelselskabs Foretagender have staaet i Forhold dertil.

For at fremme Skriftens Oversættelse og Bekjendtgjørelse i Indiens Dialekter, har Selskabet allerede tilstillet sin correspondererende Committee i Calcutta 5000 Pund, og har endvidere forpligtet sig til at afgive 2000 Pund aarligen i tre paa hiin anden følgende Aar.

Udgaver af Skriften foranstaltes i Indien i følgende orientalske Sprog og Mundarter:

Tamulisk, Malayisk, Sanscrit, Bengalens, Orissas, Seekernes og Hindustans. } begyndte eller under Pressen.

Arabisk, Persisk, Telinga, Malayalim, Burmansk, Carnatiks, Chinesisk, Siamesisk, Macassars, Bugis, Afganisk, Rakheng, Maldivisk og Dschagatais Sprog. } Foranstaltede og nogle begyndte at trykkes.

Et *Bibliotheca Biblica* er blevet anlagt i Calcutta under Bestyrelse af den correspønderende Committee, hvilket bestaaer i et Oplag Bibler i alle Sprog til Salg, og et Bibliothek til Oversætternes Brug.

Foruden den ovenmeldte aarlige Understøttelse i Penge har Selskabet anskaffet paa egen Bekostning en Bogtrykkerpresse og et Sæt Tamulske Typer til Missionen i Tanjore, for at lade den hellige Skrift trykke; 600 Riis Papir til Bombay til det N. T. i Malayalim til Brug for de syriske Christne i Travancore; Papir til det Nye Testamentes Trykning paa Cingalesisk til Ceylons indfødte Beboere, tilligemed et Forraad af engelske, hollandske og portugisiske Bibler for Indbyggerne af andre Nationer paa denne Øe; og et udsøgt Forraad af kostbare bibelske Værker til Oversætternes Bibliothek i Calcutta.

Amerika.

At det Brittiske Bibelselskabs Indflydelse vilde føles i Amerika, kunde naturligviis ventes; ogsaa har det frembragt Stiftelsen af talrige Bibelselskaber i denne Verdenspart. Fortegnelsen over dem er, som følger: Philadelphia 1, Ny York 3, Ny Hampshire 1, Massachusets 3, Connecticut 1, Ny Jersey 1, Baltimore 1, Syd Carolina 2, Savannah 1, Kentucky 1, Maine 1, tilsammen 16. Alle disse Samfund maae betragtes som Døttre af det Brittiske, af hvilket ogsaa den største Deel har modtaget Understøttelse, og de øvrige ville faae en forholdsmæssig Hjelp, saasnart som de ordentligen ere bragte til Committeens Kundskab.

Indenlandske Foretagender.

De kunne i Almindelighed henføres til følgende Hovedstykker.

1) Understøttelse, ydet andre Samfund, som have samme Diemed (opregnes).
2) Forsynelse med Exemplarer af bibelske Skrifter i forskjellige Tungemaal, til Salg eller Uddeling efter Omstændighederne. (Af Specificationen sees, at der er sendt Exemplarer til de fleste Lande i de 4 Verdensparter).

3) Den virksomme Iver for den hellige Skrifts Udbredelse, som ved det Brittiske Bibelselskab er opvakt i adskillige Egne af det forenede Kongerige. Denne Iver har viist sig ved Stiftelsen af mange Filialselskaber til samme Diemed. (Her opregnes 27 i England, 7 i Skotland og 3 i Irland).

4) Udgaver af den hellige Skrift, trykte for Selskabets Regning, før det aarlige Møde 1811:

		Exemplarer
Engelske, adskillige Udg.	Bibler	72,773
	Testamenter	126,948
Walesisk *)	Bibler	20,000
	Testamenter	45,420
Gælisk	Bibler	20,000
	Testamenter	10,000
Franske Bibler med Stereotyper		5,000
Franske Testamenter med Dito		44,000
Spanske Testamenter		10,000
Portugisiske Dito		15,000
Italienske Dito		5,000

*) Paa engelsk Welsh, det er det Sprog, som Bønderne tale i Fyrstendømmet Wales, hvilket som bekjendt, er en Levning af det gamle Brittiske. Udg.

	Exemplarer
Hollandske Testamenter	5,000
Danske Dito *)	5.000
Nyere og gamle Græske Dito, i parallele Columner	5,000
Iriske, med Stereotyper	2,000
Mankisk **) med Dito	2,000
Mohawkisk Oversættelse af Joh. Evang.	2,000
Esqvimaux Dito	1,000

De engelske og walesiske Bibler og N. Test. ere alle præntede med Stereotyper, under Opsyn af Universiteterne i Cambridge og Oxford.

Det hele Beløb af Bibler og Testamenter, foranstaltede af Selskabet fra dets Stiftelse indtil den 25de Marts 1811 (i syv Aar) er af Bibler 104,725 Exempl. og af Nye Testamenter 220,791.

*) Man vil siden erfare, hvortil disse Nye Testamenter ere anvendte: at sende Exemplarer deraf til Danmark er neppe nødvendigt, da vore Waysenhuus=Udgaver deraf faaes for saa godt Kjøb, at enhver Bonde let kan anskaffe sig et Exemplar.
Udg.

**) Paa engelsk Manks: derved forstaaes den blandede Dialekt, som tales paa Øen Man.
Udg.

(og deraf er næsten Halvparten uddeelt i de sidste 13 Maaneder.)

"De foregaaende Kjendsgjerninger ville i en vis Grad sætte Almeenheden istand til at vurdere de Velgjerninger, som ere udsprungne fra denne Stiftelse. Det vil af dette korte Udkast til Selskabets Historie være klart, at Selskabet allerede har været et Redskab "til at meddele Hytter og Fængsler, Slætninge og Fremmede, Fattige og Fortrængte, i egne og fremmede Lande det evige Livs Ord;" og betragter man tillige at Kredsen for dets Virksomhed stedse udvides, maa denne Indretnings Fortræffelighed og Gavnlighed være indlysende for Alle."

Derefter følger en Udsigt over Selskabets aarlige Udgift, samt Udtog af Regnskabet: det første nedsættes her som et nyt Beviis paa, hvor let en Sag det er for ædle Englændere, naar de ville, at samle uhyre Summer til Menneskeslægtens Bedste (ligesom for deres Ministre at frembringe endnu langt større til Menneskehedens Undertrykkelse). I denne Udgiftsliste er Skillinger og Penge udeladt:

1 Aar,	som endte	31 Marts 1805.	691 Pd. St.
2 Aar	— —	31 Marts 1806.	1,637 — —
3 Aar	— —	31 Marts 1807.	5,053 — —

4 Aar,	som endte	31 Marts 1808.	12,206	Pd.	St.
5 Aar	—	— 31 Marts 1809.	14,565	—	—
6 Aar	—	— 31 Marts 1810.	18,543	—	—
7 Aar	—	— 31 Marts 1811,	18,302	—	—.

Regne vi det sidste Aars Udgift efter nærværende Cours i danske Bancosedler, saa var Selskabets Udgifter i dette ene Aar omtrent 850,000 Rdl. siger otte og en halv Tønde Guld, og det alene til at trykke Bibler for.

Dog ville vi ei af dette Selskab lade os beskjæmme (ogsaa iblandt os trives og blomstrer mangt Samfund, hvis Øiemed er at afhjelpe Medborgeres og Medmenneskers vigtigste Trang); heller ville vi uden uædel Skinsyge glæde os ved, at et saa menneskekjerligt og ægtechristeligt Selskab endnu kan bestaae og yndes i England. Gjerne vilde jeg derfor endnu meddele mine Læsere mange interessante Oplysninger som findes iblandt Bilagene, især i de mange Breve, som ere aftrykte af Selskabets over hele Jordkloden udstrakte Correspondence; men jeg nødes til, af Mangel paa Plads, at indskrænke mig til følgende, som angaae vore egne Landsmænd.

Udtog af et Brev fra Gottenborg. dateret den 20de November 1807.

"Det vil glæde dem at vorde underrettet om, at det Islandske Nye Testamente har undgaaet den

Ildebrand, som lagde en stor Deel af Kjøbenhavn i Aske. Det er meer end jeg til en Tid ventede. To Bomber faldt ned i det Huus, hvor de laae som vare uindbundne; og det Pakhuus, hvori de stode, som skulde sendes op til Bisskoppen, var nær afbrændt indtil Grunden, da den Deel alene blev reddet, hvori de stode. I Forvirringen bleve nogle af Kasserne førte bort, og een eller to hvori kunde være 50 Exemplarer har Hr. Boesen ei været istand til at finde før min Afreise; men der er ingen Tvivl om, at de nu ere bragte tilveie."

Udtog af et Brev fra Hr. U. F. Rosing, Præst ved den danske Kirke i London *), dateret den 17 November 1808.

"Ifølge den store Gavmildhed og utrættelige Nidkjerhed, hvormed Selskabet fra det første Dieblik, det blev til, har fremmet Udbredelsen af den hellige Skrift iblandt de Fattige, i alle Lande og Sprog, er jeg overbeviist om, at mine ulykkelige

*) Man kunde vente her at finde denne Mands Navn, der i England var vore ulykkelige Landsmænds Fader. Det vil interessere mangen fraværende Læser her at erfare, at han er vendt tilbage til Danmark, og bleven Sognepræst til Jyllinge i Siælland. Udg.

Landsmænds Stilling vil blive deelagtig i Sammes kjerlige og ædelmodige Opmærksomhed. Følgende hidhørende Omstændigheder giver jeg mig især den Frihed at henvende Deres Opmærksomhed paa. Antallet af danske Fanger beløber sig for nærværende Tid her i Landet til henimod 3,000, efter de sidste Beretninger fra Transport-Contoiret. Det er nemlig i Chatam 1359, i Plymouth 944, i Greenlaw nærved Edinburg 303, i Portsmouth 176, tilsammen 2782 Personer. For hvorvidt disse ere forsynede med eller mangle Bibler, kan jeg ei sige med Vished. Kun om Fangerne i Chatam kan jeg tale bestemt, da jeg for kort Tid siden har med Regjeringens Tilladelse besøgt dem, og holdt Gudstjeneste med dem. Hos dem har jeg kun seet to Bibler, hvilke, saavidt jeg veed, ere de eneste iblandt et Antal af over 1300 Personer. Ligedan vil man sandsynligviis finde alle de Øvriges Forfatning. Hvis derfor ved Selskabets ædelmodige Bestræbelse Bibler kunde forskaffes dem, vilde uimodsigeligen en væsentlig Trang blive afhjulpet; og de vilde takke Selskabet for en Trøst og Velsignelse, som de ikke paa nogen anden Maade kunde erholde."

At de saavel bleve forsynede med det fornødne Antal Testamenter, som at de troligen benyttede

sig deraf, kan erfares af følgende Udtog af et Brev fra Plymouth, d. 5 April 1810. — — — —
"Siden de danske Testamenter bleve uddeelte har jeg mødt en vagthavende Betjent fra Fangeskibet, som underrettede mig om, at Fangerne dagligen vare sysselsatte med at læse i de danske Testamenter, og at han ofte saae store Hobe sidde hist og her omkring paa Skibet i denne Beskjæftigelse. Det glæder mig at kunne meddele Bibelselskabet denne behagelige Efterretning, da jeg er overbeviist om, at de nu ikke vil fortryde den Udgift, de har havt med at forsyne enhver dansk Fange med et Testament."

Kun een Omstændighed berøres ikke her, som man dog har erfaret af Selskabets specielle Beretning for 1810 (The sixth Report of the British and Foreign Society. London 1810) og som jeg endnu her vil tilføie, da den ogsaa gjør vore fangne Landsmænd Ære. Da nemlig Selskabet første Gang lod de danske Krigsfanger tilstille 791 Nye Testamenter paa Dansk, vægrede de sig først ved at modtage dem (sikkert i den Tanke at det var en Gave fra den engelske Regjering og altsaa en Fælde til at fange dem i; thi mon ei ved slig Leilighed hver dansk Mand tænke maa, om ikke sige:

Quicquid id est, timeo Danaos et dona ferentes);

men da de bleve bedre oplyste (nemlig om Gavens Beskaffenhed og Kilde) bedrede de sig og læste dagligen deri. — Net saa brave Landsmænd! vedbliver til Eders Død at hade og foragte den troløse engelske Regjering, men lader ikke haant om den Deeltagelse i Eders tunge og ufortjente Skjæbne, som saa mange ædle Englændere føle og ved flere Leiligheder have givet Eder Beviser paa!

B.

Nogle Efterretninger om det theologiske Studium ved Kjøbenhavns Universitet, i Anledning af et Par urigtige Journal-Bemærkninger om samme.

Skjøndt Udgiveren ei ønsker sit Bibliothek betragtet som en almindelig Journal, indviet alene Dagens Anliggender eller bestemt til at have Øie med andre Dagblade, anseer han det dog for sin Pligt at berigtige saadanne falske eller halvsande Journalberetninger, som angaae Ting, der berøre ham eller hans Embedskreds, og tillige kunne fortjene at drøftes offentligen. Tvende Yttringer af

dette Slags er det, som her skulle prøves og berigtiges.

Den første findes i et Brev fra Danmark og om Danmark, indrykket i Neue theologische Nachrichten for Marts 1811. S. 105., saaledes lydende: "Meget slemt er det, at stedse færre unge Mænd af Hoved og Hierte studere Theologie, og at de fleste Theologer ere af de laveste Stænder; ja at selv mange Præster sætte ordentligen en Ære i at afholde deres Sønner fra en Stand, hvortil de fornemmeligen skulde opfordre Enhver, paa hvem Hovedet og Hiertet sidder paa det rette Sted, paa det at det Høiere ikke endeligen ganske skal bukke under for den jordiske Digten og Tragten."

I denne korte Notice troer Udgiveren at have opdaget ei mindre end tre Urigtigheder: 1) at stedse færre unge Mænd af Hoved og Hjerte her studere Theologie, 2) at de fleste Theologer ere af de laveste Stænder, og 3) at mange Præster sætte en Ære i (?) at afholde deres Sønner fra den geistlige Stand. Hvad det første angaaer, da er Udgiveren af den Mening, at aldrig, saalænge han har kjendt det kjøbenhavnske Universitet, have forholdsmæssigen flere unge Mænd af Hoved og Flid studeret Theologie end i de senere Aar (hvorom Brevskriveren taler). Sandt er det, at de Stude-

rendes Antal i Almindelighed, og de Theologiestuderendes i Særdeleshed har i den sidste Tid betydeligen aftaget; men iblandt dem, som studere Theologie findes nu forholdsmæssigen ligesaamange duelige Subjecter som for et Decennium siden (og sikkert langt flere end for et halvt Seculum siden). Saavidt som det er mueligt at bevise sligt med Actstykker, skal jeg godtgjøre min Paastand ved at sammenligne et Antal Candidaters Examenscharacterer fra tvende forskjellige Tidsrum. Til denne Sammenligning er den ene Epoche bestemt ved Forfatterens Anke (jeg vælger de tre Aar, som vare sidst forløbne, da han skrev), den anden er overladt til mit eget Valg: her vil jeg da, som en billig Vederpart, vælge det Aar, som er min Brevskriver det gunstigste (da det frembragte et stort Antal brave Candidater) nemlig 1800. I dette Aar fik af 89 Candidater 44 Characteren Laudabilis, 32 Haud illaudabilis og 13 Non contemnendus. Derimod i Aarene 1808—1810 gaves følgende Characterer:

1808 af 22 Cand. fik 7 Laud. 11 Haud ill. 4 N. c.
1809 af 27 Cand. fik 14 Laud. 10 Haud ill. 3 N. c.
1810 af 31 Cand. fik 19 Laud. 10 Haud ill. 2 N. c.

følgelig erholdt i disse tre Aar af 80 Candidater 42 bedste Characteer, 31 næstbedste og 9 sletteste; og

altsaa blev netop Halvparten i disse Aar, som for et Decennium siden, erkjendt for Laudabilis. Imod denne Maalestoks Gyldighed kunde nu vel indvendes, at Examen ei til enhver Tid er lige stræng; men Alle, som have kjendt vort Universitets Forfatning i det angivne Tidsrum, vide, at hvis Attestats ei er bleven strængere, slappere er den sikkert ikke bleven. I det hele taget torde Forandringen være ubetydelig, i det mindste efter min Dom; og denne grunder sig paa Erfaring, da jeg i det først angivne Aar var iblandt de Examinerede, og i de sidste iblandt de Examinerende, upaatvivleligen de tvende Classer, som bedst kunne dømme om en Examens Værd og Strænghed. Saaledes viser da Examens Udfald, hvad jeg desuden paa Grund af mit nøie Bekjendtskab med de Theologiestuderende kan forsikkre, at der endnu gives iblandt de unge Theologer Mænd af Hoved og Kundskaber. Men skulde Brevskriveren beraabe sig paa, at Aaret 1800 ligger for nær ved vore Dage, og heller vælge et tidligere Aar til Sammenligning, da vil først Badens Universitets-Journal og siden Examensprotokollen vise, at jo længere man gaaer tilbage i Tiden, desto færre blive Laudabilisterne. Og skulde han endelig indvende, at han kun tænkte paa de meest udmærkede Subjecter, da vil

en lignende Betragtning af Examenscharactererne udvise, at de, som i den senere Tid ere blevne distingverede, ere forholdsmæssigen ligesaa mange, om ikke flere end i ældre Tider.

Hvad den Beskyldning angaaer, at kun faa af de unge Theologer skulde være Folk af Hjerte, da er den Sag vanskeligere at afgjøre; tager han Ordet i den egentligste Betydning, vil han formodentligen ligesaavel som Udgiveren erkjende sin Incompetence til at dømme derom; siden han alligevel hat gjort dette, forstaaer han naturligviis ei andet derved end gode Sæder, altsaa omtrent det samme, som han antyder ved den følgende Klage: at de fleste Theologer ere af de laveste Stænder. Dette er i saa Fald ligesaa urigtigt som det foregaaende. De fleste Theologer ere endnu, som de stedse vare i Danmark siden Reformationen, af Middelstanden, (der, siden den dannedes i det nyere Europa, allevegne afgav de fleste og dueligste Arbeidere i Herrens som i Musernes Viingaard) og især af Embedsklassen, hvilket Enhver, ved at gjennemgaae Candidatlisterne i Justitsraad Engeltofts Annaler kan overbevise sig om. Kunne vi derfor end ikke rose os af at tælle Adelsmænd iblandt de Theologiestuderende som i Tycho Brahes og Holger Rosenkrandses

Dage, saa geraader dette ifølge den Aand, hvormed Adelen nuomstunder i Almindelighed studerer, Theologien og Kirken snarere til Gavn end til Skade. Derimod var det paa den anden Side heller ikke ønskeligt, at mange af Bondestanden eller den ringere Borgerklasse skulde bestemme sig til den geistlige Stand, forudsat at de ei kunde aflægge Bondesæder og Bondetænkemaade (hvilket synes at være Brevskriverens Mening); men dette er i vore Dage aldeles ikke at befrygte, da Antallet af denne Klasse aldrig har været mindre iblandt de Studerende ved vort Universitet end netop i de sidste Aar, hvilket deels er en Følge af Stipendiernes Formindskelse og visere Uddeling i de offentlige Skoler, deels af de flere mindre bekostelige men mere lucrative Næringsveie, som nu staae aabne for de lavere Stænders Børn. De unge Mennesker af disse Stænder, der nuomstunder blive Studentere, ere i Almindelighed udmærkede Hoveder. Antager man altsaa, hvad jeg troer at være rigtigt, at Pluraliteten af disse (ifølge Almuens endnu ei ganske svækkede Agtelse og Forkjerlighed for den geistlige Stand) bestemmer sig til Theologien, saa kan denne Acqvisition ei andet end ansees for en sand Gevinst.

Hvad den tredie Anke angaaer, "at mange Præster i Danmark sætte ordentligen en Ære i at afholde deres Sønner fra den geistlige Stand„: da kan den ogsaa gjendrives ved Actstykker. Jeg har af Attestatslisterne i Engelstofts Annaler uddraget, at iblandt de ovenanførte 80 Candidater fra Aarene 1808—1810 vare 30 Præstesønner. Vilde man hertil føie de Candidater, som høre til samme Cathegorie (fordi deres Fædre ogsaa drive en videnskabelig Syssel) saasom Bispe-, Rector- og i Almindelighed Skolelærer-Sønner, da vil Antallet vel forøges med en Fjerdepart; følgelig blev det omtrent Halvparten af alle theologiske Candidater. Af den anden Halvpart vil man finde, at omtrent Hælften bestaaer af andre Embedsmænds Sønner og Hælften (altsaa ¼ af det Hele) udgjør andre Klassers (især den høiere Borgerstands) Sønner. Man vil finde dette Forhold meget gunstigt for Præsterne, absolute betragtet; ogsaa anstillede jeg gjerne Sammenligning imellem dette Forhold og de forbigangne Tiders; men dertil mangler jeg de fornødne Data, da hverken Badens Universitets-Journal eller Examensprotokollen angiver Candidaternes Fædres Stand, men kun deres Fødested; dog have neppe Præstesønnernes Antal imod de øvrige Theologers nogen-

sinde været forholdsmæssigen større end vi nyligen have fundet det, som 3 til 5. Hvor meget dette Forhold taler til Gunst for Præstesønnernes Forkjerlighed for deres Fædres Studium og Kald, skjønnes lettelig, naar man betænker, hvilken betydelig Minoritet af Statens Embedsmænd Præsterne udgjøre imod de civile og militaire tilsammentagne *). Men for at forebygge den Indvending, at kun faa af disse Embedsmænds Sønner studere, vil jeg af Universitetsannalerne, 1811 4de Qvartal S. 205. nedskrive følgende Fortegnelse over de sidst indskrevne Studenteres Herkomst. Blandt 133 Dimitterede vare da

45 Sønner af civile Embedsmænd
9 — — militære Embedsmænd
40 — — geistlige Embedsmænd
13 — — Kiøbmænd og Handlende
12 — — Proprietærer, Forpagtere og Forvaltere
9 — — Borgere og Haandværkere
5 — — Bønder.

Forholdet iblandt Studentere af Præstesøn-

*) Herom kan man faae en anskuelig Forestilling ved at jevnføre Justitsraad Frosts geistlige Calender med Sammes Hof- og Stats-Calender, samt Krigsassessor Kjerulfs Militair-Calender.

ner til det hele er altsaa som 40 til 133, eller for at faae et mindre Tal: Præstesønnerne udgjøre ei en tredie Deel af det hele Antal Studerende, da de derimod udgjøre næsten Halvparten, i det mindste tre Ottendedele af de Theologiestuderende. Heraf er det klart, at et forholdsmæssigen stort Antal af Præstesønner endnu studerer Theologie; og at følgelig ikke mange Præster i Danmark og Norge sætte en Ære i at afholde deres Sønner fra den geistlige Stand. Vel har jeg kjendt nogle Præster, som af gode Grunde, saasom formedelst Sønnernes Mangel paa udvortes Gaver, de fornødne Forkundskaber i de gamle Sprog o. s. v. fraraadede deres Sønner at studere Theologie; men jeg har endnu ikke truffet paa nogen, som satte en Ære deri: en saadan Person vilde da og, hvis han fandtes, vanskeligen kunne være sin Tænkemaade bekjendt, saa Gud maa vide, hvorfra Brevskriveren har øst sin Kundskab om de mange, formodentligen af en ligesaa reen Kilde, som den, hvorfra i samme Hæfte af Theologische Annalen en ligesaa sand Efterretning var hentet: "at Kundskab om det tydske Sprog tager meget af i Danmark" (paa en Tid da det er ophøiet til Underviisningsgjenstand i alle Danmarks og Norges Kjøbstæder fra det mindste Pugeinstitut indtil Ho-

vedstadens Cathedralskole, ja selve det pædagogiske Seminarium!)

Da min factiske Gjendrivelse af hiin anonyme Beregning her er endt, kunde jeg her afbryde, hvis ei den anstillede Sammenligning imellem det ældre og nyere Candidatantal frembød en saa beqvem Leilighed til at berøre et andet Spørgsmaal, som allerede ofte hørtes opkastet og som er vigtigt nok til at fortjene Opmærksomhed: Hvorledes nemlig Præstekaldene i Danmark og Norge med Tiden ville kunne besættes, da de theologiske Candidaters Antal tager saa betydeligen af? — Vissselig kan nogen Betænkelighed opstaae, naar man seer, at Middeltallet af de aarlig examinerede Candidater har paa den sidste Tid neppe været 30, istedetfor at det i forbigangne Aar var over 80. Af Beregninger over de Befordrede (som f. Ex. ere anstillede i Pastor Fallesens Journal) veed man, at omtrent 50 theologiske Candidater udfordres aarligen til at besætte de for dem vacantvordende Embeder; lægger man nu hertil, at nogle Candidater hvert Aar vælge en anden (verdslig) Næringsvei, at nogle døe, og endelig at nogle Non contemnendi tage tiltakke med Landsby- eller Borgerskolemesterpladse (om de latinske Skolers theologiske Lærere tales her ikke, de ere alle medregnede under første Nummer),

aa kan man regne 60 Candidater som det fornødne og følgelig onskelige Antal af theologiske Candidater om Aaret. Frembringes der flere Candidater, da er det til Skade for dem (thi derved finkes deres Beforbring: saaledes see vi tiaarsgamle Candidater med egregie hengaae ubeforbrede), og frembringes der færre, da bliver det omsider til Tab for Kirken og Staten, som først kommer til at tage til Takke med den første den bedste, og omsider til at savne geistlige Embedsmænd. Dette sørgelige Tilfælde er allerede indtruffet i Ungarn og adskillige tydske Lande; og har havt den Virkning, at man har maattet besætte de vigtigste Embeder, Professorater, Rectorater, Pastorater med heel maadelige Personer *); og det er for at berolige de Fædrenelandsvenner, der maatte befrygte samme Virkninger her i Danmark, at nedenstaaende Grunde for den modsatte Mening anføres.

Hvad da for det første den befrygtede Mangel paa Præster angaaer, da kan den aldrig, ifølge den menneskelige Naturs Tilbøieligheder, opstaae

*) Herom handler iblandt andet følgende Program: De discrimine, in qvo Scholæ Evangelicæ in Hungaria cum tota re Evangelica versatur. Autore P. Magda, Rectore, Neusohl 1811. Se et Udtog deraf i Allg. Hallischer Litt. Zeit. No. 56. for 1811.

mænd ere i Almindelighed langt bedre aflagte end de juridiske eller hvilkesomhelst andre Statens Tjenere. Endelig har jeg 4) ogsaa nogen Tillid til de ædlere Bevæggrunde, der hidindtil bestemte saa mangen Yngling af Hoved og Hjerte til at studere Theologie — Interesse og Sands for Menneskets dyrebareste Anliggende, Religionen, i Forbindelse med Lyst og Drift til at befordre Medmenneskers Vel, hvad vore Fædre kaldte det indvortes Kald til den geistlige Stand. Og denne sidste Grund maa jeg lægge dobbelt Vægt paa, naar der befrygtes Mangel paa værdige Personer til Professorater, Rectorater og deslige Embeder, hvor den verdslige Løn nuomstunder ei staaer i Forhold, jeg vil ei sige til Embedets Vigtighed, men til Embedsmændenes allerførste Fornødenheder. Vel kan jordisk Trang i Tidens Længde medføre al Aands og Videnskabeligheds Forfald (og visselig bør denne Tanke ei forbigaaes iblandt de vigtigste Grunde, hvorfor en viis Regjering arbeider imod Pengevæsenets Fordærvelse); men hvorledes den paa faa Aar kan frembringe de Virkninger, som den f. Ex. allerede skal have frembragt paa Embedernes Besættelse i de østerrigske Stater, er mig ubegribeligt. Her maae andre Grunde være komne til; og hvo, som kjender Studievæsenet i Ungarn og Østerrig

siden Josephs II. og Leopolds II. Død, hvo som erindrer sig f. Ex. Protestanternes tit gjentagne Klager over allehaande Indskrænkninger, og navnlig over Forbudet imod at maatte besøge de tydske protestantiske Universiteter, han vil være istand til at løse Gaaden. Lykkeligviis finde deslige mægtige Biaarsager ikke Sted i vort Fædreneland; desto lettere vil det lykkes Religionsvidenskaben (som alle de øvrige) ved sin egen tillokkende Kraft at vinde nogle faa udsøgte Dyrkere, hvem dens Beskyttelse og Udbredelse, endog under de meest trykkende udvortes Omstændigheder, kan betroes. — Det skee!

* * *

Min anden Berigtigelse gjælder en Yttring af Hr. Pastor Grundtvig i Kjøbenhavns Nyeste Skilderie, hvori han først havde yttret: "at det hebraiske Sprog skammelig afjaskedes paa de fleste Høiskoler," uden udtrykkeligen at tilkjendegive paa hvis Side, Lærerens eller de Studerendes, Skylden skulde være (skjøndt Ordene involvere den Tanke, at begge have Skyld). Siden forklarede han sig (i sit Svar til Dr. Larsen No. 42.) bestemt med disse Ord: "Jeg tilstaaer imidlertid ligefrem, at jeg troer, der er Skyld paa begge Sider; Lærerne lægge ved Examen ei saa megen Vægt paa dette Sprog, som de burde, men det vilde rigtignok kun

mænd ere i Almindelighed langt bedre aflagte en
de juridiske eller hvilkesomhelst andre Statens Tje-
nere. Endelig har jeg 4) ogsaa nogen Tillid til d
ædlere Bevæggrunde, der hidindtil bestemte saa
mangen Yngling af Hoved og Hjerte til at stude
Theologie — Interesse og Sands for Menneske
dyrebareste Anliggende, Religionen, i Forbinde
med Lyst og Drift til at befordre Medmenneske
Vel, hvad vore Fædre kaldte det indvorte
Kald til den geistlige Stand. Og denne sids
Grund maa jeg lægge dobbelt Vægt paa, naar de
befrygtes Mangel paa værdige Personer til Profes-
forater, Rectorater og deslige Embeder, hvor de
verdslige Løn nuomstunder ei staaer i Forhold, je
vil ei sige til Embedets Vigtighed, men til Em-
bedsmændenes allerførste Fornødenheder. Vel ka
jordisk Trang i Tidens Længde medføre al Aand
og Videnskabeligheds Forfald (og visselig bør denn
Tanke ei forbigaaes iblandt de vigtigste Grund
hvorfor en viis Regjering arbeider imod Pengev
senets Fordærvelse); men hvorledes den paa i
Aar kan frembringe de Virkninger; som den f. E
allerede skal have frembragt paa Embedernes Be
telse i de østerrigske Stater, er mig ubegribelig
Her maae andre Grunde være komne til; og hv
som kjender Studievæsenet i Ungarn og Østerr

læst og for hvilke de ved en ordentlig Exegese skulle gjøre Rede. Naar nu en Candidat angiver een prosaisk og et Par poetiske Bøger (endda ei af de korteste), saa ere Examinatorerne ei stricte beføiede til at fordre meer hebraisk Exegesis (derimod vel historisk Kundskab om de øvrige Bøger i G. T.). Alt hvad de altsaa endnu som retfærdige Examinatorer kunne gjøre, et, at de kunne enes om ei at udmærke uden de Candidater, som vise fortrinlige Indsigter saavel i det hebraiske Sprog som i de øvrige Disciplinær. Ogsaa dette bliver iagttaget.

Dog er der endnu et andet Middel, de som Lærere kunne anvende, og som Hr. G. maaskee ogsaa har havt i Tanke ved de sidste Ord, at en strængere Examination kun lidet vilde hjelpe, saa længe ei en anden Aand besjæler de Studerende. Dette synes af Hr. G. godmodigen at være tilføiet som en Undskyldning for Professorerne; men jeg mener, det med mere Føie kunde fortolkes som en ny Ankepost; thi fra hvem bør den bedre Aand i Studeringer komme snarere end fra de academiske Lærere? Bestræbe de sig ikke for at meddele deres Tilhørere denne, da opfylde de kun halvt deres Bestemmelse. Men jeg troer heller ikke, at Nogen, som i de senere Aa

libt hjelpe, om de gjorde det, saalænge ei en an den Aand besjælet de Studerende."

Havde Hr. Grundtvig indskrænket sin Anke til en deel Studerende, skulde jeg ladet den gjeld som vel grundet; men da han udtrykker sig saa al mindeligt, ja endog vil tillægge Lærern nogen Skyld, maa jeg bemærke følgende, der, som jeg haaber, vil tjene til at indskrænke den første Deel af Beskyldningen, og ganske ophæve den anden.

Ingen Candidat faaer bedste Character ved Attestats (og det er jo den Examen, hvorom det her egentligen gjælder?), med mindre han saa vel mundtligen som skriftligen gjør ordentlig og fuldstændig Rede for de opgivne Steder i de af ham læste Bøger af det G. T. Hvad her altsaa med nu kan paaankes, er at Candidaterne i Almindelighed angive for korte Pensa af det G. T. Og deri giver jeg Hr. G. Ret. Men Skylden derfor hviler ei, som han mener, paa Examinatorerne. Disse lægge ved Examen saa megen Vægt paa det hebraiske Sprog, som Anordningerne berettige dem til. Istedetfor nemlig at den ældre Forordning forbrede, at de Candidater, som attraaede bedste Character, skulde have læst hele det G. T., tillader den nu gjældende dem at angive enkelte Bøger af samme, hvilke de flittigen maae have gjennem

tvende, af theologiske Candidater til det philosophiske Facultet indgivne, Magisterdisputatser, hvortil Emnet var taget af de orientalske Sprog (af hvilke den ene ved Trykken er bleven bekjendtgjort, Dr. Rasmussens de monte Caf; og den anden af Hr. Dampe vil formodentligen snart blive det).

Hvad det theologiske Facultets Andeel i det G. Ts. Oplysning og Foredrag angaaer, da har den maaskee aldrig yttret sig mangfoldigere end just i de senere Aar. Foruden de tvende ældre og alle mine Læsere hæderligst bekjendte Professorer, Biskop Münter og Dr. Horneman, som endnu af og til holde Forelæsninger over det G. T. have de tvende yngre Docenter, Prof. Thorlacius og Udgiveren af dette Bibliothek næsten uafbrudt læst over de vigtigste og vanskeligste Bøger af samme. Om de første vil neppe Nogen forlange eller behøve mit Vidnesbyrd; og om mine egne Bestræbelser kan jeg naturligviis ikke dømme. Saameget maa jeg dog til Sagens Oplysning tilføie: at hvo som ikke faaer Lyst til og Sands for den bibelske Exegese ved at høre en saa lærd og smagfuld Fortolker, som førstnævnte Docent af alle erkjendes for at være, ham er den sikkert af Naturen nægtet. Og til min egen Retfærdiggjørelse (siden jeg foruden de mig overdragne historiske Discipliner, har valgt mig til

Læregjenstande, den bibelske Kritik og det G. Ts. Exegese) være det mig tilladt at bemærke: at jeg hidindtil i ethvert Semester har foredraget enten en Bog af det G. T. (og stedse en ny for at befordre Afvexling og Mangfoldighed i Studiumet) eller ogsaa en historisk-kritisk Indledning til hele det G. T. (hvilken, saavidt jeg veed, aldrig forhen er bleven foredraget, i det mindste ei i saadant Omfang, her ved Universitetet). Iblandt flere gavnlige Virkninger deraf, vil jeg blot anføre, at Candidaterne nu begynde til Attestats at angive flere Bøger af det G. T. (saaledes havde ved sidste Examen omtrent Halvparten af Candidaterne angivet extra, som det hedder, Stykker af Esaias og Job) og at alle Studerende derved nødes til at forskaffe sig i det mindste en almindelig historisk Kundskab om alle det G. Ts. Bøger, deres Indhold, Værd, Forfattelsestid v. s. v. Hvorledes iøvrigt mine henhørende Forelæsninger have været beskafne, derom kan Læseren nu selv dømme; da dette Bind indeholder Prøver af begge Slags (Commentaren over Job og Undersøgelsen om Pentateuchens Natur og Væsen). I det mindste vil man — saa haaber jeg — lade dem vederfares den Ret, at de ikke ere afskrevne.

tvende, af theologiske Candidater til det philosophiske Facultet indgivne, Magisterdisputatser, hvortil Æmnet var taget af de orientalske Sprog (af hvilke den ene ved Trykken er bleven bekjendtgjort, Dr. Rasmussens de monte Caf; og den anden af Hr. Dampe vil formodentligen snart blive det).

Hvad det theologiske Facultets Andeel i det G. Ts. Oplysning og Foredrag angaaer, da har den maaskee aldrig yttret sig mangfoldigere end just i de senere Aar. Foruden de tvende ældre og alle mine Læsere hæderligst bekjendte Professorer, Biskop Münter og Dr. Horneman, som endnu af og til holde Forelæsninger over det G. T. have de tvende yngre Docenter, Prof. Thorlacius og Udgiveren af dette Bibliothek næsten uafbrudt læst over de vigtigste og vanskeligste Bøger af samme. Om de første vil neppe Nogen forlange eller behøve mit Vidnesbyrd; og om mine egne Bestræbelser kan jeg naturligviis ikke dømme. Saameget maa jeg dog til Sagens Oplysning tilføie: at hvo som ikke faaer Lyst til og Sands for den bibelske Exegese ved at høre en saa lærd og smagfuld Fortolker, som førstnævnte Docent af alle erkjendes for at være, ham er den sikkert af Naturen nægtet. Og til min egen Retfærdiggjørelse (siden jeg foruden de mig overdragne historiske Discipliner, har valgt mig til

Læregjenstande, den bibelske Kritik og det G. T.s Exegese) være det mig tilladt at bemærke: at jeg hidindtil i ethvert Semester har foredraget enten en Bog af det G. T. (og stedse en ny for at befordre Afvexling og Mangfoldighed i Studiumet) eller og saa en historisk-kritisk Indledning til hele det G. T. (hvilken, saavidt jeg veed, aldrig forhen er bleven foredraget, i det mindste ei i saadant Omfang, her ved Universitetet). Iblandt flere gavnlige Virkninger deraf, vil jeg blot anføre, at Candidaterne nu begynde til Attestats at angive flere Bøger af det G. T. (saaledes havde ved sidste Examen omtrent Halvparten af Candidaterne angivet extra, som det hedder, Stykker af Esaias og Job) og at alle Studerende derved nødes til at forskaffe sig i det mindste en almindelig historisk Kundskab om alle det G. Ts. Bøger, deres Indhold, Værd, Forfattelsestid o. s. v. Hvorledes iøvrigt mine bidhørende Forelæsninger have været beskafne, derom kan Læseren nu selv dømme, da dette Bind indeholder Prøver af begge Slags (Commentaren over Job og Undersøgelsen om Pentateuchens Natur og Væsen). I det mindste vil man — saa haaber jeg — lade dem vederfares den Ret, at de ikke ere afskrevne.

Til Slutning bemærker jeg, at jeg gjerne vil troe, Hr. Grundtvig ved den paaankede Yttring snarere har villet vise sin roesværdige Iver for det hebraiske Sprogstudium, end fornærme mig eller mine Colleger. Men da hans Ord snarest kunne modtage en for os som Embeds- og Videnskabsmand ugunstig Fortolkning, vil han, der selv er nidkjer Lærer, og følgelig maa vide, at Nidkjerhed ei taaler nogen ufortjent Plet paasat sig enten i god eller ond Mening, lettelig overtyde sig om, at jeg ei for at yppe Kiv, men for at hylde Sandheden og bringe den for Dagen, har nedskrevet ovenstaaende Beretning.

Trykfeil i andet Bind.

S. 50. Linie 2 fra neden: Kirkes læs Kirke
— 70. — 3 — — Pateurs læs Pasteurs.
— 117. — 2 — — vg læs og
— 181. — 5 fra oven: Bogens, tilføies: Titel
— 211. i øverste Note: Corinth læs Cerinth
— 550. Linie 5. theologiske Professorater, læs: protestantisk-theologiske Professorater.

I tredie Bind.

S. 1. Linie 3. institusis læs institutis
— 6. — 12. poesa læs poeta
— 26. — 4. spontese læs sponte se

Ogsaa ere uden Tvivl nogle Trykfeil, skiøndt rettede i anden Correctur af mig, blevne tilbage i de hebraiske Ord, især Dagesch i Bogstaver, hvor det ei skulde staae.

Theologisk Bibliothek

udgivet

af

Jens Møller,

Doctor og Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet.

Fjerde Bind.

Kjøbenhavn 1813.

Trykt og forlagt af Andreas Seidelin,

store Kannikestræde No. 46.

Indhold.

Side

saatters Bestræbelser for at vise sig en saadan Landsfader værdige. Dette ædle fædrenelandske Sindelaug tilskriver jeg ogsaa den Deeltagelse i Ungdommens Dannelse, som kaldte en saa udmærket Forsamling af Fædrenelandets første og bedste Mænd hid til denne Opdragelsesfest. Ogsaa erkjender jeg, at det var saadant Borgersind, jeg havde at takke for den Opmærksomhed og Overbærelse, hvormed jeg sidste Gang hørtes, ligesom jeg ogsaa haaber i Dag at skaffe mig Adgang dertil ved at vælge et Æmne, hvis Vigtighed maaskee vil erstatte hvad der vil mangle Foredraget i Fynd og Ynde. Man pleier at tilgive den Troskyldige meget blot for hans Oprigtigheds Skyld. Hvi skulde jeg da fordølge, at jeg, saa ofte Embeds- eller Venskabs-Pligt byder mig at tale offentligen, pleier, fuld af billig Mistillid til mine Kræfter og Talegaver, at raadspørge Fædrenelandets Genius om hvad og hvorledes jeg skal tale? Stammer da end Tungen, nægte Ordene det fulde Hjerte deres Tjeneste, og synes end det hele Foredrag mere beregnet paa kjerlige Medborgeres Skaansel og Humanitet, end paa oplyste Dommeres Kundskab og Smag: ligemeget! baade Forsamlingen og Ordføreren vinder derved: den uøvede Taler forglemmes over den velmenende Borger; og Tilhørerne troe sig tilfredsstil-

I.

Hvilke Betragtninger kunne fornemmelig give Opdrageren Lyst og Kraft til ufortrødent at røgte sit Kald?

En Tale,

holdt ved Examenshøitiden i det christianiske Institut

1812.

Af Udgiveren.

Høistærede Medborgere og Medborgerinder!

Et Aar er henrundet, siden jeg havde den Ære at tale for denne høie og hæderlige Forsamling. Meget har i den Tid forandret sig i og udenfor Fædrenelandet; kun ikke vor høimodige Konges faderlige Omsorg for at sikkre os Fredens Velgjerninger midt i Krigens Rædsler, ei heller taknemmelige Under-

faatters Bestræbelser for at vise sig en saadan Landsfader værdige. Dette ædle fædrenelandske Sindelaug tilskriver jeg ogsaa den Deeltagelse i Ungdommens Dannelse, som kaldte en saa udmærket Forsamling af Fædrenelandets første og bedste Mænd hid til denne Opdragelsesfest. Ogsaa erkjender jeg, at det var saadant Borgersind, jeg havde at takke for den Opmærksomhed og Overbærelse, hvormed jeg sidste Gang hørtes, ligesom jeg ogsaa haaber i Dag at skaffe mig Adgang dertil ved at vælge et Æmne, hvis Vigtighed maaskee vil erstatte hvad der vil mangle Foredraget i Fynd og Ynde. Man pleier at tilgive den Troskyldige meget blot for hans Oprigtigheds Skyld. Hvi skulde jeg da fordølge, at jeg, saa ofte Embeds- eller Venskabs-Pligt byder mig at tale offentligen, pleier, fuld af billig Mistillid til mine Kræfter og Talegaver, at raadspørge Fædrenelandets Genius om hvad og hvorledes jeg skal tale? Stammer da end Tungen, nægte Ordene det fulde Hjerte deres Tjeneste, og synes end det hele Foredrag mere beregnet paa kjerlige Medborgeres Skaansel og Humanitet, end paa oplyste Dommeres Kundskab og Smag: ligemeget! baade Forsamlingen og Ordføreren vinder derved: den uøvede Taler forglemmes over den velmenende Borger; og Tilhørerne troe sig tilfredsstil-

Gjenstand, der for mig selv har meest Tillokkelse, især naar jeg søger at efterligne den mindre lidenskabelige Elsker, hvis Valg ei bestemmes blot ved Hensyn til Øieblikkets Nydelse, men efter sindigt Overlæg af hvad der i Fremtiden vil befordre hans og andres Lyksalighed. Det er saaledes ei alene for at tale et Trøstens Ord til de mange Lærere og Opdragere, der lide under Tidens Byrde, men tillige med ufravendt Blik paa det Sindelaug, som til enhver Tid bør besjele Opdrageren, at jeg agter i denne Høitidstime at dvæle ved de Betragtninger, som fornemmelig kunne give Opdrageren Lyst og Kraft til ufortrødent at røgte sit Kald.

1) Intet styrker den trætte Vandrer kraftigere paa en lang og besværlig Reise end Tanken om det herlige Klenodie han stunder til, forenet med den Overbeviisning, at han søger det ad den rette Vei. Det første derfor, som Opdrageren har at gjøre, naar skuffet Haab, Miskjendelse, Mangel eller andre Vanheld ville standse hans Virksomhed, er ret levende at overveie sit Kalds og sin Bestemmelses Vigtighed. I denne Betragtning kan han finde Løn og Opmuntring uden at blive uretfærdig imod andre Stænder eller Haandteringer. Fordi vi ansee Menneskets For

griber Pensel og Meisel; at Haandværkeren igjen kan opføre Vindskibelighedens og Lærdommens ødelagte Boliger; at vore Børn i uforstyrret Orden besøge Skolerne? Ere vi da end ikke Alle saa lykkelige som tilforn i Danmarks Guldalder; føle end Nogle iblandt os mere vindesyge Medborgeres end Krigens Tryk, og rammer end denne ufortjente Nød meest dem, hvem Nationens Bevogtning og Forædling er betroet: saa vil dog Ingen iblandt os bortbytte sin Sindsroe for Aagerkarlens Blodpenge: vi ville da heller ikke medbringe nogen Fortrydelse derover i vore Borgerforsamlinger; men heller benytte disse til at udvide vor Velvillighedsfølelse til det hele Samfund og til at befæste os udi det Forsæt: i Modgang som i Medgang at blive Gud, Kongen og Fædrenelandet troe.

Men skjøndt jeg saaledes indskrænker mit Blik til de fredelige Idrætters Grændser, overskuer jeg endda en viid Mark, hvor Gjenstandenes Mangfoldighed og forskjellige Interesse gjør det vanskeligt at vælge netop det Emne, som en saa talrig Forsamling paa denne Tid og paa dette Sted snarest maatte ønske afhandlet. Da jeg neppe torde haabe ved noget Valg i lige høi Grad at tilfredsstille Alle, venter jeg letteſt at faae Tilgivelse af de Utilfredsstillede, naar jeg ligesom Elskeren kaarer mig den

Lærere har har hørt og dybt indpræget sig det i den tillidsfulde Alder, at Veien til de høiere Boliger gaaer ei igjennem Munkens eller Eneboerens magelige Celle; men over det daadfulde Borgerlivs Fjelde og Strømme. Han vilde paa sin Reise over disse, saa godt som det staaer til ham berede Veien for de Medvandrende og Efterfølgende; han vil, idet han ufortrødent fuldender sin egen Idræt, ved Tale og Gjerning opmuntre andre til at iagttage deres. Hvilken Fortjeneste er det ei, hvis Opdrageren skaffer Staten saadanne Borgere, der, i det de kunde deres høiere Bestemmelse imøde, paa det kraftigste opfylde den, de have herneden at danne og forberede sig ved! Og hvor roligglad maa den Mand ei kunne betragte sin Stilling, som er sig bevidst at have indviet sig selv til dette Kald, til denne Dydens Tjeneste! Ei lade han sig afskrække ved den Tanke, at hans Værk gaaer langsomt frem, imedens den Lastefuldes Exempel virker snart. Vel kan Dyden ei, ifølge sin Natur, smitte som Lasterne; men den udbreder dog, selv hvor den ukjendt eller usynlig viser sig, en vis Vellugt, om jeg saa maa sige, og et vist Velbefindende trindt omkring sig. Hvad vilde da ei skee om den synligen aabenbarede sig for Menneskene? Sikkert vilde den, som Plato siger, indtage alle ved en

ædling ved Underviisning og god Tugt for en af de ædleste Beskjeftigelser, Mennesket kan opoffre sig til, foragte vi ei de meer verdslige Sysler. Vi lade den virksomme Borger i enhver Livets Dont vederfares al den Ret og Hæder, han fortjener; men vi prise os selv lykkelige ved at kunne meddele Andre de aandelige Goder. Vi forsømme ingenlunde at danne vore Opdraglinge til de forskjellige borgerlige Forretninger; men vi vide, at Opdragelsens Maal ligger langt høiere; at Sjelens og Hjertets Forædling maae fremmes i samme Forhold som den borgerlige Brugbarhed d. e. Beqvemhed til Livets Sysler. Skede dette end ikke hidtil allevegne, saa har dog vel nu en sørgelig Erfaring lært dem, der ei vilde troe Viisdommens og Religionens varslende Stemme, at Borgerheld, som de ideligen førte i Munden, ei kan fremmes eller bestaae i det Samfund, hvor al højere Sands taber sig i Hverdagslivets snart eensformige, snart egennyttige og fast altid aandsfortærende Sysler; at alle jordiske Baand, selv Lovenes, slappes, naar ei det usynlige, Samvittighedens, holder dem sammen; at derimod den Mand, som er opdragen til stedse at have Himmelen for Øie, vorder ei alene den roligste, men og den hjelpsomste, uegennyttigste, kort, i enhver Henseende ædleste Borger. Af sine

Lærere har har hørt og dybt indpræget sig det i den tillidsfulde Alder, at Veien til de høiere Boliger gaaer ei igjennem Munkens eller Eneboerens magelige Celle; men over det daadfulde Borgerlivs Fjelde og Strømme. Han vilde paa sin Reise over disse, saa godt som det staaer til ham berede Veien for de Medvandrende og Efterfølgende; han vil, idet han ufortrødent fuldender sin egen Idræt, ved Tale og Gjerning opmuntre andre til at iagttage deres. Hvilken Fortjeneste er det ei, hvis Opdrageren skaffer Staten saadanne Borgere, der, i det de kunde deres høiere Bestemmelse imøde, paa det kraftigste opfylde den; de have herneden at danne og forberede sig ved! Og hvor roliglad maa den Mand ei kunne betragte sin Stilling, som er sig bevidst at have indviet sig selv til dette Kald, til denne Dydens Tjeneste! Ei lade han sig afskrække ved den Tanke, at hans Værk gaaer langsomt frem, imedens den Lastefuldes Exempel virker snart. Vel kan Dyden ei, ifølge sin Natur, smitte som Lasterne; men den udbreder dog, selv hvor den ukjendt eller usynlig viser sig, en vis Vellugt, om jeg saa maa sige, og et vist Velbefindende trindt omkring sig. Hvad vilde da ei skee om den synligen aabenbarede sig for Menneskene? Sikkert vilde den, som Plato siger, indtage alle ved en

ubeskrivelig og mageløs Skiønhed. Een Gang i det mindste har den fuldendte Dyd aabenbaret sig saaledes i menneskelig Skikkelse; og mange Millioners forbedrede og frelste Siele sige os, hvad slig Aabenbaring har virket. Men at jeg ikke fra en verdslig Talestoel skal prise Guddommens Udsendte, spørger jeg blot, med hvilke Følelser vi pleie at beskue selv Gienskinnet af de Mænds og Qvinders Characterer, som Historiens troe Speil fremstiller os til Mønstre; med hvilken Ærbødighed vi betragte en Melanchtons eller Fenelons, en Birgitte Gjøes eller Eleonore Christines ædle og fromme Daad? Er det ikke, som om vor Aand ei blot opløftes, men luttres og forbedres ved Omgang med disse og deres Lige? Hvad er selv Yndtrykket af den meest fuldendte Schulzifke Harmonie imod det, som en fuldkommen udbannet Sjels Harmonie efterlader i vort Sind? Hvad er den søbeste Vellysts Nydelse imod de store Glædes- og Beundrings-Følelser, som Høimodighed og Selvopoffrelse frembringer hos os? Hvor stor maa da ei Dydens Adel være, siden den kan fremvirke saadanne Følelser; og hvor agtværdig de Mænd, som hellige sig dens Tieneste! Ei heller maa nogen troe, at det blot er en Følge af Dydens Sjeldenhed, at vi med saadan Ærefrygt betragte dens Aabenbarelser:

eller Viisdommens Gudinde Minerva, der i Mentors Skikkelse veiledte den uerfarne Telemach, og advarede ham nu for Calypsos Kjertegn, nu for Sirenernes Sang, det undersøgte først de senere smagløse Grækere, som et vigtigt Spørgsmaal. Os kan det være aldeles ligegyldigt, da det ikke er Mythens Indklædning men dens Idee der skal begeistre os.

Saa skal da i Modgangens, Miskjendelsens og Tilsidesættelsens mørke Dieblikke den Tanke give os Lyst og Kraft til at virke ufortrødent, at vi ere i Guds den store Opdragers Tjeneste; at vi, saalænge vi blive hans Villie og Hensigter troe, ei behøve at forsage; thi han forlader ei sine Tjenere, fordi de miskjendes af Menneskene. Og ere vi væbnede med dette Harnisk, da kan hverken Misundelsens giftige Piil, eller Klafferens grumme Tand skade os. Men Vee ogsaa den, som vover at tilegne sig saadant Pantser, uden at være det værdigt; det vil trykke, pine og ængste ham, indtil han, den frække Hykler, fuld af Anger selv afkaster det tilstaaende sin Brøde. Ingen driste sig til derfor at kalde sig en Stridsmand for Gud og den gode Sag, med mindre hans Samvittighed kan istemme Tungens Vidnesbyrd. Ingen troe at kunne finde Trøst eller Styrke i den her aabnede Kilde, med mindre

tragte vi ei hvert Aar med uformindsket, ja endog med stigende Beundring, Naturens store Afvexlinger? See vi ei hver stjerneklar Nat med lige Studsen Himmelens ordnede Hære at lægge deres Baner tilbage? Her kunne vi lære, hvorledes Naturens Herre virker, og hvad Indtryk, Harmonie gjør paa det tænkende Væsen. Ogsaa kunne vi her overtyde os om, hvortil vi ere kaldede, og hvor vigtig vór Virkekreds er. Som han, det Heles Regent, haandhæver Orden i det Store, saaledes skulle vi indføre og bevare moralsk Harmonie i det Smaa. De Gamle digtede, at den velgjørende Guddom overlod fra Fødselens Öieblik af de spæde Mennesker til nogle venlige Aanders, de hulde Geniers Varetægt og Beskyttelse. O! det er en stolt men sand Tanke: disse Menneskenes Skytsengle ere I, kjerlige Fædre og Mødre. Disse ere I, hulde Opdragere og Opdragerinder, som af Skaberens Haand modtage den fremmede Skabning enten ved Indgangen ad Livets Port, eller ved Indtrædelsen paa Verdens Skueplads. Ingen vil selv i disse Forstandens Dage forarges over min Udtydning. Som Christne kunne vi ei paa anden Maade beholde den betydningsfulde Mythe; og selv den digtende Græker vilde min Forklaring maaskee ei have mishaget. Thi, om det var selve Viisdommen,

eller Viisdommens Gudinde Minerva, der i Mentors Skikkelse veiledte den uerfarne Telemach, og advarede ham nu for Calypsos Kjertegn, nu for Sirenernes Sang, det undersøgte først de senere smagløse Grækere, som et vigtigt Spørgsmaal. Os kan det være aldeles ligegyldigt, da det ikke er Mythens Indklædning men dens Idee der skal begeistre os.

Saa skal da i Modgangens, Miskjendelsens og Tilsidesættelsens mørke Dieblikke den Tanke give os Lyst og Kraft til at virke ufortrødent, at vi ere i Guds den store Opdragers Tjeneste; at vi, saalænge vi blive hans Villie og Hensigter troe, ei behøve at forsage; thi han forlader ei sine Tjenere, fordi de miskjendes af Menneskene. Og ere vi væbnede med dette Harnisk, da kan hverken Misundelsens giftige Piil, eller Klafferens grumme Tand skade os. Men Vee ogsaa den, som vover at tilegne sig saadant Pantser, uden at være det værdigt; det vil trykke, pine og ængste ham, indtil han, den frække Hykler, fuld af Anger selv afkaster det tilstaaende sin Brøde. Ingen driste sig til derfor at kalde sig en Stridsmand for Gud og den gode Sag, med mindre hans Samvittighed kan istemme Tungens Vidnesbyrd. Ingen troe at kunne finde Trøst eller Styrke i den her aabnede Kilde, med mindre

han nærmer sig den med rene Læber og et Hjerte fuldt af sand Ridkjerhed! Mangen kalder sig bet findigen Lærer og Opdrager: ja! Lærdom og Opdragelse er mange Slags; men ville vi fortjene disse Navne, da bør vi først lære Andre i den Aand, hvori Guddommen selv ved sine Udsendte har lært os d. e. i Fromhedens og Sagtmodighedens Aand; da maae vi opdrage vore Børn og Ynglinge, som Gud dagligen opdrager den hele Menneskeslægt: ved Mønstret paa den fuldkomneste Orden og Harmonie i det Physiske som i det Moralske, i det Udvortes som i det Indvortes. Vi maa da ei alene give vore Skoler og Opdragelsessteder hiin gyldne Indskrift af den romerske Digter:

"Langt fra os vige Alt, hvad Ord og Sands besmitter." *);

men vi bør fremfor Alting være opmærksomme paa det indre Menneske, vel vidende, at det kommer inden fra, som gjør det Udvortes ureent. Gjøre vi dette, da tør vi med Frimodighed og glad Fortrøstning nærme os det vederqvægende Væld, hvorved jeg hidindtil, og maaskee altfor længe, har ladet mine Tilhørere dvæle.

*) Nil dictu foedum, visuque haec limina tangat. Juven. Sat. XIV. v. 44.

og med from Fortrøstning til høiere Bistand? Er det da saa underligt, om mange af Nutidens Anstalter, der bebudes som Humanitetens Templer, skjøndt de kun ere Værksteder for den groveste Egennytte, forsvinde som Ephemerer, imedens Herrens Velsignelse hviler synligen over Stiftelser, som Fædrene grundede i from Aand og under egen Opofrelse? Hvad Ret har da vel den forfængelige Rigmand, som uden Sands for Sandhed, Videnskab og Menneskehed, ofrer paa Forfængelighedens eller Modens Alter en Skjærv til Skolebrug af de Smuler, som falde af hans overflødige Bord, hvad Ret har en Saadan til at vente saa rige Frugter af sin Daad, som der f. Ex. fremsprang af den fromme Frankes, eller den ædle Birgitte Gjøes Stiftelser? Hvor blomstrer ei endnu det Hallifke Vaisenhuus, hvortil Grunden lagdes med faa Penninge! I hvilken frodig Vært staaer endnu Herluf Trolles ærværdige Minde, som den sjeldne Danneqvinde opreiste med Opoffrelse af sine samtlige Eiendomme, ja med Opoffrelse af sit kjere Bolig? Vel sandt, hvad Forfængelighed grundede for Dieblikket, kan Retsind Fromhed og ædel Virksomhed forædle og befæste for Aarhundreder; det var ei heller min Hensigt at ville ved denne Bemærkning berøve Forfængeligheden Lyst til at yttre sig paa en roesvær-

rokkes; thi han veed, at Frugtavlingen gaaer langsommere frem i Aandernes end i Legemernes Verden. Han vil derfor heller ikke ved kunstig Varme eller andre unaturlige Midler fremdrive utidige eller golde Blomster; men overlade det til Høstens Herre, naar Modenhedens Tid skal komme, skulde han end selv ei komme til at afplukke Frugten. Ham maa det være nok at vide, han ei arbeidede forgjæves; det var jo kun for at frembringe, ei for at rose sig af Høstens Velsignelse, at han nedlagde Sædekornet.

Men saa vist som det er at al gavnlig Daad har nogen god Virkning, og at al nyttig Lærdom bringer nogen Frugt: saa vist anseer jeg det ogsaa for at være, at kun den Opdrager kan glæde sig ved Tanken om en riig Høst for Menneskeheden, som virker med from Hu og et velmenende Sindelaug. Maaskee opvækker jeg Spotterens Latter, der ei vil troe, at Arbeiderens Sind har Indflydelse paa Udfaldet af hans Daad. Lad saa være! min Paastand staaer alligevel fast, stadfæstet saavel ved Religionens Udsagn, som ved Aarbøgernes Vidnesbyrd. Og er det da saa underligt, om den Kraft, som skal give Alt, hvad Menneskene plante og vande, Vært og Frodighed, rigeligst meddeles det Sædekorn, som udsaaes i menneskekjerlig Hensigt

Samtidens og Efterslægtens Forædling. Sidder han end i en lav Hytte, omringet af Armodens halvnøgne Børn, hilse vi ham dog som en anden Pestalozzi, hvis Gaver faae saa meget mere Værd, som de meddeles dem, der allermeest trænge til samme. Ja af denne ædle Sveizer og de Faa, som ligne ham i Aand og Gjerning, skulle vi lære, hvad Opmuntring og Kraft der ligger i den Bevidsthed: at arbeide for Menneskeheld og Oplysning uden Hensyn til Gevinst eller anden jordisk Løn.

3. Dog — Mennesket blev sat i denne Verden ei alene for at gavne Andre; det skal tillige befordre sin egen Lyksalighed, og til den Ende uddanne sig selv. Herved ledes vi til en ny Betragtning, som kan give Opdrageren Lyst og Kraft til ufortrødent at røgte sit byrdefulde Kald; jeg tænker paa den Sandhed: „ved at opdrage andre opdrage vi os selv.“ De Gamle havde om Underviisningen et lignende Sandsagn, som dagligen høres *), derimod er det ved Opdragelsen sjelden blevet anvendt, skjøndt Opdrageren ligesaalidet som Læreren kan tilbørlig iagttage sin Pligt, uden at det paa ham gaaer i Opfyldelse. Enhver tænkende Opdrager vil have erfaret dette, hvad enten

*) Docendo Discimus.

Maade eller betage den Haabet om derved at kunne gavne Samtid og Eftertid; jeg vilde kun søge om muligt at bibringe den ædlere Hensigter, og tillige minde Opdrageren om, i hvad Aand han bør virke saavel i de af ham selv anlagte som i Andres Dannelsesanstalter. Thi hvad vi have sagt om Skolers Stiftelse, gjælder endnu i større Omfang om deres Bestyrelse og Røgt: menneskelig Klogskab og Glimrelyst bærer ei saa skjønne eller varige Frugter, som Viisdom og Embedsiver. Forgjæves indføre vi i vore Skoler det kunstigste Controlvæsen, hvis først Samvittighed og Pligtfølelse viger derfra. Kun svagt vil det værne om den hjelpeløse Ungdoms Krav og Rettigheder. For den samvittighedsfulde Lærer ere hine Skranker overflødige; for ham vil det ingen Fyldestgjørelse være ei at have overtraadt dem. Slig Roes overlade han til hine slaviske, pligtforglemmende Aander, som paa enhver Vei skulle ved Frygt for Svøben drives frem og holdes indenfor de rette Grændser. Dog — hvi dvæler jeg noget Øieblik ved Tanken om disse uværdige Skabninger. De kunne kun blive en Gjenstand for vor Foragt, om de end høstede Døgnets lydelige Bifald. Derimod fæster sig vort Øie med Velbehag paa den Opdrager, som frie for Menneskefrygt, men fuld af Menneskekjerlighed virker til

en muntere, blidere og roligere Sindsstemning. Er det ældre Børn eller Ynglinge, som ere mig betroede; da er vel min Glæde mindre reen, ofte endog blandet med Bitterhed, da ere vel mine Erfaringer om Menneskenaturen mindre behagelige; men det Udbytte, jeg som Opdrager kan drage heraf til min egen Forædling, er endda lige stort. Opdage vi allerede her Modens og Fordærvelsens skadelige Indflydelse, da leve vi jo ogsaa selv i den forkeerte Verden; og Enhver iblandt os tilstaaer gjerne at have baaret sin Deel, om ikke af Lastens, saa dog af Modens og Vildfarelsens trykkende Aag. Opdrageren vil da ogsaa i denne Skole finde Anledning og Stof til sin egen Forbedring. Erkjender han det nu for sin Pligt at benytte sin hele Erfaring til de ham anbetroede Børns Bedste; undersøger han, som han bør, de Afveie, hvorpaa disse allerede maatte være komne, betænker han, til hvilke Laster de maatte føre; og anviser han de Vildfarende den rette Vei, de have at vandre, for at naae Sandhedens og Dydens Maal; da maa han jo nødvendigen, hvis hans Øine ei ere omtaagede af den groveste Egenkjerligheds Mørke, med det samme ledes til at see og forbedre sine egne Feil. Hertil opfordres han baade af Omsorg for sig selv og Omhue for sine Opdraglinge. En gam=

han har havt at gjøre med Børn eller Ynglinge, hvad enten han har prøvet sin Kunst paa den uskyldige eller den vanartede Natur. Hvor befinde vi os vel gladere og lykkeligere, friere for enhver Lidenskab, enhver ureen Begjerlighed, hvert utilladeligt Ønske, end naar vi ere omgivne af en uskyldig Børnekreds? Er det ikke som om denne Alderens rene Sjelefryd og naturlige Uskyld drager os til sig og meddeler sig os. I en saadan Kreds forsvinde Ærgjerrighedens, Herskesygens og den nædle Rigdoms-kjerheds Attraaer som Sæbebobler i den klare Luft. Der lære vi rigtigere at vurdere Livets Glæder og Sorger; der erfare vi, gjenkaldende os vor egen Barndoms Lykke, hvori den sande Lyksalighed bestaaer. Der forglemme vi Jordens Daarskaber og Menneskenes Laster, tilligemed vore egne forfængelige Ønsker. Der finde vi Belønning for vor Møie, Adspredelse efter trættende Forretninger og lægende Balsom imod Livets Sorger. Er jeg omringet af en sund, munter og uforbærvet Børneflok, da føler jeg mig, som Fader, Lærer og Opdrager, lykkeligere end om jeg, istedetfor disse fordringsfrie Navne, forenede i min Person de meest glimrende Titler; og aldrig forlader jeg denne Dydens beskedne Skueplads, om jeg ellers har udført den Rolle, som Natur og Pligt paaligger mig, uden i

melige Speidere; og mon jeg feiler, naar jeg antager, at den indvortes Skam, som slig uværdig Mentor føler over sig selv, naar han sammenligner sin egen Samvittigheds Dom med den skuffede Ynglings ufortjente Bifald og Roes, har bragt mangen Fader og Opdrager til at erkjende og aflægge sine Feil?

Dog bør vi til Menneskehedens Ære antage, at denne Characteer er en Sjeldenhed, i det mindste iblandt offentlige Opdragere; jeg skulde derfor ei være beføiet til at dvæle saalænge ved denne Betragtning, hvis deslige uværdige Opdragere vare de eneste, som bleve forædlede, idet de arbeidede paa Ungdommens Forædling. Men min Bemærkning gjælder ei mindre om det større og bedre Antal især af unge Mænd, som uden at have alvorligen tænkt paa Midlerne til deres egen Uddannelse ansættes ved Skoler og Opdragelsesanstalter for at medvirke til Andres Underviisning og Opdragelse. De finde i dette Kald den første som den helligste Opfordring til at overveie det vigtige Spørgsmaal: hvori bestaaer Menneskenaturens Forædling, eller rettere dens Bevaring for enhver Udartelse, og hvilke ere dertil de beqvemmeste Midler? Jo mere indskrænket den unge Mands Menneskekundskab er, desto snarere øser han det Forraad af Erfaringer,

mel Viismand har sagt og Aarhundreders Erfaring stadfæstet: at Veien gjennem Forskrifter er lang og besværlig, men den, som Exemplet anviser, kort og let. Dette gjælder i fuldeste Maade om Opdragelsen, som om Underviisningen. Vil Du danne din Søn eller Opdragling til en from Christen, til en ædel og virksom Borger, til en varm Menneskeven: da vær for al Ting ikke lunken i din Religion, ikke egennyttig eller lad i din Dont, ikke kold eller haard imod dine Medmennesker. Lærer Du i een Aand, men handler i en anden, da maa Naturens hele Godmodighed komme din Lærling til Hjelp, hvis han ei snarere skal agte paa dine Handlinger end paa dine Forskrifter. Denne Sandhed er da og saa almindeligen erkjendt, at man gjerne seer de Opdragere, som tænke at erstatte ved Klogskab hvad der mangler dem i Ædelsind, at kaste over deres mindre anbefalelsesværdige Handlinger et besmykkende Slør, hvilket de allermindst befrygte afdraget af den godtroende Ungdoms Uerfarenhed. Ogsaa lykkes det dem undertiden at bedrage denne; men i hvilken ængstelig Frygt leve de dog ikke? Hvert Dieblik troe de sig røbede; Børnenes Øine, som forfølge dem i enhver Krog af deres inderste Huus (hvorhen fremmede Jagttageres Blik ikke naaer) forekommer dem at være ligesaa mange hem-

nelige Speidere; og mon jeg feiler, naar jeg antager, at den indvortes Skam, som slig uværdig Mentor føler over sig selv, naar han sammenligner sin egen Samvittigheds Dom med den skuffede Ynglings ufortjente Bifald og Roes, har bragt mangen Fader og Opdrager til at erkjende og aflægge sine Feil?

Dog bør vi til Menneskehedens Ære antage, at denne Characteer er en Sjeldenhed, i det mindste iblandt offentlige Opdragere; jeg skulde derfor ei være beføiet til at dvæle saalænge ved denne Betragtning, hvis deslige uværdige Opdragere vare de eneste, som bleve foraedlede, idet de arbeidede paa Ungdommens Forædling. Men min Bemærkning gjælder ei mindre om det større og bedre Antal især af unge Mænd, som uden at have alvorligen tænkt paa Midlerne til deres egen Uddannelse ansættes ved Skoler og Opdragelsesanstalter for at medvirke til Andres Underviisning og Opdragelse. De finde i dette Kald den første som den helligste Opfordring til at overveie det vigtige Spørgsmaal: hvori bestaaer Menneskenaturens Forædling, eller rettere dens Bevaring for enhver Udartelse, og hvilke ere dertil de beqvemmeste Midler? Jo mere indskrænket den unge Mands Menneskekundskab er, desto snarere øser han det Forraad af Erfaringer,

løfte Sjelen, som de Ideer, vi hidindtil have udviklet: saa tør dog ogsaa den troe Tjener vente sig og modtage denne Løn for sit Arbeide; og de, til hvis Tjeneste, han offrer sit Pund og sin Flid, være sig Øvrigheder eller private Mænd, ville saa meget rigeligere gjengjælde ham det, naar de vide, at det ei var Egennytte eller Forfængelighed der drev hans Værk. Vel kunne oppebaarne aandelige Goder ei afbetales ved timelige; men Erkjendtlighed kan og bør dog ogsaa her udvises. Ingen formuende Fader, som var saa lykkelig at finde til sine Børn en værdig Veileder, vil tillade denne at lide ved Tidernes Tryk, eller roligen at see Stiftelser gaae under, som enten han selv eller hans Søn har at takke for sin Dannelse. Hvormegen Anledning frembyde ei vore Dage ogsaa i denne Henseende Rigmanden til at gjøre vel! Hvor sikkert kan han her erhverve sig en Borgerkrone, der vil grønnes saalænge Efterkommerne høste Frugt af hans Velgjørenhed!

Ogsaa I, kjere Børn og Ynglinge! ville dybt indpræente i Eders Hjerter den Sandhed, at en god Selvbevidsthed er den bedste Løn, som I ved Fremgang i Kundskaber, Dyd og gode Sæder kunne vente; den anden, som da heller ikke vil udeblive, er Eders Forældres og Læreres Bifald,

Nu er det vel saa, at den uendelige Viisdom har ordnet alting saaledes, at ingen ædel Handling under nogen Omstændighed bliver uden indvortes Løn for den, som udøvede samme; og at følgelig alle Mennesker i enhver Livets Stand og Stilling gaae frem i moralsk Fuldkommenhed paa samme Tid som de gavne Andre; men at dette dog gjælder i langt høiere Grad om Opdrageren, forbi hans hele Id gaaer ud paa Menneskeforædling, er saa indlysende, at jeg skulde misbruge denne oplyste Forsamlings Taalmodighed, hvis jeg tilføiede et Ord til ydermere Beviis.

Disse Betragtninger ville, som jeg troer, være tilstrækkelige til at udsone den mismodige Opdrager med sit Kald og give den, som er tilfreds dermed, ny Kjerlighed til samme. Den som føler disse Grundes hele Vægt, vil ei behøve de Opmuntringer, som pleie enten alene eller dog fortrinligen at bestemme saa Mange uden indvortes Kald til at vælge denne Syssel — et rundeligt eller dog skikkeligt Udkomme og en vis borgerlig Ære. Vi unde gjerne den duelige Lærer og Opdrager begge disse, visselig ei foragtelige, Goder, ja vi ønske ham dem i rundeligere Maal, end de sædvanligen blive ham tildeel; thi skjøndt de, som jordiske og forgjængelige Ting ei kunne saaledes op-

løfte Sjelen, som de Ideer, vi hidindtil have udviklet: saa tør dog ogsaa den troe Tjener vente sig og modtage denne Løn for sit Arbeide; og de, til hvis Tjeneste, han offrer sit Pund og sin Flid, være sig Ovrigheder eller private Mænd, ville saa meget rigeligere gjengjælde ham det, naar de vide, at det ei var Egennytte eller Forfængelighed der drev hans Værk. Vel kunne oppebaarne aandelige Goder ei afbetales ved timelige; men Erkjendtlighed kan og bør dog ogsaa her udvises. Ingen formuende Fader, som var saa lykkelig at finde til sine Børn en værdig Veileder, vil tillade denne at lide ved Tidernes Tryk, eller roligen at see Stiftelser gaae under, som enten han selv eller hans Søn har at takke for sin Dannelse. Hvormegen Anledning frembyde ei vore Dage ogsaa i denne Henseende Rigmanden til at gjøre vel! Hvor sikkert kan han her erhverve sig en Borgerkrone, der vil grønnes saalænge Efterkommerne høste Frugt af hans Velgjørenhed!

Ogsaa I, kjere Børn og Ynglinge! ville dybt indprænte i Eders Hjerter den Sandhed, at en god Selvbevidsthed er den bedste Løn, som I ved Fremgang i Kundskaber, Dyd og gode Sæder kunne vente; den anden, som da heller ikke vil udeblive, er Eders Forældres og Læreres Bifald,

Hvis Nogen fandt dem uformodentligen paa et Sted, uden at kjende noget videre til dem (saaledes omtrent behandlede en nyere Skribent denne Gjenstand *), og derpaa udrustet med de fornødne Indsigter aabnede dem, hvad for en Mening om deres Oprindelse, Alder og Forfattere vilde da vel en saadan Mand fremsætte, alene ifølge deres indvortes Beskaffenhed?

De ere skrevne paa græsk, vilde ha sige, og det ikke i nogen af dette Sprogs eiendommelige Dialekter, men i en Afart af Udtryk og Ordføining, der ofte saa synligen nærmer sig det Hebraiske at man skulde holde Forfatterne for græsktalende Jøder. De havde ogsaa saalidet inde af Videnskabet og historisk Kunst, at deres Udarbeidelser røbe simple Folk, som, naar man undtager nogen jødisk Belæsenhed, ei gjøre Fordring paa Lærdom eller Literaturkundskab. I det Hele svæver den jø-

teressante Smaabemærkninger paa sit Sted, i den almindelige Apologetik, da er det den 70 og 71 §. i Prof. P. E. Müllers Apologetik, hvortil disse Jagttagelser kunne tjene som oplysende Commentar. Udg.

*) Gottfr. Leß, über die Religion, ihre Geschichte und Bestätigung. 1 Th, 2 Abschn. §. 28.

disse Stat dem for Øine som endnu existerende. Fortællingen selv er saaledes beskaffen, at uagtet dens Korthed de handlede Personers Miner og Geberder, deres Stilling og Bevægelse, Tilskuernes Antal, deres Udtryk, deres Gjøren og Laden er dem i friskt Minde. — Saaledes maatte den tale, som uden andre foregaaende Efterretninger vilde dømme om disse Bøger alene efter deres indvortes Beskaffenhed!

Og dette er just det, som de Christne foregive om samme, nemlig at de ere iskrevne af oprindelige Jøder, som samtlig vare af simpel Stand og Herkomst uden videnskabelig Opdragelse, som levede i den jødiske Stats sidste Tider, før Jerusalems Ødelæggelse, og for største Delen vare Øienvidner til de Begivenheder, som de have optegnet.

Man kunde ogsaa ræsonnere saaledes: Levnetsbeskrivelser af mærkværdige Mænd udtrykke altid meer eller mindre et heelt Skilderie af deres Tidsalder og Fædreneland, af de borgerlige Indretninger, Sæder og andre Forhold, under hvilke de fremtraadte, med hvilke deres Liv var omgivet, og deres Foretagende i Berørelse. Det meer eller mindre fortrolige Bekjendtskab med alle disse Egenheder og med alle Tidsomstændigheder lader os strax mærke om Skribenten selv har levet i det Tids-

rum, fra hvilket han bearbeider et historiskt Emne, eller hvor fjernt han levede derfra: dette viser sig desto meer paafaldende, jo meer Detail der findes i en saadan Levnetsbeskrivelse, eller jo talrigere og finere de Forbindelser ere, under hvilke den Person, som er Historiens Gjenstand, handlede.

Hen til dette Maal føre fornemmelig hine Lærdes Arbeider, som valgte sig til Diemed den politiske Indretning i det Land, hvori Jesus fremtraadte, og betragtede den selskabelige og borgerlige Tilstand i samme; eller og opsamlede de Bibegivenheder, som havde Hensyn til det Nye Testamentes Tilbragelser, og i Forbigaaende berøres deri; dernæst opsøgte videre de historiske Personer, som havde Andeel i Tidens Tildragelser, fornemmelig i Palæstina, og eftersporede hos de Gamle Træk af deres Liv og Characteer, for efter disse Data at prøve det N. Ts. historiske Bøger. (Her citeres Nath. Lardners og William Paleys berømte Værker).

Allevegne viste sig da en ualmindelig Sagkundskab hos vore Skribentere, og et saa fortroligt Bekjendtskab med Jesu Tidsalder, som kun kan findes hos Samtidige.

Jo meer man her gaaer det i Enkelte, og i de handlende Individuers Taler og Handlinger lægger

disse Stat dem for Øine som endnu existeren
Fortællingen selv er saaledes beskaffen, at uag
dens Korthed de handlede Personers Miner og G
bærder, deres Stilling og Bevægelse, Tilskuer
Antal, deres Udtryk, deres Gjøren og Laden
dem i friskt Minde. — Saaledes maatte den t
som uden andre foregaaende Efterretninger vi
dømme om disse Bøger alene efter deres indv
Beskaffenhed!

Og dette er just det, som de Christne foregive
samme, nemlig at de ere skrevne af oprindelige J
som samtlig vare af simpel Stand og Herkomst u
videnskabelig Opdragelse, som levede i den jød
Stats sidste Tider, før Jerusalems Ødelæggel
og for største Delen vare Øienvidner til de Begiv
heder, som de have optegnet.

Man kunde ogsaa ræsonnere saaledes: Ka
netsbeskrivelser af mærkværdige Mænd udtrykke
tid meer eller mindre et heelt Skilderie af den
Tidsalder og Fædreneland, af de borgerlige In
retninger, Sæder og andre Forhold, under hvil
de fremtraadte, med hvilke deres Liv var omgive
og deres Foretagende i Berørelse. Det meer el
mindre fortrolige Bekjendtskab med alle disse Egen
heder og med alle Tidsomstændigheder lader o
strax mærke om Skribenten selv har levet i det Tids

fælde i det N. T. saa finde vi os altid saavel i Hovedsagen som i det Tilfældige hensatte i disse Dages Sammenhæng og Omstændigheder. Saaledes vare og tænkte Pharisæerne, saaledes Sadducæerne, som vi see dem i vore Bøger: disse vare Samaritanernes Fordomme, saadant var det gjensidige Forhold imellem dem og Jøderne; det var Folkets Aand, og ligesom dets Characteer bebuder sig i denne Tids Historie, saaledes handler og lever det i det N. T.: let bevægeligt, hurtigt og blindt i Lidenskaber, fromt og lovforglemmende imellem tvende Forfatninger, og snart bestemt til tumultuarisk Selvraadighed.

Ligedan forholdt det sig med de fremmede Forestillinger og Indretninger, hvilke kom til og gave Nationaltilstanden en Vending, som den hverken havde før eller siden. Det slibrige Spørgsmal om census indslutter i sig alle Jødernes gjenopvakte theokratiske Indbildninger, og skildrer deres Sindelaug imod Romerne som det virkeligen var *). Parabelen om Forsonlighed, Matth. V. 35. Luc. XII. 58. er i enhver Henseende anordnet med Hensyn til den romerske Ret de injuriis, hvorefter Anklageren slæber den, han vil anklage, uden Do-

*) Josephi Bell. jud. L. II. c. 12. pag. 727. Ed. Basil.

Mærke til Virkningen af de Meninger, Sædvaner og Sæder, som ere denne Periode egne, desto anskueligere maa det vorde, at Forfatterne til vore Bøger selv tilbragte deres Dage under disse Livets Forhold.

Derpaa beroer Jesu Forhold som Sædelærer og Andres Opførsel imod ham. Kommer han sammen med Pharisæer, saa maa den gjensidige Opførsel, de Sætninger han her foredrager, og deres Anvendelse ledes igjennem ganske andre Præmisser, end naar han taler med Sadducæer og er i Selskab med dem. Omgaaes han med Samaritanere, saa begynder her atter en anden Ideerække, der forekommer andre Forhold, som angive den selskabelige Tone. Men staaer han iblandt Sine, taler han til Folket, saa er det andre Forhaabninger, Ønsker og Fordomme, en anden Tænkemaade og Tro, han har at gjøre med, en anden Tankekreds hans Foredrag gjennemløber; kommer det til Daab, da viser sig atter et andet Folk, aabent for Hjertets Sandheder, ivrigt og gudfrygtigt paa den ene Side; paa den anden Side see vi det raskt, let bevægeligt, hæftigt af Religiøsitet, og fremfusende til voldsomme Skridt, for hvis Følger det er blindt.

Naar vi nu hos de Gamle samle alt hidhørende, og derpaa anvende det paa de enkelte A

liggender ikke staaer under den romerske Lov; han farer derfor endnu frem efter den gamle jødiske Ret; men det Øvrige, som angaaer en simpel Mand, afskildres efter de romerske Love imod obæratos, ifølge hvilke Skyldneren, som ei betalte, blev tilkjendt, addicebatur, Creditoren; denne indsluttede ham derpaa, in nervum ducebat, og holdt ham i sit Huus som en Fange, der var givet hans Godtbefindende til Priis. Denne Lovs Haardhed blev vel formildet per legem Poetiliam, men siden, og just paa denne Tid, var man igjen vendt tilbage til den gamle Strænghed, just som den viser sig i denne moralske Digtning *).

Denne Blanding af Sæder og Forfatninger greb ind i utallige Livets Forhold. Man vælge til Exempel de omløbende Penge. Snart er det græske, snart romerske Myntsorter, vel ogsaa gamle jødiske. Men hvor rigtigt efter Historien og Tingenes Orden er ikke ogsaa dette behandlet? De ældre Afgifter, som vare indførte før det romerske Herredømme, vurderes efter græsk Mynt, f. Ex. Tempelafgifterne, διδραχμον, Matth. XVII. 24.

*) Jevnf. Drackenborchs Note til Livii Hist. L. VIII. c. 58. Gellius noct. att. L. XX. c. 4. Aldi Manut. Tacit. Annal. III. c. 60.

righedens Stevning, med egen Haand hen til Dommeren, in jus rapit; dog staaer, imedens han gaaer derhen, en Overeenskomst, transactio, ham frit aaben; men bringer han ikke denne i Stand, saa er Pengestraffen ham vis, og dersom han ei erlægger den, bliver han til dens Afbetaling sat i Fængsel *).

Er Jesus i Samtale eller Omgang med Toldforpagtere, saa viser sig allevegne det romerske Forpagtningssystem og dets Tryk. Naar han med Svøber jager Pengemæglerne udaf Templet, da erkjende vi atter Følgerne af det romerske Herredømme, og fremmede Sæders Indflydelse, da hine Argentarii havde opslaaet deres Aagerborde, mensas, ved Gudernes Statuer, ved Jupiters Fødder (Horat. Epist. L. I. Ep. I.) paa de helligste Steder, pone ædem Castoris; men ogsaa den romerske Tolerance, som endnu ei tillader sig noget Indgreb i andre Folks Templer og Religioner; og hvorledes en Privatjøde haandhæver ukrænket sit Tempels Helligdom, som i Rom ingen Love var istand til at beskjerme.

Parabelen Matth. XVIII. 23. fremstiller en Konge f. Ex. en Tetrach, som for sig og sine Am

*) Heineccii antiqq. jurid. rom. illustr. Lib. Tit. 4. n. 1. seq. jevnf. med L. IV. Tit. 6. n. og 16.

iggender ikke staaer under den romerske Lov; han ærer derfor endnu frem efter den gamle jødiske Ret; nen det Øvrige, som angaaer en simpel Mand, fskildres efter de romerske Love imod obæratos, følge hvilke Skyldneren, som ei betalte, blev tilkjendt, addicebatur, Creditoren; denne indsluttede am derpaa, in nervum ducebat, og holdt ham i it Huus som en Fange, der var givet hans Godtefindende til Priis. Denne Lovs Haardhed blev el formildet per legem Poetiliam, men siden, g just paa denne Tid, var man igjen vendt tilbage il den gamle Strænghed, just som den viser sig i denne moralske Digtning *).

Denne Blanding af Sæder og Forfatninger greb ind i utallige Livets Forhold. Man vælge til Exempel de omløbende Penge. Snart er det græske, snart romerske Myntsorter, vel ogsaa gammel jødiske. Men hvor rigtigt efter Historien og Tingenes Orden er ikke ogsaa dette behandlet? De ældre Afgifter, som vare indførte før det romerske Herredømme, vurderes efter græsk Mynt, f. Ex. Tempelafgifterne, διδραχμον, Matth. XVII. 24.

*) Jevnf. Drackenborchs Note til Livii Hist. L. VIII. c. 58. Gellius noct. att. L. XX. c. 4. Aldi Manut. Tacit. Annal. III. c. 60.

Joseph. Bell. jud. L. VII. Offerne betales i denne, Marc. XII. 42. Luc. XXI. 2. En Betaling, som skeer i Tempelskatten, udtedes efter de ældre Nationalpund, Matth. XXVI. 15. Men i Handel og Vandel, Løn og Kjøb er assis og denarius og romerske Penge det sædvanlige; Matth. X. 29. Luc. XII. 6. Matth. XX. 2. fl. Steder. De nyere Statsudgifter betales iligemaade i det Folks Mynt, som dengang udøvede den høieste Magt, Matth. XXII. 19. Marc. XII. 15. Luc. XX. 24.

Skribenter, der i enhver ringe Omstændighed, som ellers hengaaer ubemærket, saa nøie traf Jesu Tidsalder, maae vistnok have havt personligt Bekjendtskab med samme.

Man kunde ogsaa udføre denne Undersøgelse blot med Hensyn til Geographien. Et Lands geo- og topographiske Tilstand forandrer sig fra Tid til Tid ved Virksomhed, Kunstflid, Opdyrkelse, Naturbegivenheder, Politik og Vaaben; og det ei blot i større Tidsrum, men ogsaa i mindre Perioder. Skribenter, som ville bearbeide et historiskt Emne, der i Tiden ligger langt borte fra dem, ere derfor udsatte for mangen Forseelse. Især faldt det de Gamle vanskeligt, heri at undgaae Feil, da saare faa historiske Hjelpemidler stode dem til Tjeneste. Literærhistorien fremviser flere Exempler paa Be-

gere, som paa denne Vei ere blevne opdagede
en vi ville ei omtale dem videre, derimod til
viis anføre større og velunderettede Skribenter,
n undertiden lobe sig gribe i deslige Urigtigheder.

Glärean, fordum den Freiburgske Skoles
ir, bestred Quinti Curtii Ægthed af de geogra-
hiske Forseelser, som denne Historieskriver har
jort sig skyldig i. Hos Virgil have allerede de
Gamle dadlet en Overilelse af samme Slags *).
Det er undertiden stundum selv hændet Livius, at
han af Glemsomhed forbandt en nyere Geographie
med ældre Begivenheder; saaledes taler han om
Sinuessa, om Prœneste og Arpi, hvor han skulde
have nævnt Synope, Argos Hippium og Stephane.

Men særdeles behagelig for de ældre Christne
maatte den Bemærkning være, som vi i denne
Henseende have Leilighed til at gjøre om Apollonii
Tyanæi Levnet: Philosophen Philostrat er Forfat-
ter til samme, og hat efter sit Foregivende udarbei-
det denne Biographie efter Damis's Commentarer
og Optegnelser, hvilken Mand ei alene var Apol-
lonius's Samtidige, men endog hans Ven og Led-
sager paa alle hans Reiser. Iblandt andet frem-
træder denne Bogs Helt ogsaa i Babylon, og i

*) Auli Gell. noctes att. L. X. c. 16.

denne Anledning opvartes Læseren med en Skildring af denne berømte Stad, hvori dengang à var et sandt Ord, da Babylon laae forladt og næsten øde, efterat Seleucia allerede for længe siden havde opslugt dets Glands *). Han sammenblander Spartas Folk og Lacedæmonierne ligesom fordum, da de endnu udgjorde een Stat med hinanden. Han udgiver Sparta for at være en Fristad endnu, da det allerede længe havde været under romersk Herredømme, og kun de saakaldte Eleutherolakoner, adskilte fra Sparta, ved Augusti Naade endnu forbleve frie Mænd **). Kan det vel være Efterretninger fra et Øienvidne og fra en Samtidig? Viser det sig ikke her, at disse Damis's Commentarer ere et uredeligt Foregivende, og at Forfatteren af denne Biographi ingenlunde bearbeidede hine samtidige Kilder, som han roser sig af?

Hvad maatte nu Resultatet blive, hvis Folk som ei besidde denne udbredte Literaturkundskab, vilde sætte ældre Skribenters Navne foran deres Arbeider, for ved Alderdommen at tillægge dem noget Værd? Lader os blot betragte den Historie

*) Vita Apollon. Tyan. per Philostr. Lemn. sen. L. I. c. 18.

**) l. c. L. IV. c. 2.

ning vi maaskee endnu kunne levere et ringe Bidrag.

Vore Historieskrivere fortælle ofte, uden udtrykkeligen at tale om topo- og geographiske Forhold, paa en saadan Maade, at samme ligge indviklede i Begivenhederne, og af Læserne maae tænkes. Jo meer vi lære at kjende Stederne og deres Beliggenhed, desto øiensynligere bliver det ogsaa, at Handlingen altid meget nøiagtigen er anordnet efter det Locale.

Jesus føres til Pilatus, for at dømmes; men Jøderne vilde ikke gaae ind i Prætoriet, for ikke at besmitte sig, formedelst Festen. Han lod nu Jesus føre ud, paa det at han kunde modtage sin Dom; men Pilatus sad paa Lithostroton for at dømme, Joh. 19, 13. Handlingen er forestilt saaledes, som om denne Plads laae udenfor Prætorens Huus, eller i det mindste ei i nogen betydelig Afstand fra samme. Og virkeligen findes en saadan Plads, hvilket hidindtil er bleven overseet, ved Templets Udenværker; den omtales i Anledning af et Angreb, som Romerne gjorde fra Borgen Antonias Side paa Templet *). Her er Lithostroton;

*) Joseph. bell. Jud. L. IV. c. 6 og 7. pag. 868 og 869. Ed. Basil.

drian ødelagte fra Grunden af, og dømme da, i hvad Forfatning den Historieskriver var, som vilde fremstille os dette Land til Tiberius's Tid.

De Lærdes møisommelige Samlinger og forenede Arbeider over den palæstinske Geo- og Topographie i dens forskjellige Perioder have sat os istand til at dømme om, hvorvidt det N. Ts. Historieskrivere have saadanne Ansyn af Landet, og forbinde hine chronographiske Omstændigheder med de Begivenheder, som ere særegne for det Tidsrum, hvilket Kjendsgjerningerne tilhøre. Om end disse Samlinger have, og nødvendigen maae have mangt Hul, saa ere de dog bragte saavidt, at vi med Tilforladelighed kunne opdage og paaanke Feil, og vise saadanne Skrifter, som uretmæssigen vilde anmasse sig en høiere Ælde, tilbage til deres rette Tidsalder.

Men alle disse lærde Granskninger og Sammenligninger kunne betragtes som en Induction, ifølge hvilken der maa tilstaaes det N. Ts. historiske Bøger en fuldkommen Indsigt i den Periodes geographiske Forfatning, i hvilken Begivenheder tilbroge sig. Til Beviis anføre vi her enkelte Tilfælde, iblandt hvilke ere nogle, til hvis Oply-

*) Dio Xephelin. in vita Hadriani p. 266. ed. Step

ning vi maaskee endnu kunne levere et ringe Bidrag.

Vore Historieskrivere fortælle ofte, uden udtrykkeligen at tale om topo- og geographiske Forhold, paa en saadan Maade, at samme ligge indviklede i Begivenhederne, og af Læserne maae tænkes. Jo meer vi lære at kjende Stederne og deres Beliggenhed, desto øiensynligere bliver det ogsaa, at Handlingen altid meget nøiagtigen er anordnet efter det Locale.

Jesus føres til Pilatus, for at dømmes; men Jøderne vilde ikke gaae ind i Prætoriet, for ikke at besmitte sig, formedelst Festen. Han lod nu Jesus føre ud, paa det at han kunde modtage sin Dom; men Pilatus sad paa Lithostroton for at dømme, Joh. 19, 13. Handlingen er forestilt saaledes, som om denne Plads laae udenfor Prætorens Huus, eller i det mindste ei i nogen betydelig Afstand fra samme. Og virkeligen findes en saadan Plads, hvilket hidindtil er bleven overseet, ved Templets Udenværker; den omtales i Anledning af et Angreb, som Romerne gjorde fra Borgen Antonias Side paa Templet *). Her er Lithostroton;

*) Joseph. bell. Jud. L. IV. c. 6 og 7. pag. 868 og 869. Ed. Basil.

det kommer altsaa an paa, med hvilken Kant Prætors Huus laae. Men han boede, som af nogle løseligen henkastede Steder i Philo erfares, i Herodes's Pallads *). Dette laae sikkert i denne Afstæeling og Forbindelse, nordvestlig for Borgen Antonia og Templet, saa at Stedernes Contiguitet og Lithostrotons Nærhed ved Palladset, hvilken ligger til Grund for Johannes's Fortælling, er fuldkommen sand.

Petrus og Johannes gik til Templet; da de kom til den saakaldte Pragtport, bad en Mand dem om Almisse, som fra Fødselen af var halt, og sædvanligen blev bragt derhen, for at tigge. De gjorde ham sund; han gik til Templet, Folket trængte sig omkring ham, og studsede over hans Helbredelse. Apostlene komme til; han faaer Die paa dem i den salamonske Porticus, træder frem af Hoben og omarmer dem som sine Frelsere Act. III. En saadan Port, som ved sin Skjønhed ud-

*) Philo de legat ad Cajum siger: Pilatus havde udhængt forgyldte Skildter (hvorom ogsaa Josephus taler Archl. L. XVIII. c. 4.) εν τοις ἡρωδε βασιλειοις, og strax efter siger han, at dette var skeet i Prætors Bolig. Jevnf. Fabers Archæol. der Hebræer. 1 Th. P. 323. i Noten.

Dette topographiske Malerie ligger ganske til Grund for en større Scene hos Johannes, IV. 5. til VI. Herren kommer fra Jerusalem imod Sichem, og er meget træt; han finder her en Brønd, ellers en Sjeldenhed i Orienten, han sætter sig ned ved den, og taler med en Kone om det saliggjørende Vand, som skjenker det evige Liv. Derpaa taler han til sine Disciple i billedlig Forstand om Sæden og dens Frodighed, og befaler dem at see sig om, som laae den Gjenstand for dem, der bevægede ham til denne allegoriske Vending i hans Foredrag: Alt er her nøiagtigen som hos Digteren: den besynderlige Aarsag til Mathed, en vandrig Egn, Sæden i Nærheden af Staden og lige for Øinene.

Ved Jericho driver Nysgjerrigheden en Overtolder til at bestige et Træ for at see Jesus; og ved Capernaum raaber Herren til en Tolder ved Havet fra Toldstedet, at han skal følge ham. Begge Dele meget rigtigt.

I det store Bassin, som Bjergene omkring Jericho danne, voxede Judæas Hovedprodukt, Balsom, hvilket ogsaa var dets fortrinligste og meest indbringende Handelsgreen *). Fra dette Sted

*) Justinus Epit. Trogi. L. XXXV. c. 3. opes gentis ex vectigalibus opobalsami crevere.

af slebe Forsendelsen, og de derpaa lagde Skatter maatte altsaa hæves her. Overtolderen staaer følgelig chorographisk paa sin Plads.

Phoenicierne og især Arabierne sendte paa Jordanen deres Kjøbmandsgods ned til de sydligere Egne *). Deres Ladeplads var altsaa nødvendigen i den nordlige Deel af Gennesaret og ved Capernaum; og Tolderen for Indførsel og Transito maatte ikke mangle her.

Tvende Disciple gik til et Sted, som ligger 60 Stadier fra Jerusalem, til Emmaus, Luc. 24, 3. Skal Emmaus kun være 60 Stadier fra Jerusalem? Det er i det mindste fire tydske Mile, og vel tre Gange saa mange Stadier, som her antages. Vistnok, naar vi forstaae hiint Emmaus ved Diospolis, som gav engang det Emmauntiske Toparchie sit Navn (Jos. bell. Iud. III. 4. Pliu. H. N. V. 14.); men derom kan her ikke tales. De to Disciple, som ankom did imod Aften, gik, efterat de havde gjenkjendt Herren endnu samme Dags Aften til Jerusalem, hvorledes kunde da dette ligge fire Mile derfra? Men Josephus kjendet ogsaa et nærmere Emmaus, og et saadant, som just laae 60 Stadier fra Jerusalem **). Men Manuskripternt af Jose-

*) Strabo L XVI. p. 519. ed. Casaub. 1587.
**) Joseph. bell. Jud. L. VII. c. 27. pag. 902.

Dette topographiske Malerie ligger ganske til Grund for en større Scene hos Johannes, IV. 5. til VI. Herren kommer fra Jerusalem imod Sichem, og er meget træt; han finder her en Brønd, ellers en Sjeldenhed i Orienten, han sætter sig ned ved den, og taler med en Kone om det saliggjørende Vand, som skjenker det evige Liv. Derpaa taler han til sine Disciple i billedlig Forstand om Sæden og dens Frodighed, og befaler dem at see sig om, som laae den Gjenstand for dem, der bevægede ham til denne allegoriske Vending i hans Foredrag: Alt er her nøiagtigen som hos Digteren: den besynderlige Aarsag til Mathed, en vandrig Egn, Sæden i Nærheden af Staden og lige for Øinene.

Ved Jericho driver Nysgjerrigheden en Overtolder til at bestige et Træ for at see Jesus; og ved Capernaum raaber Herren til en Tolder ved Havet fra Toldstedet, at han skal følge ham. Begge Dele meget rigtigt.

I det store Bassin, som Bjergene omkring Jericho danne, voxede Judæas Hovedprodukt, Balsom, hvilket ogsaa var dets fortrinligste og meest indbringende Handelsgreen *). Fra dette Sted

*) Justinus Epit. Trogi. L. XXXV. c. 3. opes gentis ex vectigalibus opobalsami crevere.

af ſtede Forſendelſen, og de derpaa lagde Skatter maatte altſaa hæves her. Overtolderen ſtaaer følgelig chorographiſk paa ſin Plads.

Phoenicierne og iſær Arabierne ſendte paa Jordanen deres Kjøbmandsgods ned til de ſydligere Egne *). Deres Ladeplads var altſaa nødvendigen i den nordlige Deel af Gennefaret og ved Capernaum; og Tolderen for Indførſel og Tranſito maatte ikke mangle her.

Tvende Diſciple gik til et Sted, ſom ligger 60 Stadier fra Jeruſalem, til Emmaus, Luc. 24, 13. Skal Emmaus kun være 60 Stadier fra Jeruſalem? Det er i det mindſte fire tydſke Mile, og vel tre Gange ſaa mange Stadier, ſom her antages. Viſtnok, naar vi forſtaae hiint Emmaus ved Diospolis, ſom gav engang det Emmauntiſke Toparchie ſit Navn (Jos. bell. Iud. III. 4. Pliu. H. N. V. 14); men derom kan her ikke tales. De to Diſciple, ſom ankom bid imod Aften, gik, efterat de havde gjenkjendt Herren endnu ſamme Dags Aften til Jeruſalem, hvorledes kunde da dette ligge fire Mile derfra? Men Joſephus kjender ogſaa et nærmere Emmaus, og et ſaadant, ſom juſt laae 60 Stadier fra Jeruſalem **). Men Manuſkripterne af Joſe-

*) Strabo L. XVI. p. 519. ed. Casaub. 1587.
**) Joseph. bell. Jud. L. VII. c. 27. pag. 902.

ret enten Sergius Paulus's Forgjænger eller Efterfølger *): Midt paa Reversen staaer ΚΥΠΡΙΩΝ., og i Omkredsen snoer sig omkring Dens, eller dens Indbyggeres Navn, den Indskrift:

ΕΠΙ ΚΟΜΙΝΙΟΥ ΠΡΟΚΛΟΥ ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ.

I samme Bog nævner Lucas os Centurionen Julius ved den sebastenske Manipulus; den Begivenhed, hvori han her fremtræder, falder ind i Keiser Neros Dage, Act. XXVII. 1. Og just under denne Monarch var denne Manipulus i Palæstina, hvor den udmærkede sig ved et Opløb **). Hvo som mindes, hvorledes de idelige Krige dreve Legionerne til alle Verdens Kanter, og hvormange Forandringer der gjordes med dem i Fredstider, ihenseende til deres Districter, vil i denne Bagatel, hvor der blot tales om en Manipulus, ei miskjende den samtidige Skribent.

Men man kunde indvende, at i samme Bog ogsaa forekommer en Cornelius, Centurio ved den italiske Manipulus, allerede i Claudii Dage, Act.

*) Patin, Imp. rom. numism. in Claudio p. 101. men som ei er heldig i sin Forklaring. Thesaurus Morellianus, sive famil. rom. numism. ed. Havercamp. in famil. Comin. p. 106.

**) Jos. bell. Jud. L. II. c. 21. p. 735.

X. 1, da dog legio prima italica først blev oprettet af Nero *). Men der gaves milites italici, førend der var en legio italica. Romerne havde som bekjendt den Grundsætning, at inddele Soldaterne efter Landsmandskabet. Der forekommer derfor allerede i den tredie puniske Krig Italici ved de romerske Hære.

De mangfoldige Afvexlinger i Stedernes Benævnelse, hvilke fulgte paa hinanden i et kort Tidsrum, udsatte ofte vore Skribenter for den Fare, at gjøre et Misgreb, og røbe deres Tidsalder, dersom de havde levet senere.

De tale om Sichem eller Sichar. Siden heder det Φλαουια νεα πολις παλαιςινης; det er ogsaa dens Navn paa Mynter efter Erobringen, eller og ΦΛ. ΝΕΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛ. ΜΟΡΘΙΑ ***). Saaledes kaldte Samaritanerne den nemlig; ogsaa Μαβαρθα, efter Josephus og Mamortha, som Plinius siger: Neapolis, quæ ante Mamortha dicebatur. Men vore Skribenter benævnede den hverken paa Sa-

*) Dio Cass. Hist. Rom. L. V. p. 384. ed. Rob. Steph.

**) Frontin Stratagem L. II. c. 5. exempl. 16. Sallust bell. Jugurth. c. 26.

***) Harduin numm. ant. popul. et urb. illust. p. 540.

maritansk, eller Romersk, men med deres Folks og Tidsalders Navne. Hos dem forekommer undertiden Cæsarea Philippi. Tidligere hed det Paneas; siden ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΠΑΝΕΙΟΝ paa Mynter og i Bøger. Men de tale som hine Tider, paa hvilke Opbyggeren endnu var i Live, eller nyligen død: καισαρεια φιλιππȣ; saaledes tale ogsaa hine Tiders Mennesker *).

Dog vigtigere er det Følgende. Evangelisterne tale om Bethsaida; og dog havde det dengang ikke meer dette Navn; det blev omtrent paa samme Tid som Cæsarea udvidet og forskjønnet, og kaldet Julias. Saaledes hed det til Jesu Tid, og saaledes burde vore Historieskrivere have kaldet det. Vidste de maaskee ikke det? Hvorledes stod det da til med deres Levetid? Jo de vise just heri det fortroligste Bekjendtskab med Tidsomstændighederne. Philippus havde vel meget forskjønnet dette Sted, og ophøiet det til en Stad, som han gav Navnet Julias; men ikke længe efter blev denne Julia, af hvem Staden havde sit Navn, af hendes egen Fader forviist ud af Landet. Augusts dybt krænkede Æresfølelse ønskede endog, at Verden maatte for-

*) Vita Josephi pag. 650. ed. Basil.

glemme, hun var hans Datter *). Tiberius, hvis Gemalinde hun havde været, overgav efter Augusts Død den ulykkelige Fyrstinde til den yderste Elendighed, hvori hun gik til Grunde **). Følgelig maatte Smigeren under tvende Regjeringer undertrykke et Navn, hvorved den under andre Omstændigheder vilde have inblagt sig Fortjenester. Senere kom dette Navn atter i Omløb, og findes hos Plinius i Fortegnelsen over de jødiske Steder. I saadanne Tilfældigheder, som saa let oversees, og hvorom Kundskaben siden taber sig, vise sig de ægte Kjendere af en Tidsalder ***).

*) Abstinuitque a congressu hominum diu prae pudore, etiam de necanda deliberavit. Certe cum sub idem tempus una ex consciis liberta, Phoebe nomine, suspendio vitam finivisset; maluisse se ait Phoebes patrem fuisse. Sveton in Augusto c. 65.

**) Taciti Ann. L. I. n. 53. Imperium adeptus (Tiberius) extorrem, infamem, et omnis spei egenam, inopia et longa tabe peremit, obscuram fore necem longitudine exsilii ratus.

***) Pellerin, recueil des Medailles, Tom. I. og II. anfører dog Mynter af Julia og ogsaa een af Julias i denne Periode. Saaledes troede man, indtil Eckel opdagede Misforstaaelsen i doctrina num. vet. Part. I. Vol. III. pag. 497-98.

Men synderligt er det, vil man sige, at Johannes regner dette Bethsaida eller Julias, hvor han var fød, til Galilæa, XII. 21. Skulde han maaskee ikke vide til hvilken Provinds hans Fødeby hørte? *). Philip beherskede kun de østlige Lande ved Søen Tiberias; og Galilæa var hans Broder Antipas's Andeel. Bethsaida eller Julias kunde altsaa enten ikke være opbygget af Philip (som skeet er), eller det hørte ikke til Galilæa (som Johannes foregiver). — I Sandhed en saadan Forseelse var, hvis den fandtes grundet, tilstrækkelig til at frakjende Johannes dette Evangelium. Imidlertid laae Julias i Gaulonitis, hvilket Land vel var politisk adskilt fra Galilæa, men Sprogbrugen paa disse Tider haandhævede sin Egensindighed i at regne det gaulonitiske Gebeet til Galilæa. Naar nu ogsaa Johannes gjør det samme, saa beviser han, at han kjendte denne uventede Besynderlighed; han udtrykker sig saaledes, som det dengang var brugeligt. Saaledes fortæller Josephus os om Judas den Gauloniter fra Gamala **), og strax

*) Bruns Handbuch der alten Erdbeschr. 2ten Bds 1 Th. 6 Cap. p. LVIII.

**) Archæol. L. XVIII. c. 1. Ιȣδας γαυλονιτης ανηρ εκ πολεως ονομα γαμαλα.

glemme, hun var hans Datter *). Tiberius, hvis Gemalinde hun havde været, overgav efter Augusts Død den ulykkelige Fyrstinde til den yderste Elendighed, hvori hun gik til Grunde **). Følgelig maatte Smigeren under tvende Regjeringer undertrykke et Navn, hvorved den under andre Omstændigheder vilde have indlagt sig Fortjenester. Senere kom dette Navn atter i Omløb, og findes hos Plinius i Fortegnelsen over de jødiske Steder. I saadanne Tilfældigheder, som saa let oversees, og hvorom Kundskaben siden taber sig, vise sig de ægte Kjendere af en Tidsalder ***).

*) Abstinuitque a congressu hominum diu prae pudore, etiam de necanda deliberavit. Certe cum sub idem tempus una ex consciis liberta, Phoebe nomine, suspendio vitam finivisset; maluisse se ait Phoebes patrem fuisse. Sveton in Augusto c. 65.

**) Taciti Ann. L. I. n. 53. Imperium adeptus (Tiberius) extorrem, infamem, et omnis spei egenam, inopia et longa tabe peremit, obscuram fore necem longetudine exsilii ratus.

***) Pellerin, recueil des Medailles, Tom. I. og II. anfører dog Mynter af Julia og ogsaa een af Julias i denne Periode. Saaledes troede man, indtil Eckel opdagede Misforstaaelsen i doctrina num. vet. Part. I. Vol. III. pag. 497-98.

afverler; eller de have Tids- og Steds-Hensyn til Personer, Sæder, Feil og Daarskaber, som efter Perioder og Egne ere forskjellige.

Ihenseende til Formen: i Anordningen og Maaden at behandle Tingen paa, i Beviserne, eller i Indklædning og Veltalenhed.

Disse Betragtninger gjælde for det første kun om de uomtvistede Skrifter; om Pauli 13 Breve, om Peters første og Johannes første; om de øvrige skulle vi tale paa et andet Sted.

Hvad Materien angaaer, da ere vore Skrifter ikke almindelige Afhandlinger uden Hjem og besynderlig Hensigt; de ere fremkaldte ved visse Foranledninger, afnødte deres Forfattere ved visse Omstændigheder, og ere altsaa indrettede for visse Leiligheder og Læsere, og for disses individuelle Tarv. Naar disse stadfæstes i andre Mindesmærker, naar det Tidens Billede, som Forfatterne opfattede, da de skreve disse Arbeider, har historisk Sandhed, saa indsee vi, at saadanne Skribenter ei have arbeidet ifølge vilkaarlige og selvopfundne Situationer. Men jo udførligere dette Billede er, og jo nærmere det svæver for deres Gemyt, desto nødvendigere er det, at de maa selv have beskuet Tiden.

i det følgende Capitel kalder han ham den Ga
læer, og endelig i det samme Skrift betjener h
sig af det samme Udtryk til at betegne ham *
hvoraf vi kunne overtyde os om, at disse Dag
Talebrug har hyldet en ældre Inddeling, og i det
Tilfælde budet den da gjældende politiske Geogra
phie Trods.

Er det nu muelig, at Historieskrivere, som
i enhver Smaating lægge en saa fiin Kundskab om
de geographiske Indretninger for Dagen, kunne
have skrevet først paa en Tid, da Begivenhedernes
Skueplads var bleven gjort ukjendelig, og ikke
alene deres Fædreneland omvæltet, men deres Folk
opløst og Jødernes Nationalexistenz udslettet og
tilintetgjort?

Ogsaa det N. T. didaktiske Skrift
have indvortes Kjendetegn, eller, som man kal
det, en viss Tidsalders Præg, saavel ihenseende
Materie som Form.

Hvad Materien angaaer, kunne de ad
sig ihenseende til Gjenstandene, i hvilke Men
skenes Liebhaberie og Tænkemaade mangfoldi

*) Archæol. XVIII. c. 2. ὁ γαλιλαιος Ιsδας.
bell. Jud. L, II. c. 12. τις ανηρ γαλιλαιος Ισ
ονομα.

kunne vi ofte gjøre den behagelige Opdagelse, at vore Breve netop behandle de Tidens Feil eller locale Skrøbeligheder, som hine have antydet, ogsaa undertiden kraftigere tegnet i Satyre eller Alvor. Vi skulle ved de enkelte Breve faae Leilighed til at bevise denne Jagttagelse med Bilag.

Men paafaldende og saare characteristisk er ogsaa Hovedindholdet af Pauli, Peters og Johannes's berørte Skrifter. Det giver os en egen Sædelære, forkynder en egen, ikke den jødiske men en humanere, renere, høiere Dyd. Dog er det heller ikke Grækernes Dyd; ikke Romernes politiske og krigerske; ikke Stoa's eller Academiets Dyd, ei heller en sophistisk og declamatorisk Leveviisdom. Det er Jesu Christi Dyd saaledes som han efter de fire Evangelier har lært og foredraget den. Forfatterne maa vel altsaa have været det, som de have udgivet sig for, hans Tilhørere og Disciple.

I Apostlernes Gjerninger ere Taler af Paulus, som indeholde hans Ideer om Gud og Jesus, om Dyd, Religion og Jødedom; ogsaa nogle af Petrus, som udtrykke hans Forestilling om disse Gjenstande. Men vi finde dem heelt igjennem saaledes beskafne, at de ligesom udgjøre et Heelt tilligemed disse Breves Indhold, og begge Dele, Breve og

Nu træffe vi i Apostlernes Gjerninger paa adskillige uden Hensigt og skjødesløst henkastede Data, som berøre Personer eller andre Tilfældigheder, hvilke omtales i Pauli Breve, eller og love videre Anviisning til deres Oplysning. Naar man nu tilbørligen iagttager saadanne historiske Vink, og sammenholder dermed det N. T.s Breve, saa opdager man imellem dem hiin Overeensstemmelse, som allersnarest fordres af Breve, hvilke efter deres eget Foregivende ville staae i Sammenhæng med disse Tildragelser *).

Naar vi saaledes videre efterforske de locale Svagheder, Skrøbeligheder og Feil, som paaankes i Pauli Breve, og til hvis Irettesættelse de ere bestemte, f. Ex. paa Creta, i Corinth og Ephesus; og vi bemærke disse samme Træk anbragte i Forbigaaende hos græske og romerske Skribenter: saa

*) Dette Argument er undertiden heldig behandlet af William Paley i Bogen: Horæ Paulinæ, or the truth of the scripture History of St. Paul evinced, by a comparison of his epistles with the Acts of the Apostles. London 1790. Man kan nemlig ogsaa vende det i Titelen angivne Tilfælde om. Af denne Bog haves en tydsk Oversættelse med Anmærkn. af Henke. Helmstedt 1797.

og kunne gjøre meer Fordring paa at henføres til hans Tider.

Bringe vi Jødernes ældste religiøse Mindesmærker efter den jødiske Stats Opløsning i Anslag, nemlig Mischna, som blev sammenskrevet af Traditioner henved det tredie Aarhundrede: saa er Afstanden imellem dem og vore Bøger baade ihenseende til Tingene og Indholdets Værdighed aldrig at beregne. Saa dybt vare Jøderne dengang sjunkne, at vi maa gaae langt tilbage med disse Breve, til en bedre Tidsalder, for at opdage deres Forfattere, dersom disse ellers vare Mænd af jødisk Herkomst.

Men ogsaa Formen, Stoffets Bearbeidning, Beviisførelsen, den i Meddeling og Diction herskende Smag characteriserer Tiderne og deres Værker.

Vi finde her allevegne christelig Dyd og Religion, men dog lært af Jøder. Kun ikke af Mischnas Jøder, ikke i et casuistisk Foredrag, i et tørt hebraisk-barbarisk Sprog, i smagløs og utillokkende Fremstilling; men jødisk-græsk Sprog fra hine Folkets Tider, da det græske Sprog haandhævede sin Anseelse ved Siden af Modersmaalet, med en behagelig skjøndt kunstløs Veltalenhed, med en usøgt Prydelse, som Sagen og Naturen, ikke Skolen, har frembragt.

Taler, forbinde sig til en eneste Theorie, hvis partielle Bestanddele ligge adspredte i begge.

Hvad der i Jesu Lære og Taler var Johannes meest paafaldende og forblev ham troligere i Minde end de andre Historieskrivere; det, hvoraf han har dannet sit Evangelium, stikker ogsaa synligen frem i hans Brev: og det saaledes, som om han havde villet heri indbefatte Resultatet af sine historiske Kundskaber til moralsk Underviisning. Øiensynligen ligger samme Ideeforraad, samme Retning i Tankespil og Tænkemaade til Grund for begge Udarbeidelser.

Men dersom vi ville slutte af Tidsrummenes Sammenligning, hvilket vistnok er en naturlig og lovlig Slutteмaade, naar man skal dømme om literære Produkters Alder; dersom vi da betragte de skriftlige Mindesmærker fra hiint Tidsrum, da Christendommen netop havde vundet fast Fodfæste, (ogsaa disse ere lutter Breve, af Polycarp, Clemens, Ignatius af Antiochien og Barnabas): saa maa det strax falde den Sagkyndige i Øine, at disse Skrifter, ihvor stort deres Værd end iøvrigt er, langtfra ikke naae hine, som man tilskriver Paulus, Petrus og Johannes, hverken i Fuldkommenhed og de moralske Betragtningers Reenhed, eller i Gehalt; at disse komme Jesu Aand langt nærmere,

nu skrevet om disse? Jag Tjenestepigen bort med sit Barn, det skal ikke arve med den Fribaarne. Men vi ere ikke Tjenestepigens Børn, men den Fries og Herskerindens.

Den samme Historie behandler Philo omtrent saaledes paa et andet Sted *). Sara, Herskerinden, fik en Søn, som har sit Navn af at lee, et Udtryk af den Glæde, som ledsager Dyden. Men Hagar, Lærdommen, fødte en Søn, som er en Sophist, og ikke kjender Dydens Viisdom. Naar nu Lærdommen ikke vil tjene Dyden, hvad siger Skriften da? Jag Tienestepigen bort med sit Barn. Thi den sophistiske Viisdom, som kun avler Vildfarelser, maa vige for Viisdommen og Dyden.

Andre talrige Ligheder i enkelte Forestillinger, i Gjenstandenes Behandling, i Maaden at bevise paa og Udarbeidelsen ere ikke undgaaede den bibelske Literaturs Venner, og ere allerede af dem blevne anmærkede paa vedkommende Steder til vore Breves Oplysning; og mange vil Tiden og de Lærdes Jagttagelsesgave endnu levere.

Hvis nu denne Aand i en Gjenstands Behandling, Udførelse og Fremstilling kun een Gang

*) Philo de Cherubim strax i Begyndelsen.

Tjenerinde, der maa være Dyden som det høiere Øiemed underordnet *).

Paulus vil giøre Galaterne de Fortrin anskuelige, som det N. T. har for det Gamle. I denne Hensigt betjener han sig af et Allegorumenon, som han kalder det. Abraham havde med Sara og Hagar, den Fribaarne og Tjenestepigen, med Hver en Søn. Men Hagar betyder Loven, thi den er given paa Sinai i Hagarenernes Land; og Sara betyder den ny Pagt, Evangeliet, thi hende var skjenket en Søn ἐκ τῆς ἐπαγγελίας. Ligesom nu Tjenestepigen forholder sig til Herskerinden, saaledes forholder sig Loven til Evangelium; og den førstes, Slavindens Efterkommere befinde sig i Slavestand, da derimod Saras d. e. Forjettelsens eller Evangeliets Børn ere, fordi de nedstamme fra en frie Moder, frie Mennesker.

Paulus bliver ved med sin Allegorie, og veed endog deraf at uddrage Følgeslutninger for Jødedommens Afskaffelse med en saadan Vending, at Intet paa Grund af hans dristigere Paastand falder ham til Last. Vi ere altsaa, ligesom Isaak, Forjettelsens Børn og efter Aanden, da derimod Lovens Afkom kun er Børn efter Kjødet. Hvad staaer der

*) Philo de congressu quær. erudit. gratia.

III.

Udsigt over et Værk, som Hr. Pastor Mourier agter at udgive under Titel: "Hele Christendommen henført til tre nadskillelige Principer."

(Oversat af det franske Manuskript ved Udg. *)).

Motto:

Que du systême *saint* les piéces assorties
Ne fassent qu'un seul tout de diverses parties.

Prolegomena, hvori Forfatteren efterat have talt om sine første Forsøg, gjør Regnskab for sit nær=

*) Skjøndt det ellers ej hører til Bibliothekets Bestemmelse at underrette Læseren om Bøger, som i skulle udkomme, troede jeg dog ikke at burde

fandt Sted; hvis den i Jødedommens følgende Tider forsvandt, og ei hos Talmudisterne har efterladt sig noget Spor: saa kan Kritiken kun anvise disse Breve, forsaavidt som den dømmer af deres Form, sin Oprindelse i hiin Tidsalder, som har fremviist faktiske Prøver af en ligedannet Smag.

---

sig selv) saasom Evighed, Eenhed, Aandighed; være sig physiske (naar man betragter det i Forhold til Verden i Almindelighed) saasom dets Almagt, Allestedsnærværelse, uendelige Viisdom; være sig moralske (naar det betragtes i Forhold til os i Særdeleshed) saasom Godhed, Retfærdighed, Hellighed. — Kort Gjentagelse.

2. At dette høieste Væsen ved sit Forsyn, en nødvendig Følge af dets høie Egenskaber, vaager uafladeligen over sine Gjerningers Opholdelse, ydende ethvert Væsen den Omsorg, som passer med dets Natur og Øiemed; og at det, foruden dets almindelige Opsyn, blander sig ved en særdeles Bestyrelse, der ofte er saare mærkværdig, undertiden endog underfuld, i de fornuftige og frie Væseners Styrelse; saavelsom i Alt hvad der hændes. — Gjentagelse.

3. At dette Væsen ogsaa paa hiin Side Graven er vor Gud og der har forbeholdt os et andet Liv, hvorom vor Sjel har en Anelse, og hvortil vi ved Døden skulle indgaae: et Liv, hvori det gjenoplivede og i sit hele Væsen fuldkommengjorte Menneske bedre skal kjende hiin store Gud, og kunne betragte ham: et Liv endelig, hvori Herrens Retfærdighed og Hellighed, som ofte paa Jorden skjuler sig for vore Øine, skulle

værende Foretagende, for sine Bevæggrunde og aabenbarer sit Øiemed. —

Udvikling af Systemet, eller Deduction af de tre Principer, hvoraf vor hele Religion er sammensat. —

Foreløbige Betragtninger over Christendommen i Almindelighed, dens udmærkende Characteer, eller hvori den er forskjellig fra andre Religioner; Troen paa Jesus Christus: hvilke de tre store Principer ere, til hvilke Alt uden Undtagelse kan henføres.

Det første Princip, Dogmerne (le Dogme). Herved forstaaes de forudsatte Sandheder, de tre Grundartikler for ethvert Religionssymbol, og i Særdeleshed for vores: nemlig:

1) At der er en Gud til, som har skabt Himmelen og Jorden, og ordnet Verdens Alt, og af hvem vi og alle Ting ere afhængige: et Væsen, uendeligt i alle Slags Fuldkommenheder, være sig metaphysiske, (naar man betragter det i og for

nægle Hr. Forfatteren Optagelsen af denne Synopsis, da Værket vil udkomme paa fransk, og følgelig kun komme faa af mine Læsere til Hænde: om jeg da har leveret dem Udtog af et nyt Skrift, før eller efter dets Udgivelse, kommer ud paa eet. Udg.

sig selv) saasom Evighed, Eenhed, Aandighed &c; være sig physiske (naar man betragter det i Forhold til Verden i Almindelighed) saasom dets Almagt, Allestedsnærværelse, uendelige Viisdom; være sig moralske (naar det betragtes i Forhold til os i Særdeleshed) saasom Godhed, Retfærdighed, Hellighed. — Kort Gjentagelse.

2. At dette høieste Væsen ved sit Forsyn, en nødvendig Følge af dets høie Egenskaber, vaager uafladeligen over sine Gjerningers Opholdelse, ydende ethvert Væsen den Omsorg, som passer med dets Natur og Øiemed; og at det, foruden dets almindelige Opsyn, blander sig ved en særdeles Bestyrelse, der ofte er saare mærkværdig, undertiden endog underfuld, i de fornuftige og frie Væseners Styrelse; saavelsom i Alt hvad der hændes. — Gjentagelse,

3. At dette Væsen ogsaa paa hiin Side Graven er vor Gud og der har forbeholdt os et andet Liv, hvorom vor Sjel har en Anelse, og hvortil vi ved Døden skulle indgaae: et Liv, hvori det gjenoplivede og i sit hele Væsen fuldkommengjorte Menneske bedre skal kjende hiin store Gud, og kunne betragte ham: et Liv endelig, hvori Herrens Retfærdighed og Hellighed, som ofte paa Jorden skjuler sig for vore Øine, skulle

udfolde sig fuldstændigen, ved Gjengjeldelse af Straffe eller Belønninger, efter vor Fortjeneste. — Gjentagelse.

Recapitulation af de Sandheder, som indbefattes i det første Princip, og som udgjøre Religionens Grundvold: en Gud, et Forsyn og et tilkommende Liv.

Det andet Princip, Aabenbaringen. Det er de forskjellige Maader, hvorpaa disse Sandheder komme til os; eller den tredobbelte Viis, hvorpaa Gud meddeler sig os. Denne Aabenbaring er da

1. Naturlig eller indvortes, det vil sige, at, hvad enten vi ved Hjelp af Betragtning efterforske Tingenes og vor egen Oprindelse, eller vi ved samme Middel stræbe at forklare os Maaden hvorpaa Alverdenen er til og vedligeholdes, samt Ordenen og Hensigterne, som bemærkes allevegne; eller vi, kastende vore Blik paa Selskabet, lægge Mærke til de Godes og Ondes Skjæbne herneden, der tilsyneladende stemmer saa lidet overeens med de guddommelige Fuldkommenheder: at Fornuften, siger jeg, tilbørligen adspurgt i alle disse tre Tilfælde lader os føle Nødvendigheden af at erkjende en Gud som Skaber, en evig og alfuldkommen Aand, som

opholder og bestyrer Verden; en Gud, med hvem vi og alle Mennesker staae i en Forbindelse, som skal vedligeholdes ud over det nærværende Livs Grændse, og retfærdiggjøre hans Ære: følgelig er i denne Henseende Enhver sin egen Prophet. — Gjentagelse.

Prophetisk eller overnaturlig, det vil sige, at Gud for at raade Bod paa de naturlige Kundskabers (Naturreligionens) Utilstrækkelighed, har fra Skabelsen af paa en tydeligere Maade givet sig tilkjende, deels ved de første Familiehøvdinger Adam, Noah, Abraham o. s. v. hvilke stode i en inderlig Forstaaelse med ham; deels ved vise Mænd og Propheter, Moses, Elias, Esaias, Daniel o. fl. som han opklarede med sit Lys, og udrustede med overnaturlige Gaver, for at handle og tale i sit Navn midt iblandt Israeliterne; deels endelig ved sin Søn, vor Frelser, Jesus Christus, κατ' ἐξοχην Prophet, det menneskeblevne Ord, den lovede og ventede Messias, hvis Levnet og Lære Apostlerne have bekjendtgjort: en Aabenbaring, som med alle de Kjendsgjerninger, der ledsagede den, er optegnet i Bibelen, paa forskjellige Tider, men altid under Guddommens Indblæsning eller Opsyn; og som er Indhol-

en brændende, stedse med Menneskekjerlighed blandet, Attraae efter, at denne Gud (om hvem en saadan Kundskab, som vi have i Evangeliet, er nødvendig til vor Lyksalighed) maa virkeligen vorde kjendt, adlydt og forherliget af os og alle Mennesker. Disse Følelser, Grundvolden og Bestanddelene af Bønnen, give Anledning til hiin Sindets Tale, og udgjør den væsentlige Gudsdyrkelse, hvis Tjener Enhver af os er: en ueftergivelig Gudstjeneste, og som alene, ved sig selv, er Herren behagelig. — Gjentagelse.

2. Synlig og selskabelig, som bestaaer i alle de Handlinger eller udvortes Tegn, hvorved de religiøse Følelser meer eller mindre aabenbart udtrykke sig. Naar Gudsfrygten er sand, kan den ikke andet end vise sig udvortes i vore Lader, og røbe sig ved visse Tegn, hvilke tillige nære den og hindre den i at udslettes. Desuden har Gud, som vort hele Væsens Skaber, ogsaa Ret til at fordre Hylding af vore Legemer; og hvorledes skulde vi, som jo ogsaa bør være ansvarlige for vort Exempel, ellers kunne opbygge vore Brødre, vore Slægtninger, vore Familier? Men denne synlige Gudsdyrkelse maa ei være slet og ret i det Udvortes; den

bør saa meget muligt, heltideligholdes for Himlens og Jordens Aasyn, i Menighedens Samfund; den bør have sine Templer, deels for at ophøie endnu meer den Allerhøiestes Fuldkommenheder, deels for desto kraftigere at bekjæmpe Overtroens og Ugudelighedens Farer, deels for at vedligeholde saa meget meer iblandt de Christne hiin Broder- og Menneskekjerlighedens Aand, der hører saa væsentligen til deres Religion. Endelig bør denne offentlige Hylding for Ordens Skyld være bestemt ved en Liturgie og ordnet ved visse Bestemmelser, saavel ihenseende til Tiden, da den skal holdes, som Personerne, der ere kaldte til at forrette den, og Ceremonierne, der skulle iagttages, hvilke dog, saa nødvendige de end ere, kun hædre Herren, forsaavidt som man forretter dem efter Jesu Villie, i Aand og Sandhed. — Gjentagelse. Moralsk, som bestaaer i Sæder og Opførsel svarende til disse Ideer og vidnende om vor Tro; d. e. i en religiøs Iagttagelse af vore Pligter saavel imod os selv, saasom Maadelighed, Virksomhed, Taalmodighed, som imod vor Næste og vore Ligemænd, saasom Retfærdighed, Billighed, aandelig Omsorg; samt imod Dyrene vore Undergivne, imod alle Væ-

fener, vegeterende og umælende; hvilke, de være nu følende eller uden Følelse, dog samtlige ere Guds Skabninger, og Gjenstande som meer eller mindre fortjene vor Opmærksomhed. En saadan ubetinget Opmærksomhed for Moralens Bud er for det første en naturlig Følge af en Aand, som beherskes af Religionen, af en christelig Character; dernæst indskjærpes disse Pligter ligesaa bestemt i de hellige Skrifter, som de, der have det høieste Væsen umiddelbart til Gjenstand; og endelig, naar de udøves samvittighedsfuldt med Tro og Fromhed, danne de ei alene en religiøs Characteer, men de blive en sand Gudstjeneste, der kan udøves hver Dag og hvert Øieblik, som Herren bifalder og erkjender for saadan, og som i Forening med de tvende andre, virkeligen geraader ham til Ære. — Kort Gjentagelse.

Recapitulation af de tre Slags Gudsdyrkelse (den indvortes, selskabelige og moralske) eller de tre Maader, hvorpaa vi kunne vise vor Erkjendtlighed imod Gud, og fremme hans Ære.

Almindelig Overfigt: altsaa er Dogmerne, Aabenbaringen og Gudsdyrkelsen de tre forenede og uadskillelige Punkter, hvortil Alt i den christelige Theologie kan henføres.

Bemærkninger over denne Udsigt.

Idet Christendommen gjentager, hvad der i disse Grundprinciper er tilfælleds for alle Religioner, stadfæster den dem, udvikler og renser dem fra al Blanding med Vildfarelse og Overtro, og giver dem al den moralske Virksomhed, som de manglede. Heraf Christendommens Fortrinlighed; og at den er vel skikket til sit Øiemed, som er den Eviges Ære.

Disse selvsamme tre Principer udgjøre i sig selv et regelmæssigt Heelt, et Slags meget characteristisk Treenighed, som man hidindtil ikke nok havde bemærket, men simpel og naturlig, hvori man har Grund til at beundre Delenes Orden, fuldkomne Overeensstemmelse og Uadskillelighed, og hvoraf man seer, at Trinitetsideen hører ligesom væsentligen til vor Religion.

For at antage det ovenfor udviklede Trefoldigheds-System, er det ei nødvendigt at Planen til samme skal findes udkastet i Bibelen: dog findes den der i Grundspire d. e. hvad Materialierne angaaer, hvilke kun behøvede, saa at sige, at sættes i Værk; ja man kan endog antage, at den er antydet af Jesus Christus i de Ord, hvoraf han benyttede sig, da han anordnede Daaben.

Appendix om Forholdet imellem Døbeformularen og de tre ovenfor udviklede Principier.

I. Kritiske Undersøgelser om Døbeformularen, betragtet som den christelige Treenigheds Document.

§. 1. Formularens Oprindelse. Hvor den læses, og under hvilke Omstændigheder Jesus fremsagde den. Formodninger om disse Ords Oprindelse, eller rimelige Grunde, som kunne have indgivet Stifteren denne Idee. En saadan Formulars Beqvemhed til at bibringe den Indviede Hovedpunkterne af Christendommen.

§. 2. Den sande Betydning af Formularen. Vigtigheden af at holde sig til een Mening, og Nødvendigheden af at antage en anden end den, som strax tilbyder sig (formedelst Dunkelheder, som denne medfører). Den objective Mening, eller Indvielsesmeningen synes at fortjene Fortrinet, saasom den er bedst sammenhængende, den simpleste og den frugtbareste. Hvad der følgelig skal forstaaes ved denne Fader, Søn og Helligaand, til hvem eller i hvis Navn man forpligter os.

§. 3. Forsvar for denne Betydning. Vanskeligheden ihenseende til Fuldstændigheden af Formularen der er uddragen af nogle Bibelsteder, løses lettelig. Hvad Omsorg man altid har viist

for at bevare de trende Bestemmelser, hvilke ogsaa findes ved andre Øvelser. Hjelpebeviser for vor Betydning, laante af de doxologiske Formularer og de tre første Bønner i Fader Vor.

Si quid novisti rectius istis, etc.

II. Homilie over Formularen, eller oratorisk Udvikling af de tre Udtryk, Fader, Søn og Helligaand.

Exordium, hvori man gjentager de allerede fastsatte Principier; og den deraf flydende Inddeling. Paakaldelse af den guddommelige Hjelp.

§. 1. Udvikling af Betydningen af de Udtryk: Vi ere ved Daaben indviede.

1. til Faderen, den Evige, det Heles Skaber og Dommer, Menneskenes Fader og Velgjører, til hvem al Religion nødvendigen maa henføres: denne Gud, hvis gunstige Foranstaltninger til vort Bedste, hvis Medlidenhed og upartiske Godhed, som man ofte miskjendte, ere os meddeelte i Evangeliet.

2. til Sønnen, Jesus Christus, Guds Søn og ypperste Prophet, den bebudede og med retfærdig Længsel forventede Messias, Kirkens Heros og Stifter, den nye Pagts Mægler, opvakt fra det Høie, for at berigtige vore Begreber om Religion og Gudsdyrkelse, for at undervise os

fuldstændigen om vore Pligter og vor Bestemmelse, og lede os til Salighed.

3. til den Helligaand,* d. e. til Fromheds, Menneskekjerligheds og Helligheds Aand, som er saare forskjellig fra Verdens vanhellige Aand, vi indvies til hiint rene, ædle, dydige Sindelaug, som, hvis vor Tro paa Evangeliet er oprigtig, bør besjele os, aandeliggjøre os fra ud, og som udmærker den sande Christen fra Mængden af dem, der kalde sig saa.

§. 2. Anvendelse af denne Betydning paa vor Opførsel.

Vigtige Spørgsmaale, som vi have at gjøre os selv, eller Undersøgelse af vore Sæder og vort Sindelaug, overeensstemmende med vor Indvielse til Faderen, Sønnen og den Helligaand.

Mængdens Letsindighed, Uvidenhed og Mangel paa Opmærksomhed, samt Ligegyldighed ihenseende til disse store Gjenstande; hvoraf det kommer, at vore Ceremonier og vor hele Gudstjeneste bringer saa liden Frugt.

falske Ideer, som man ellers gjør sig om Christendommen, idet man deraf kun vil antage enne eller hiin Deel, da de trende Dele dog ere uadskilligen forenede.

Hvor uundgaaeligt det følgelig er for alle dem, som kalde sig Christne, at være det af deres ganske Hjerte, i Gjerningen og uden Tilbageholdenhed.

Værket skal ledsages af de fornødne Anmærkninger.

IV.

Biographier og Characteristike

Ved Udgiveren.

Hieronymus Savonarola,

betragtet som Reformator og Skribent.

Forerindring.

Da jeg ifølge min Plan: nu og da at levere Prøver paa ældre mærkværdige Theologers Lærdom og Foredrag, saae mig om efter en udmærket Kirkens Lærer fra den senere Middelalder (hvoraf jeg dennegang havde besluttet at vælge et lærerigt Exempel): maatte jeg snart fæste min Opmærksomhed paa den Mand, som ofte (og ei uden al Grund)

er bleven kaldet Italiens Luther, Dominicanermunken Hieronymus (Girolamo) Savonarola. Ved et Exemplar af en overordentlig sjelden Bog (som siden skal beskrives) saae jeg mig istand til at kunne levere i det mindste lidet Nyt; (thi selv Schröckh har ikke kjendt eller benyttet denne Samling af Savonarolas andægtige Skrifter). Men som jeg ved at give en Oversættelse af nogle Steder heri rigtigst kunde lære mine Læsere at kjende den opbyggeligste Prædikemaade, man kort før Reformationen kjendte: saa var dette dog ikke nok til at blive fuldkommen bekjendt med Manden; hvorfor jeg besluttede at forudsende mit Udtog en Characteristik (ledsaget, som en Characteristik altid maa være for at forstaaes, af Mandens fornemste Levnetsomstændigheder). Hertil har Schröckhs dobbelte Biographie *) leveret de fleste Træk; dog har jeg dermed sammenlignet saavel de ældre som de nyeste Skribenter f. Ex. Stäudlin i Gesch. der theol. Wissenschaften, ogsaa nogle italienske Skrifter, som

*) Den korte Biographie findes (tilligemed Savonarolas Portrait) i Abbildungen und Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrten. 1ste Samml. Leipzig 1764. Den udførligere i hans Christl. Kirchengesch. 33 Th. S. 543—586.

Schröckh ei synes at have benyttet, ikke at tale om det Magazin af Materialier henhørende til ver Helts Historie, som Bayle har samlet i sin Ord-bog, Artiklen Savonarola. Naturligviis har jeg, der maatte stræbe efter Korthed her, hvor kun lidet Nyt kunde siges, ei kunnet tage meget af Hver: men selv kjende de fornemste Skrifter ei alene a: ham men om ham maatte jeg, naar jeg ei vilde feile i min Dom.

A. Characteristiken.

Girolamo Savonarola blev født i Fer-rara A. 1452. Hans Bedstefader Michael, som der var Livlæge hos nogle Fyrster af Huset Este, sørgede for hans første Opdragelse. Selv hengav han sig tidligen til det theologiske og philosophiske Studium, og lagde tillige Vind paa den italienske Veltalenhed og Digtekunst. Skjøndt han hyldede Tidsalderens herskende Philosophie, den peripate-tiske, og studerede denne efter den hellige Thomas's Anviisning, saa viste han sig dog allerede nu som et selvtænkende Hoved, der gjerne taalte andre Me-ninger. Affondret fra Mængden levede han for sine Studeringer og kom kun een eneste Gang til

Hans Familie havde gjerne seet, at han havde valgt den Livets Vei, som Bedstefaderen med saa megen Ære havde betraadt, Lægevidenskabens, men han maa selv have følt sig kaldet til den geistlige Stand, siden han saaledes fortolkede en kold Sved, hvori han opvaagnede en Nat, da han havde lagt sig, uvis om hvad Kald han skulde bestemme sig for. Uden sine Forældres Vidende og Villie gik han nu ifølge dette Varsel (saa tidligen begyndte han at agte paa deslige) til Bologna, og lod sig (A. 1475 eller efter andre 1474) optage i Dominikanerordenen, formodentligen af Forkjerlighed for denne Ordens store Lærer, Thomas af Aqvino. I Klosteret vedblev han en Tid lang at studere den aristotelisk = thomistiske Philosophie, deels af Tilbøielighed, deels fordi det var ham overdraget at foredrage Physik og Metaphysik efter Aristoteles. Men det kunde ei undgaae den fromme Mand, hvor uchristelige hans fleste Ordensbrødre vare saavel i Grundsætninger som i Sæder. Han besluttede da, at skaffe sig selv og dem en tydelig Kundskab om hvad saavel Christendom som Munkedom burde være. Han læste til den Ende først Cassians Samtaler med de ægyptiske Munke, siden andre Kirkefædre; men fik ei sin Tørst slukket, før han havde fundet den hellige Skrifts uudtømmelige

Kildevæld. Deraf øste han nu uafladeligen, og vi skulle siden see, hvor hyppigt og frugtbart han benyttede den i sin Underviisning. Ved samme Tid begyndte han at høre Skriftemaal og prædike; dog opgav han i sine senere Aar den første Forretning for ganske at opoffre sig til den sidste, og saaledes vorde i Gavn som i Navn en sand Prædikemunk. Hvo som erindrer, at Dominicanerne i Almindelighed langt hellere skriftede end prædikede, fordi de ved hiint erhvervede sig meer Indflydelse og Fortjeneste, vil skjønne, at det ei var uædle Grunde, som ledede ham i dette Valg. I Begyndelsen manglede vel hans Sprog som hans Gebærder Ynde, men deels afhjalp han snart dette, deels erstattede han det ved Fyrighed og christelig Iver, hvorfor ogsaa hans Prædikener frembragte en mærkelig Bedring hos Tilhørerne. Endog i det daglige Livs Anliggender vidste han at vinde og omvende de Letsindige og Ugudelige. Saaledes, da han engang reiste til Skibs fra Ferrara til Mantua, for der at prædike, forargedes han over 18 Soldater, som paa Skibet forlystede sig med Spil og utugtig Tale. Han anmodede dem om at høre sig blot en halv Time, og inden den var forløben havde elleve af dem nedkastet sig for hans Fødder,

tilstaaet de groveste Forbrydelser og med Taarer bedt ham om Forladelse.

Men det var ham ei nok at være sin Tidsalders første geistlige Taler: han vilde ansees for, og holdt sig virkeligen en Tid, saavidt vi kunne dømme, selv for at være en af Guddommen til Menneskehedens Bedste udsendt Prophet. Derfor maa, som Stäudlin rigtigen har bemærket, Nøglen til hans Characteer som Prædikant og Borger, søges i den Rolle, som han paatog sig at spille, nemlig de gamle jødiske Propheters; og han udførte den ei paa Skrømt, men fordi han var overbeviist om, at Aanden endnu bestandigen oplyste Menneskene, aabenbarede dem Fremtiden, og ved dem advarede, belærede, formanede og straffede Folkeslag og Fyrster. "Han talte i de gamle Propheters Tone; ligesom de udsagde Aabenbaringer og Orakler, saaledes ogsaa han. Ligesom de straffede alle Stænders Laster i stærke begeistrende Taler, uddeelte Raad i politiske Anliggender, forudsagde Staternes Skjebne, advarede, belærede, truede Kongerne, og derfor ingen Fare skyede; ligesom de stræbte at reformere Sæder og Statsforvaltning, og ei indskrænkede deres Blik til deres egen Nation alene, men kastede det paa det

Hele; ogsaa paa andre Folkeslag: saaledes ogsaa han *)."

Hvorledes han udførte denne Rolle, skulle vi nu høre efter Pico af Mirandula's og Schröckhs Fortælling; kun maa jeg i Forveien erindre visse Læsere om den Billighed, ei at bedømme enten selve vor Prophet eller hans Ven, første Biograph og enthusiastiske Beundrer, den ædle Første Pico efter vore Tiders klarere Begreber om Aabenbaring, Inspiration og Spaadom, men erindre sig, at det gjennem hele Midalderen var almindelig Folketro, at Guddommen endnu ligesom i det Gamle Testaments og Christendommens ældste Tider meddeelte visse udmærkede Mennesker Aabenbaringer; og at selv mange af de Visere ei alene antoge Mueligheden heraf, men endog indbildte sig selv at have havt deslige Syner. Hvad den sindrige Historieskriver Gibbon anmærker til Forsvar for Muhamed (der iligemaade i Begyndelsen synes at have bedraget sig selv), at den alvorlige og oprigtige Sokrates's Selvbedrag (idet han tog sin Samvittigheds Stemme for en Skytsengels) maa gjøre os forsigtige i at dømme Folk af en varm Phantasie for Bedragere: dette kan endnu meer anvendes paa Savonarola.

*) Se Gesch. der theol. Wissensch. 1r Th. S. 119.

Jo meer denne strænge Sædedommer erkjendte sin egen Uformuenhed til at omskabe sine lastefulde Samtidige, og jo inderligere han ønskede en saadan Metamorphose, desto rimeligere forekom det ham at Gud selv vilde tage sig af sin undertrykte Kirke, og efter en saa lang Overbærelse omsider ved skrækkelige Straffedomme tage Hævn over de Ugudelige, især de geistlige og verdslige Høvdinge (Konger og Paver) som ved deres slette Exempel skadede meest. Thi Paverne, skriver Fyrsten Pico *), kom, som bekjendt var, ved List, Bedragerie og Bestikkelser til deres Værdighed, og det almindelige Rygte gav dem Skyld for, at de, naar de først sad paa Thronen, deelte deres Tid imellem Pengesamling og al Slags Utugt, hvori Cardinalerne og Biskopperne efterlignede dem; Gudsfrygt og Samvittighedsfuldhed var næsten ikke at træffe iblandt dem. Nogle skulde endog tale ilde om den christelige Troe, og Munkene i de strængere Ordener vare kun Hyklere. Men de verdslige Fyrster overlode sig uden Sky til Tyrannie, Rovgjerrighed og andre Udsvævelser. Derfor bebudede Savonarola dem alle en

*) S. Vita Rev. Patris F. Hier. Savonarolæ, autore Illustr. principe Do. Jo. Franc. Pico, Mirandulæ Domino, findes i Batesii Vitæ selectorum aliquot virorum p. 108. seq. Lond. 1681.

guddommelig Straf, ihvorvel han endnu indhyllede den i den hellige Skrifts Ord. For selv at faae Vished derom, bad han ofte, og udmarvede sit Legeme ved Fasten og Pidskning; formanede ogsaa andre til deslige andægtige Øvelser. Saaledes saae han paa een Gang klart ind i Fremtiden, og forkyndte bestemt de forestaaende Straffedomme.

Kaldet af sine Foresatte gik Savonarola i A. 1489 til Florenz; og her, hvor Demokratiet var i Begreb med ganske umærkeligen af den ligesaa snilde som oplyste Lorenzo de Medicis at forvandles til et Monarchie, fandt vor Munk, der jo som Prophet maatte gribe Folkets Partie, rig Anledning til at gjøre sit prophetiske Raad gjældende. Dette skede saa meget snarere, som han just fik i Sindemaaskee med beraad Hu — at prædike over Johannes Aabenbaring. Dog var han endnu i Begyndelsen forsigtig i sine Spaadomme, fordi han befrygtede, at de Eenfoldigere iblandt hans Tilhørere altfor meget maatte forskrækkes, og de Lystigere spotte over samme. Han lærte altsaa offentligen, at Kirken skulde fornyes eller forbedres, men at den i forveien skulde tugtes med Svøber, hvis man ei viiste Bod og Anger. Da Tiden for de spaaede Ulykker efter hans Mening nærmede sig, talede han endnu tydeligere derom, dog besluttede han, da

mange loe og mange forbittredes derover, at lade denne Materie fare, og indskrænkede sig ene til Sædernes Forbedring; men en indvortes Stemme og Himmelens Trusler førte ham tilbage til Straffedommene. Noget af det, han forkyndte, indtraf virkelig, saasom Innocenz VIIIs Død, og Carl VIIIs Tog til Italien, derved steeg hans Anseelse betydeligt. Meest Opsigt gjorde dog den Spaadom; at en Ulykke skulde ramme Huset Medicis og især dets Overhoved Lorenzo. Denne kloge Mand, som sikkert mindedes Virkningen af Samuels Spaadomme imod Saul, og nødigen vilde, at Florentinerne skulde lære at kjende, paa hvor svage Støtter hans vistnok milde men dog altid egenmægtige Herredømme hvilede, søgte at gjøre sig til Ven den farlige Præst, som altid kaldte ham, hvad han dog kun var i græsk Betydning, en Tyran. Han sendte derfor fem af de meest anseete Mænd til Savonarola, hvilke skulde i deres eget Navn forestille ham, at det var baade Religionen og Republiken gavnligere, hvis han prædikede paa den sædvanlige Maade. Men Propheten gav dem at forstaae, at han vel vidste, fra hvem de vare sendte, og gav denne det Raad, at angre sine Forseelser, forbi Gud truede ham og hans Huus med Straf. Lorenzo gav ham derpaa i sit eget Navn det Svar, at

han skulde forlade Florenz. Men da samme Fyrste i A. 1492 faldt i en dødelig Sygdom, lod han Dominicaneren ved en Sendelse, der gjorde ham selv og denne lige megen Ære, hente for at høre hans Skriftemaal. Munken lovede det, men kun under disse tre Betingelser, at den Syge bekjendte sig til den rette Troe, at han vilde tilbagegive, hvad han uretfærdigen havde tilegnet sig og indsætte Florenz i sin gamle Forfatning paa ny. De to første Punkter medførte ingen Vanskelighed, men den tredie svarede Lorenzo slet ikke; og døde kort efter uden at være skriftet af Savonarola.

To Aar efter trængte Carl VIII. frem, som Savonarola havde spaaet, fra den ene Ende af Italien til den anden. Den ellers saa findige Historieskriver Guicciardini er tilbøielig til at forklare denne Spaadom af guddommelig Indskydelse, fordi han ei finder den grundet i Italiens foregaaende Forfatning; men Schrøckh viser, at den meget vel hænger sammen med de franske Kongers gamle Fordringer paa Kongeriget Neapel. — Med Carl sluttede Peter af Medicis et saa overilet og for Florentinerne skadeligt Forlig, at de forviste ham med alle hans Slægtninge ud af Byen. Det er rimeligt, at Savonarola, som stod i Spidsen for det mediceiske Huses Fiender, her bidrog endeel til

at opfylde sin egen Spaadom. Han styrede nu næsten uindskrænket det florentinske Folk. Han gik som dets Gesandt den franske Konge imøde, og erhvervede det hans Venskab. Imedens Kongen opholdt sig i Florenz, bekjendtgjorde han de guddommelige Aabenbaringer, han havde havt; vedblev at spaae om forestaaende Ulykker og Kirkens Reformation, at dadle Pavernes og Kongernes slette Sæder; ja han forudsagde endog, hvad han selv skulde lide for disse Sandhedens Vidnesbyrd. Ved sin fyrige Begeistring henrev han alle; og hans Ven Pico veed at fortælle underfulde Tegn, som Gud lod skee under hans Prædikener. Der var ved disse saadant Tilløb, at man ei kunde komme frem: og naar han reiste bort, tilbøde Bevæbnede sig at ledsage ham. Alligevel misbrugte han aldrig sin Indflydelse; men haandhævede Ret og Orden i den gjenfødte Republik. Efter det mediceiske Huses Omstyrtning ønskede mange at hævne sig over det, de hidindtil havde lidt, og til den Ende at uddele visse Embeder til visse Familier; men Savonarola modsatte sig dem, og tilføiede: at om de endog forsøgte paa at forstyrre den af ham stiftede Fred, og ved Embedernes Bortgivelse at kaste hvide Bønner i Bøssen, vilde det ikke lykkes dem, da Gud vilde forvandle de hvide Bønner til

forte; og den lettroende Ven Pico tilføier, at det *skede*. Det tydeligste Beviis paa, hvormeget han formaaede over det gemene Folk, er at han kunde afskaffe det Væddeløb til Hest, som hidtil ledsaget af mange Udsvævelser havde fundet Sted paa Johannes den Døberes Fest. I enhver Alder og Stand bedrede sig Sæderne øiensynligen efter hans Formaninger. Paa fromme Gaver var der ingen Ende; ja mange gave endog store Pengesummer, hvortil de ei havde Ret, tilbage.

Denne Savonarolas store Indflydelse begribes lettelig, naar man med hans *imponerende prophetiske Characteer* forbinder den *elskværdige*, der udmærkede ham *som Menneske, Lærer og selv som Munk*. Vi ville nærmere betragte det Malerie af ham, som Pico, rigtignok med Forkjerlighed, men dog tillige, som alle hans Modstandere indrømme, i det Hele taget med Sandruhed har udkastet. Uagtet al den Hæftighed, siger han, hvormed Savonarola i sine Prædikener angreb Lasterne, skaanede han dog Menneskene selv, og var i Omgang yderst sindig, blid og forsonlig endog mod forsætlige Fornærmelser. Derfor gik flere af hans Fiender, som vare komne til ham for at overøse ham med Skjældsord, bort som hans Forsvarere. En bestandig Munterhed og Jævn-

nodighed under alle Storme vidnede om den indvortes Fred, som han nød. Den frivillige Fattigdom iagttog han selv strængt, og anbefalede den til sine Ordensbrødre. For al Vedhængenhed til jordiske Ting var han saa fri, at han endog overgav sine Bibler, Helgenbilleder og sine egne gudfrygtige Skrifter til sine Disciple og Venner, for ei at faae dem lidenskabeligen kjer. Især vogtede han sig for den forfængelige Ærgjerrighed, og bar en Elfenbeens Hjerneskal i Hænderne, for ved Synet af samme stedse at erindre, at alle Hoveder, om de end opnaaede den høieste Ære iblandt Menneskene, dog omsider ved Døden forvandles til denne Skikkelse. Ogsaa bar han gjerne et Crucifix i Haanden eller skjult i Ærmet, for at kunne hvis han blev ombragt, som han frygtede for, i det mindste ved Gebærder bevidne sin Tro paa Forløseren. Hans Bøn var saare vedholdende; ogsaa en Deel af Natten indviede han til Bønner og aandelige Betragtninger. Hans Venner raadførte sig ei sjeldent igjennem ham, som en Mægler, med Gud om deres Opførsel; thi hans uafbrudte Beden og hans Hjertes Reenhed havde stiftet et saadant Venskab imellem ham og den Høieste, at alt hvad han udbad sig af samme, blev ham aabenbaret. I sine sidste ti Aar tænkte han ei paa sine Prædikener,

førend han om sammes Indhold fik en guddomme-
lig Veiledning. Ofte blev hans Sind henrykt i
Himmelen og saa nøie forenet med det guddomme-
lige Lys, at Legemet blev som dødt tilbage."

Længer ville vi ei dvæle ved dette Malerie, hv
den overtroiske Pico nu meer og meer udskeier fra
sit Forehavende, og istedetfor Manden, som han
var, skildrer os Undergjøreren, som han troedes at
være. Derimod søge vi Opløsning paa den Gaa-
de: hvorledes Savonarola kunde fra Folkets Af-
gud paa en kort Tid forvandles til en formeentlig
Misdæder, der under det Tilraab: Korsfæste,
Korsfæste! ledtes til Galgen. Pico forklarer
det saaledes: Hans voxende Berømmelse for Hel-
lighed opvakte ham mange Misundere og Bagvas-
kere. Paven (det berygtede Afskum Alexander VI.)
og alle de øvrige uværdige Geistlige, Biskopper,
Munke og Nonner, hvis Lunkenhed i Religionen
og slette Sæder han hæftig dadlede, tilligemed an-
dre Lastefulde (f. Ex. Aagerkarlene i Florenz) on-
skede alle hans Undergang: selv i hans egen Orden
stode mange op imod ham. Dog vilde disse ei have
vovet at angribe ham, hvis han havde beholdt hele
det florentinske Folks Hengivenhed; men iblandt
dette dannede sig under Savonarolas største An-
seelse et mægtigt Partie imod ham. Herom un-

berrettes vi af Paulus Jovius en italiensk Historieskriver, som levede kort Tid efter *); han melder, at de fornemste og forstandigste Borgere i Florenz vare meget misfornøiede med at hiin Munk, uden hvis Vidende og Raad intet af Vigtighed hverken i offentlige eller private Anliggender blev foretaget, anmassede sig saa ganske den verdslige Regjering, og at efter hans Raad Øvrighedsembederne bleve besatte tildeels med Folk, som vare løbne af Lære uden al Kundskab og Erfaring. Derved forstærkedes det mediceiske Partie; og da tillige af Mangel paa Korn en Hungersdød indtraf: forbandede Haandværkerne og de Fattige Øvrigheden, og priste høit den foregaaende Regjering, der altid havde sørget for Overflod og lette Priser. Vel mislykkedes Mediceernes Forsøg paa at tage Staden tilbage ved et Angreb; men selv denne deres Fienders Triumph faldt ud til Savonarolas Tab, da en af hans Hjelpere misbrugte den, med Fornærmelse af Folkets Høihed. Endnu meer maatte det skade vor Demagog, hvis hele Principat hvilede paa hans prophetiske Anseelse, at nogle af hans vig-

*) Hans Værk: Pave Leo Xs Levnet, har jeg ei benyttet, og kjender det kun af Schröckhs Kirkehistorie.

tigste Spaadomme, istedetfor at opfyldes, sloge aldeles feil. Carl VIII havde langtfra at tugte Italiens Tyranner, endog sluttet Venskabspagt med den værste af dem, Alexander VI. Ligesaa lidet havde han gjort for Kirkens Reform, hvilket efter Savonarola var hans anden Bestemmelse: ei heller havde han ringeste Evne dertil. Efter den sanddrue franske Historieskriver Comines beklagede Savonarola selv sig derover for Kongen og truede ham med en guddommelig Straf. Da Carl i A. 1495 var ilfærdigen vendt tilbage til sit Rige med Tabet af sine italienske Erobringer, spaaede vel Savonarola at han atter skulde vise sig med en Krigshær: men man ventede over to Aar forgiæves derpaa.

Hans nu talrige Fiender i Florenz benyttede sig af disse for dem gunstige Omstændigheder. De anklagede ham i A. 1497 hos Paven for at han i sine Prædikener talede anstødeligen om Clerisiets og det romerske Hofs Sæder, at han vedligeholdt Uenighed i Florenz og ei engang foredrog en ganske reen Lære. Han blev derfor stævnet til Rom; men undskyldte sig med sin Sygelighed, med Veiernes Usikkerhed og Republikens Tarv, som fordrede hans Nærværelse. Derpaa skrev Paven til Prioren og Conventet ved hans Kloster: han havde hørt,

at Savonarola var faldet paa falske Læresætninger, og ved Statsforandringerne i Italien geraadet i saadant Vanvid, at han offentlig paastod, Gud havde sendt ham, og at han talede med Gud, uden dog at have givet Beviis derpaa enten ved et Mirakel eller ved et særdeles Vidnesbyrd af den hellige Skrift; iblandt andre Daarligheder havde han ogsaa sagt den afskyelige, at Christus og Gud selv maatte lyve, hvis han skulde lyve; han havde desuden udelukket alle dem fra Salighed, som ei gave hans Lærdomme Bifald. Da han nu ikke var mødt at aflægge Regnskab for Paven, saa overdrog denne det til hans Ordensvicarius i Lombardiet at dømme og straffe ham efter Ordenens Love; men Savonarola bød han aldeles at underkaste sig Denne, og imidlertid afholde sig fra at prædike.

Derpaa forsvarede vor Munk sig frimodigt i en lang Skrivelse til Paven. Han beklagede deri, at man havde været saa ondskabsfuld at bibringe Paven saa mange falske Efterretninger. Man vidste jo af hans offentlige Foredrag, at han stedse havde fulgt Skriften og de hellige Lærere, og oftere erklæret, at han underkastede sig og alt Sit den hellige romerske Kirke. At forudsige tilkommende Ting, var intet Nyt; dette var stedse hørt i Guds Kirke, og skadede heller ikke Christendommen, naar det ikke

stred mod Troen, eller gode Sæder eller Fornuften; det var heller ei nogentid blevet forbudet, og kunde ikke forbydes, fordi man ellers maatte foreskrive Gud en Lov. Ikke heller havde Italiens Statsforandringer forledet ham dertil, da han havde gjort det for meer end ti Aar siden. Aldrig havde han foregivet, at være sendt af Gud allene; tvertimod havde han beraabt sig paa sine Prælaters Sendelse. Ligesaalidet havde han udtrykkeligen sagt, at han talede med Gud; dog sæt, at han havde sagt dette, saa var jo denne Talemaade ingensteds forbudet; og Gud kunde jo tale med hvem han vilde. Det Udtryk: Gud maatte selv lyve, hvis han skulde lyve, lod sig i en vis Henseende vel undskylde. Efterdi han vidste, at meget af hans Spaadomme kom fra Gud, saa havde han kun forsikkret saameget, at den ei kunde være i Naadens Stand, som slet ikke vilde troe dem. Han kunde fremstille 10,000 Vidner paa, at han ikke havde prædiket andet end hvad der tjente til Sjælens Frelse, til at befordre Fred i Florenz og Bedring i Kirken. Istedetfor at udgive sig for en Prophet, havde han sagt det Modsatte *); men

*) Nemlig, som det hedder ovenfor, at han ei var sendt alene af Gud.

om han end havde kaldt sig saa, skulde han ikke derfor være strafværdig, eftersom dette ikke var forbudet ved nogen Lov, naar kun den, der giver sig ud for en Prophet, ei forfører Menneskene til Kjætterie eller noget Ondt. Man maa ei heller holde den for en falsk Prophet, hvis Spaadomme ei strax blive opfyldte, da dette havde været Tilfældet med flere jødiske Propheter i deres levende Live; men vel, naar Spaadommen ikke til den af dem bestemte Tid gik i Opfyldelse. Da nu meget af ham forudsagt var indtruffet, saa var han ogsaa vis paa, at det vilde skee iligemaade med det øvrige. Forresten var det bekjendt i hele Italien, at paa hans Ord var Freden bleven sluttet i Florenz, uden hvilken dette Land skulde være geraadet i Forvirring; og at Italien maatte takke Gud for ham, fordi han havde anbefalet et Middel til den offentlige Rolighed. Til Slutning viser Savonarola endnu Paven, at den beskikkede Dommer var ham mistænkelig, fordi han saavelsom hans Congregation (den lombardiske) vare fiendtligsindede imod den florentinske, hvilken udmærkede sig ved en stræng Levemaade, og altsaa ikke kunde, som Paven forlangte, gjenforenes med hiin. Paa denne Skrivelse svarede Paven ham, at han vel glædede sig over, at Savonarola, som det sømmede sig en god Christen,

underkastede alle sine Taler og Handlinger den hellige Kirkes Rettelse; og at han begyndte at troe, han uden ond Hensigt, blot af en vis Enfoldighed havde foredraget saa Meget: dog forbød han ham ganske at prædike i Fremtiden, indtil han paa en passende og anstændig Maade havde fremstillet sig for Paven.

Savonarola adlød virkeligen dette Forbud i nogle Maaneder; og han skulde, siger Guicciardini, lettelig have erholdt Absolution, hvis han havde ladet det blive derved; thi Paven ansaae ham altfor ringe, til at han videre skulde have slynget sin Bandstraale imod ham. Men Savonarola troede, at hans gode Navn og Rygte vilde lide, og hans Diemed, som han havde med sine hæftige Prædikener, ei opnaaes, dersom han længer undlod at prædike. Foragtende den pavelige Befaling vendte han altsaa tilbage til sin gamle Forretning, og paastod, at hans Bandsættelse var ligesaa uretfærdig som ugyldig, siden den stred mod Guds Villie og skadede det almindelige Bedste. Nu angreb han Paven og hans hele Hof uden Skaansel. Deraf opstod stor Bevægelse imellem de tvende Partier i Florenz, som forøgedes, da Paven truede hele Byen med Kirkestraffe; endelig forbød Øvrigheden Savonarola at prædike, og han adlød.

Men mange af hans Ordensbrødre prædikede i adskillige Kirker, og da Uenigheden imellem Munkene ei var mindre end imellem Folket, saa ophørte Munkene af de andre Ordener ikke, at gjøre Udfald fra Prædikestolen paa Savonarola. Især — og her begynder atter Picos Fortælling — angreb Franziscaneren Franciscus Apulus Dominicaneren Dominicus af Pescia, hvem Savonarola lod prædike i sit Sted, især forbi denne havde sagt i en Prædiken, at han var villig til at gaae i Ilden (naar Nogen af Modpartiet vilde gjøre det samme) for at bevise Sandheden af Savonarolas Lære og Prophetier, samt Ugyldigheden af Pavens mod ham forkyndte Band. Nu syntes vel, vedbliver Pico, en saadan Ildprøve ved Kirkelovene at være forbudt, men de Lærde bemærkede dog, at her var et ganske andet Tilfælde; at man allerede i den ældre Kirke havde brugt dette Middel imod det manichæiske Kjætterie og ved andre Leiligheder, til Sandhedens Aabenbarelse; at selv i Florenz havde en Munk udholdt denne Prøve, blot for at faae en uværdig Bisskop afsat *); men at Savonarolas Lærdomme vare af en ganske anden

*) Se Schröckhs Christl. Kirchengeschichte. 23 Th. S. 55.

Vigtighed, idet de angik hele Verdens Frelse og Lyksalighed. Da nu endelig utallige mange Mennesker af hvert Kjøn, hver Alder og Stand fordrede Ildprøven, som Pico beretter, blev den af Øvrigheden bevilget.

Da nu det afgjørende Øieblik nærmede sig, kunde de tvende stridende Parter ei enes om Betingelserne: allerede i Forveien havde man søgt Udflugter, hvilket sees af den dobbelte Beretning, vi derom have: den ene af Pico, som naturligviis tjener Savonarola og hans Ordensbrødre til Forsvar; den anden af den daværende pavelige Ceremoniemester, Johan Burchard, som geraader dem mindre til Ære. Nok, at den besynderlige Høitid virkelig blev anordnet og aabnet: den 7de April saae mun udenfor det høie Raads Pallads tvende store Stelladser opførte, det ene for Raadet, det andet for Kæmperne, og derhos et stort Baal. Broder Franciscus indfandt sig ledsaget af een eneste Ordensbroder; men Dominicus med Korset baaret foran sig, med en viet Hostie, med Savonarola og alle hans Klosters Munke samt en Mængde Folk. Franciskaneren bad Dommerne, at hvis han, som et syndigt Menneske fortæredes af Ilden, Dominicus ikke derfor maatte blive frie for Prøven, og ingenlunde holdes for Seierherre, førend han selv

den Skade havde udholdt samme Forsøg. Overordet synes ingen af Parterne at have været ganske sikker i sin Sag, saa at den sunde Forstand dog gsaa her midt under den groveste Overtroes Tilbeedelser har givet Livstegn fra sig; dog søgte uden Tvivl Dominicaneren de fleste Udflugter og tod omsider fast paa, at det maatte tillades ham t tage Christi Legeme i Ilden med sig. Da dette ei blev ham tilladt, skildtes Forsamlingen d med uforrettet Sag, til største Skam og Skade or Savonarola. Thi, saalidet vi i den hele Foranbling (som Savonarola synes kun at have samykket i, fordi han ei kunde andet) finde noget Beviis for at Savonarola var en Bedrager (hvorfor Bayles bittre Spot over Udfaldet heller ikke ramner ham), saa meget maatte han ved den mislykede eller rettere ufuldendte Prøve tabe i sin Agtelse hos det undersyge Folk. Ogsaa maatte han snart øle Virkningerne deraf; thi to Dage efter stormede Pøbelen det Kloster, hvis Vicarius han var. Imeens han laae i Bøn foran en Hostie, fægtede hans Munke i 5 Timer til hans Forsvar, indtil Øvrigeden blandede sig deri. Man gav hans Venner det løfte: at intet Ondt skulde vederfares ham; ikke esto mindre blev han med sine Ordensbrødre Dominicus og Silvester først ført til Republikens Pal=

lads, derpaa kastet i et Fængsel, efterat han i Forveien havde i sine Munkes Paahør ønsket sig evig Fordærvelse, dersom ikke Alt, hvad han havde forudsagt, var sandt. Nu blev femten af hans værste Fiender udnævnte til hans Dommere. Disse lode ham efter Picos Beretning flere Gange martre paa det grusomste og med nyudfundne Piinsler, for at afpresse ham den Tilstaaelse, at hans Spaadomme vare falske og ingenlunde guddommelige. Men han gjentog kun de Ord: modtag mit Sjel, o Herre! og knælende for sine Bødler bad han Gud, at man vilde lade ham have nogen Ro; sagde vel under de grueligste Piinsler nogle dunkle og tvetydige Ord, hvoraf hans Fiender fremledte en Bekjendelse, men uden at kunne frembringe noget der fortjente Dødsstraf. Imod denne Picos Beretning strider rigtig nok væsentligen Burchards Fortælling, i følge hvilken han skal have tilstaaet, iblandt flere Forbrydelser, at han var en Bedrager. Men skjøndt Burchard ellers har viist sig som en sandhedselskende Historieskriver, fortjener han dog her ei at troes, deels fordi hans Beretning i sig selv er usandsynlig, deels fordi han øste af det pavelige Archiv, hvori kun den Raport, som Savonarolas Fiender havde indgivet, var nedlagt. Heraf have Volateran og andre deslige Historieskrivere taget Anled-

ning til at afmale Savonarola som en Løgner og Bedrager; og selv Bayle dadler den mildere dømmende Guicciardini, fordi han har undertrykt de fleste af Savonarolas, (nemlig efter hiin Meening) tilstaaede Beskyldninger. Men da denne fortræffelige Historieskriver ogsaa her viser sig som en upartisk Dommer, ville vi høre hans Fortælling, der sikkert kommer Sandheden nærmest. Man anstillede, skriver han mod Slutningen af 3 Bog della historia d'Italia, en Undersøgelse over Savonarola ledsaget af nogle ei meget haarde Pinsler, og hans Bekjendelse, hvorved alle Beskyldninger om Gjerrighed og vellystige Sæder og hemmelige Forbindelser med Fyrster bortfaldt, indeholdt, at hans Spaadomme ei vare udsprungne af guddommelig Indskydelse, men grundede sig paa hans egen med den hellige Skrifts Lære og Jagttagelse overeensstemmende Mening, ei heller var han drevet dertil af nogen slet Hensigt, saasom at komme i Besiddelse af en høi Værdighed; men det havde været hans høieste Ønske, at faae en Forsamling af den hele christelige Republik sammenkaldt, hvorved Præsternes fordærvede Sæder kunde vorde forbedrede og Guds Kirke, som saa meget var afveget fra den gamle Forfatning, saa meget muligt føres tilbage til den Tilstand, hvori

den befandt sig strax efter Apostlenes Tid; og den Ære, at have bragt et saa stort og gavnligt Værk i Stand, vilde han skattere langt høiere, end at have opnaaet den pavelige Værdighed, fordi hiint kun kunde erholdes ved en ualmindelig fortræffelig Lærdom og Dyd, og alle Menneskers besynderlige Ærbødighed, da derimod den pavelige Værdighed ofte erhvervedes ved slette Midler eller ved Lykkens Gunst. Efter denne Bekjendelse, som af ham blev stadfæstet i Overværelse af forskjellige Munke, og saa af hans Orden, men (om det ellers er sandt, som hans Tilhængere have udbredt) i fortfattede og tvetydige Ord, blev han tilligemed de tvende andre Munke, med de af den romerske Kirke vedtagne Ceremonier, afsat fra den geistlige Orden ifølge den Dom, som var fældet af Jacobinernes General, Biskoppen af Romolin, der siden blev Cardinal af Surrente og Pavens Fuldmægtige; derefter overgivet til den verdslige Øvrighed, efter hvis Dom de bleve hængte og brændte.„ Han tilføier, at Savonarola udstod standhaftigen Døden uden at sige eet Ord, hvoraf man kunde udlede enten hans Uskyldighed eller Forbrydelse; men at dette ei havde ophævet Forskjelligheden i Menneskenes Domme og Lidenskaber, da mange havde været af den Mening, at han var en Bedrager, andre

derimod troet, at enten den bekjendtgjorte Tilstaaelse var opdigtet, eller Piinslerne havde formedelst hans svage Legemsbeskaffenhed faaet meer Magt over ham end Sandheden, og at denne Skrøbelighed kunde undskyldes med den fornemste Apostels Exempel, der uden at være fangen eller tvungen ved Piinsler eller nogen overordentlig Magt, blot paa Pigernes og Tjenernes Spørgsmaal havde nægtet at være en Tjener af den Mester, af hvem han havde hørt saa mange Bud, og seet saa mange Undergjerninger. Endnu udførligere beskriver Pico sin Vens Endeligt: "Da Paven havde hørt, at Savonarola laae i Lænker, forlangte han, at man skulde sende ham til Rom; men Regjeringen i Florenz afslog det, fordi den befrygtede en Opstand af Pøbelen. Han sendte altsaa, for i det mindste at befordre hans Henrettelse, tvende Fuldmægtige derhen, hvilke lode den ved Nattevaagen, Hunger og Piinsler afkræftede Mand paa ny lægge paa Pinebænken, paa det at han skulde bekjende Forbrydelser, som fortjente Døden. Da man den sidste Morgen, den 23de Mai 1498 rakte ham Nadverens Sacrament, tog han Hostien i Haand, aflagde derhos sin Troesbekjendelse paa Treenigheden, og bad Christus om Tilgivelse for sine Synder. Den Biskop, som skulde degradere ham af den geistlige

svarer Nadveren under tvende Skikkelser; han forkaster Aflad, og erkjender Antichristen i det romerske Hof saavel sihenseende til Levnet som Lære." Dog — det skulde føre mig for vidt at fortælle Mandens og hans Skrifters Literærhistorie; de fornødne Materialier dertil findes hos Bayle, og forøgede og ordnede i Schröckhs Kirkehistorie. Kun maa jeg, naar den Sidste regner Machiavell iblandt dem, som have afmalet Savonarola blot som en statsklog og herskesyg Munk, berigtige dette derhen, at Machiavelli vel ikke for sin egen Deel har troet paa Sandheden af Savonarolas Spaadomme, og heller ikke allevegne yttrer sig paa samme Maade om hans Hensigter; men at han dog i Almindelighed taler med Agtelse om ham, derimod ingensteds (saavidt jeg erindrer; og det er ei længe siden jeg gjennemlæste Machiavellis fleste Skrifter) anklager ham for Bedragerie. Jeg vil til Beviis anføre et Par Steder af hans Discorso sopra la prima Deca di T. Livio. I den første Bogs 11 Kap. hedder det, til Exempel paa, hvor let nye Meninger kunne bibringes Folket: "Folket i Florenz synes hverken at have været uvidende eller raat, ikke desto mindre blev det af Broder Hier. Savonarola overtalt til at troe, at han talede med Gud. Jeg vil ikke bedømme, om det var sandt eller ikke, efterdi

man bør tale med Ærbødighed om saa stor en Mand *). Men det siger jeg, at utallig mange troede ham, uden at have seet noget overordentligt, der kunde bevæge dem til at troe, eftersom hans Levnet, Lærdom og det Æmne, han valgte, var tilstrækkelig til at forskaffe ham Tiltroe." — Og det 56de Capitel i samme Bog begynder saaledes: "Hvoraf det kommer, veed jeg ikke, men man seer af gamle og nye Exempler, at der aldrig indtraf nogen vigtig Begivenhed i en Stad eller Egn, uden at den er bleven forkyndt enten ved Spaadomme, eller ved Aabenbaringer, eller ved Jertegn eller andre himmelske Varsler. Og for ikke at gaae længer end til Hjemmet, for at bevise dette, da veed Enhver, hvormeget der blev forudsagt af Broder Hier. Savonarola før den franske Kong Carl VIIIdes Ankomst til Italien, og hvormeget der desuden blev fortalt at være fornummet i Luften, og at man havde seet bevæbnede Folk over Arezzo, som indlode sig i Haandgemæng med hverandre. Endvidere veed Enhver, at den gamle Lorenzo de Medicis Huus blev kort før hans Død

*) Originalens Ord ere disse: Jo non voglio giudicare, se egli era vero o no, perche d'un tanto uomo se ne debbe parlare con riverenza.

truffet af Lynilden i dets øverste Deel v. s. v."
Jeg nægter ingenlunde, at Macchiavelli paa disse (som paa mange andre) Steder rimeligviis taler med Accommodation; men det er dog deraf klart, at han havde Agtelse for Savonarola, skjøndt han vel kan have antaget, hvad vi heller ikke nægte, at en fiin Ærgjerrighed var hos Savonarola med i Spillet.

Men dette kan ei forhindre os i at bekjende med Schröckh, at af hans hele Historie fremlyser Religionens samvittighedsfulde Dyrker. Ei kan Nogen længer miskjende hans gjennemtrængende Indsigter i sin Tids kirkelige Mangler: ei hans uforfærdede Mod, hvormed han dadlede og søgte at bedre dem: ei den ædle Gudfrygtigheds Sæd, som han øste af den hellige Skrift: ei hans, i det Hele taget, ærværdige Sæder. Han virkede meget og almeennyttigt, endog paa de senere Efterkommere. Dog var det heller ikke smaae Pletter, som paa nogle Steder fordunklede denne Glands, skjøndt de synes at være udsprungne af den bedste Mening. Det ualmindelige Indtryk, som han gjorde, forledte ham til den Indbildning, at Gud havde bestemt ham til sin Prophet, til Kirkens og Statens overordentlige Reformator. Med denne sværmerske Tilsætning til hans Fromhed troede han ogsaa at

torde vove sig langt ud over sit Embedes Grændser og at kunne paatage sig Anførselen af et heelt Partie, hvis Voldsomheder bleve lagte ham til Last. Han bedrog sig altsaa selv, idet han søgte i Religionens Navn at herske til Dydens, Frihedens og Rolighedens Befordring. Hædersnavnet af Martyr tilkommer ham derfor ikkun halvt."

Savonarola var tillige en flittig Skribent. Men da Læseren af følgende Bilag vil faae en Forsmag paa hans Maneer og Fortjenester som saadan, vil jeg ei forlænge denne Characteristik ved at gjennemgaae hans forskjellige Skrifter. En Oversigt over de vigtigste giver Schröckh, og Fortegnelser derover findes hos Du Pin (Bibliotheque Tom. XII. i den hollandske Udgave) og i Whartons Anhang til Caves Hist. litter. Hans vigtigste Skrift er Triumphus crucis, som indeholder Beviserne for den christelige Religions Sandhed. De fleste øvrige ere asketiske, og iblandt disse have især hans Prædikener (som vi dog kun eie i Aftryk efter feilagtige Copier) erhvervet ham et stort Navn. Vel mangle de et velordnet Foredrag, Bestemthed i Begreberne og Eleganz i Sproget, men de ere fulde af kraftige og hjertelige Steder. Sædelæren deri er reen og høi, Ideerne ofte originale og Stilen flydende. Han benytter flittigen Skrif-

ten og forklarer den, med Hensyn til den Tids Maade, ualmindeligen heldigen og frugtbart. En fiin Mystik gjennemaander det Hele. Beviis herpaa vil man finde saavel i min nedenanførte Oversættelse (ihvorvel jeg deri med Forsæt har forbigaaet de meest mystiske Steder) som i enkelte Steder af hans Prædikener hos Schröckh. Følgelig hæver han sig ogsaa som Skribent langt over sin Samtid.

B. Udtog af Hier. Savonarolas Tractat om Jesu Christi Kjerlighed.

Denne Afhandling er vel oftere (ogsaa særskilt) udgivet; men jeg følger det sieldne Aftryk i den ovenomtalte Samling, hvis Titel er: Molti devotissimi Trattati del reverendo Padre Frate Hieronimo Savonarola da Ferrara del'ordine dei frati predicatori, ad esortatione dei fideli et devoti Christiani etc. In Venetia al segno della speranza. MDXLVII. 226 Blade i liden 8vo. Den indeholder i alt 27 Stykker, deels Afhandlinger, deels Prædikener, deels andre Leilighedsarbeider. Paa det 69de Blad begynder Afhandlingen

Om Jesu Christi Kjerlighed.

Manete in dilectione mea, Joh. XV cap.

Da vor Frelser Jesus Christus nærmede sig Døden paa Korset, trøstede han blidelig sine Disciple, som ved denne grusomme Adskillelse vare meget nedslaaede og bedrøvede; og iblandt andre Ting opmuntrede han dem til Kjerlighed og Brodersind, visende dem, at de uden dette ei kunde være hans Disciple, ei kunde udrette Gjerninger, som fortjente det evige Liv, fordi de uden Kjerlighed vare uden Christo Jesu, adskilte fra ham og sønderlemmede. Og ligesom Viintræets Grene ikke kunne bære Frugt, naar de ere adskilte fra Træets Stamme, men tørres og ikke ere nyttige, uden til at brænde: saaledes kunne Jesu Disciple, ja alle fornuftige Skabninger, ikke bære fortjenstlig Frugt uden ham; men blive uden ham tørre, visne og ufrugtbare, værdige den evige Ild; thi han er det sande himmelske Liv og vi ere Grenene. Og eftersom da vor fromme Frelser, sørgende over vor Fordærvelse, og attraaende vor Frelse, sagde, forbliver i min Kjerlighed, saa agter jeg, for at forøge denne, tilligemed vor Iver, saavelsom til Nytte og Trøst paa denne vor Pilegrimsreise, med hans Hjelp, som vi ønske at elske ligesaa inderligt som fyrigt, at sammenskrive en liden Afhandling overeensstemmende med den

Begjering man har gjort mig. For det første vil jeg vise, at ingen kan blive frelst uden Kjerlighed til Jesus; for det andet, hvorledes det: at elske Jesus og smage ham, er sødere end alle Verdens Fornøielser; for det tredie, at stor Belønning venter den, som elsker ham af sit ganske Hjerte; for det fjerde, hvorledes denne Kjerlighed erhverves, for det femte, hvorledes den, efterat være erhvervet, bevares; for det sjette, hvor stor Straf der venter den, som ikke elsker ham: for det syvende og sidste ville vi anstille mange Betragtninger, som skulle opmuntre til Kjerlighed til Jesus. Og eftersom disse Æmner overgaae mine Kræfter, da jeg ikke er varm som jeg vilde ønske, saa forlader jeg mig paa Jesu Miskundhed.

Kap. 1.

At Ingen kan frelses uden Kjerlighed til Jesus.

Til en fast Grundvold for den første Betragtning ville vi vælge den hellige Skrift, idet vi bevise, at den, som ikke elsker Jesus, ei kan frelses. Og først møde mig her vor Frelsers Ord, skrevne i St. Joh. Ev. 14 Kap., hvor han siger: Den som ei elsker mig, iagttager ikke mine Ord. Og ovenfor i det 12 Kap. siger han: Hvo som hører mine

Ord, og iagttager dem ikke, ham dømmer jeg ikke; men — heder det siden — de Ord, som han haver talet, skulle fordømme ham paa den yderste Dag. Altsaa: Hvo som ikke elsker Jesus, bevarer ikke hans Ord, og hvo som ikke bevarer hans Ord, skal fordømmes, Hvo som ikke elsker Jesus, skal følgelig fordømmes. Apostelen Paulus siger ogsaa i det første Brev til Cor. sidste Kap. Hvo som ei elsker vor Herre Jesus Christus, være adskilt fra og udelukket fra hans Ankomst *), hvilket er det samme som om han sagde: Hvo som ei elsker vor Herre Jesus Christus lige indtil Døden, han skal paa Dommens Dag udelukkes og adskilles fra de Saliges Selskab, og fordømmes til Helvede tilligemed Synderne. Omendskjøndt jeg kunde anføre utallige Beviser af Skriften og de hellige Lærere, maae dog disse for Korthebs Skyld her være nok. Aarsagen til denne Slutning er aabenbar for Enhver, som betragter, at vor Lyksalighed bestaaer

*) Det forstaaer sig selv, at jeg i Oversættelsen af de anførte Bibelsprog ordret følger Savonarola (ei den danske Bibel), da der ofte ligger noget Særeget, stundom endog et Beviis i hans Oversættelse. Udg.

i at see klarligen den guddommelige Majestæt, og at fornøie sig i denne med usKatteerlig Kjerlighed; fordi man nemlig i naturlige Ting seer, at ingen Egenskab eller Form kan trænge ind i et Legeme, hvis den ikke er vel indrettet og skikket dertil. Af denne Aarsag kan Solens Lys ikke gjennemtrænge Jorden, fordi den ikke er skikket til at modtage det, men derimod vel Vandet, og endnu meer Luften, og de himmelske Legemer, fordi de ere mere dannede dertil. Og iligemaade kan Ilden ikke trænge ind i det grønne Træ, førend den faaer gjort det tørt og ligt sig selv. Da nu Gud er uendelig, og Skabningen endelig, saa skulde den fornuftige Skabning ei ved sig selv være skikket og dannet til saa stort et Lys, dersom Gud ikke ved et andet overnaturligt Lys opløftede det til samme; og dette Lys er Naadens Lys, hvormed nødvendigen følger Kjerlighed, da det ene ei kan finde Sted uden det andet, som den hellige Thomas og alle Lærere sige. Hvo der altsaa ikke har Kjerlighed til Jesum, hvilken ikke er andet end Broderkjerlighed, han haver ikke Naaden, og hvo som ei har Guds Naade, kan ikke see Guds Ansigt, fordi han ikke er skikket til en saa stor Glands; og hvo som ei kan see Guds Ansigt, han kan ei være salig, fordi Saligheden bestaaer i at see Gud. Altsaa hvo som

ikke haver Kjerlighed til Jesum, kan ikke blive salig eller frelst. Man kan endvidere bevise dette ved Ligheden med menneskelige Ting: vi see Fyrster og Hærførere at belønne de Soldater, som anstrænge sig, og som udsætte sig for Fare i Krig af Kjerlighed til dem, og de ansee dem for meest værdige til Belønning og Ære, som ikke for nogen Fordeels Skyld, ei heller af Frygt, men af Kjerlighed vise Saadant imod deres Herre, og stride mandigen; de øvrige gjøre dt kun noget af, saalænge som de have dem behov. Saaledes regner Gud og vor Frelser Jesus Christus dem for værdige til det evige Liv, som elske ham af deres ganske Hjerte, søge hans Ære, og gjøre noget Godt ikke for Belønning, ei heller af Frygt, men alene af Kjerlighed; og dette gjelder saa meget vissere om ham, som han ikke trænger til vore gode Gjerninger *). Saaledes er det da klart, at Ingen kan blive frelst uden Kjerlighed til Jesus. Og dette maa være nok for den første Betragtning.

*) Hvormange af mine Læsere havde vel ventet at finde en saa reen Moral hos en Dominicanermunk, ældre end Luther?

Kap. 2.

At Kjerlighed til Jesus er sødere end alle verdslige Fornøielser.

Men eftersom det maaskee kunde forekomme nogen, som er uerfaren paa Guds Vei, at være vanskeligt at blive varagtig i Jesu Kjerlighed, saa vil jeg nu vise, at den aandelige Glæde, som flyder af denne Kjerlighed, er langt større end al anden verdslig Fornøielse; og først ved den hellige Skrifts Vidnesbyrd, paa det jeg ei skal tale hen i Veiret *). Vor Frelser siger til Samaritanerinden: Hvo som drikker af dette Vand (pegende paa Vandet i Kilden, hvorved han sad, ved hvilket forstaaes, sige de Lærde, de verdslige Forlystelser) han skal atter tørste, fordi de nemlig gjøre Begjerligheden ikke rolig, men tvertimod urolig og attraaende stedse Meer. Men hvo som drikker af det Vand jeg vil give ham, det er: Naadens Vand, hvoraf

*) Acciochè non parliamo al vento: atter en mærkelig Yttring af vor Munk. Den der altsaa lærer noget som Christendom, uden at bevise det af Bibelen, han taler hen i Veiret. O vilde dog saavel Catholiker som Rationalister og Sværmere lægge disse Ord paa Hjerte. Udg.

Menneskekjerlighed og Jesu Kjerlighed fremgaaer, han skal ikke tørste i al Evighed, d. e. han skal ei have Tørst eller Attraae efter noget andet end mig. I disse Ord vises den store Forskjel, som findes imellem Sandsernes og Naadens Forlystelser, idet Sandsernes forurolige Begjerligheden, men Naadens berolige den, vel ikke ved timelige Ting, men ved det høieste evige Gode, og fremåbringe stor Glæde i Sindet, større end udtrykkes kan ved Haabet. Og siden tilføier han: "dette Vand skal blive til en Glædens og aandeligt Livs Kilde, istand til at udslette al Bedrøvelse, og den skal bringe ham til at hoppe og juble i det evige Liv." Desuden kan dette bevises ved Fornuften, efterdi de Glæder, som gaae ud fra Jesu Kjerlighed, ere meest aandelige da de angaae den ypperste og høieste Aand. Og de aandelige Opmuntringer ere meget større end de kjødelige, enten fordi de ere mere eiendommelige og mere passende for Mennesket, eller fordi de betræffe Forstandens Fuldkommenhed, som er ædlere og fuldkomnere end enhver anden Bod o. s. v. *).

*) Det følgende af dette Kapitel forbigaaes, da det deels er mystisk, deels ikke hidhørende. Allerede Slutningen af det Oversatte er uforstaaelig; dog

Kap. 3.

At stor Belønning venter dem, som elske Jesus indtil Døden af ganske Hjerte.

Maaskee kunde Nogen tvivle om, at man ved at elske Jesus fik anden Løn end den Trøst, hvorom vi ovenfor have talt; og derfor vil jeg nu for det tredie vise, at Jesu Elskere ikke allene have den nærværende Trøst, men ogsaa en saa stor Belønning, at ingen Forstand kan fatte den; og dette vil jeg først bevise af den hellige Skrift. Apostelen siger i det andet Kapitel af det første Brev skrevet til de Corinthier: "Aldrig saae noget Øie, aldrig hørte noget Øre, aldrig opsteg det i noget Menneskes Hjerte, hvad Gud har aabenbaret sine Elskere." Altsaa er denne Belønning saa stor, at den overgaaer ikke alene Sandsernes, men endog den menneskelige Forstands Evne. Ogsaa bevises dette ved Fornuften, efterdi Gud har bestemt Mennesket til Lyksalighed, og denne bestaaer i Beskuelsen af det guddommelige Væsen og i Nydelsen det-

er dette maaskee det] feilfulde Aftryks Skyld. Texten er nemlig heelt igjennem ucorrect, her læser jeg: il qual (for inqual) è piu nobile e perfetto d'ogni altra penitentia. Ud g.

af, hvilket skjønnes af det menneskelige Hjertes naturlige Attraae, som ei kan mættes ved skabte Ting, var det end blandt Englenes Hierarchie, da det ved at skue Englenes Skjønhed skulde faae den største Lyst til at skue Skaberen; det skulde altsaa derved blive uroligt og bekymret, indtil det fik seet Guds Aasyn. Men hvem skulde nu denne uendelige og evige Lyksalighed forundes uden dem, som elske Jesum, som have underordnet hans Bud hele deres Villie, og til hans Ære taalt mange Lidelser i denne Verden? o. s. v. (Atter endeel Mystik).

Kap. 4.

Hvorledes Jesu søde Kjerlighed erhverves.

Efter at jeg har sagt, at Ingen kan frelses uden Kjerlighed til Jesus, og at det er meget sødt at elske Jesus, og at desuden en stor Belønning venter den, som elsker ham: kunde vel Nogen ved disse Ord opflammes til at elske ham. Og derfor agter jeg med Guds Hjelp her at handle om, hvorledes denne Kjerlighed erhverves. Omendskjønbt det var meer passende for dem, som ere erfarnere end jeg, at afhandle dette, vil jeg dog, siden jeg er bleven opfordret, sige derom hvad jeg tænker. Mig synes det da, at den som vil er-

hverve sig Kjerlighed til Jesum, maa først opløfte sin Begjerlighed *) ganske over de jordiske Ting, sigende til den: dersom du vil vorde fuldkommen, da gak bort og sælg alle de Ting du eier, og giv dem til de Fattige, og kom for at følge mig. Det er altsaa nødvendigt at opløfte sin Begjerlighed over de timelige Ting, forsaavidt som den, der vil frelses og elske Gud tilstrækkeligen til sin Frelse, ei maa sætte sit Diemed i disse. Men for den, som vil erhverve sig en fuldkommen Kjerlighed, er det ikke nok at opløfte sin Begjerlighed, men han bør af al sin Evne, dersom han kan, forlade de verdslige Ting, og fattig og nøgen følge Christus Jesus; thi omendskjøndt en Rig kan være fuldkommen i Jesu Kjerlighed, ogsaa uden at forlade sine Rigdomme, som Abraham, David, Kong Ludvig den Hellige og mange andre vare, saa er Rigdom dog en stor Hindring for at blive salig, og ei mindre for at erhverve sig saa stor Fuldkommenhed. Og kun forholdsmæssig faa (Rige) have lignet dem, som forlode Verden. Derfor sagde Frelseren: "det Rige skal vanskeligen gaae ind i Himlenes Rige; og i Prædikeren skrives: "den Rige, som befindes uden Plet, og som ei søger at opdynge Guld,

*) Texten har urigtigen l'effetto for l'affetto.

og som ei sætter sin Lid til sine Rigdommes Skat; hvo er han, og vi ville rose ham, fordi han har gjort noget Forunderligt i sit Liv.„ Han anseer det altsaa for noget Forunderligt, at den Rige ei hildes i sine Rigdomme, formedelst den store Vanskelighed, som det er, at eie timelige Ting og ei sætte sin Hu dertil. Hvo som følgelig let vil fuldkommengjøre sig i Jesu Kjerlighed, han maa opløfte sig med sin Begjerlighed over Verden. Mærk vel, at jeg derved forstaaer ei alene store Ting, men ogsaa de mindste, da der findes mange som efterat have forladt de store, sætte siden deres Hu til Smaating, og saaledes forlade Guds Vei ufrugtbare og tomhændede; derfor gjøre mange Munke ingen Fremgang i Klosteret, fordi de sætte deres Hu til de ubetydeligste Ting, saasom Smaabøger, Smaaknive og andre Smaating *); fordi deslige

*) Dette stemmer ganske overeens med Reinhards Bemærkning. "So sind alle Mönche Kleinigkeitskrämer, nur hat jeder Orden nach seinem besondern Zweck auch eigne Observanzen und Anstalten.„ Se Ueber den Kleinigkeitsgeist in der Sittenlehre i Anhang zu Reinhards System der Christl. Moral. S. 262. Kun at den protestantiske Lærers Ansyn af denne Sag naturligviis er friere end Munkens. Udg.

Tilbøieligheder ei forekomme dem at være Synd, eller hvis dem tykkes saa, dog kun en liden Synd, og følgelig vogte de sig ikke derfor, naar de fristes af Djævelen, og vide ikke, at disse Tilbøieligheder, skjøndt de ere smaae, drage dem tilbage fra Fuldkommenhedens Vei, og fjerne dem langt fra Aanden, og dette er saa meget farligere, jo fuldkomnere den Religion er, de bekjende sig til. Og dette siger jeg ikke af mig selv, men det er pleiet prædiket og bifaldet af alle de hellige Fædre, og Erfarenhed viser det lige til vore Dage. Derfor sige de hellige, som ere forfarne i Religionen, at det er nødvendigt, nøie at undersøge Samvittigheden, og at trænge, ei paa Skrømt, ei lunkent, ind i Hjertets Hemmelighed, og hvis det befindes at være tilbøieligt til jordiske Ting, bør man pludselig hæve det til de himmelske, og forlade endog de mindste Ting, og ikke have til sit Brug uden hvad der er nødvendigt til det legemlige eller aandelige Liv; og heller for lidet end for meget. Dertil vil man let kunne bringe det, dersom man ofte betragter de forgjængelige Tings Forfængelighed, og Døden, som er nær forestaaende. Dog den, som iagttager hvad jeg her har sagt, maae derfor endnu ikke troe sig at være en fuldkommen Jesu Elsker; men det er nødvendigt, at han siden gaaer i

sig selv, og at han betragter sin egen legemlige og aandelige Elendighed, sine Synder og sin Skrøbelighed, at han ydmyger sig meget for Guds Aasyn, erkjendende, at han i alle Ting trænger til ham, og betragtende, at han hverken kan gjøre eller tænke noget godt uden hans Hjelp. Og denne Kundskab bør man have, ei blot af Andres Sagn, som ogsaa Syndere have den, men af lang Erfaring om egen Skrøbelighed; og derfor bør man have Oie med sit eget Levnet, og flittigen betragte hver Dag sine egne Feil; og eftersom man let frafalder de gode Forsætter, maa Synderen paa ny vende sig til Gud og med Bod og Taarer hver Dag anraabe Jesu Hjelp, og ydmyge sig ei alene for ham, men ogsaa for dem, som ere ringere end Synderen selv, og ansee sig for den ringeste ei med Tungen, men med Sjelen og Hjertet, formedelst Betragtningen af egne indvortes og udvortes Mangler, og holde sig for uværdig til en saadan Forfatning, eftersom han hver Time lægger Mærke til sine Feil o. s. v.

Kap. 5.

Hvorledes den erhvervede Jesu Kjerlighed bevares.

Men efterdi det ikke er nok at erhverve sig den guddommelige Kjerlighed, med mindre den vedlige-

holdes indtil Enden, saasom vor Frelser siger: Hvo som holder ved indtil Enden, han skal blive salig: saa forekommer det mig nødvendigt at forklare, efter den Indsigt Gud vil give mig eller har givet mig, hvorledes denne Kjerlighed bevares. Saasnart da Sjelen føler sig opflammet af hiin søde Kjerlighed ved at smage en Gnist af de himmelske Ting, bør den ideligen have Øie med sig selv, paa det at den aldrig, saavidt mueligt er for dens Skrøbelighed, forarges over den søde Jesus, som har givet den saa stor en Skat; den bør betragte, hvor stor dens Utaknemmelighed skulde være, dersom den ved sin egen Skjødesløshed adskilte sig fra ham, og den maa være saa meget mere frygtsom, som den har smagt hans Sødhed, og har erfaret sin egen Svaghed, især da Apostelen Paulus siger til Hebræerne: "det er en umuelig Ting (det vil sige, som nogle forklare det: meget vanskeligt) at de, som engang have været oplyste af Gud, og have smagt hans himmelske Gave, og ere gjorte deelagtige i hans Hellig Aand, og have smagt Guds gode Ord, og have glædet sig ved Dydens og den tilkommende Herligheds Haab, at disse, naar de siden forfalde til dødelig Synd, atter kunne opløfte sig til Fortrydelse." Paa denne Vanskelighed have vi idelig gen Beviser i Munkeordenerne (nelle religioni) da man aldrig eller meget sjeldent seer en Munk, som engang har forladt Fromhedens Stand, at vende tilbage til sand Fortrydelse, og det saa meget mindre, jo større den Stand, eller Iver var, hvori de

befandt sig i Klosteret. (Denne Betragtning fortsættes ret opbyggeligen og bibelsk, men uden nogen mærkelig Yttring eller ny Idee).

Kap. 6.

At Straf venter den, som ikke elsker Jesus.

Tilsidst skulle vi see, at Straf venter den, som ikke elsker Jesus, paa det at den, som ved at læse dette ei maatte opvækkes til Kjerlighed, i det mindste maa vækkes af Frygt. Mærk altsaa: at al Straf er Berøvelse af et Gode: saaledes er legemlig Skrøbelighed en Straf, forbi den berøver Sundhed, som er Legemets Gode; og jo større Gode Straffen skiller os ved, desto større er den. Da nu de, som ikke ville elske Jesus, skulle udelukkes fra Beskuelsen af det uendelige Gode, saa skal deres største Straf bestaae i at see sig udelukkede og adskilte som uværdige fra et saa stort Syn og fra de Saliges Selskab, hvilke, som de vide, juble i Himlen. De skulle desuden føle en stor aandelig Straf, naar de see sig indsluttede i Mørket udenfor, i Selskab med grusomme og umættelige onde Aander, hvor de ikke skulle see uden forhadte og piinagtige Ting. Og Straffen skal forøges ved Foreningen med Legemet, hvilket bestandigen skal pines i den stinkende Ild, hver der skal være mørkt tilligemed Graad og Tænders Gnidsel. Men fremfor alt skjærpes Straffen ved Tanken om, at det er umueligt at slippe

ud derfra. Og hvo som med Opmærksomhed betragter denne sidste Punkt, han vil, troer jeg, vogte sig for at gjøre ondt, og begynde at elske den gode og kjerlige Jesus. Ikke destomindre gives der foruden disse Straffe, som vente i det tilkommende Liv, mange andre i det nærværende, og her begynder allerede deres Helvede, forbi den, som ikke elsker Jesus, er ustadig og begjerer ideligen Ting, som ikke kunne mætte hans Begjerlighed. Og han har tusinde Piinsler i denne Verden, som de ikke have, der elske Jesum, Faderens, den evigværende Guds, Søn, tilligemed den Helligaand i al Evighed. Amen.

Kap. 7.

Opmuntrende Betragtninger til at elske Jesus.

(Dette Kapitel, som er det udførligste af alle, indeholder næsten intet andet end Declamation, og forbigaaes derfor i denne Oversættelse. Det bestaaer af følgende, ogsaa i Texten adskilte, Betragtninger: over Storheden af Jesu Lidelse; over Jesu Ydmyghed, da han vaskede sine Disciplers Fødder; over forskjellige af Jesu Lidelser lige indtil Korset; over Jesus, da han nagledes til Korset, og over hans Opløftelse i Veiret paa Korset.)

V.

De fide Eusebii Cæsareensis in rebus Christianorum enarrandis.

Dissertatio inauguralis.

Autore *Jano Möller*.

Prolegomena.

Sæpenumero viros doctos vel sibi vel aliis, jocandi causa, eam proposuisse quæstionem legimus, quisnam inter classicos, quos vocant, scriptores præ ceteris dignus esset, qui in universali omnium antiquitatis monumentorum interitu servaretur: et alium sibi Platonem, alium Virgilium, alium vero Livium, non neminem quoque Plutarchum adeo esse in deliciis asseruisse, ut hic autor ipsorum votis vel postremus poneretur, qui periret, vel unus, qui communi cladi eriperetur. Tanta obtinuit et etiamnam obtinet de his summæ antoritatis scriptoribus suffragiorum varietas. Verum enimvero si eandem quæ-

stionem Christianæ antiquitatis studiosis proponas, eosque jubeas inde sibi omnium, quotquot sunt, sacris libris exceptis, pretiossimum eligere monumentum, quod, ceteris demtis, unice foveant et in posterum manibus terant, videbis, nisi omnis me fallit ratio, cunctos miro consensu *Eusebii Cæsareensis Historiam Ecclesiasticam* tanquam ultimum præsidium sibi postulaturos. Tantnm est, omnibus fatentibus, hujus operis pretium, tanta ejus autoritas atque præstantia. Quicquid enim certi et explorati de rebus Christianorum per tria prima secula gestis novimus, id, si a sanctis N. T. literis discedas, ei fere soli acceptum ferimus. Nemo enim (quæ est notissima res) præter eum de industria hujus ævi historiam ecclesiasticam literis mandavit: rem vero, quam primus aggressus est, eo usque absolvit, ut nullus omnino post eum idem negotium denuo suscipere ausus sit. Quotquot autem postea res coetus Christiani enarrandas sibi sumserunt, ab eo primum tempore, ubi substiterat Eusebius, opera sua contexuerunt; et, si qui passim prisci temporis mentionem fecerunt, aut ab ipso Eusebio, aut a fontibus, quibus jam ille usus erat, sua hauserunt: quare semper ad eum ejusque fontes res redit.

Quo magis id quotidiano usu intelligere debuerunt omnes doctæ antiquitatis indagatores, eo facilius ad gravissimum hocce opus examinandum, probandum et aliunde illustrandum delabi potuerunt: quod quoque a multis doctissimis viris præstitum esse, non est, quod harum rerum peritis in memoriam revocem. Impeditum tamen diu atque depravatum fuit plerorumque de fide Eusebii judicium per illam hæreseos Arianæ maculam, qua eum adsperserant, qui Orthodoxorum nomine gloriabantur atque in ecclesia plurimum valebant. Aderant quidem aliæ causæ, ob quas eum infamabant superstitionis vindices ab Hieronymo inde usque ad Baronium: iis vero utpote ignobilibus obtendebant speciosam istam atque ad Christianorum animos pergratam criminationem. Alii tamen, maxime in occidentali ecclesia, Eusebio fortiter patrocinabantur, et eo usque illum ab omni hæreseos labe immunem judicabant, ut cum cætu Gallicano sanctorum numero eum adscribere sustinerent. In tanta sententiarum diversitate, cum alii eum hæreticum, alii orthodoxum, nonnulli quoque ancipitis fidei hominem censerent, difficile admodum erat vel justissimis fidei Eusebianæ æstu-

maioribus rem, de qua heic agitur, acu tangere. Ceperat enim animos Christianorum fere inde ab Eusebii ætate prava illa opinio, homini hæretico nullam prorsus, orthodoxo autem omnem fidem deberi, quare quæstio de autoritate Eusebii historica ab ejus Orthodoxia pendere plerisque videbatur. Ab hoc judicio ne doctissimus quidem medii ævi scriptor, Photium puto, est valde remotus. Aliquo quidem in loco non procul abfuit a vero videndo, cum in Biblioth. Cod. CXCVI *Eusebii fidem gravem in historia non item in dogmatibus esse* judicaret, quibus verbis procul dubio indicare voluit, vel hæreticum (qualis ei Eusebius credebatur) in historia locupletem testem esse posse; at multis aliis in locis, hac sententia seposita, modulo plane diverso fidem historicorum metitur, non Philostorgii solius, quem tanquam confixum Arianum, vel, quod ei idem est, Dei inimicum, impium, mendacem et *κακοστοργιον* hominem, nunquam audiendum esse putat *), sed etiam ipsius Eusebii, cui v. c. vitio vertit, quod non diserte indi-

*) Vid. Christ. Kirchengeschichte von J. M. Schroeckh. Edit. prima Tom. I. pag. 149, ubi autor recte monet, autoritatem historicam non ab Orthodoxia historici pendere.

cavit, *num recte an secus senserit Arius* *), quamvis id judicare sit Theologi, non Historici. Nihilo minus tantum valuit perversa hæc Eusebium ceterosque rerum Christianarum scriptores dijudicandi ratio, ut horum tam patroni quam adversarii invicem de reorum Orthodoxia certantes, justum i. e. ex communibus historiæ legibus institutum examen vulgo negligerent. Hinc quoque optimi recentioris et æquioris ævi judices, qui de vita ac scriptis Eusebii data opera disputarunt, Henr. Valesius, Martinus Hankius, Guilielmus Cavius atque Jo. Clericus fere toti sunt in Orthodoxia Eusebii examinanda, et post examen vel asserenda (quod tribus prioribus visum est;) vel accusanda (quod Clerico placuit). Multa quidem ad rem nostram facientia, tam documenta quam argumenta in lucem proliçuit hæcce lis, sed gravissimam quæstionem, an et quatenus fidem nostram mereatur Historia Eusebii Ecclesiastica? vix attigit nedum diremit. Potius hunc nodum solvisset alius, quatuorviris supra nominatis ætate paulo superior, Eusebianorum monumentorum felicissimus æmulus atque instaurator, Jos. Justus Scaliger, si eadem indu-

*) Cod. CXXVII.

stria in fidem historiæ ejus ecclesiasticæ ac in usum et autoritatem Chronici, tam græci Eusebiani quam latini Hieronymi, inquirere sibi proposuisset. Ille enim, si quis, fuisset sagax tam veritatis quam erroris in isto opere (quemadmodum in Chronico) latentis indagator ac vindex, quod in multis locis Animadversionum, ubi vel obiter, vel re flagitante, de nonnullarum in Historia Ecclesiastica obviarum narrationum fide agit, satis superque monstravit. Interdum quidem iniquiore, saltem liberiore modo judicium Eusebii accusat *); id vero lectores cordatissimo viro post lectam hanc disputationem multaque in ea afferenda levis Eusebiani judicii documenta facile condonaturos confidimus, imprimis cum simul in Animadversionibus Scaligeri observaverint, eum nusquam, nisi memoria hodie me fallit, Eusebium depravatæ puritatis doctrinæ, sed frequenter neglectæ veritatis historicae postulare. Scaligerum vero in hac, uti in multis aliis rebus, ultra ævum suum sapuisse, testantur controversiæ de heterodoxia Eusebii tanquam autoritati

*) Vid. aliquot loca a Valesio collecta in editione H. E. Parisiis 1678 una cum responsione Valesii sub finem commentationis ejus de vita et scriptis Eusebii.

ejus historicæ nonnihil detrahente diu post mortem Scaligeri a viris eruditis continuatæ. Clericus quidem, quæ erat in eo ingenii liberalitas cum judicii subtilitate conjuncta, litem hanc ad liquidum perducere conatus est, ad rectiora principia cardinem ejus referens, sed adversariorum calumniæ et prava studia rem justo pede ac modulo æstimare eum minime siverunt *). Si vero Critici in hac re non verum viderunt, quid a Dogmaticis exspectandum? Quo minus plerique ex horum grege, acerbissimo Arianismi odio inde a scholis imbibito, Eusebium ab omni hujus criminis suspicione liberare potuerunt: eo proniores ad sinistram de fide Eusebii historica sententiam ferendam fuerunt. Paucissimi certe inter tot immanis doctrinæ et eximii ingenii

*) Sic v. c. in epistolis criticis et ecclesiasticis, (Arti ejus Criticæ appendicis instar adjectis ed. Amst. 1712), ubi fuse sententiam suam de fide Eusebii exponit, scribit (epist. II. pag. 58.), *Parum mea interest, an Eusebius Arianus fuerit nec ne* (id quidem recte, sed mox, calumniarum Theologorum memor, hæc verba, quibus punctum quæstionis, quod vocant, iterum detorquetur, caute addit) *qui cum Arianis minime sentio, imo eos in gravi errore versatos existimo.*

Theologos, qui ante seculum XVIII floruerunt, reperti sunt, qui in Eusebio Historicum a Dogmatico discernere et potuerint et voluerint. In illis locum suum tueri mitissimi æque ac acerrimi ingenii virum, Io. Gerhardum absque dubio mecum exspectant lectores. Scite is in Patrologia sua monet: "Eusebii historiam Pontificii sugillant, sed male; fuerit enim Arianus, Origenis immodicus defensor, tamen historia ipsius est fide digna.„ Sed hæc unius, saltem paucorum rectioris judicii hominum vox animos vulgi neque demulcere neque ad mitiorem sententiam prius revocare valuit, quam post multa multorum, imprimis Gotofr. Arnoldi conamina effectum fuit, ut seculo decimo octavo æquius de hæreticis in universum judicaretur. Ab hoc tempore multi egregii viri, etiam inter eos, qui Eusebium placitis Arianis usque ad mortem deditum fuisse sibi persvaserant, ob hanc causam ne tantillum quidem autoritati ejus historicæ detractum fore contenderunt, fidemque ejus vindicatum iverunt, non temere, sed ita ut singulas ejus narrationes justa trutina ponderatas et sive veritatis sive probabilitatis, nonnullas quoque falsitatis nota signatas in varias classes redigerent. Omnium eorum nomina, qui hoc pacto, recen-

tissimis maxime temporibus, de Historia Ecclesiastica Eusebii bene promeriti fuerint, recensere neque hujus scriptionis ratio postulat, neque loci angustia patitur. Triumviri tamen Germaniae, Jo. L. Moshemius *), Frider. And. Strothius **) et Jo. Matthias Schroeckhius ***) non silentio praetermittendi sunt, quippe qui cum multis apud Eusebium obscuris locis lucem affuderint, tum haud paucas res incertas ad rigidiorem censuram vocaverint. Arianismum vero, quem vocant, Eusebii praeter ceteros alii ejusdem literatae gentis duumviri, Chr. Dav. Ant.

*) Cum in multis suis ad historiam ecclesiasticam pertinentibus Dissertationibus, tum vero in Commentariis de rebus Christian. ante Constant. innumeris locis.

**) Praeter singularem de vita et scriptis Eusebii commentationem (quae maximam partem Hankio et Valesio debetur) dedit accuratam H. E. Eusebii versionem Germanicam, additis nonnullis, haud contemnendis, notis.

***) Ex professo de Eusebio agit in Hist. Eccl. Christ. Tom. I. p. 143—146 et Tom. V. pag. 185—252. praeterea narrationes ejus per totam veteris ecclesiae historiam passim illustrat atque emendat.

Martini *) atque Guil. Münscher **), V. V. C. C. diligenter examinavere. Nemo vero, quod equidem sciam, in se suscepit munus data opera in fidem et autoritatem historiæ ecclesiasticæ Eusebii inquirendi, quamquam Schroeckhio multis annis abhinc ejusmodi disquisitionem ut opus minime superfluum in votis fuisse video ***). Mihi vero multa commoda ex tali examine, si rite institueretur, redundatura videbantur, neque adeo difficilis, post tot doctissimorum virorum vel prævias vel affines, huc trahendas, commentationes, ab initio susceptus labor credebatur. Attamen ab altera parte me terrebant cum auspicatissima summorum nostræ ætatis virorum C. G. Heynii †) atque A. H. L. Heerenii ††) opera,

*) Vid. Eusebii Cæsareensis de divinitate Christi sententia, ejusque tum cum placitis Arianis, tum cum fide Nicæno-Athanasiana comparatio. Rostochii 1795. 4to.

**) Handbuch der christlichen Dogmengeschichte. Tom. III. Sect. III.

***) Christl. Kirchengesch. 5 Th. p. 215. edit. Ima.

†) Tres Commentationes de fontibus et auctoribus Historiarum Diodori, et de ejus auctoritate ex auctorum, quos sequitur, fide æstimanda. Vid. Commentatt. societatis Regiæ scientiarum Gotting. Vol. V. pag. 89. sq. Vol. VII. pag. 75. sq. et pag. 107. sq.

††) De Trogi Pompeii ejusque epitomatoris Justini

quibuscum harum rerum arbitri forsan qualecunque hoc meum opusculum ob argumenti similitudinem comparabunt, tum difficultates, quas hanc materiam adhuc premere usu edoctus sum. Ut nihilo minus incepto meo incumberem, me induxit, præter alias rationes ab ipsius argumenti gravitate et jucunditate petitas, et muneris mei ratio et pudoris quidam sensus, mihi in aures, pedem a laudabili conatu retrahere minus honestum esse, perpetuo susurrans. Si quis tamen, comparata argumenti gravitate cum dissertationis nostræ tenuitate, nobis vultuosius Plautinum illud acclamat:

Proba est materia, si probum adhibeas artificem;

ei quod respondeanus, non habemus, nisi Horatii versum:

Metiri se quemque suo modulo ac pede, verum est.

Ne vero disputatio nostra instabilis vagetur, neve lector diutius teneatur incertus de iis Eusebii scriptis, e quibus fidem ejus historicam hic

fontibus et auctoritate, ibid. Vol. XV. pag. 185. Commentatio ejusdem ingeniosissimi viri de fontibus et auctoritate vitarum parallelarum Plutarchi nondum ad nostras manus pervenit.

metiri constituimus: sunt utique ea, in quibus ex instituto res in coetu Christiano inde a primis Christianismi incunabulis usque ad suam ætatem gestas enarravit, *Ecclesiasticæ Historiæ Libri X et de Vita Constantini Magni Libri IV.* Optarent fortasse nonnulli, me tantum prius opus sub examen vocasse, et ex eo uno autoritatem, quæ historico nostro debeatur, æstimasse, quo facto absque dubio honori ejus consultum fuisset, cum inter omnes constet, Eusebium in opere posteriori multo magis quam in priori cupiditati partiumque studio indulsisse. Si autem hanc rationem secutus fuissem, in idem, quod Eusebius vita Constantini conscribenda commisit, vitium incurrissem, heroi meo plus quam veritati litando. Sed non meum est, peccata ab Eusebio in annalibus ecclesiæ contexendis admissa celare aut fuco obducere: potius mihi propositum est, *ita* omnes historiæ ejus dotes discutere, ut justum et ratum tam de vitiis quam de virtutibus ejus judicium ferri possit. Licet igitur ultro concedam, inficetam illam Constantini Vitam potius laudationibus quam sinceris historiis esse accensendam (quare eam Schroeckhius haud immerito Cyropaediam Christianam vocat), tamen et ab ipso autore pro opere historico venditatur, et

maximum historiæ tam ecclesiasticæ quam civili usum præbet. Præterea si ab omnibus recte tanquam appendix Historiæ ecclesiasticæ spectatur, neque a nobis, cum fidem Eusebii in rebus Christianorum exponendis examinare voluimus, prætermitti debebat. Alia profecto ratione in hoc argumento versatus fuissem, si sententia eorum, quibus olim Eusebio hoc opus abjudicare placuit, aliqua probabilitis specie se commendasset: tum sane circumspectius in maculis famæ Eusebii ex lutulento hoc fonte adspergendis mihi et aliis versandum fuisset. Professus est quidem inter hos scepticos nomen suum Jacobus Gothofredus *); quam temere vero id fecerit, cum ipsius libri, de quo agitur, lectio, tum argumenta ab Hankio, V. D. contra eum allata demonstrant **). Habeat igitur Eusebius possessionem suam, quam quoque si non sine dedecore neque tamen absque omni honore tueri ei licet. Nam laudibus patroni sui tot gravissima testatissima-

*) Cum in epistola quadam ad Andr. Rivetum tum in dissertationibus ad Philostorgium H. E. L. VII. c. 3.

**) De Byzantinarum rerum scriptoribus Græcis. Lips. 1677. 4to. Pars I. cap. I. §. 175—187. pag. 81—86.

que monumenta attexuit, ut hoc etiam ejus opere ægerrime essemus cărituri. Quam ob causam vel hoc nomine æqui judicis sententiam non admodum timebit bonus historiæ sanctioris parens. *Æquitatem* vero judicii et immortalia ejus merita postulant, et sponte addicit pius iste venerationis sensus, quo optimi episcopi tam morum sanctitatem, quam eruditionis copiam prosequor. Sic tamen æquitati litemus, ut sacrosanctæ ejusdem sorori, *Justitiæ*, nihil detrahatur. Positis itaque pro fundamento judicii certis fidei historicæ æstimandæ regulis, circumspiciemus, si quid in rebus et temporibus (περιςάσεις Græci dicunt) autori nostro inveniatur præsidii, quod aut stantis autoritatem evehat, aut labentis dedecus imminuat.

Has vero regulas neque procul neque anxie quærere opus est, *nam quis nescit*, ut verbis Ciceronis (De Orat. L. II, c. 62.) utar, *primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde, ne quid veri non audeat? Ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo? Ne qua simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus.*« His si addamus, quod idem Cicero paulo superius in eodem libro (L. II., 36.) de historia prædicavit, eam nimirum esse testem temporum,

lucem veritatis, vitam memoriæ, magistram vitæ, nuntiam vetustatis: habemus velut compendium officiorum, strenuo historiarum scriptori incumbentium, quibus violandis aut negligendis ipsum suum munus violat. Nam ea potissimum de causa historiam legimus, ut res gestas, non fictas, cognoscamus, quarum cognitione ad prudenter agendum, ad bene beateque vivendum excitamur atque trahamur. Si igitur est testis temporum, qualis testis ille dicendus, qui pro veris falsa testatur? si lux veritatis, quæ lux illa putanda, quæ veritati tenebras offundit? si vitæ magistra, quonam loco eam, quæso, habebimus magistram, quæ nos in errores ducit.

Quamvis vero hæ leges omnium peritorum suffragiis sancitæ sint, sæpe tamen iis quoque rerum gestarum conditoribus, qui in unam aliquam earum interdum offenderint, historici nomen et dignitatem tribuimus. Et, si alio pacto sententiam ferre placeret, ex vasta eorum multitudine, qui monumenta historica literis mandarunt, nonnisi paucissimi in historicorum numero remanerent. Quotusquisqne enim inter tot millia reperitur, qui gravissimo hoc munere ita functus sit, ut sibi inde plenam ac perfectam laudem pepererit? Quoties igitur pretium alicujus histo-

rici ad lapidem Lydium tibi erit explorandum, toties fere rectius, certe tutius quæres, quousque provinciæ suæ satisfecerit, quam rectene an secus ei nomen historici fide digni tribuatur. Hoc enim raro universe pronuntiare licet; illud vero semper cum suis conditionibus et circumscriptionibus constitui potest. Hanc igitur rationem, ubi de fide historica Eusebii agere animum induximus, nobis sequendam proposuimus.

Cum vero fides rerum gestarum scriptori tribuenda ex duabus (quod notissimum est) rebus pendeat, primâ, utrum voluerit, alterâ, potueritne veritatem narrare: ad utramque facultatem etiam in nostro erit respiciendum, idque tanto magis, quanto arctior utriusque conjunctio in eo historico postulatur, qui nunc ex aliorum scriptis relata sumit, nunc proprio visu vel auditu percepta tradit. Video nimirum inter doctos disputari, utra istarum historici fide digni facultatum, dexteritas an veracitas (sensu subjectivo intellecta) potior sit censenda, atque utra cum minori historiæ detrimento in eo desiderari possit: quæ quidem quæstio optime forsan ita solvitur, ut efficiatur, voluntatem vera narrandi ne quidem ab eo, qui historicus *videri* velit, abesse posse; dexteritatem vero, ut aliquis verus ac ge-

nuinus historiarnm scriptor fiat, necessario accedere debere. In universum certè hæcce his aliter dirimi nequit. Si autem ad singula historiarum genera descendas ac quæras, num ea omnia eandem dotem ut primariam sibi vindicent, tum sane, antequam quid certi decernatur, varia historiæ genera nobis sunt paulo accuratius perlustranda. Cum igitur quivis rerum gestarum conditor, aut quæ ipse expertus sit, aut quæ aliorum testimoniis debeat, enarret necesse sit, duo oriuntur diversi historiarum fontes, quibus tamen plerique scriptores, qui sui ævi res exponunt, promiscue utuntur, cum contra per se appareat, nonnisi ad unum fontem aditum patere iis, qui superiorum ætatum facta enarrent. Quam ob rem nobis licet, fontium ratione habita, duas historicorum classes discernere, quibus tertiam adjungamus oportet, si attentionem simul ad eos converterimus, qui eodem quasi negotio duplicem attingere velint metam, pragmaticos puto autores, qui lectorem et edocere et admonere studentes, narrationi suæ judicium de rerum causis, mutuo nexu atque effectibus addunt. I. hisce tribus historiarum generibus (annales puta priorum temporum, commentarios de rebus æqualium et historias pragmaticas) recensendis eum ordinem,

quo sese excipere vel potius crescere debent facultates in historico necessariæ pro vario, quod sibi imponit, munere, simul significare volui. Omnibus insit necesse est veritatis amor atque studium, sed veritatem absconditam indagandi dexteritas, et justum de rebus narratis judicium interponendi facultas minus in chronicographis et etiam memorabilium ævi sui autoribus quam in pragmaticis sive superiorum temporum sive æqualium historiographis desideratur. Harum vero classium iterum sic comparata est natura, ut posteriorris generis scriptores, demum post absoluta ceterorum quoque historicorum officia, felicis ingenii et subtilis judicii laudes adspirare debeant.

Si hæc, quæ eo consilio, ut nobis ad propositum nostrum viam muniant, disputata sunt, ad fidem Eusebii æstimandam applicantur: facile apparet, Historiæ ejus Ecclesiasticæ corpus quodam modo ad omnes tres classes trahi posse. In posteriori enim operis sui parte (inde a Libro VIII. Hist. Ecc. et per totam Vitam Constantini M.), quæ ævo suo gesta essent et quorum magna pars ipse fuisset, refert; in priori vero, quæ ab aliis essent tradita; et, quamvis minime pragmatici historiographi honorem ambiat, passim

tamen nec raro judicium suum tam de personis quam de rebus interponit.

Quæ cum ita sint, argumentum, quod nobis tractandum sumsimus, commode trifariam dividi posse videtur. Sunt vero tres partes, quas jam per singula eundo pro virium et ingenii tenuitate persequar, sequentes: primum de fide ipsius Eusebii, deinde de fontibus ejus et modo, quo eis usus sit, tertio de crisi ab Eusebio adhibita vel neglecta agere proposui.

Sectio I.

De fide ipsius Eusebii.

Ubi fides historici cujusdam in disceptationem adducitur, aut ex opere ejus, de quo sermo, cum aliis ejusdem argumenti (si talia supersunt) comparato, aut ex moribus notitiisque autoris aliunde perspicuis, aut denique (quæ quidem est certissima judicandi ratio) ex utraque norma conjuncta æstimari solet. Primum igitur nobis gratulamur, quod ille scriptor, in cujus autoritatem heic diligentius inquirere placuit, neque in obscuro quodam terræ angulo neque incerto ævo vixerit. Floruit enim Eusebius Cæsareensis

(quod omnibus vel mediocriter antiquitatum ecclesiasticarum peritis constat) eo tempore, quo Christiani non solum caput extulerant, sed omnium quoque attentionem in se tanquam primos imperii Romani cives converterant. Neque in ignobili loco positus fuit, sed summo in ecclesia munere functus est. Et, licet episcopatu minori contentus, non majores, quos Patriarchatus vocarunt veteres, ambierit, tanta tamen fuit auctoritate, ut et in celeberrimo episcoporum conventu (Concilio Nicæno) primus ei a Cæsare locus delatus sit *); et nonnullis post annis, vacante sede Antiochena, communi fere consensu, et intercedente apud Imperatorem cum populo, tum Synodo Antiochena, in locum deturbati præsulis Eustathii noster Patriarcha Antiochiæ sit electus. Tot vero egregie factis ac scriptis jam tunc nomen suum per totam rempublicam Christianam nobilitaverat Eusebius, ut Constantinus Imperator, eum munus oblatum, licet amplius et sublimius, generose respuentem summis laudibus extollens, non multum a vero aberrasse censendus sit, cum inter cetera eum bea-

*) Vita Const. M. L. III. c. 11. collato titulo capitis.

tum prædicaret, quod totius propemodum orbis testimonio dignus universæ ecclesiæ episcopatu judicatus sit *). Interdum etiam vixisse fertur in ipsius aulæ et urbis (Romæ novæ) luce, ubi illo tam familiariter usus est Imperator, ut vel secretiores, imprimis ad ecclesiam pertinentes, res ei concrediderit, et absentem frequentibus literis, haud raro gravissima mandata continentibus, salutaverit **). Quem vero Imperator tam præsentem quam absentem summis honoribus ornabat, ejus amicitiam quæsivisse et coluisse celeberrimum quemque utriusque reipublicæ virum, cum per se verosimile est, tum ipsius Eusebii annales testantur. Quantum vero ex hac familiaritate, ex hoc literarum commercio, ex hac rerum hominumque peritia ad res in ecclesia gestas rite cognoscendas perscribendasque redundare potuerit subsidiorum, vel me non monente quisque facile videt. Laudantur, nec immerito, Herodotus, Polybius, plures antiquitatis historici, quod ad eas regiones, quarum res deinde in literas retulerunt, itinera susceperint.

*) vid. epistolam Constantini ad Eusebium in V. C. L. III, c. 61.

**) videatur Vita Const. passim.

Neque hujus egregii veritatis expiscandæ subsidii expers fuit noster, qui præter Palæstinam, ubi procul dubio natus educatusque est, Syriam, Asiam minorem et Ægyptum visitavit *), adeo ut in eum cadat versus Homericus:

Πολλων δ'ανδρωπων ιδεν αςεα και νοον εγνω.

Habuit igitur Eusebius multifariam res, quæ ævo suo in ecclesia, præsertim Græca, evenerant, cognoscendi occasionem. Sed quæritur, eane diligenter usus sit. Primum, si quis de diligentia Eusebii in rebus ecclesiasticis indagandis conquirendisque subdubitaverit, eum monumentorum ab Eusebio collectorum copiam penitius pervolvere atque cum aliorum veterum inopia conferre jubebo, deinde ad veterum de strenuitate autoris nostri testimonia ablegabo. Horum, quotquot exstant, nullum est honorificentius eo, quod Hieronymus vel quicunque sub nomine ejus latet, in epistola ad Chromatium et Heliodorum refert: "Constantinum (Magnum) Cæsaream ingressum Eusebio dixisse, ut beneficia aliqua suæ ecclesiæ peteret, Eusebium vero re-

*) Vid. Hist. Eccl. L. VIII. c. 7 et 9. collatis vitis Eusebii a Valesio, Cavio, Strothio, aliis conscriptis.

spondisse, ecclesiam suam opibus satis ditatam nihil indigere, at se unice in votis habere, ut sollicita perscrutatione monumenta publica discuterentur, quo certius constaret, quid in universo orbe Romano erga sanctos Dei per judices gestum sit; nempe ut qui Martyres, a quo judicio, in qua provincia vel civitate, qua die, quave perseverantia, passionis suæ obtinuerint palmam, de ipsis archivis sublata monumenta ad eum regio jussu dirigerentur. Quod et factum est, indeque illum idoneum relatorem factum, ecclesiasticam historiam et omnium pene martyrum trophæa texuisse *)." Licet hæc historiola a nullo Eusebii æquali, neque a recentioribus, si ab uno Hieronymo discesseris, scriptoribus diserte narretur, veritatis tamen speciem præ se ferre videtur. Neque enim habet in se aliquid ἄπιστον, sed potius optime cum Eusebii moribus ejusque historiarum copia convenit; neque Hieronymus erat is, qui narrationem in Eusebii honorem fingeret, aut fictam ulterius propagaret. Accedit, quod alius Eusebii adversarius eam sibi innotuisse significare videtur, Antipater nimirum Bostrensis, qui, interprete Cavio, "Ego vero, in-

*) Conferantur Cavius et Hankius ll. cc.

quit, quod multus quidem in historiis vir fuerit (Eusebius) et nihil ex veteribus scriptis illius latuerit notitiam, consentio et confiteor. Imperiali quippe cooperatione usus facile quæ ubique sparsa erant, colligere poterat *)." Præterea fidem huic narrationi faciunt cum multa in Historia Eccles. obvia monumenta, quæ vix alio modo quam adjuvante Imperatore obtinere poterat autor, tum vero argumentum duplicis illius de Christianis martyribus operis, imprimis majoris, in quo de iis, qui usque ad sua tempora in universo imperio Romano martyrium passi erant, fuse exposuit, quemadmodum in minori, quod etiamnum exstat, de Martyribus Palæstinensibus egit **). Posterius quidem Marte proprio, vel saltem monumenta subministrantibus ceteris Palæstinæ episcopis: prius vero nequaquam absque eorum ope, qui aut *αυτοπται* fuerant, aut literas de supremis martyrum suppliciis adservabant,

*) Verba ipsa vide apud Caveum Hist. Literar. script. Eccles. pag. 128 edit. Londin. 1688 ex excerptis ex Antipatri Sermone adv. Eusebii Apologiam pro Origene in Conc. Nicæni IIdi Act. V.

**) Reperitur hic liber in editione Eusebii Valesiana tanquam supplementum libri octavi Hist. Eccl.

exarare potuit. Id quoque Eusebius ipse significat Hist. Eccl. L. VIII. c. 13. ubi de martyribus sui ævi: "Quorum omnium, inquit, pro vero dei cultu toto orbe confecta certamina, et quæ singulis eorum acciderunt, omnia accurate commemorare, non est officii nostri, sed eorum potius, qui res gestas oculis suis contemplati sunt. Nos vero ea, quibus ipsi interfuimus, alio in opere posterorum notitiæ commendabimus." Ex hoc loco colligere licet Eusebium in majus suum opus de veteribus Martyribus (των αρχαιων μαρτυριων συναγραφη inscriptum) testium oculatorum narrationes (forte ipsa verba, nihilo de suis addito) transtulisse. Atqui ex alio apud Eusebium loco constat, hancce collectionem ab ipso ante Historiam Ecc. fuisse institutam, nam in hac ad illam lectores ablegat *).

*) H. E. Lib. V. c. 21. In narratione de martyrio Apollonii Romæ edito: "Perro, ait, cuncta ab illo in judicio dicta, et quæcunque Perenni interroganti respondit; et orationem illam, quam pro fidei nostræ defensione in Senatu habuit, quisquis nosse voluerit, *ex antiquorum martyrum passionibus, a nobis collectis*, poterit percipere." Ceterum titulus, sub quo hic liber citatur (εκ της των αρχαιων μαρτυριων συναχθεισης ἡμιν αναγραφης), magnam probabilitatis speciem ne-

Si igitur decreto imperatorio Tabularia nostro ad opus universalius de passionibus Martyrum concinnandum patefacta sunt, sequitur, multa ex hoc fonte hausta quoque in Historia ejus Ecclesiastica et Vita Constantini reperiri posse. Non tamen est, cur istud decretum, si tamen editum fuit, *universale* vel ad omnes omnino imperii Romani magistratus missum fuisse, putemus. Potius non nisi ad eos, a quibus multa et magni momenti monumenta sperabat Eusebius, pertinuisse verosimile est. Etenim in Historia Eusebii Eccl. non tot nobis occurrunt de rebus ecclesiæ occidentalis narrationes aut literæ, quot occurrerent necesse erat, si omnium urbium atque terrarum Tabularia autori patuissent. Et quo minus ad omnia aditum sibi vel optaret, impedivit ipsius imperitia linguæ Latinæ, de qua mox dispiciemus. Nonnullarum certe urbium chartaria ei materiam præbuisse, declarat notissimum urbis Edessæ exemplum *).

Certiorem autem notitiam de duobus aliis fontibus, qui Eusebio longe plurimum instru-

stræ opinioni conciliat, Eusebium in hoc opere exarando non tam autorem (narratorem), quam collectorem egisse.

*) H. E. Lib. I. c. 13.

mentorum obtulerunt, tam ab ipso quam ab aliis fide dignis scriptoribus accepimus; *binas* puta *celeberrimas antiquitatis Christianæ bibliothecas, Cæsareensem atque Hierosolymitanam.* In *illa*, a Pamphilo, intimo Eusebii amico (a quo etiam cognomen Pamphili traxit) condita, quasi enutritus erat noster; ex *hac* vero quantum profecerit, ipse Hist. Ecc. Lib. VI. c. 20. testatur. "Eo tempore, inquit, multi ecclesiastici viri doctrina excellentes florebant, quorum epistolas, quas ad se vicissem scripserunt, hucusque servatas facile est reperire. Asservatæ sunt enim ad nostram usque ætatem in *bibliotheca Æliæ*, ab Alexandro illius ecclesiæ episcopo constructa. Ex qua nos uberrimam materiam ad argumenti hujus, in quo enarrando versamur, tractationem in unum collegimus."

Hactenus de præcipuis instrumentis, quæ in historiarum suarum usum convertere potuit Eusebius. Quorum varia genera ac diversum pretium diligentius examinare, non hujus est loci. Heic potius in censum venire debet docta Eusebii supellex domestica, per quam tum eruditionis copiam tum ingenii acumen intelligo: uti enim uberrimi et amoenissimi fontes gustu carentem non vehementer delectant, sic indoc-

tum atque hebetem historicum instructissimi librorum monumentorumque apparatus paru admodum juvat.

De *eruditione Eusebii* multis disputare, non attinet. Quis enim in historia literaria est tam hospes, ut nesciat, omnes veteris ecclesiæ doctores, Origene forte ac Hieronymo solis exceptis doctissimo nostro episcopo assurrexisse? Quare Georgius Cedrenus eum merito πολυμαθῆ καὶ πολυΐστορα appellat. Quibus autem magistris hanc non minus profundam, quam amplam doctrinæ copiam debeat, non satis exploratum est. Eum Cæsareæ fuisse institutum, vix dubitari potest; id quoque ipse in epistola sua ad Cæsareenses apud Socratem Hist. Eccl. L. I. c. 8. obscure indicare videtur. A quonam vero tempore ibi Pamphilum audiverit, definire non ausi sunt viri docti: eum autem adultum et amicitia et institutione Pamphili usum fuisse, extra omnem controversiam positum est *). Cum alio quoque doctissimo viro, Meletio, prodit se per septem annos in Palæstina familiariter vixisse **). Cui-

*) Vid. vitas Eusebii, imprimis Strothianam, versioni Germanicæ Hist. Eccl. præmissam pag XIX et XX.

**) Hist. Eccl. Lib. VII. sub finem.

nam vero scholæ tam hi, quam ceteri, quibus usus sit, magistri essent addicti, id si minus definire, certe conjectura facile assequi possumus, cum notissimum sit, quam plurimos Origenis discipulos eo tempore in his Palæstinæ regionicus commoratos fuisse. Quanta vero veneratione Pamphilus nominatim magnum istud Alexandriæ lumen prosecutus fuerit, documento est Apologia quam carcere detentus una cum Eusebio suo pro illo exaravit. Sed Eusebii erga Origenem pietatem declarant præter idem opus, ab ipso post martyrium Pamphili absolutum, sexcenti in omnibus fere ejus scriptis loci, ubi illius mentionem summis cum laudibus facit. Sæpius quoque profitetur, se ex assidua Origenis et Dionysii Magni, discipuli ejus, librorum lectione longe plurimum prossecisse *).

Tantis magistris se utique dignum discipulum præstitit noster: neque multum a veritate aberrabimus, si inclytæ Alexandrinorum scholæ eam tam doctrinæ quam judicii liberalitatem, ob quam sæpius cum Alexandrinis male audivit Eusebius, adscribere autumamus. Quemadmodum

*) De Origene vide, sis, v. c. H. E. Lib. VI, 16. 19 et 29. De Dionxsio M. Librum VII, in primis prooemium.

enim Clemens atque Origenes, præcipua ejus fulcra, de philosophia Gentilium, imprimis Platonis, honorifice statuebant, sic eam a Christianis minime contemni vult Eusebius. Quemadmodum illi ab ipsis Ethnicis arma ad Ethnicismum debellandum mutuabantur, sic Eusebius satis docet, ut verbis G. I. Vossii utar, "se omnes reserasse arcas librarias philosophorum, historicorum, non Græcorum modo, sed etiam Ægyptiorum, ac Phoenicum, tum ut ex divina lege arguat gentiles, tum ut comprobet, multa illos de Hebræorum fontibus hausisse *)." Hæc scilicet attulit Vossius respiciens ad Præparationem Evangelicam Eusebii, in qua duplicem hunc finem libros Gentilium legendo sibi proposuit: nobis tertium consilium hujus lectionis addere licet, ut nempe inde varia ad historica sua opera consignanda traheret. Ad hoc autem nobis maxime respiciendum est; nam in justam tot doctissimorum Eusebii librorum vel laudationem vel descriptionem hic excurrere nos vetat hujus disputationis ratio. Adeant lectores, qui talem desiderant, catalogos, quos post Hieronymum **) texuerunt recentiorum multi, Du Pi-

*) De Historicis Græcis L. II. c. 17.
**) De scriptoribus ecclesiaticis c. 81.

nius *), J. A. Fabricius **), Schroeckhius ***), Strothius †), plures. Recenset Strothius, cujus catalogus ceterorum integritate superat, triginta sex libros ab Eusebio exaratos. Heic vero non tam nostra refert scire, quot libros scripserit, quam qua linguarum atque instrumentorum peritia imbutus ad historias scribendas accesserit. Primum igitur nobis discutienda venit quæstio, quam video omnes Eusebii commentatores hucusque neglexisse: *quot scilicet et quas præter Græcam linguas calluerit Eusebius.* Quando G. I. Vossius in loco nuper allato Eusebium ob intimam ejus cum philosophis, historicis, theologis tam Ægyptiacis quam Phoenicibus contractam familiaritatem laudat, vix ei peritiam linguarum veteris Ægypti aut Phoenicias adscribere vult (certe nullum antiquitatis testimonium pro tali sententia afferre potuit) sed assertio viri celeberrimi de iis Ægyptiorum atque Phoenicum

*) A New History of Ecclesiast. Writers. Vol. II. ab initio (scil. versionis Anglicæ, qua utor).

**) Bibliotheca Græca. Vol. VI. ab init. Hamb. 1714.

***) Christl. Kirchengesch. Tom. V. pag. 194. seq.

†) Leben und Schriften des Eusebius. l. c. pag. XXXVI. seq.

autoribus, qui *Græca* scripserant, intelligenda est. Majore cum probabilitatis specie putarunt alii, Eusebium *Syriacæ* atque *Latinæ* linguæ, fuisse peritum, quamvis *illud* minime effectum, *hoc* vero incertissimum est. De neutrius linguæ peritia habemus, quoad sciam, ipsius Eusebii effatum. Usus est quidem tam libris quam literis in utroque, de quo loquimur, sermone conscriptis: sed eæ citandi formulæ, quibus utitur, non ejusmodi sunt, ut, Eusebium ipsum interpretis personam subiisse, contra dubia omnino evincant. Non quidem veritus est Henr. Valesius talibus in locis verba Eusebii ita latine reddere, ac si id, de quo quæritur, omni exceptione majus esset: at vero, si textum Græcum inspicias, certe de locis e Latino idiomate versis dubitandi ansam invenies. Occurrunt in Hist. Eccles. et Vita Const. M. plura monumenta e Latina, sed nonnisi unum e Syriaca lingua Græce conversum. Hoc vero absolvitur celeberrimo isto literarum commercio Jesum inter et Abgarum, Edessenorum regulum, quod in H. E. L. I. c. 13. legitur, præmissis ab Eusebio his verbis ex interpretatione Valesii: Operæ pretium igitur fuerit ipsas epistolas audire, quas ex archivis depromptas e Syrorum lingua fideliter *transtulimus* in hunc modum. „ Cui Valesia-

næ versioni non est cur multum obmoveas; verba enim græca, επιςολων, απο αρχειων ἡμιν αναληφθεισων, καὶ τονδε αυτοις ρημασιν εκ των συρων φωνης μεταβληθεισων τὸν τροπον, vulgo eum, quem Valesius eis subjicit, sensum fundunt, quamvis non inepte dixerit aliquis, posteriorem constructionem participialem, (quam Grammatici vocant) ἡμιν μεταβληθεισων eodem modo verti debere ac priorem: si igitur verba επιςολων ἡμιν αναληφθεισων vertas per *epistolas nostrum in usum* (non vero: *a nobis*) *depromptas*, adesse idoneam rationem, cur eodem modo reddantur ἡμιν μεταβληθεισων, adeoque *in usum nostrum*, sed non *a nobis translatas*. Nolo tamen grammaticæ huic observationi, quamvis per se rectæ, magnam tribuere vim, quod aliæ rationes Eusebium Syriacæ linguæ gharum fuisse svadent, quarum præcipua ab hujus idiomatis frequenti per totam Palæstinam usu, vel post Eusebii tempora, petitur.

Sed hoc utcunque existimatum erit, non in magno ponam discrimine, quoniam fides Historiis Eusebii habenda minime ab autoris majori vel minori lingvæ Syriacæ peritia pendet. Nam cum unicum inde translatum monumentum jam dudum a viris doctis explosum sit, nobis fere

perinde est, utrum id recte an male verterit Eusebius; utrum Marte proprio an aliorum ope. Multo magis e re nostra est scire, num linguam Latinam calluerit Eusebius necne. De qua quæstione viros doctissimos in diversas vias abire animadverto. Valesius, quod jam audivimus, in versione sua sumit, Eusebium ipsum græce vertisse omnia ea latine scripta monumenta, quæ Historiæ suæ inseruit. Ex. gr. Hist. Eccl. L. IX. c. 1. ubi Eusebius epistolam quandam Sabini Prætorio Præfecti Latino sermone scriptam excitat, his additis: ἧς και αυτης ἡ ἑρμηνεια τουτον περιεχει τον τροπον, quæ verba sic Latine reddidit Valesius: "Eam epistolam græce *nos interpretati sumus* in hunc modum." At textus græcus non eorum mutabit sententiam, qui Eusebium literas Latinas nescivisse contendunt. Inter hos nomen suum profitetur Moshemius, antiquitatum Christianarum longe peritissimus, cum Eusebium ob Latini sermonis ignorantiam Tertullianum (latine) non legere potuisse autumat *). Neque tamen ei, neque Valesio placuit sententiam suam idoneis argumentis adserere, ne loca quidem

*) De Joanne in fervens oleum conjecto epistola Dissertationibus ad Hist. eccles. pertinentibus inserta. Vid. Vol. I. pag. 527.

Eusebii huc facientia examinare. Nobis vero non item licet hanc rem sine ulteriore disquisitione præterire. Primum itaque nusquam, si bene memini, in tot suis scriptis declaravit Eusebius, num vel quatenus Latine intellexerit; neque formulis, quibus testimonia et monumenta e Latino sermone versa citat, hæcce controversia dirimi potest. Nonnullis quidem in locis testatur se res allatas a versione quadam Græca sumsisse (v. c. H. E. L. II. c. 2. ubi versio græca scriptorum Tertulliani citatur), sæpius vero lectoribus integrum relinquit divinare, quonam usus sit interprete, alione an semet ipso. Non nisi unam ex tota Hist. Eccl. enotavi formulam, quæ nos hacce de re certiores (non tamen certos) facere possit. Leguntur nimirum in H. E. Lib. VIII. c. 13. hæc verba versioni cujusdam edicti imperatorii subjecta: *ταυτα κατα την των ῥωμαιων φωνην, επι την ἑλλαδα γλωτταν κατα το δυνατον μεταβληθεντα, τȣτον εχει τον τροπον*, quæ, quamvis non tantum dicunt, quantum ea dicere jubet Valesius (vertens: "ex Latina lingua in Græcum sermonem *a nobis, prout potuimus*, translata"), innuere tamen videntur, Eusebii nonnullas, si non omnes, in versionis opere partes fuisse. Primo certe adspectu illa, modeste subjecta,

formula nos ducit ad Eusebium ipsum interpretem perhibendum: constat enim eum semper de se ipso modestissime, de aliis vero honorificentissime locutum fuisse; attamen, si quis istam phrasin de quodam interprete, qui Eusebio a manu vel ab epistolis fuisse putandus, intellexerit, quid ei respondeamus, non video: talis enim hominis, Latine mediocriter docti, hallucinationes et peccata non minus quam propria excusare debuit autor, qui ejus opera utebatur. Atqui interpretem Eusebianum, quisquis demum fuerit, nec raro nec leviter peccasse, non est quod multis probem. Non fidem ejus accuso, contra sæpius animadverto eum nimio fidei studio ductum tam presse textum Latinum sequi, ut homini græco vix intelligatur. In talibus locis necesse est, quod in versione sua recte observarit Strothius, prius verba græca retro Latine vertere, quam sensum eorum indagare coneris. Cujus cautionis neglectus Valesium non semel fefellit. Sunt vero etiam talia vitia in versionibus Eusebianis, qualia vix expectaveris et quorum fontem haud facile inveneris, nisi ubi ipsa autographa Latina felici quodam fato etiamnum supersunt. Hujus generis exemplum nobis præbet edictum imperiale Hist. Eccl. L. X. c. 5.

insertum, cujus archetypum in Lactantii libro de mortibus persecutorum cap. 48 legimus. Lynceus sis, si absque hujus ope rectum sensum verborum indagare queas. Sermo est de bonis Christianorum gratis reddendis: inter alia jubetur, ἢ οἱ ἠγορακοτες τους αυτους τοπους, ἢ οἱ κατα δωρεαν ειληφοτες αιτωσι τι παρα της ἡμετερας καλοκαγαθιας, προσελθωσι τῳ επι τοπων επαρχῳ δικαζοντι, ὁπως και αυτων δια της ἡμετερας χρηστοτητος προνοια γενηται: quæ sic, et quidem recte, vertit Valesius, "Quod si qui ea bona emerunt, aut donata acceperunt, aliquid a nostra clementia petere velint, ii *Præfectum* qui in illa provincia jus dicit, adeant, ut a nostra serenitate ratio ipsorum habeatur." Si vero ipsa Imperatoris verba apud Lactantium legas, de *nullo Præfecto* sed modo de *aliqua compensatione* eum præcipere reperies. Ita nimirum locus Lactantii habet: "Etiam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt consecuti, si putaverint, de nostra benevolentia aliquid *vicarium* (i. e. quod omnes latine docti vident, aliquam compensationem) postulent, quo et ipsis per nostram clementiam consulatur." Ignoravit igitur iste interpres veram τȣ *vicarium* virtutem.

Hæc, præter alia ab Eusebii commentatori-

bus passim observata, ostendunt, Latinum Eusebii interpretem lectorum indulgentia indigere. Quis vero fuerit, nondum invenimus. Nobis igitur quærendæ sunt aliæ rationes, quæ si non rem in liquidum perduxerint, aliquid tamen lucis obscuritati problematis affundent. Si jam primum doctæ antiquitatis mores consulamus, raro vel doctissimos Græcorum historicos Latinæ linguæ peritos fuisse accepimus. Si quos in ea bene versatos offendimus, sunt ii pauci, qui Romanorum aut res gestas enarrandas, aut antiquitates exponendas sibi data opera sumpserunt, quo nomine inter primos Polybius et Dionysius Halicarnassensis laudandi veniunt. Ceterum vel eo tempore, quo imperii Romani fines latissime prolati, ejusque principes de lingua Latina propaganda quam maxime solliciti erant, Græci nunquam sermonem Romanum inter se invalescere passi sunt, sed

Græcia capta ferum victorem cepit,

eumque literis suis tam Romæ quam Athenis operam navare coegit. Græcis Latini semper barbari manserunt, nulla mansvetudinis Romanorum ratione habita, qui Græcos nullo non tempore e barbarorum numero exemissent. Passi sunt quidem recentiores Græci, cupierunt adeo, post

sedem imperii Byzantium translatam, se *Romanos*, suamque metropolin *Novam Romam* dici, et magna autoritate usque ad interitum regni apud Byzantinos valuit nomen Romanum *): sed ea re minime Romani facti, nec, si a verbis nonnullis Latinis, maximam partem ad rem militarem pertinentibus **), discesseris, ore Latino locuti sunt. Quare etiam Iustinianus, cum Institutiones suas, Codicem et Pandectas latine primum promulgasset, mox Novellas latine et græce edere coactus fuit ***). Rara igitur adhuc ævo Iustinianeo inter Græcos fuit linguæ Latinæ peritia, rarior vero ætate Eusebii, qui ipse rerum summam a vetere Roma ad novam translatam vidit. Itaque non est, quod mireris, si Eusebium, Græcum sui ævi facile doctissimum, literas Latinas aut cum ignorantissimis ignorasse, aut primis tantum labiis degustasse inveneris. Neque contrariam sententiam ex familiaritate ejus cum

*) Quod post Gibbonium (History of the decline etc. Vol. X. cap. 53. annotat. 102) bene observavit Engelstoftius nostras in Programmate suo de re Byzantinorum militari sub Imp. Iustiniano primo. Hauniæ 1808 pag. 22.

**) De quibus vid. Engelstoft loco nuper laudato.

***) v. Engelstoft l. c.

Constantino Magno, tot colloquiis culta, elicies. Nam Constantinum, inter Græcos atque in aula Græca (Nicomediæ) educatum, Græci sermonis gnarum fuisse, quis dubitaret, si vel historia taceret. Neque obstat, quod Eusebius narrat in Vita Constantini L. III. cap. 13, "Imperatorem Patres in concilio Nicæno coactos *Latina oratione*, ab interprete mox *græce* versa, allocutum fuisse", vel alio loco (ibid. L. IV. c. 32) ubi de aliis quoque orationibus testatur, "Imperatorem quidem *Latino sermone* orationes composuisse, eas vero postea in Græcam linguam convertisse, quibus id munus esset injunctum": ex priori enim loco tantum modo efficitur, Imperatorem in publicis orationibus Latinam linguam Græcæ prætulisse (id quod tam ex more veterum, quam populo Romano gratificandi causa facere debuit); ex posteriori vero, Constantinum Latine (qui sermo ei erat patrius) quam Græce scribere maluisse; eum autem Græce neo loqui nec scribere potuisse, minime his locis evincitur. Contra certissimum est, eum et Græce intellexisse, et cum hominibus Græcis Græcos sermones conseruisse. Ne vero ultra id, quod probare mea refert, nunc vager, ex una illa notissima Eusebii narratione de signo crucis Constantino viso

sequitur, Imperatorem et Eusebium mutuo non Latina sed Græca lingua usos fuisse; habemus enim ipsa Imperatoris verba in inscriptionis formula expressa: εν ταυτῃ νικα, non latine: *hac vince*, quibus tamen verbis absque dubio usus fuisset Imperator, si cum Eusebio Latine locutus fuisset *). Fertur quoque ab ipso Eusebio (Vita Const. L. III. c. 7) Imperator in Synodo Nicæna cum episcopis, qui tantum non omnes erant Græci, absque ope interpretis (saltem non heic, ut supra, interpretis meminit Eusebius), multos amice et humaniter conseruisse sermones.

Nimiam tamen vim huic argumento tributam nolo: quamvis enim vero simile est, Eusebium cum Imperatore Latino latine locuturum fuisse, si latine dicendi facultas ei adfuisset; potuit tamen etiam Imperator, qui bene græce edoctus erat, pro sua humanitate in colloquiis cum Eusebio, sibi amicissimo, linguæ vernaculæ colloquentis suam postponere. Illum vero magis necessitate quam humanitate inductum id fecisse, multa in ipsa Eusebii Historia Ecclesiastica indicia mihi persuaserunt. Potissimum est, quod

*) Nam ipsa verba græca in nube ab Imperatore vere lecta fuisse, nullius, spero, nostro tempore est sententia.

paucissimas Latinorum res refert, nullam aliam, puto, ob causam, quam quod eas ignorabat, præclusis scilicet ei ob linguæ imperitiam illis fontibus, e quibus plura haurienda fuissent. Si mandata Imperatorum (quæ vulgo in Græcam linguam mox convertebantur) excipias, vix plures quam tres e Latino solo scaturientes fontes in usum Hist. Eccl. Eusebii conversos inveneris: Tertullianum nimirum, literas ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis coetibus Asiæ minoris datas (Hist. Eccl. L. V. ab initio), ac nonnullas Cornelii, episcopi Romani, epistolas (H. E. L. VI. cap. 43). At tantum abest, ut usus horum instrumentorum Eusebio aliquam linguæ Latinæ notitiam vindicet, ut pro contraria sententia faciat. Nonnullos Tertulliani libros nominatim Apologeticum cognovit Eusebius: eos utique, qui Græca civitate donati erant (ipse duobus in locis græcam versionem citat scil. H. E. Lib. II. c. 2. et L. III. c. 32): literis gravissimis Lugdunensium et Viennensium uti potuit, quia græce Græcis (absque dubio autore Irenæo, ecclesiæ Lugdunensis antistite) exaratæ erant; et eas quoque Cornelii epistolas, quarum argumentum exhibuit noster H. E. L. VI. c. 43, græce fuisse scriptas, dubitare nos vetat hæc ab ipso Eusebio

commemorata περιστάσεις, quod ad Fabium Antiochenæ ecclesiæ præsulem datæ erant. Injicit Eusebius eodem in loco et occasione ejusdem litis, ad quam epistolæ Cornelii pertinent (scil. Novatianæ) mentionem epistolarum Cypriani: nomine igitur ei innotuerunt; attamen nusquam neque ab eis neque a tot aliis ejusdem autoris gravissimis libris ne tantillum quidem delibavit: cur ni? nullam, credo, aliam ob causam, quam quod Latinas literas nesciebat. Illum vero cum literis plerumque etiam res Latinas ignorasse, testatur præter multa alia error ab eo in eadem narratione commissus, ubi perpetuo Novatianum, de quo dicere volebat, cum Novato presbytero Carthaginensi confundit, quem tamen errorem non sibi peculiarem, sed cum pluribus Græcis, et nonnullis adeo Latinis v. c. Augustino, communem habet. Sed vel nostissimos Romanorum mores ei non familiares fuisse, nos docet, ut alia taceam, hæc ejus observatio H. E. L. VIII, 15: "Honor quidam est vitis apud Romanos, quam qui adepti sunt, eos centuriones esse ferunt (φασι)." Igitur ne hæc quidem quotidiana res ei constitit. In aliis, paucis tamen, locis observavi quidem Eusebium verbum aliquod Græcum cum Romano ejusdem virtutis contu-

lisse v. c. H. E. L. VIII, 2: "Mensis Græcorum Dystros Latinorum Martio respondet", vel H. E. L. IX, 5: "ϛρατοπεδαρχης, ὃν δουκα ῥωμαιοι προςαγορευουσιν"; sed talia alicujus Romanorum rerum peritiæ vestigia sunt nimis pauca et levia, quam ut iis tanquam documentis inhærere liceat. Manet igitur, Eusebium vocabula aliquot latina intellexisse, et de moribus Latinorum nonnihil inaudivisse, sed neutrius rei peritum fuisse.

Quæ cum ita sint, efficitur, Eusebii imperitiam linguæ Latinæ esse in causa, cur tot maximi momenti res in ecclesia occidentali gestæ in Historia ejus desiderentur; eique veniam dandam esse ob vitia, quæ passim in monumentis e Latino in Græcum sermonem versis apud eum, non vero ipsius, sed alius nescio cujus interpretis culpa, occurrant.

Si quis tandem *de eloquentia ac dictione Eusebiana* (quoniam binæ hæ dotes in docto et omnibus numeris absoluto historico non infimo loco sunt habendæ) heic paucis disputatum postulet, facile a me impetrabit, neutram in Eusebio esse talem, qualem in historiis optamus. Est potius stylus ejus rudis plerumque ac durior, et, judice Photio (Bibl. cod. 13), neque jucundus, neque perspicuus: haud raro, cum subli-

mia sectatur, turget, cum quotidiana persequitur, humi repit, ut appareat eum nec ad dulcem et candidam æqualitatem Herodoti, nec ad densam semperque sibi instantem Thucydidis brevitatem, neque ad Xenophontis inaffectatam jucunditatem *), sed potius ad seriorum aliquot nescio quorum Alexandrinorum doctum quidem, sed vagum et inconcinnum scribendi genus se composuisse. Haud absona est sententia Theodori Metochitæ **), illud styli vitium (Eusebium scil. τραχυτερον τω λεγειν χρωμενον) diutinæ ejus in Ægypto commorationi tribuendum esse. Adsunt tamen rationes, quæ id, quantumcunque sit vitii, vel excusent, vel, ubi sola fides historica spectetur, plane tollant. Ultro quidem largior, fieri posse, ut historicus, qui falsæ isti ac turgidæ eloquentiæ operam det, lectoribus fucum faciat, quin id ipsum Eusebio non semel in Vita Constantini accidisse ***): plerumque tamen fucus ille facili negotio a lectore abstergi, atque a simplici narratione, quæ, si Luciano credis, το σωμα της ἱςοριας constituit, sejungi potest. Hæc

*) v. Quinctil. Instit. Orat. Lib. X. c. 1.

**) In Miscellaneis a Valesio citatis.

***) Exempla mox infra dabimus.

minime dicta sunt ad autoritatem Diodori Seculi, qui in historico nimium eloquentiæ studium damnat, convellendam; neque nescio, nimiam illam verborum curam rerum incuriam, quam maxime in historicis vituperamus, vulgo sequi. Quare, licet etiam in historia is omne tulerit punctum, qui dulci miscuit utile h. e. verum, tamen, si in alterutro peccandum, venia iis, qui cum Eusebio in dictione potius quam in rebus delinquant, paratior esse debet. Accedit, quod in ipsa Historia Ecclesiastica raro rhetoricatur: observatio iis gratissima, qui cum Cicerone (in Bruto) putant, concessum esse Rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Contra simplex plerumque ac incomptum narrandi genus persequitur, quod quidem in opere, quale ejus est, neque ad delectandum (quemadmodum Herodoti Musis dicatum opus) neque ad certandum (quo modo veteres historiam Thucydidis contemplabantur), sed ad docendum testandumque unice conscripto, minime vituperari potest *).

Ex hactenus disputatis elucet, quanam *dexteritate* instructus ad historias perscribendas ac-

*) Cfr. G. I. Vossii præcepta hacce de re in Arte Hist. cap. 28 et 29.

cesserit Eusebius. Nunc nobis in animo est de ejus *voluntate* i. e. amoris studio, moribus ac cupiditatibus ejus vel adjuto vel impedito, disserere. In quo argumento tractando eandem, quam hucusque secuti sumus, ingrediemur viam, uno intuitu et id, quod pro moribus suis probabiliter præstare debuit, et quod revera præstitit, contemplantes.

Veritatem omnis historiæ fundamentum recte posuerunt quotquot de hac arte cogitarunt vel scripserunt *). Præclara sunt et digna, quæ cuivis historio iterum iterumque legantur, Polybii verba, "Ut animal, inquit, luminibus ademtis prorsus inutile redditur: ita, si veritatem ex historia tollas, quod illius superest, inutile fit **)." Primum igitur, quod in moribus Eusebii quærimus, est, an et quousque veritatis amans et a partium studio alienus fuerit. Hic vero, uti sæpius in rebus humanis, vehementer dolendum est, peritissimum judicem et instructissimum testem non semper maxime extra partes positum esse. Eædem enim res, quæ Eusebium

*) Multa præcepta collecta vid. apud Vossium. Ars Hist. cap. IX.

**) Hist. L. I. c. 14 pag. 21 edit. Ernesti.

præ ceteris idoneum rerum Christianarum narratorem reddebant, quod scilicet esset non solum homo Christianus, sed episcopus, et ex interioris admissionis amicis Imperatoris, non uno modo eum a veritate tam videndâ quam narranda retinebant. Quid ab utraque parte peccaverit, nobis notum esse debet, ut ab erroribus ac fuco nobis caveamus; simulque, ubi de fide agitur, bene inter bina peccatorum genera erit destinguendum: quà de re jam nos admonuit Polybius, "Duplex inquiens esse mendacii genus, unum, quod ab ignoratione veri proficiscatur, alterum, quod a certo mentiendi proposito veniat. Qui igitur per ignorationem a proposito aberrarent, eis veniam esse dandam, at implacabili odio eos esse prosequendos, qui certo animi proposito mentiantur *)." Prius mendacii genus, si tamen mendacium est, sæpius in Eusebio invenies: posterioris vero vix semel eum certo convinces, nisi huc traxeris, quod multa, quæ essent dicenda, ab eo ita sunt dissimulata, ut in suspicionem gratiæ, quam ab historico exsulare jubet Marcus Tullius, interdum incurrat.

Ut vero ab hac generali observatione ad sin-

*) In excerptis libri XIImi.

guli discutienda descendamus, tanto magis necesse est, quo sæpius Eusebius etiam aliis, quam *Christiani*, quam *episcopi*, quam *amici Imperatoris*, nominibus deliquerit. Erat enim non solum homo, iisdem, ac nos omnes, erroribus atque cupiditatibus obnoxius, sed *quarti seculi homo*, adeoque a superstitione et levitate, tunc temporis ubique terrarum grassantibus, minime immunis.

Primum igitur eorum rigori, qui historicum, ut rite munere suo fungatur, patria, civitate, religione, ipsa adeo humanitate se abdicare jubent, non nimium tribuendum esse censeo. Nam, ut taceam, nemini nisi mortalibus his in terris datum esse historias perscribere, certe, ubi judicium de rebus narratis interponendum est, de civilibus rebus nemo, nisi qui reipublicæ alicujus fuit civis, de sacris vero nullus, nisi aliqua religionis notitia tinctus, judicare potest. Est autem judicium ea muneris historici pars, in qua expedienda quam plurimum cupiditati indulgeant autores: nam in ipsis rebus enarrandis inferiores esse individualitatis, sic dictæ, partes quis non videt? Possunt tamen — quod minime diffitendum — et invidia et simultas, quemadmodum affectus his contrarii, amor et gratia,

suas quoque in hoc negotio tueri partes. Quare, etsi feliciter ita cecidit res, ut noster plerumque a ratiocinationibus, et sententiis (quod scribendi genus vulgo, nescio an recte, pragmaticum dicunt) abstineat, et fere totus sit in narrando: tamen non ea re ab omni partium studio eum immunem declaraverim; neque Eusebium absque ira et invidia scripsisse contendet, qui historiam ejus vel leviter attigerit. Cum vero minime deceat aliquem, nedum celeberrimum historiæ ecclesiasticæ patrem, si vel omnium consensu reus sit, indicta causa condemnare. cum præterea e re nostra sit, cognoscere, quousque partium studio invidiaque sese abripi passus sit Eusebius, paulo accuratius in hanc rem nobis erit inquirendum. Postulamus itaque eum horum criminum: *pluribus in locis justo plus laudis Christianis in universum, nominatim vero Orthodoxis et Constantino Magno tribuit, Ethnicis autem et Hæreticis, nec non Constantini inimicis nimium detraxit.* Gravis, fateor, accusatio nec sine documentis admittenda; adsunt vero documentorum satis superque, e quorum copia nonnulla cujusvis generis in medium afferemus.

Quotiescunque de dissidiis, certaminibus, bellis Christianos inter et Ethnicos obortis sermo

est, Eusebius semper ab *illorum* parte contra *hos* stare cernitur; et ab his non solum injuriam derivat, sed eidem semper pessima ac atrocissima incitamenta subjicit. Omnium, quas enarrat, vexationum Christianis illatarum, nullam aliam affert causam quam impietatem imperatorum et magistratuum gentilium, qui (ex mente ejus) nulla religione, nulla idonea ratione ducti, sed unice aut sæva affectuum vehementia, aut mali dæmonis impulsibus morem gerentes, Christianos pro lubitu persecuti fuerint. Quisquis contra religionis Christianæ nomine, licet nulla ejusdem defendendæ vel profitendæ necessitate suadente, vitam suam temere deposuerat, ab eo tanquam pius et sanctus martyr collaudatur. Vide, sis, Hist. Eccl. Lib. VII, cap. 12. de tribus Martyribus Cæsareensibus, qui, nullo accusante, ipsi a judice Ethnico martyrium sibi tanquam jus Christianis debitum postularent. Quare etiam ii veteris historiæ scrutatores, qui unum Eusebium in judicio de rebus ferendo ducem secuti sunt, nullam Christiani sanguinis ab Imperatoribus gentilibus effusi excusationem indagare potuerunt. Quot tamen ac quanta ad hanc crudelitatem, si minus defendendam, sæpe tamen imminuendam, tam ab inscitia et superstitione

multorum imperatorum, quam a politicis rationibus peti possint argumenta, optime omnium in egregia Imperii Romani decrescentis historia demonstratum dedit Gibbonius, V. C. *).

Sed etiam ubi testimonia ponderanda essent, cupiditas interdum eum impedivit, quo minus ex Gentilium effatis cum Christianorum collatis veritatem erueret, temére potius cum his tanquam unicis veritatis amicis faciens **).

Quemadmodum vero non præter expectationem Eusebium parti Christianorum bene cupere animadvertimus, ita Genius seculi eum implacabili odio omnes, quibus hæreseos nota inusta esset, prosequi jussit. Et neminem fugit, eum diu inter Orthodoxos male audivisse, quod sacro huic zelo non ubique se temere dediderit. Nihilo minus, data occasione, frequenter et fuse odium suum in hæreticos testatur; interdum quoque remotior leviorque res ei ansam in increpationes maledictionesque hæreticorum exspatiandi præbet, v. c. H. E. Lib. II. c. 1. ubi narrationi suæ de dolo Simonis Magi a Petro detecto hæc verba subjungit: "Quod quidem etiamnum

*) Vol. II. cap. XVI.

**) Exemplum hujus vitii, ab Hist. Eccl. Lib. c. 5. ductum infra in Sectione III. exhibebimus.

fieri ab his, qui teterrimam ejus sectam profitentur, non sine miratione cernimus: qui more parentis sui in ecclesiam tanquam pestis aut lepra quædam irrepentes gravissimum damnum inferunt iis, quibus pessimum illud et immedicabile venenum, quod mentibus occultant, instillare potuerint etc. *)." Aliis in locis paucitatem cognitionum, qua in historia hæresiarcharum nonnullorum laboravit, convitiorum in eos profusorum multitudine compensare voluisse videtur: ex. gr. H. E. L. VII. c. 31. de erroribus Manetis, quem ut furiosum impostorem, ab ipso Satana sufflatum perstringit. Quamquam non solius Manichæismi, sed cujuscunque hæreseos autor et suasor est Satanas (vid. v. c. Hist. Eccl. L. II., 14. L. IV., 7.)

Nulla tamen alia res honori Historiographi nostri tantum detraxit, quantum impensum ejus erga Constantinum Magnum studium, quod ei apud multos, nec immerito, adulatoris nomen ac dedecus conflavit. Si historicus eo ab adula-

*) Sequor in hoc loco uti in aliis plurimis versionem Valesianam, a qua tamen nonnunquam, ubi elegantia sermonis, semper vero, ubi textus non fideliter redditus posceret, mihi discedendum esse credidi.

fore segregatur, quod ille in amico vitia atque virtutes eodem candore depingit, hic vero, vitiis omnino prætermissis aut obliteratis, virtutes unice crepat, amplificat, adauget: Eusebius sane in Vita Constantini concinnanda adulatoris potius quam sinceri historici personam subiisse existimandus est. Non modo enim in eum quadrat, quod in L. Sisenna, qui alias omnium optime atque diligentissime de rebus Sullæ scripserat, carpit Sallustius, *eum nimirum parum libero ore locutum fuisse*; sed omnem adeo παρρησιαν in hoc opere exuit Eusebius, ut laudationem, non veram historiam scribere voluisse videatur. Nonnihil quidem præsidii sibi inde paravit Eusebius, quod arctioribus limitibus narrationem suam circumscripsit, in prooemio perhibens: se nonnisi eas res, quæ ad religionem pertinerent, ex Constantini Vita decerpere velle, μονα τα προς τον θεοφιλη συντεινοντα βιον λεγειν τε και γραφειν vid. V. C. Lib. I. cap. 11. Hac scilicet via ineunda credidit prudentissimus autor, se, salva historiæ lege, mentionem cædis Crispi filii, et Faustæ uxoris, ceterorumque Constantini scelerum optime evitare potuisse. Verum enimvero, ut taceam, eum hujus consilii minime fuisse tenacem, quotiescunque illius neglectus honori Constantini cedere

posset (quot v. c. Constantini bella et virtute bellicas jactat!), certe hoc consilium exsequi et simul ab adulatione abstinere potuisset. Quis vero absque indignatione falsas istas et adulatorias laudes Constantini per totam ejus Vitam ab Eusebio decantatas legere, aut placido stomacho concoquere potest? Dabimus lectori nonnulla thuris hujus graveolentis specimina. "Magni Imperatoris tanquam inauditæ rei spectaculo perculsus autor, quocunque mentis suæ oculos intendit sive ad ortum solis sive ad occasum, seu universum terrarum orbem, seu coelum ipsum circumspicit, beatissimum principem ubique præsentem intuetur." Vita Const. Lib. I. cap. 1. — "Deus ipse, qui beatissimum illum principem adhucdum in terris agentem divinis honoribus exaltavit, eundemque morientem eximia quadam prærogativa dignitatis ornavit, solus vitæ illius scriptor fuerit idoneus, quippe qui certamina illius resque præclare gestas in coelestibus tabulis consecraverit!" ibid. L. I. cap. 9. (Vides blasphemiæ quam vicina sint adulatoria ingenia!). Si vero placet non tam admirationis quam grati animi sensus experiri, audiamus nostrum L. I. cap. 10. loquentem: "Nonne turpe fuerit, Neronis quidem et aliorum impiorum tyrannorum,

qui longe illo deteriores fuerunt, memoriæ non defuisse diligentissimos scriptores, qui mala argumenta eleganti sermone exornantes numerosis historiarum voluminibus condiderunt; nos vero silere, quibus Deus ejusmodi Imperatorem, qualem nulla unquam ætas vidit (Horatius dixisset: cui nihil unquam viguit simile aut secundum) et videre et cognoscere et familiariter compellare concessit." Hisce si addas postremum totius operis caput, quo tanquam Epiphonemate nobis acclamat, "Nec apud Græcos nec apud Barbaros, neque apud priscos illos Romanos, ab antiquissimis inde temporibus quemquam recenseri posse, qui cum hoc nostro queat comparari": habes quasi summam judicii Eusebiani de Constantini meritis et virtutibus. Neque tanto patre dignorum filiorum omnino oblitus est aulicus noster; eorum potius honorificentissime (vellem: simul verissime) tam ab initio operis (Vita Const. L. I. c. 1.) quam versus finem meminit. Vide, sis, lepidam illam et ad gustum adulatorum gratissimam comparationem Constantinum inter et avem Phoenicem nec non servatorem institutam. Vit. Const. L. IV. cap. 72. "Non quemadmodum avis illa Ægyptiaca, quæ cum ejus generis unica sit etc. . . . . . . sed potius exemplo servatoris sui,

qui instar tritici sati, ex uno semine in multa sese diffundens, ope ac benedictione Dei spicam protulit, universum terrarum orbem fructibus suis implevit: ad hunc modum beatissimus princeps per successionem liberorum multiplex factus est ex uno: adeo ut passim in omnibus provinciis imagines ei simul cum filiis honoris causa statuantur, et familiare nomen Constantini etiam post ejus obitum usurpetur."

Ex hacce laudis Constantinianæ quasi appendice appareret, si non aliunde constaret, quo tempore hoc opus scripserit Eusebius, regnantibus nempe Constatini Magni filiis. Commemoro hanc περιςασιν, quia in censum venire debet, ubi nostrum a mendacii et temeritatis criminibus liberare conamur.

Neminem scilicet fugit, quam lubricum et periculosæ aleæ plenum munus sit historiographi imperatorii, imprimis ubi eidem necessitas de iis, quibus ob beneficia obstrictus sit, scribendi imponatur. Ita fere omnes, natura comparati sunt, ut

de magnis majora loquantur *);

procliviores redduntur beneficiis capiendis. Pau-

*) Iuven. Satyr. IV.

cissimi itaque fuerunt rerum scriptores, qui Thucydidis et Polybii splendida prementes vestigia, in amicis patronisque vitia æque ac in inimicis virtutes detegere justisque coloribus adumbrare sategerint. Neque omnium sors atque conditio tali παρρησίᾳ æque favet. Recte quidem Lucianus (de historia conscribenda) optat sibi dari historicum, qui sit αυτονομος και ἀβασιλευτος ↄ: sui juris homo et regis expers. Hac autem libertate nostrum caruisse, scimus atque dolemus. Erat enim tot tam externis quam internis vinculis ligatus, ut potius, quod non sæpius peccaverit, quam quod interdum a veritate deflexerit, mireris. Si externam ejus conditionem spectas, obnoxius fuit filiis Constantini M. qui ei ne permisissent quidem, si voluisset, totam ac nudam veritatem prodere: si internam, locum fere in eo habuerunt omnia ea, quæ Cæsar apud Sallustium (Catilin. c. 51.) dicit quam maxime officere, quo minus animus verum videat, odium, amicitia, ira atque misericordia. *Odio* nimirum (quod jam audivimus) Ethnicismum prosequebatur, *amicitia* Christianos, in primis Constantinum; *ira* in herois sui inimicos æque ac religionis Christianæ hostes ferebatur, *misericordia* vero intima erga eos, qui religionis causa vel

nomine afflicti erant. Si igitur non semper incorrupti et justi judicis partibus functus est, observandum, neque eum usquam hujus personam sibi arrogasse, sed potius se talem, qualis vere sit, tam in prooemiis quam aliis in locis venditasse, pium nimirum religionis Christianæ patronum, Orthodoxiæ vindicem, Martyrum et pientissimi Imperatoris admiratorem. Hujusmodi vero scriptores, qui amore boni ac honesti capti in laudibus bonorum atque honestorum (eorum certe, qui tales eis videntur) modum excedunt, minime cum eis confundendi sunt, qui volentes ac scientes lectoribus fucum faciunt, cujus generis olim multos in coetu suo numeravit Societas Jesu, v. c. Ludovicum Maimbourg, Danielem Historiæ Gallicæ autorem, plures, qui partim falsa finxerunt, partim vera in pravum sensum conscii detorserunt. Alia est ratio nostri. Laudat quæ sibi laudabilia videbantur, reprehendit, quæ contra. Liceat igitur in excusationem ejus convertere, quod de laudibus historiæ inserendis præcipit egregius artis historicæ magister G. J. Vossius, laudibus, quas quisque meritus est, in historia locum relinquens *), quem-

*) Ars hist. cap. 18. pag. 18. edit. 4to.

admodum etiam id, quod de harum laudum abusu mox addit, fere in nostrum cadit. *Negligitur*, inquit, *utrumque* (scilicet verum et justum, in laudibus semper observandum), *si vel probos vituperemus, vel improbos laudemus ...., tamen si in alterutro peccandum est, levius delinquit qui virum malum celebrat ab egregiis virtutibus* (at habuit tales vere Constantinus, licet vitiorum sodalitio conspurcatas) *quam qui probis* (at Licinius nullo modo probus censeri potest) *vitia falso affingit.* Igitur neque de amicis neque de inimicis suis quicquam comminiscitur Eusebius, sed studio vel odio interdum a vero videndo impeditus fuit. Quo factum est, ut quaecunque patroni ejus gessissent, in meliorem, quaecunque vero adversarii, in deteriorem partem acceperit. Sic v. c. bellum a Constantino Licinio illatum ab una caritate, qua affectus fuerit pientissimus princeps, calamitates Christianorum sub Licinii tyrannide suspirantium commiseratus, derivare ipsi placuit (V. C. L. II., c. 3.) Quicquid vero Licinius moliatur, id impietatem et pessima consilia spirare ei videtur. Legant, qui ea de re certiores fieri velint, Hist. Eccles. Lib. X. cap. 8. (ex editione Valesiana: apud alios v. c. in versione Strothii cap. 7.) de Licinii ma-

lignitate et morte. Est hæcce Eusebiana narratio in omnibus fere rebus Zosimianæ (Hist. L. II. c. 18) prorsus contraria; quoniam vero difficile dictu, est uter horum historicorum cupiditati, alter in Constantinum, alter in Licinium, plus dederit, Eusebius potius cum aliis, fide dignioribus, testibus erit comparandus. Ex tali comparatione, a Valesio jam instituta (in annotatiosionibus ad h. l.) apparet, Aurelium Victorem ejusdemque Epitomatorem eadem, quæ Eusebius de avaritia Licinii narrat, testari, aliud vero, quod Eusebius refert, Licinium gravissimis exactionibus subditos oppressisse, duorum veterum scriptorum *) testimonio refelli. Verius forsan ejusmodi exactionum Constantinum accusat Zosimus (Hist. L. II., c. 38.): erat certe is profusissimus et largitionibus nimis indulgens, quamvis non cum Zosimo dixerim, eum his indignissimum quemque cumulasse. De hoc vero Constantini vitio altum apud Eusebium invenimus silentium, nisi quis huc retulerit multa illa loca, quæ Imperatoris erga templa atque sacerdotes Christianorum munificentiam et liberalitatem

*) scil. Victoris in epitomen redacti, atque Libanii in oratione pro templis Gentilium. Utriusque testimonia vide apud Valesium ad h. l.

summis cum laudibus exponunt. — Aliis quoque ex rebus minus idoneis Licinio invidiam conflare studet Eusebius. Eodem v. c. in loco Licinius senex decrepitus (εσχατογηρως) vocatur, ut scilicet libido ejus, de qua sermo est, eo turpior videretur: atqui Licinius tunc temporis circiter LV. annos natus fuit. In V. C. L. I. c. 53. ludibrio et invidiæ exponuntur eæ Licinii leges, quibus jussit, ne viri orandi causa in coetum simul cum mulieribus convenirent; neve mulieres scholas frequentarent; ne episcopi præcepta mulieribus traderent, sed ut mulieres ad id electæ docendis foeminis præficerentur; ut porro solemnes populi Christiani conventus extra portas in aperta planitie celebrarentur, additis rationis loco hisce: liberum extra portas aërem concionibus longe commodiorem esse quam oratoria intra urbem sita. Quæ quidem edicta nonnisi a judice in sinistram sententiam prono carpi possunt; mihi vero, uti Strothio (in annotatione ad hoc caput) et aliis potius bonum quam malum consilium prodere videntur: erant quoque eorum nonnulla, nominatim edictum de mulieribus ab aliis foeminis (Diaconissis) edocendis, minime nova aut ab institutis primævæ ecclesiæ abhorrentia.

Quæ cum ita sint, lectoribus veri amantiæs injungitur officium judicio ab Eusebio lato aud temere subscribendi; sed nulla adest idonea atio, ob quam ipsis rebus ab eo relatis in uniersum fidem denegemus. Videtur ipse necessiatem fidei suæ justis documentis superstruendæ præsertim in Vita Const.) sensisse. Hinc sedulo t ipsa monumenta historica narrationi suæ inerit, et ad eorum autoritatem provocat v. c. V.). L. IV. c. 32. Quemadmodum igitur in Histoia Ecclesiastica fides Eusebio tribuenda maxinam partem ad autores, quos secutus est, revolviur: sic in Vita Constantini redit ad monumena, quæ attulit. Horum vero integritatem et uthentiam amplecti, atque in eis tanquam fide lignissimis vetustatis pignoribus acquiescere nois suadent omnes rationes criticæ. Scio equidem nonnullos Pontificiorum eo usque opinioni uæ de Arianismo Eusebii indulsisse, ut perhiberent, Eusebium in Arianorum gratiam ipsa monumenta depravasse. Offendebat eos in primis illa Constantini Magni moderatio, qua in literis ad Alexandrum, episcopum Alexandrinum, et Arium simul datis litem inter eos obortam sedare studet, parvi admodum momenti ipsam controversiam æstumans. Ut Imperatori

hanc maculam abstergerent (ubi enim ζηλωταὶ ad judicium sedent, ibi moderatio vitii loco habetur) ad leves conjecturas confugerunt, alii Eusebium Nicomediensem pro vero istarum literarum autore venditantes *), quod tamen minus verosimile est, cum ille acerrimus Arianorum placitorum vindex hanc controversiam vix tam parvi æstimasset **): alii vero Eusebium literas Constantini adulterasse suspicantes. In horum numero invenies, neque præter spem, Baronium ejusque asseclas; Montefalconem autem et Tillemontium suspicioni tam futili atque in Eusebium injuriæ indulsisse jure mireris ***). Neque enim in his literis, laicum potius quam

*) Jo. Clericus in epistolis criticis et ecclesiasticis ita scribit pag. 158. "Satis eruditus non erat (Constantinus M.) ut per se auderet judicium de re ejusmodi ferre, et videtur omnino quispiam, Ario ab auctoritatate Alexandri timens, quæstionis momentum extenuasse apud Constantinum. Eusebium Nicomediensem hac de re consultum, non inepte conjicit Scriptor vitæ Athanasii, Operibus ejus præfixæ ad a 324. quod literæ Constantini sint Nicomediæ datæ."

**) Conf. Jortini Annotatt. ad Hist. Ecc. T. III. p. 55.

***) Conf. Chr. Guil. Fr. Walchii Historiam Hæresium, Germanice scriptam, Tom, II. pag. 460.

theologum spirantibus, vel levissimum malæ fidei vestigium reperire licet, neque in tot aliis documentis ab Eusebio allatis, quorum multa, in aliorum quoque libris hodienum exstantia, lapidem Lydium, ad quem fidem Eusebii ab hac parte explorare liceat, Criticis exhibent. Instituta fuit talis exploratio a multis acutis et in vero rimando exercitatis viris, qui quidem haud pauca incuriæ aut ignorantiæ (imprimis in versionibus), nonnulla quoque credulitatis vel levitatis, nulla vero malæ fidei indicia videre sibi visi sunt. Neque ipse Baronius optimi viri famæ hanc notam inurere ausus fuisset, nisi aliorum historicorum fidem ex sua æstimasset, sibique præterea persuasisset, Eusebium fuisse Arianum, a quo audacissima veritatis depravatio exspectari posset. Videamus igitur, an placita, quæ noster foveret, Theologica, nominatim in gravissimo de filio Dei loco, eum prohibuerint, quo minus verum in his rebus vel cerneret vel narraret.

Jam supra innui punctum quæstionis, quod vocant, detorqueri, quando quæritur: eratne Eusebius Orthodoxus, adeoque scriptor fide dignus, an Hetorodoxus, adeoque fide indignus. Idem vero minime contendi, cognitionem placitorum Eusebianorum nullius esse momenti in

disquisitione de fide ejus historica; magni potius eam esse censemus, bene gnari, hominis persvasionem de rebus, maxime divinis, magnam in ejus sententias atque judicia vim habere. Hinc minime nobis perinde est scire, quibus dogmatibus deditus esset Eusebius, quamvis autoritas ejus in historiis neque orthodoxiæ neque heterodoxiæ ejus superstrui debeat. Possunt enim utriusque partis studiosi a vero de amicis et hostibus dicendo æque remoti esse, quod Athanasii et Philostorgii exemplis satis comprobatur. Vulgo quidem ille ut *Orthodoxiæ pater* huic tanquàm *mendacissimo Arianismi patrono* longe perfertur. Sed in rebus historicis non illius plus quam hujus autoritati tribuo: nam Iliacos intra muros peccatur et extra: ille neque minus quam hic cupiditati partiumque studio indulget, neque sæpius veritati litat. Sit igitur Eusebius Arianus, sit Athanasianus (ɔ: symbolo Nicæno addictus) perinde est: neutrum fidem ejus corroborat aut elevat. Plurimum autem lectoris interest scire, utri factioni, si alterutri, studuerit. Id itaque superiorum ætatum doctissimi viri, a nobis jam laudati, ex scriptis factisque illius efficere haud immerito conati sunt; sed conatibus suis magnam partem exciderunt, quod sumerent, eum

necessario alterutri partium adscriptum fuisse. Hinc æquo fere Marte et æquis armis pugnarunt contrariarum sententiarum patroni J. Clericus *) et Guil. Cavius **), ex quibus ille multis et omni exceptione majoribus argumentis evictum dedit, Eusebium non Symbolo Nicæno addictum fuisse; hic vero totidem nec minus firmis rationibus probavit, Eusebium non fuisse Arianum. Sed rem magis implicuit quam expedivit uterque, quia neutri in mentem venit necessitas Eusebium, ex binis istis Theologornm generibus exemtum, ad tertiam classem referendi. Nostro ævo non difficile est veram Eusebii, quamvis implicitam sententiam de divinitate Christi definire, postquam diversissima ejus loca huc pertinentia a Chr. Dav. Ant. Martini V. C. summa cura collecta atque examinata sunt. Tam ex hujus viri dissertatione (jam supra laudata) quam ex iis, quæ ad hanc rem conficiendam attulit Guilielmus Mün-

*) Primum in Ephemeridibus suis inscriptis Bibliotheque Universelle et Historique. Tom X. Amst. 1688. collato Tomo IX. deinde in epistolis criticis et ecclesiasticis, contra Guil. Cavium.

**) Primum in Historia sua Literaria artic. Eusebius Pamphili: deinde in singulari Dissert. de Eusebii Arianismo contra Jo. Clericum.

scher V. C. in Historia Dogmatum Christ. Tom. III. Sect. III. §. 57. p. 454. sq. appareț, sententiam Eusebii de hoc mysterio mediam quandam viam inter Athanasianam atque Arianam tenuisse; neque eam ex toto novam, sed potius in Oriente vulgarem ante ortum litis Arianæ fuisse *). A sententia Athanasii propius remotus fuit, cum scisceret, filium ante omnia secula ex Deo genitum neque ex nihilo (εξ ὀυκ ὀντων) creatum fuisse: porro filium a patre, et quidem εκ της ουσιας τε πατρος, Deum a Deo, processisse **). Ad Arium contra accessit, cum doceret, patrem filio esse anteriorem, neque æternitatem filii vindicari posse, nisi idem ingenitus esse statueretur, hoc autem, nisi deorum multitudinem aliquis nefario ausu introducere vellet, nullo modo fieri debere ***). Etiam cum Ario fecit, cum generationem filii non ab interna quadam naturæ divinæ necessitate, sed a libera patris voluntate repeteret †). Quare si ad hæc tria præcipua capita

*) v. Münscher l. c. pag. 458.

**) Münscher pag. 457.

***) Loca probantia vide apud Martini l. c. p. 55. collecta.

†) v. Martini l. c. pag. 57.

litem Arianam revoces, invenies Eusebium in duobus ad Arium, in uno ad Athanasium propius accedere, in nullius verba magistri jurantem, sed, ut sui juris Theologum decet, jus suam quoque sententiam dicendi sibi vindicantem. Qua in re eam viam ingressus est, ut quicquid ei contra S. Scripturæ effata atque primariam istam de unitate Dei, doctrinam pugnare videretur, securus rejiceret. Quomodo vero sententiam suam de Christi divinitate cum dogmate de uno Deo composuerit, id, uti cetera, acute monstravit Cel. Martini, pag. 90. sciscens "Eusebium statuisse, filium naturam esse intelligentem præstantissimam, ante omnia secula ex Deo genitam, et arctissima quadam ratione cum Deo conjunctam et copulatam, dignum illum, qui cum propter generationem ex patre et conjunctionem cum eo, singularem illam et eximiam, tum propter rerum omnium fabricationem et administrationem ipsi concreditam, Dei nomine celebretur, eundem tamen, ut rebus omnibus (ipsoque adeo spiritu sancto) superiorem, ita patri imparem eoque inferiorem esse. Qua quidem doctrina unitati Dei nihil derogari censebat, propterea quod ex hac ratione summus Deus, solus ille, si accurate quis loqui velit, veri Dei no-

mine insigniendus, omnis, qua filius gaudet, naturæ et excellentiæ fons et auctor esse, ipseque filius ex ejus arbitrio pendere statueretur."

Hancce Eusebii fuisse persuasionem et ante et post Concilium Nicænum, demonstrant scripta ejus variis temporibus exarata. Quare minus recte distinxit Mart. Hankius, Eusebium ante Synodum ad Arianos, in Concilio vero et post illud ad Orthodoxos accessisse. Neque ita statuere necesse est, quo nostrum a criminatione inimicorum ipsi hominum, Theodori Mopsvesteni, Epiphanii, Photii, plurium, ipsi in Concilio linguam Orthodoxam, mentem Arianam tribuentium, vindicemus. Legant, qui de pio episcopo tam inique statuunt, epistolam ejus in Concilio Cæsareensibus datam *); in qua nonnulla certe dogmata Ariana perstringit atque abominatur, quamvis alia, in quibus, uti vidimus, ab Ario propius remotus erat, intacta relinquit. Ceterum in omnibus istius celeberrimi concilii negotiis, in tota adeo controversia Ariana, talem se gessit noster, ut nesciam an ex alio vitæ ejus negotio major ac justior eum laudandi materia peti possit. Natura pariter ac disciplina mitissi-

*) Socratis Hist. Eccl. L. I. cap. 8.

mus, nil magis detestebatur quam certamina; nil magis quam pacem et concordiam in cœtu Christiano appetebat. Quam ob causam et ipse litem inter Arium ejusque episcopum ortam sedare conatus est, et eos, qui eidem pacifico negotio operam dederant, Constantinum M. ejusque in hac re legatum, Hosium, episcopum Cordubensem, summis laudibus prosequitur *) Breviter quidem et subobscure originem controversiæ enarrat (Vita Const. L. II. c. 61), nec clandestinas ejus (et, si Socrati fides, satis ignobiles **) causas exponit; attamen *Invidiam* tanquam ejus suscitatricem inducens innuit, mutuas Arii atque Alexandri rationes sibi fuisse neque ignotas neque probatas: quem enim veterum latuit illa Dea, quæ, ut cum poeta loquar, vix tenet lacrymas, quando nil lacrymabile cernit? Neque tanti Eusebio, quanti ceteris plerisque Theologis, videbatur quæstio, de qua disputabatur: quod probat consensus Cæsaris sano et incorrupto hacce de re judicio ab ipso datus ***). Mirum igitur quantum, et religionis simplicitati

*) De Vita Const. L. II. cap. 65. et 75.

**) Hist. Eccl. L. I. c. 5. et 6.

***) De Vita Const. L. II. c. 71 et 73.

et ecclesiæ tranquillitati consultum fuisset, si Eusebius pro Alexandro ejusque sodali Athanasio in concilio Nicæno vicisset. Si symbolum ab Eusebio nostro propositum suffragiis patrum coactorum sancitum fuisset, absque dubio schismati, omnium, quotquot veterem ecclesiam lacerarunt, perniciosissimo cautum fuisset: tam apte noster, quod in utriusque factionis placitis rectum videbatur, conciliaverat, incerta vero, de quibus salva sacrarum literarum autoritate in utramque partem disputari poterat, intacta reliquerat. Sed nova ista et quieti reipublicæ sacræ infelicissima tessera ὁμοούσιος, Alexandri autoritate ac eloquentia Athanasii commendata, tam penitus in animos plerorumque episcoporum se insinuaverat, ut in ea puritas religionis æternaque salus posita esse crederetur, quamquam circiter L. retro annis eadem tessera ut Sabellianismum redolens a Synodo Antiocheno esset explosa. Mira hæc animorum conversio Eusebium tamen non impedivit, quo minus primum formulam tanquam ineptam et non biblicam, olim quoque heterodoxiæ macula adspersam, respueret, nec temere ei subscriberet. Quod vero tandem subscripsit, id unice, si inimicis ejus v. c. Baronio (Annal. ad a. 340. cap. 38.) credimus, præstitit,

ut Imperatori morem gereret. Egit igitur contra persuasionem? Id omnium minime de Eusebio crediderim. Certe nunquam isti formulæ, ὑιον ειναι ὁμοουσιον τῳ πατρι, favit, neque ex suis sententiis favere potuit: at enimvero cur ni idem de Eusebio admittamus, quod quotidie in hominibus pacis studiosis usu venire animadvertimus, eos minime in vocabulis defendendis aut impugnandis esse pertinaces, sed potius verbum minus commodum, si ullo modo bonum sensum admittere et exprimere queat, ut concordiæ consulatur, amplecti *). Expressit autem vox ὁμοουσιος (quod recte observavit Münscherus l. c. pag. 459.) pristinam Eusebii sententiam, quatenus eâ perfectam filii cum patre similitudinem, ejusdemque ab omnibus rebus creatis dissimilitudinem intelligere licuit. Quamvis igitur aliam formulam planiorem et magis biblicam spinosæ

*) Injuria ergo in Eusebium mihi esse videntur Clerici verba in Bibl. Univers. et Hist. Tom. X. pag. 480. "Eusebe, comme il paroit par la conduite qu'il garda au Concile de Nicée, etoit un homme adroit, qui ne faisoit pas scrupule de souscrire à des termes, qui ne lui plaisoient pas, pourvu qu'il les put expliquer en un sens conforme à sa pensée, quoique peu conforme à celle de ceux qui les établissoient."

huic et apud Arianos quidem offensione plena longe prætulisset Eusebius, sincere tamen et bono consilio, licet vix sensu Athanasii subscripsit. Si quis tamen contendat, hujus subscriptionis Eusebium, cum illud vocabulum significatione, quæ ejus mens non esset, inter Christianos frequentari videret, poenituisse, eumque idcirco in libris suis ab usu illius abstinuisse, minime ei repugnabo. Sed ea re Eusebius vafre et dolose, vel unice ut Imperatori gratificaretur calculum suum τῳ ὁμοουσιος in Concilio addidisse non putandus est; neque ullus ob hanc causam fidem Eusebii historicam suspicandi locus relinquitur. Gratulamur potius, heic nobis offerri historicum qui in hac certe historiæ parte laudem mereatur, quam suo Lucianus a posteris contingere optat: "ἐκεινος μεν τοι ἐλευθερος ανηρ ην," et si minus recte in nostrum applicantur sequentia, "και παρρησιας μεςος," id magis temporibus quam viro in vitium vertendum est. Jure quidem Photius (Cod. 127.) multa in Vita Constantini, quæ non sine magno Arianorum dedecore commemorari possent, silentio prætermissa esse observat: sed multa item omissa sunt, quæ factioni Nicænæ non magis honori cederent: quod si vidissit Photius, vix illud silentium uni Eusebii in Arianos studio

tribuisset: certe non tutius fuisset Eusebio sub Imperatore Ariano (Constantio) fraudes Arianorum (quæ tamen sub Constantino M. de cujus tempore tantum egit Eusebius in Vita Constantini, haud magno numero commissæ sunt) detegere, quam honestius, malum Orthodoxorum dolum tempore, quo res eorum ubique terratum orientalium prostratæ jacerent, unice crepare. Quod itaque modo brevem rerum utrimque gestarum narrationem libro suo intexuit, id et mores ejus commendat, et tanto facilius veniam ei conciliat, quanto firmius ei propositum erat, in hoc libro non nisi ipsius Constantini res gestas exponere.

Non tam paratam silentio suo invenisset veniam Eusebius, si Ecclesiasticam Historiam post concilium Nicænum exarasset, vel autea exaratam serius continuasset: sed satis evictum, ut mihi videtur, dedit Hankius, illam historiam ante Synodum scriptam fuisse *). Id comprobat præter multa alia cum initium historiæ (expositio fidei Eusebii, quæ longe aliter comparata fuisset, si post litem Arianam ortam concinnata fuisset) tum maxime argumentum, quod jure suo urget Hankius **), a mentione Crispi, Constantini

*) l. c. §. 222. seq.

**) l. c. §. 232.

filii H. E. L. X. cap. 9. ductum, in quo loco Eusebius de κρειττω βασιλει θεοφιλεςατῳ και κατα παντα τε πατρος ὁμοιῳ loquitur: quæ verba nemo, cui ratio, quæ Eusebium inter ac Imperatorem intercessit, perspecta est, Eusebium post cædem Crispi a patre, et quidem levi suspicione, imperatam scripsisse credet. Atqui Crispum fere eodem tempore, quo haberetur Synodus Nicæna, interfectum fuisse constat: noster igitur ea verba, quæ in postremo operis libro exstant, ante concilium celebratum scripserit necesse est.

Eidem vero temperantiæ animique moderationi, cujus singulare in lite Ariana edidit specimen, nostrum quoque in aliis casibus obsecutum fuisse video. Ab omni quidem in gentiles atque hæreticos zelo cæcove odio abstinere, neque genius seculi neque ipsius muneris ratio ei permisit. Si autem judicia ejus cum aliorum aut æqualium aut sequioris ætatis hominum comparare placet, videbis illa toto coelo ab horum inhumanitate distare. Eusebium natura pariter ac disciplina lenissimum compellavi; idque haud temere. Miti eum atque humanissimo ingenio a natura donatum fuisse, loquuntur scripta ejus atque humanitatis studia: neque aliena ab ingenio suo usus est disciplina, utpote Origeni ejus-

demque alumnis unice deditus. Veteres quidem plerique hanc judicandi lenitatem æquo animo in historicis, ceterum orthodoxis, desideraverunt: ægre tamen ea cariturus mihi videtur, quicunque aliorum sensa et placita dijudicanda vel castiganda sibi sumserit. Quot enim etiam in historiis dantur res, de quibus, si ingenui esse velimus, nullam aliam sententiam quam scepticam istam: *non liquet* ferre possimus? Magis igitur mihi in historico æque ac in philosopho arridet illa verè Christiana humanitas, quæ secus sentientium opiniones fert, quam acerba eorum pertinacia, qui sibi soli sapere videntur, ideoque aliis suas obtrudunt sententias. Tali vero humanitate celebres, et variis nominibus de genere humano aut re publica sacra bene meritos viros prosequitur Eusebius, sicubi in eorum errores (qui certe ei errores credebantur) offendit. Exemplorum loco proponam Histo. Eccl. Lib. IV. cap. 16., ubi honorifice Tatiani, qui inter Orthodoxos tanquam Encratitarum pater infamatus erat (conf. de eo Histor. Ecclesiast. L. IV. c. 29.), meminit. Huc forte etiam trahi potest ejusdem libri cap. 18., in quo scripta Justini Martyris recensentur, inter cetera Cohortatio ejus ad Græcos, in quo libro cum de aliis plu-

rimis quæstionibus, quæ tam ad nostris quam a Gentilium philosophis agitari solent, uberrime disputat, tum de Dæmonum natura sententiam suam exponit, *quam quidem hic inserere nihil attinet,*" Cur eam inserere noluit noster? Cum Strothio *) conjicio, quod eam tanquam Gnosticam improbavit Eusebius; nam absque omni censura eam intexere noluit autor laudis Orthodoxiæ studiosus: atqui celeberrimum martyrem in loco, ubi facile hac opera supersedere posset, carpere, ipsius non erat. Plus ponderis inest alii loco, scil. H. E. L. VI. c. 8., in quo invidiam Demetrii, præsulis Alexandrini, erga Origenem ex pristino illius favore ob prosperos Origenis successus ortam, levi admodum censura (hisce nempe verbis, "humani quicpiam passus est") taxat. Ecquis in hac moderatione immodicum, quem Pontificii crepant, Origenis admiratorem odorari potest?

Quousque autem affectus suos domare valuerit Eusebius, omnium optime monstrat narratio ejus cum de aliis nonnullis rebus, quarum ipse magna pars fuerat, tum de tumultu Antiochiæ propter Eustathium, episcopum ορθοδοξοτα-

*) Vid. Annotatt. ad h. l. in versione German. Tom. I. pag. 278.

τον i. e. Athanasianum excitato Vit. Const. L. III. c. 59. Scissa erat ecclesia Antiochena in duas factiones, quarum altera veterem urbis episcopum in munere suo stabilitum atque suffultum, altera eademque Arianis propensior alium, nominatim Eusebium nostrum, in locum ejus suffectum volebat. Imperator vero pluribus literis litigantes hortatus est, ut paci studerent, et, ut verbis Eusebii utar, εδιδασκε πραττειν θεοσεβεια πρεποντως: quas epistolas non vulgaris doctrinæ bonæque frugis plenas se apponere voluisse asserit Eusebius, *nisi reis ignominiæ notam inussisent.* Per reos heic Eustathianos esse intelligendos, extra omnem controversiam mihi positum videtur. Igitur ut his i. e. inimicis suis parceret, in præsentia duriusculas istas Imperatoris literas omittit, κρινας μη ανανεεσθαι κακων μνημην. Maluit itaque silentio vulnera paci ecclesiæ jam inflicta sanare, quam vel levissimo tactu, etsi cum suo honore, inimicorum vero ignominia, cicatricem vix contractam exulcerare.

Afferrem aliud humanitatis Eusebianæ, et quidem in memoriam hominis gentilis præstitæ, exemplum, quod in laudatione Constantii Chlori H. E. Lib. VIII, cap. 13., inclyto huic heroi beatissimum vitæ exitum (τρισμακαριον τελος) adscri-

bendo edidit, nisi aliquem mihi obloquentem audirem, lætam istam Eusebii spem majore jure ex autoris in Constantinum M. ejusque patrem gratia, quam ex humanitate, de piorum gentilium æterna felicitate optima sperante, posse derivari. Neque tamen in hoc loco neque in aliis Eusebii eadem de re dictis idoneam video rationem, ob quam ei minus quam celeberrimo ejus magistro Origeni hanc sententiam attribuere liceat.

Vidimus, quid partium studium in historicis valere soleat, quantumque in Eusebio, aliorum ratione habita, valuerit: cum vero hujus studii aliqua et quidem potentissima pars *in sui ipsius amore* posita sit, circumspiciendum est, quousque proprii vel honoris vel commodi studio indulserit Eusebius, ut sciamus, quantum fidei ei, de se suisque rebus narranti, tribuendum sit. Metuendum est scilicet, ne is, qui patroni sui laudes rite temperare nequiverit, in semetipso etiam laudando nimius reperiatur. Si enim haud immerito suspecta est eorum fides, qui amicorum res gestas perscribere suscipiunt, majorem adhuc suspicionem in lectoribus movere debent ii, qui sua ipsi præclare facta literis mandant. Atqui Eusebius multa sua et quidem laudabilia facinora in Vita Constantini non potuit omnino

prætermittere. Quadrat igitur quodam modo in illum misera autohistoriographorum sors, quam Plinius in epistola quadam ad Pomp. Saturninum lepide descripsit *): "Ii vero, (inquiens, qui benefacta sua verbis adornant, non ideo prædicare, quia fecerint, sed ut prædicarent, fecisse creduntur. Sic, quod magnificum referente alio fuisset, ipso qui gesserat recensente, vanescit. Homines enim, cum rem destruere non possunt, jactationem incessunt. Ita si silenda feceris, factum ipsum, si laudanda, quod non sileas ipse, culpatur." Nec omnino defuerunt, qui nostrum hoc nomine jurgiis lacessiverint, quasi nimius esset sui suæque apud Constantinum Magnum autoritatis laudator. Confitentur tamen omnes æquiores, Eusebium summæ modestiæ cum alias tum in rebus suis exponendis studuisse. Mihi certe semper tam modicus, ne dicam parcus, in laudibus suis vel aptissima occasione inserendis visus est, ut si non Plutarchi (aut cujuscunque demum sit) libellum, *Quomodo se ipsum quis citra invidiam possit laudare*, legerit, saltem ejus præcepta exemplo suo expressisse censendus sit. Non tantum de se ipso tanquam de

*) Lib. I. epistol. 8. edit. Gesneri. Lips. 1770.

dio (tertia personâ, vocant Grammatici) fere ubique *) loquitur (quod a multis observatum artificium sæpe modestiæ species potius quam vera forma æstimandum), sed ita loquitur, ut, nisi aliunde scires, non magis de illo quam de Xenophonte aut Julio Cæsare aut Friderico IIdo divinares, personam, de qua historia narretur, esse autorem. Quid? quod in locis nonnullis eo usque hanc virtutem sectatus est, ut multi interpretes eum ibi de se loqui negaverint. Notissima est doctorum controversia de episcopo, qui in Concilio Nicæno primum post Imperatorem oblinuerit locum, orta ex modesta et ob ipsum modestiæ studium subobscura Nostri de se narratione in V. C. L. III. c. xi.: "Tum ex episcopis is, qui in dextera parte primum locum obtinebat, consurgens, *mediocri oratione* Imperatorem allocutus est." Argumentis omni exceptione majoribus evictum dederunt Valesius **), Hankius ***), Strothius †), alii, nullum alium

*) In Vit. Const. L. IV. c. 45. de se primâ personâ verba facit.

**) De vita et scriptis Eusebii.

***) l. c. §. 93.

†) Leben und Schriften des Eusebius pag. XXVI et XXVII. not. e.

episcopum, quam ipsum Eusebium hic esse intelligendum; inter quæ argumenta non infimum locum obtinet id, quod modestia Eusebii, tot aliis documentis probata, offert. Eodem enim modo Hist. Eccl. L. X. cap. 4. occasione orationis a se Tyri, in templi dedicatione, habitæ, *mediocris se meriti virum* appellat, alios vero episcopos sive doctrinæ sive pietatis laude conspicuos multis verbis extollere solet; adeo ut autorem certius ad extenuatas ac defraudatas laudes quam ad cumulatas vel immerito auctas attendendo expisceris. — Ejusdem modestiæ singulare edidit specimen (ad quod jam supra allusimus), cum post Eustathium, Antiochiæ præsulem, in exsilium pulsum, patriarchatus hujus urbis et a magna populi Antiocheni parte et ab episcopis ibi coactis ad nostrum delatus ab eo repudiaretur, quia Canones ecclesiastici episcopum in prima sua sede manere jubebant. O rarum obsequii exemplum, o mores tanto episcopo dignos! Absit ut laudes, quibus Constantinus M. hanc innocentiam prosecutus sit, ei invideamus: neque cum calumniatoribus apud Plinium dicamus, illum tam præclare fecisse, ut prædicaretur.

Quamvis vero hæc ita sint, nostrum tamen omnis ambitionis immunem fuisse haud dixerim.

O 2

Habuit autem in eum ambitio eam vim, quam in generosiore pectore exserere solet, cum non tam suo quam sui ordinis honore delectaretur. Episcoporum atque episcopatus dignitas ei semper quam maxime curæ cordique esse cernitur: eâ nil augustius, nihil (martyrum honore excepto) sanctius. Episcoporum concio, qualis Nicææ celebrabatur, ei pulcherrima, quæ unquam Christo serta fuit, corona videtur (Vita Const. L. III. c. 7.). Hinc quoque, quemadmodum pessimum Licinii scelus fuisse traditur, quod tandem in *episcopos* sæviret (H. E. L. X. c. 7.), sic summa Constantini laus, quod eosdem ad amplissimi honoris fastigium eveheret, bonis ac divitiis ornaret (Vit. Const. L. I. c. 42. et 44. præter multa alia loca). Cum autem Imperator in Vicennalibus suis celebrandis episcopos convivio exciperet, et cum nonnullis eorum adeo accumberet, "*prorsus imago quædam regni Christi adumbrari, reque ipsa somnio quam veritati propior*" nostro videbatur (Vita Const. L. III. c. 15.). Redolent sane hæc verba chiliasticas potius quam christianas de regno Christi notiones; cum vero constat Eusebium ab illis alias fuisse immunem, rectius ineptam istam phrasin interpreteris, si cerebrum illius, calamitatibus magis quam honoribus

episcoporum videndis inde a puero adsveti, tantas adulantis Cæsaris blanditias sufferre non potuisse, tibi persuadeas.

Verum enimvero, etiamsi nostrum a levitatis vitio heic liberare vix possumus, inde non efficitur, eum omnino justum pretii sui sensum exuisse. Sæpenumero potius eum magna, tantoque episcopo digna autoritate agentem cernimus. Sumamus ex vita ejus scenam, qua forsan acerbiorem nunquam sustinuit. Ferebatur olim inter inimicos Eusebii rumor, quod aliquando, ut e carcere liberaretur, idolis immolavisset. Unicus nobis superstes falsæ hujus criminationis fons est narratio quædam Epiphanii perperam intellecta. Cum scilicet Constantinus M. concilium in urbe Tyri celebrandum indixisset, eoque Athanasium episcopum ad causam dicendam venire jussisset: judex sedit inter ceteros noster, quem in Synodo sedentem conspicatus Potamo Heracleopolitanus episcopus, qui cum Athanasio illuc advenerat, his verbis compellasse fertur: Tene, Eusebi, sedere, et innocentem Athanasium stare a te judicandum? Ecquis vero hæc pati poterit? Nonne persecutionis tempore mecum in custodia fuisti? Atque equidem oculum pro veritate perdidi; tu nulla corporis parte

mutilatus es, neque martyrium subiisti, sed vivus et integer consistis. Quanam ratione e carcere evasisti? Nisi quod persecutoribus nostris spopondisti te rem nefariam admissurum, *ac fortasse etiam admisisti?* " *). Ab ipso crimine satis Eusebium purgarunt Valesius, Cavius, plures: nos hanc historiolam unice ideo attulimus, ut lectores nobiscum morum gravitatem, quam Eusebius post illam accusationem prolatam in publico conventu exhibuit, admirentur. *Addit* nimirum Epiphanius, Eusebium iis auditis graviter commotum, concilium demisisse. Duxit igitur infra dignitatem suam esse, vel unum verbum contra criminationem tam futilem perdere; neque immerito. Non erat pius Christianus? non ecclesiæ celebris antistes? Vetabant vero Canones ecclesiastici hominem vel levioribus peccatis, nedum eo, quod omnium pessimum videbatur, idololatria, contaminatum ad episcopatus honorem evehere. Quem hæc legentem non subit Socratis exemplum, qui in jus tractus si non prorsus conticuit, at ita, ut verbis Ciceronis utar (De Oratore L. I. cap. 54.), in judicio pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse judicum?

*) Epiphan. hæres. LXVIII. §. 7.

Si a vitiis, quæ hactenus tractavimus, ad alia quæ historicis fraudi sunt, transeas, vix ullum invenies, quod superstitione judiciique levitate magis oculorum aciem obfuscet atque a vero videndo impediat. Quæritur igitur, utrum a rapido hocce ævi sui torrente sese abripi passus sit noster, an præter morem seculi sui ei fortiter restiterit. Est scilicet hæc quæstio ad locum, quem heic discutimus, expediendum tanti momenti, ut eam ad postremam disputationis nostræ particulam de crisi Eusebiana omnino rejicere non sustinuerim. Neque illic desiderabitur opera, quæ hic absoluta fuerit; potius mihi viam ad illam rem tractandam muniam præmissis hic, quasi in limine, nonnullis de credulitate Eusebii observationibus. Dixerit forsan aliquis, actum esse de judicio illius historici, quem omnes credulum fuisse fatentur, ideoque superfluum in crisin ab eo adhibitam inquirere. Sed quemadmodum ad crisin instituendam non sufficit a credulitatis vitio esse immunem: sic ex altera parte credulus in multis rebus sanæ rationis dictamina sequi et subtilitatem adeo judicii exercere utique potest. Nobis igitur alteram quæstionem ab altera sejungere liceat: qua venia utentes primum de credulitate ac superstitione Eusebii

tanquam communi illius ætatis morbo disseremus.

Non est, cur diu in eo, quod omnes ævo nostro facile agnoscunt, demonstrando immorer: Eusebium scilicet ad credendum vulgo nimis facilem esse, eundemque interdum judicii penuria laborare. Hoc nomine jam apud veteres male audivit: Scaligero Eusebius videbatur ille, *quo nullus Ecclesiasticorum veterum plura errata in scriptis suis reliquit: nullius*, addit, *plures halucinationes exstant hodie* (in Elencho Trihæresii cap. 27). Idem criticus alio in loco justis doctrinæ solidæ laudibus nostrum, ob hunc judicii defectum, defraudare studet: "si eruditissimus, inquiens, vocandus qui multa legit, sane nemo illi (Eusebio), hanc laudem invidere potest. Sin autem is eruditissimus, qui judicium cum multa lectione conjunxit, alium potius quam Eusebium producere debuit (scil. Hieronymus, qui Eusebium eruditissimum appellavit) *). Cum vero multi forsan cum Valesio contendant, ita judicasse Scaligerum præcipiti quadam audacia ac maledicendi libidine abreptum **), audiamus

*) Vid. Animadversiones ad Chronicon Eusebii p. 8.

**) De vita et scriptis Eusebii.

mitioris ingenii judicem, Moshemium puto, qui de subtilitate judicii Eusebiani haud multo leniorem fert sententiam, ubi de nostro sic loquitur: "Non is erat vir bonus, qui aliorum dicta ponderabat. Consarcinabat quæ poterat, judicio aliis relicto. Testes sunt tot futilissimæ, quas habet, narrationes" *). Ne vero optimum aliàs historicum vitii tam turpis, aliorum sola autoritate et quasi indicta causa, condemnemus; afferenda sunt ex historiis ejus aliquot levitatis, cujus eum postulemus, exempla. In quo recensu ea, quæ ab aliis nimis credulus mutuatus est, ab iis, quæ, quamvis non certiora, ex αὐτοψίᾳ tradit, discernere juvat. Josephi igitur fidem secutus omnia ea prodigia, quæ bellum Judaicum portendebant, absque omni dubitatione memoriæ prodit H. E. L. III. c. 8. — Hegesippo, nugatori sæpius quam historico, plures fabulas fabulosasque narrationes acceptas fert, v. c. H. E. L. II. c. 23. de martyrio Jacobi Justi; L. III. c. 20 de propinquis Servatoris nostri, qui sub Domitiano in jus trahebantur. — Ex libro quodam deperdito Clementis Alexandrini, τις ὁ σωζομενος πλε-

*) Vid. Epist. ejus ad Heumannum, Volumini Imo Dissertatt. ad Hist. Eccles. pertinentium inserta. pag. 527.

ειος anilem fabulam de Joanne Apostolo excerpsit H. E. L. III. c. 23: quamquam autor a narratione sua fabulæ infamiam deprecatur, venerandum historiæ nomen ei arrogans (vid. initium: ακουσον μυθον ου μυθον, αλλα οντα λογον). — Irenæo credit insignia miracula tempore illius patrata fuisse, H. E. L. V. cap. 7. — E scriptis Dionysii Magni visionem, qua ei (credat Judæus Apella!) libros hæreticorum legendi venia data sit *), nulla νοθειας suspicione addita, transcribit H. E. L. VI. c. 7.

Qui vero mortuorum testimoniis temere confidit, is neque viventium narrationibus, quamquam nugacibus, præsertim si nugatores se testes oculatos venditare sustinent, admodum diffidere solet. Credidit quoque Eusebius æqualium commentis cathedram Jacobi, primi Hierosolymæ episcopi ad sua tempora conservatam narrantium; credidit Constantini Imperatoris fide celeberrimam istam visionem (de qua infra) et multas alias æque dubias res: vide, sis, ex. gr. Vit. Const. L. II. c. 9. narrationem de duobus signi-

*) Dionysium hanc visionem finxisse, ut salva Orthodoxiæ fama hæreticorum libros manibus terere posset, est Strothii minime absona conjectura in annotationibus ad h. l.

feris (gestantibus scilicet sacrosanctum labarum) altero interfecto, altero per prodigium omni miraculo majus (ἦν γε τȣτο παντος επεκεινα θαυματος) erepto, quæ si vel in historia fundum habeat, quod minime præfracte nego, tamen, quo modo exponitur, fictionis fucum præ se fert.

Est vero tanta credudilatis atque superstitionis in miseros homines vis, ut non tantum aures eorum, incantatricum instar, fascinent, verum etiam oculorum aciem præstringant. Itaque non mireris, si aliquem earum servitio deditum, vel in iis rebus, quas ipse vidit, certe vidisse putat, describendis enarrandisve egregie falli videas. Quod interdum nostro accidisse duobus exemplis comprobabo. In Historiae E. Lib. VII. cap. 18. tanquam rem memoria dignissimam lectoribus propinat historiolam de statua quadam in honorem servatoris a muliere, quam sanguinis profluvio laborantem sanaverat, Cæsareæ Philippi erecta, hæc verba subjungens: "Mansit vero ad nostra usque tempora illa statua, nosque adeo urbem illam ingressi ipsam conspeximus." Id quidem candido episcopo lubenter credimus, quod statuam aliquam, quam incolæ urbis a muliere sanata Jesu Christo erectam fuisse fabulabantur, ibi viderit: vellemus autem

ipsum in veritatem traditionis tam ineptæ omnique Sacrorum Evangeliorum consensu destitutæ inquisivisse, antequam eam ut rem ἀξιοπιστον memoriæ proderet. Aliam occasionem, qua pia credulitas optimum virum ad plus videndum, quam vere gestum sit, induxerit, ipse H. E. L. VIII. cap. 7. (ubi de Ægyptiis, qui in Phoenicia martyrium obierant, agit) his verbis describit: "Quæ cum gerebantur, nos ipsi præsentes aderamus: ubi et divinam potentiam servatoris nostri Jesu Christi, cui tunc martyres testimonium perhibebant, præsentem et semetipsam manifeste martyribus exhibentem perspeximus. Siquidem voracissimæ bestiæ, longo temporis spatio, nec attingere Sanctorum corpora, nec propius accedere sunt ausæ. Verum in alios quidem, qui a fide nostra alieni ipsas instigabant, impetum suum converterunt. Solos vero sacrosanctos athletas, qui nudis corporibus stabant, et commotis manibus eas in semet ipsos provocabant, (id enim facere jubebantur) ne contigerunt quidem. Immo interdum quidem in eos irruebant: sed protinus quasi divina quadam virtute repulsæ cedebant. etc." — Quicunque novit, quam facile superstitiosi homines videant, quæ videre vehe-

menter gestiunt, operâ meâ in vero ex hac narratione eruendo vix egebit.

Quemadmodum levibus hisce historiolis absque dubio lectorum pietati sanctorumque virorum honori consultum voluit, sic idem pium consilium eademque judicii levitas in multis Eusebii ratiocinationibus atque conjecturis facile indagatur. Hinc in omnibus fere rebus, maximis minimis, quæ longe post mortem Christi, usque ad tempora sua eveniebant, vaticinia, quæ putabat, Veteris Testamenti impleta cernit, et frequenter loca prophetarum in res recens gestas accommodat. Videantur ex tot locis ex. gr. H. E. L. VIII. cap. 1 et 2. — Hinc varia naturaliter facta pro prodigiis ad Christianismum commendandum, Ethnicos vero redarguendos patratis habet. Mortem Maximini, ut hoc utar, H. E. Lib. IX. c. 10. tanquam miraculum in atrocissimum hunc Christianorum persecutorem editum describit. "Grâvissimis doloribus tormentisque exagitatus, inter alia ait, pronus humi volutabatur, inedia contabescens, *carnibus occulto quodam et divinitus immisso igne colliquescentibus.*" Lactantius, qui alias eâdem, qua Eusebius, oberrat chorda, et eodem errore ductus singularem adeo *de mortibus persecutorum* conscripsit li-

brum *), heic tamen nullam ignis divinitus immissi mentionem facit, sed Maximinum, cum angore animi ac metu ad mortem, quasi ad supremum refugium, confugeret, *venenum hausisse* refert: "*cujus tamen vis, referto stomacho repercussa* (nam prius cibo se inserserat ac vino ingurgitaverat, ut solent hi, qui hoc ultimo se facere arbitrantur) *valere non potuit* in præsens, sed in languorem malum versa pestilentiæ similem, ut diutius protracto spiritu cruciamenta sentiret **)."

Non magis quam hanc æqualium Christianorum temeritatem (omnia mala, quæ gentilibus, imprimis persecutoribus, acciderent, tamquam poenas divinas, si non miraculosas certe positivas, spectantem) alia ævi sui præjudicia

*) Notissimus est hujus libri finis. Eusebium vero eodem modo mortes Imperatorum gentilium spectasse, docti non vulgo observarunt, licet ex his ejus verbis Vit. Const. Lib. IV. cap. II. manifestum sit: "Sed vos omnes (Imperatores avitæ religioni deditos) hujusmodi exitus quasi vindex oppressit, ut universum nunc hominum genus illorum principum calamitates exempli vice proponat iis, qui illos imitari studuerint."

**) De mortibus persec. cap. 49. Operum Lactantii Tom. II. pag. 229. edit. Wirceburgensis.

evitare potuit Eusebius. Quicquid malorum et injuriarum Christianis ab exteris infertur, quicquid litium ac discordiarum in ipsorum coetu oritur, ad Diabolum autorem refert. Hic malignus Dæmon Imperatores contra pios Dei cultores excitat: is atrocissima consilia sufflaminat, arma subministrat; is brevi ac raræ ecclesiæ paci invidet atque insidiatur, et semina hæreseos spargendo, unde turbæ, dissidia, bella intestina progerminant, omni opinione citius concordiam atque quietem solvit ac dispellit. Exempla hujus rei sunt tam frequentia, ut vix aliquis talia apponi postulet. Vide tamen, si placet, H. E. L. II. cap. 14. et Lib. IV. c. 7.

Uti vero hic error sæpe obstitit, quo minus Christiani hujus ætatis historici veras tam propiores quam remotiores rerum causas perspicerent vel curarent: sic falsæ Christianorum opiniones de morum sanctitate et virtute quadam angelica, vulgari hominum innocentiæ longe superiore, haud raro judicium nostri corruperunt. Quam prave hanc ob causam de voluntaria martyrum nonnullorum morte judicet (H. E. Lib. VII, 12), jam audivimus: non rectiorem, immo falsiorem de pretio cælibatûs morali fert sententiam, abstinentiam a matrimonio aut cultus di-

vini causa, aut sublimioris philosophiæ amore præstitam tanquam summam omniumque admiratione dignam virtutem commendans. Vid. Vit. Const. L. IV. c. 26. ubi laudat correctionem legis adversus orbos, in cælibatus gratiam a Constantino factam.

Quamvis vero ad hæc judicii Eusebiani vitia nobis minime cæcutire licet, plures tamen adsunt rationes, in quibus excusationem aut sibi paravit aut saltem quærere potest Eusebius. Maximi ambitus ea esse videtur, quam cum omnibus æqualibus suis communem habet: ævum scilicet ejus non fuisse historico-criticum, quale nostrum, sed ad fabulas arripiendas propagandasque, quam detegendas et ejiciendas aptius. Si vel ad superiora et saniora antiquitatis tempora, quæ tot inclyti Græcorum Romanorumque historici scriptis suis nobilitarunt, adscendere placet: quotusquisque invenitur, qui de prodigiis, ominibusque securus veras tantum res gestas rimetur atque exponat? Nonne fere omnes ad portenta ubique reperienda, lectorumque animos miraculosis narratiunculis demulcendos proni cernuntur? Ut fabulas Herodoti et auguria Xenophontis heic taceam: quis, quæso, ignorat, nec Livium, nec Svetonium, neque Plu-

tarchum, neque Dionem, nec ceteros, qui fere optimi historici censentur, portenta, prodigia, omina, quæ omnes majoris momenti res antecedere crederentur, facile omittere? Quid? quod hoc superstitionis genus ad recentiora usque tempora sic vel sapientissimorum hominum animos occupavit, ut ille Livii philosophicus interpres, illud renatæ Italiæ decus, Machiavellius, qui et ipse peritissimus rerum conditor fuit, id quasi rem effectam ac concessam siscat, quod nunquam in rebus publicis aliquid gravioris ponderis eveniat, nisi præviis signis, aut vaticiniis divinitus sufflaminatis *). Neque iste error e mente mortalium eradicari potuit, antequam illa naturæ ejusdemque legum ac virium ignorantia, unde maxime procreabatur, novâ penitioris scientiæ luce esset victa ac dissipata.

Aliis Eusebii antecaptis opinionibus si non tota docta antiquitas, saltem integer doctorum Christianorum grex patrocinatur. Quem fugit,

*) Vid. Discorsi sopra la prima Deca di T. Livio. Libr. I. cap. 56. Donde e' si nasca io non so, ma si vede per gli antichi e per i moderni esempj, che mai non venne alcun grave accidente in una citta, o in una provincia, che non sia stato, o da indovini, o da revelazioni, o da prodigj, o da altri segni celesti predetto.

quanta reverentia omnes Christiani eos, qui venerando martyrum nomine salutarentur, prosecuti sint? quis nescit, omnes maritatos iis, qui se Dei causa cælibes jactarent, ultro assurrexisse? Vicit quidem in Synodo Nicæna sententia Paphnutii, qui coelibatum lege ordini sacro imperari noluit: cælibes vero eminentiori, qua gaudebant, æstimatione privare neque voluit, neque si voluisset, id contra unanimia æqualium suffragia efficere potuisset.

Nocent præterea minus in historiis Eusebii obliqua ejus de moribus Christianorum judicia, quia et nobis antea ut præjudicia nota sunt, et rerum narratarum veritatem nec invertunt nec detorquent. Iis igitur neglectis aut demtis narrationi sua constat veritas fidesque. Majorem cautionem postulant leves istæ ac nugaces narratiunculæ, quas nimis securus historiæ suæ intexuit vir bonus: invenient longe difficilius hæ particulæ veniam apud rigidiores judices. Primum tamen autori in commodum verti debet, quod non semper dormitat, sed multis in locis talem, qualem tempora sinebant, adhibuit crisin (de qua infra agendum); deinde quod minime quæcunque vetularum commenta annalibus suis inferuit, sed nonnullas tantum narratiunculas,

quæ fabulosum aliquid spirant, e libris et traditionibus virorum, qui ipsi fide digni videbantur, excerpsit posterisque tradidit. Sunt vero hæ (ut jam id, quod deinceps comprobabo, innuam) neque multæ, neque plerumque omnis veritatis expertes. Sæpius licet ex fictionum farragine nonnihil veri eruere. Non omnia, quæ levis homo narrat, sunt mendacia. Sit igitur v. c. Hegesippus, quem justo frequentius tanquam locupletem testem advocat Eusebius, nobis, quod vere fuit, Judæus Apella *); et habeat summum inter vanos homines locum: nondum tamen inter mendaces eundem gradum occupat.

Manet ergo, Eusebium ad credendum fuisse faciliorem, eaque re fabulas nonnullas atque nugas, historico indignas, amplexum fuisse; neque tamen levissimo cuique credidit, neque consulto lectoribus fumum pro igne, fucum pro vera specie, mendacium pro veritate vendidit. Quod quamvis aliquis ei forsan non in meritum imputaverit, quippe cum hocce officio imprimis contineatur historici munus: mihi tamen in *Christiano quarti seculi autore* non infima laus esse

*) In H. E. L. III, c. 16. sub finem diserte compellatur αξιοχρεως μαρτυς ὁ ἡγησιππος.

videtur. Inceperat enim tunc temporis per coetum Christianorum, pestis instar, grassari pessima ista (et, si Moshemio *) credis, ex scholis Neoplatonicorum progressa) doctrina: fas esse mentiri, quotiescunque mendacio aut ipsa veritas aut in universum bona causa adjuvari posset.

*) Vid. Diss. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia, inserta Voluntini I. Dissertt. ad Hist. Ecc. pertinentium pag. 89. seq.. Controversia ex hac disputatione inter doctos orta omnibus nota est; neque, si minus esset, hic ejus enarrandæ locus fuisset. Vid. inter alios Münscher Hist. Dogmat. Christ. Vol. I. p. 107. seq. Observare tamen mihi liceat, quod negligunt plerique, Moshemium non omnem, licet maximam, ob novum istud dogma culpam in Platonicos conjicere. Quantum accusationem suam limitaverit, ostendunt hæc ejus verba p. 201. "Equidem haud negaverim, ipsa naturali corruptione magistra, huc plurimos e Christianis delabi potuisse, ut mentiri fas esse ducerent pro causa religionis: neque putem, antequam hoc sapientiæ Plantonicæ genus in sacram transiret civitatem, pessimo mori huic neminem eorum studuisse, qui Christo nomen dederant. Id vero confirmo; ab eo tempore, quo Christi discipuli his sapientibus æquas præbuerunt aures, multo longius hanc pestem diffusam esse, ac antea, et laudatissimorum etiam virorum mores et doctrinam corrupisse, atque adeo ecclesiæ vehementer nocuisse."

Novum hoc et apostolis inauditum præceptum de libertate pro veritate fallendi decipiendique inde ab Origenis tempore, (qui id a magistro suo Ammonio Sacca accepisse perhibetur) inter Alexandrinæ scholæ asseclas ratum prorsus et probatum fuisse, autor est Cel. Moshemius nuper laudatus, qui tam ex testimonio quodam Hieronymi, quam ex loco, in præfatione Origenis librorum adversus Celsum *) evincere conatur, Origenem esse hujus dogmatis inter Christianos introducti autorem. Quomodocunque vero de levi hac in egregium virum prolata criminatione statueris, nihil inde mali Eusebio nostro erit timendum. Quamvis enim, quod jam diximus, scholæ Origenianæ erat deditus; semper tamen ab istius pestis contagione (si tamen ipsa schola eâ peste inquinata fuit, qua de re, pace Moshemii, vehementer dubito) se immunem servavit. In historicis æque ac dogmaticis adeo se veritatis ac sinceritatis studiosum præstitit, ut *hujus* virtutis ca-

*) Origenes ibi in verba Pauli Coll. II., 8. commentatus fraudem in κενην et ξ κενην seu in dolum bonum et malum distinguit. Vix crederes, quantum invidiæ ex hac distinctione Origeni conflare sciat Moshemius, nisi apud eum l. c. pag. 204. et 205. ipse legeres.

stra vix unquam, *illius* nonnisi inscius invitus que deseruerit. Hieronymus quidem, quem omnes acerrimum istius piæ fraudis vindicem fuisse sciunt, contendere non erubuit: quicquid unquam vel illustre inter philosophos et rhetores, vel sanctum inter Christianos exstiterit, hoc contra hostes saltem, adhibuisse artificium *); quis vero, lectione Patrum vel leviter tinctus, nescit, monachum maledicentissimum, fraudis suæ commendandæ causa, immeritam maculam tot piis nominibus adspersisse? Ubinam in tot Eusebii nostri (ut nunc nonnisi vineam meam cædam) superstitibus libris autorem perfricta fronte mentiri aut mendacio veritatem superstruere offendisti? Nusquam, puto. Mihi certe, cum nuper Historiam ejus Ecclesiasticam, criminationis hujus ratione habita, attente perlegerem, unus tantum occurrebat locus, quo forte aliquis in Hieronymi sententiam pronior, ad calumniam nostro importandam uti posset. Exstat locus H. E. L. II. cap. 10. in narratione de morte Herodis Agrippæ, quam verbis Josephi tradit, sed *interpolatis*, et quidem (id quod ipse Valesius

*) V. Apologia pro libris adversus Jovinianum. Op. Tom. II. pag. 713.

in annotat. ad h. l. confitetur) *malo more.* Nam cum Josephus bubonem supra caput Agrippæ adstitisse dixisset, Eusebius e Josephi textu *bubonis* nomen expunxit, et angeli in ejus locum suffecit. Haud difficile est divinatu, quo modo hic angelus Eusebio subierit; addiderat enim Josephus, Agrippam istum bubonem tanquam exitii sui nuntium (αγγελον) spectasse, quemadmodum eadem avis alio tempore (scil. olim Romæ*)) ipsi magnam felicitatem portendisset. Hinc angelum suum mutuatus est Eusebius, invitantibus fere duabus rationibus, primum autoris proclivitate ad prodigia ubique reperienda, deinde vero necessitate, quæ certe Eusebio adesse videbatur, narrationem Josephi cum verbis Lucæ eadem de re (Act. Apostol. XII, 23. παραχρημα δε επαταξεν αυτον αγγελος κυριε κ. τ. λ.) conciliandi. — Equidem omnium minime tale alius autoris verba temperandi vel detorquendi potius studium excusaverim; ab altera tamen parte iniqui me judicis personam subiturum existimarem, si hujus loci causa, in quo solo, quantum meminerim, a sinceritatis via paululum deflexit noster, eum doli mali aut piæ fraudis commissæ postularem.

*) Vid. Josephi Archæol. L. XVIII. cap. 8.

Quando autem mihi in memoriam revoco, quam cito et late quarto seculo hoc malum serpserit, quantorumque virorum, Athanasiorum, Basiliorum *), Chrysostomorum, animos occupaverit **), Eusebium, qui eo se contaminari haud passus est, non possum non laudare, nobisque, in ipso fidum et bonæ notæ historicum datum esse, gratulari. Si quid igitur ab eo perperam exhibitum occurrit, ab aliis fontibus, non vero a fraude scriptoris est repetendum.

Quare, cum hactenus fontes Eusebii internos, unde tam fides quam errores ejus maximam partem fluant, perlustravimus, jam *externos*, qui proprie *fontes* vocantur, dispiciamus, ut quoque inde autoritas ejus historica vel firmius adstrui vel saltem rectius æstimari queat.

*) Basilius M. jam inter το δογματικως et το αγωνιστικως pugnare distinxit. Vid. epist. 211. T. III. pag. 316.

**) Loca, quæ hanc subdole (κατ' οικονομιαν sive κατα συγκαταβασιν) contra hostes pugnandi artem multis hujus ævi Patribus probatam fuisse efficiunt, vide apud Suicerum collecta Thesaur. Eccles. sub voce συγκαταβασις, collata Münscheri Hist Dogm. Christ. Tom. III. §. 39 et 40.

Sectio II.

De fontibus Eusebii et modo, quo eis usus sit.

Qui ævo nostro de fide veterum historicorum disputarunt, illustrissimum C. G. Heynii, viri immortalis, autoritatem Diodori Siculi tribus egregiis commentationibus persecuti, exemplum imitati sunt, diligenter inter fidem ipsius scriptoris et autorum, unde multa hauserit, distinguentes. Id scilicet neminem historicæ criseos peritum latere potuit, cujusvis narrationis veritatem non ex ejus, qui ab aliis narrata reponat, sed ex primi autoris fide et gravitate esse dijudicandam *). Quare sæpe varium de variis historiæ alicujus partibus judicium facere necesse est. Quorundam enim autorum fides in iis, quæ ipsi visu vel auditu acceperunt, deprehenditur gravissima; in ceteris vero, quæ ab aliis scriptoribus transtulerunt, levis aut nulla (quo modo judicat Heynius de Diodori autoritate in Ægyptiacis l. c. pag. 126.) alii reperiuntur dili-

*) Cf. Heynii supra laudatam primam Commentationem de fontibus Diodori, in Commentatt. soc. Goting. Vol. V. pag. 95.

gentes in autoribus citandis et excerpendis, incuriosi autem in experiendo, et leves in rebus, quas experti fuerint, consignandis. Horum numero Eusebium accensuit Abrahamus Scultetus in prooemio Medullæ Theologiæ Eusebii Pamphili, hunc in modum judicans: "Quamdiu Justinum, Irenæum, Origenem, Tertullianum, Cyprianum (?), Clementem Alexandrinum, aliosque probatæ fidei Patres in historia sua sequitur Eusebius, historicum agit fide dignum; sed simul atque ad traditiones et non ad scripta sed audita provocat, fabulosa multa miscet." Est tamen sententia hæc in utramque partem nimis universalis; neque enim omnes ab Eusebio advocati Patres semper fide digni sunt, neque Eusebius in omnibus, quæ auditu aut vetere fama accepta refert, omnino levis censendus est. Majore itaque cum cautione et justa circumscriptione de Eusebii ejusque fontium autoritate erit pronuntiandum: quod ut nobis contingat, primo loco omnes ejus fontes, in certas quasdam classes redactos, brevi censura addita, enumerabimus: dein, qua fide et religione ex iis hauserit, videbimus.

Tria igitur fontium genera in Historiis Eusebii Ecclesiasticis reperisse mihi videor: quo-

rum primum instrumentis, diplomatibus sive tabulis (*documenta* more barbaro dicunt vulgo recentiores) continetur, alterum libris, tertium vero traditione. Hanc divisionem, quippe qua simul innuitur varia variorum fontium autoritas, pro fundamento hujus dissertationis nostræ capitis posuisse non pigebit, quanquam difficultatem novam inter duo prima genera accurate distinguendi inde oriri animadvertam. Uti enim post artem typographicam inventam nihil est facilius, quam veri nominis diplomata a libris typis descriptis secernere, sic, ubi de veterum literis quæritur, difficillimum sæpe reperies editas ab ineditis distinguere. Equidem cum primus, quoad sciam, talem Eusebianorum fontium divisionem tentarem, in nonnullis adeo hæsi, ut in catalogo contexendo interdum magis probabilitatem, quam certitudinem sequi cogerer. Fieri igitur potuit, ut literas aliquot, quæ ante Eusebium forsan editæ fuerint, de quarum vero publica divulgatione nihil mihi certo constiterit, ad diplomata retulerim, addita tamen dubitandi ratione. Etsi enim Eusebius satis diligens est in fontibus suis excitandis, non tamen semper ex verbis ejus eruere licet, utrum ex edito an inedito libro aliquid desumserit, nec ipse

mox rescire potuit, sicubi literæ, quas ipse ex tabulario quodam in usum suum mutuatus esset, vel eodem tempore vel antea in vulgus editæ haberentur. Verum enimvero si quando in ejusmodi errorem incidi, non est, cur hunc ægre ferat lector, cum fides monumentorum divulgatione minime pereat, neque diplomata, publici juris, si modo integra, facta, primus historiarum fons esse cessent. Me vero in hac diplomatum enumeratione mentem Eusebii sequi, neque nunc in eorum authentiam inquirere velle, mox primus numerus declarat.

Sunt autem fontes, qui nomine

A diplomatum

venire merentur, fere sequentes:

1) Hist. Eccl. L. I. c. 13. *Mutuæ Abgari*, Edessenorum reguli, *et Jesu Christi literæ*, inter publica urbis Edessæ instrumenta inventa atque ab Eusebio vel alio e Syriaca lingua in Græcam translatæ.

2) Epistola *Dionysii*, Corinthiorum præsulis, ad Romanos data. ibid. Lib. II. c. 25. (De quo episcopo nec non de epistolis ab eo scriptis conferatur narratio Eusebii L. IV. c. 23. ex edit. Vales. apud alios cap. 22. Afferuntur scilicet heic binæ literæ, altera ad Lacedæ-

monios, altera ad Athenienses. E posteriori forsan sumsit Eusebius quae de episcopatu Dionysii Areopagitae H. E. L. III. c. 4. habet).

3) Epistola *Polycratis*, Ephesiorum antistitis ad Victorem, episcopum Romanum, L. III. cap. 31.

4) Epistolae *Ignatii*, episcopi Antiocheni, quarum tamen nonnullae a tot veteribus autoribus laudantur, ut nisi publice editae, certe multis exemplis descriptae fuisse putandae sint. L. III. c. 36.

5) Eodem H. E. loco affertur locus ex *Polycarpi* epistola ad Philippenses, quam quoque jam tunc temporis satis divulgatam fuisse nullus dubito.

6) Epistola *Smyrnaeorum* de martyrio Polycarpi ad ecclesias Ponti data. H. E. L. IV. cap. 15. Subjungitur mentio alius epistolae, ab eadem, ut videtur, ecclesia datae, de martyrio *Pionii*, cujus tamen argumentum nonnisi breviter adumbratur; quod integram epistolam jam libro suo de priscis martyribus inseruerat noster. Citantur ibidem aliorum, qui Pergami, urbe Asiae, sub id tempus martyrium passi erant, *acta*, quae Eusebii tempore circumferebantur, *Carpi* nominatim, *Papuli* et mu-

lieris cujusdam *Agathonicæ*: cum vero inde nihil ad hoc opus derivasse videatur Eusebius, nescio an hæc acta recte a Valesio fontibus Hist. Eccl. accenseantur.

7) Inter literas *Dionysii Corinthiaci* supra laudatas commemoratur quoque epistola quædam responsoria *Pinyti*, ecclesiæ Gnosiorum antistitis, ad Dionysium data (v. H. E. L. IV. c. 23.), quæ, cum Pinyti virtutibus, fidei, religioni, eloquentiæ rerumque divinarum peritiæ laudandis materiam subministret, heic non prætereunda est.

8) Longe pretiosissimum κειμήλιον nobis esse videtur epistola *ecclesiarum Gallicarum Lugdunensis et Viennensis* ad coetus Asiæ et Phrygiæ (autore, nisi cum Valesio fallor, Irenæo) de martyribus Galliæ scripta. H, E. L. V. ab init. Est apud Eusebium quidem fusa et ipsis verbis transcripta narratio, non tamen omnibus suis membris integra.

9) Epistola *martyrum Lugdunensium* ad Eleutherum, episcopum Romanum, in qua Irenæum commendant. H. E. L. V. c. 4.

10) Epistola *Serapionis*, episcopi Antiocheni, ad Caricum et Ponticum, hæresin Cataphrygarum refellens. H. E. L. V. c. 19.

11) *Alexandri*, primum Cappadocum, deinde Hierosolymitanorum ecclesiæ præsulis, quatuor citantur epistolæ, altera scil. ad Antinoitas, ad Antiochenos altera, H. E. L. IV., 11. una ad Originem, ibid. c. 14. ad Demetrium una c. 19.

12) *Acta* ad litem cum *Beryllo*, episcopo Bostrensi, pertinentia. H. E. L. VI., 33.

13) Literæ *Cornelii*. episcopi Romani, ad Fabium Antiochenum datæ. H. E. L. VI., 43. Eodem loco laudantur epistolæ Cypriani: Eusebium autem ab his nihil profecisse nec proficere potuisse, supra evictum est.

14) Multæ literæ *Dionysii Magni*, Alexandrinorum episcopi, cui fere, teste ipso Eusebio (in prooemio Libri VII.) totum septimum librum, præter magnam sexti partem, Historiæ Eccl. debemus. Harum quoque nonnullas antea fuisse divulgatas, nullus est dubitandi locus.

15) Longe minoris momenti est epistola *Phileæ*, martyris ad Thmuitas. H. E. L. VIII., 10.

16) Unam classem constituere possunt *literæ*, maximam partem *synodales*, e quibus historiam gravissimæ controversiæ *de celebratione festi Paschalis* petivit Eusebius. Cujus gene-

His sunt epistola Synodi Romanæ, epistola episcoporum provinciæ Palæstinæ, illa ecclesiarum Ponti, illa Concilii Gallicani, nec non ecclesiarum Osdroënæ et synodica Irenæi ad Victorem, episcopum Romanum, post quas Eusebius meminit epistolæ Bacchylli, Corinthiorum præsulis, και πλειστων αλλων, quorum tamen nomina omittit. Vid. H. E. L. V. cap. 23. et sequentia.

17) H. E. L. VII., 30. legitur *epitome literarum Synodalium* ab episcopis Antiochiæ coactis ad Dionysium Romanum ceterosque episcopos de hæresi Pauli Samosateni datarum.

18) Epistola *Sabini* Prætorio Præfecti ad præsides provinciarum Orientis, e latino sermone græce versa. H. E. L. IX., 1.

19) Non infimum, quamvis hujus catalogi postremum, locum tuentur *veri nominis diplomata*, quæ Eusebius historiæ suæ aut integra assuit, aut detruncata intexuit, *decreta* puto *et epistolas imperatorum Romanorum*, quæ magno numero in utroque opere occurrunt, uti ex sequenti tabula *) patet.

*) Cum tabula Valesiana (ad calcem editionis *H. Eccl*) satis accurata sit, non multa ei addenda habui; me tamen non eam tantum transcripsisse, quemvis docebit comparatio.

Epistola Imperatoris *Hadriani* ad Minucium Fundanum, a Justino Martyre desumta. vid. H. E. Lib. IV., 9. collato Lib. IV., 26.

Epistola Imp. *Marci Antonini* ad Commune Asiæ pro Christianis. Teste Melitone L. IV., 13.

Epistola *Antonini Pii* ad Larissæos, item ad Thessalonicenses et ad omnes Græcos pro Christianis. L. IV., 26.

Epistola *Gallieni* Imp. ad Dionysium et reliquos episcopos. L. VII., 13.

Edictum *Galerii Maximiani* Augusti pro Christianis. L. VIII., 17.

Epistola Imp. *Maximini* ad civitatem Tyriorum. L. IX., 7.

Epistola Imp. *Maximini* ad Sabinum Prætorio Præfectum pro Christianis. L. IX., 9.

Edictum Imp. *Maximini* in gratiam Christianorum. L. IX., 10.

Edictum *Constantini et Licinii* Augustorum pro Christianis. L. X., 5.

Epistola *Constantini* ad Anulinum de bonis ecclesiarum restituendis. ibidem.

Epistola *Constantini* ad Miltiadem, episcopum Romanum. ibidem.

Epistola *ejusdem* ad Chrestum Syracusanorum episcopum. ibid.

Epistola *ejusdem* ad Cæcilianum, episcopum Garthaginiensem. L. X., 6.

Epistola *ejusdem* ad Anulinum de immunitate Clericorum. L. X., 7.

Edictum *Constantini* ad omnes provinciales de bonis Christianorum restituendis. Vit Const. L. II. cap. 24—42.

Epistola *Constantini* ad Eusebium Cæsareensem de templis Christianorum opera Præsidum provinciarum ædificandis. Vit. C. L. II., 46.

Edictum *ejusdem* ad provinciales Orientis de falso deorum cultu. V. C. II., 48.

Ejusdem epistola ab Alexandrum, episcopum Alexandriæ, et Arium presbyterum simul data. V. C. L. II., 64—71.

Ejusdem epistola ad ecclesias Christianas post habitam Synodum Nicænam. ibid. III. 17—20.

Ejusdem epistola ad Marcarium, episcopum Hierosolymitanum, de ædificio Martyrii servatoris nostri. ibid. III., 30.

Ejusdem epistola ad Eusebium, Macarium et reliquos Palæstinæ episcopos. III. 52. 53.

Ejusdem epistola ad populum Antiochenum, ne Eusebium Cæsareâ traherent. ib. III., 60.

Ejusdem epistola laudatoria ad Eusebium, post repudiatum Antiochiæ episcopatum. ibid. III., 61.

Ejusdem epistola ad Theodotum, Theodorum, ceterosque Antiochiæ congregatos antistites, eadem occasione data. ib. III., 62.

Ejusdem Imperatoris lex de hæreticis. III., 64. 65.

Ejusdem epistola ad Saporem regem Persarum de rebus Christianorum. ibid. L. IV., 9—13.

Ejusdem epistola ad Eusebium Cæsareensem, in qua orationem ejus de Pascha laudat. L. IV., 35.

Altera ad eundem de conficiendis codicibus sacris, ibid. L. IV., 36.

Ejusdem epistola ad Synodum episcoporum in urbe Tyro coactorum. L. IV., 42.

Hisce addi potest *concio Constantini* coram Synodo Nicæna de pace habita. V. C, L. III., 12.

B. Libri ad Eusebio usurpati.

Auctores, e quorum libris se plura vel pauciora ad historias suas traxisse fatetur Eusebius, utile erit in duas iterum classes distribuere, ut mox appareat, quibus plus, quibus minus debeat.

Præcipui igitur ejus ductores sunt per tres primos Historiæ Eccl. libros, post *sanctos N. T. autores*, quibus, uti fas erat, de rebus servatoris et apostolorum exponens maxime, aut unice credit, *Josephus*, *Philo*, *Clemens Alexandrinus* atque *Tertullianus*, qui etiam ad calcem libri secundi tanquam locupletissimi harum rerum testes excitantur. In libro quarto et quinto *Justinus Martyr* et *Irenæus* primas tenuisse partes videntur. Ad sextum librum producendum in primis *Origenes* cum *Dionysio Magno*, ad septimum vero *Dionysius solus* manus præbuit adjutrices. Inde ab initio libri octavi autor ad sua tempora delapsus alieni auxilii minus indiguit, nisi eo diplomata, quibus ab hoc tempore tam per tres postremos Historiæ Eccles. libros quam in tota Constantini Vita consignanda frequentibus usus est, referre placeat.

Ceteri autores, quorum aut libris integris aut locis singulis se usum fuisse ipse testatur, sunt:

Iulius Africanus, scriptor minime vulgaris (εχ ὁ τυχων δε και ὁυτος γεγονε συγγραφευς, sunt verba Eusebii). H. E. L. I. c. 6. et 7.

Papias, episcopus Hierapolitanus, H. E. L. II., 15. L. III., 39.

Hegesippus, origine atque ingenio Judæus, qui primus singulare opus de rebus Christianorum colligere aggressus est. H. E. L. II., 23. III., 16. 19. et 20. 22. IV., 22. (in quo ultimo loco de autore ipso simul narratur).

Cajus, presbyter Romanus (quo tempore floruerit, vid. H. E. L. II., 25.): locus excerptus H. E. L. III., 28.

Plinius Secundus, επισημοτατος ἡγεμονων. Celeberrima ejus epistola ad Trajanum Imperatorem. L. III., 33.

Quadratus (a Valesio inter Eusebii fontes relatus) nominatur quidem H. E. L. IV., 3. ut autor Apologetici pro fide Christiana; Eusebius vero non diserte se eum legisse, nedum in Historiæ suæ usum convertisse testatur. Verba ejus sunt, σωζεται δε γε εις δευρο παρα πλειςοις και ἡ τουτου γραφη. Nullus tamen dubito Eusebium hunc librum cognovisse.

Aristo Pellæus. Unicus ab eo desumtus locus exstat H. E. L. IV., 6.

Agrippa Castor. Confutatio Basilidis. Lib. IV., 7.

Tatianus. L. IV., 16.

Theophilus Antiochenus. H. E. L. IV., 24.

Melito, autor Apologiæ pro Christianis L. IV., 26.

Apollinaris, episcopus Hierapolitanus. Lib. V., 5.

Rhodonis locus, ex libro contra Marcionem, L. V., 13.

Incertus libri cujusdam contra Cataphrygas *autor* (qui tamen *Asterius* esse videtur: conf. Annotatt. Strothii ad h. l.). L. V., 16.

Apollonius, εκκλησιαςικος συγγραφευς: ex libro ejus singulari contra Cataphrygas locus citatus. L. V., 18.

Incertus autor libri nescio cujus contra hæresin Artemonis. L. V., 28.

Judas (qui floruit ineunte tertio seculo) Liber ejus de 70 Danielis septimanis. L. VI., 7.

Serapio, Episcopus Antiochenus, jam supra inter Epistolographos laudatus. Ex libro ejus de Evangelio Petri. L. VI., 12.

Porphyrius, Neoplatonicorum suæ ætatis longe celeberrimus Coryphæus. Testimonium ejus de Origene. L. VI., 19.

Anatolius. Ex Canonibus ejus Paschalibus locus L. VII., 32.

Præter hos ad scriptores Græcorum, nulla addita finitiore denominatione, tribus locis provocat, H. E. L. II. c. 7. ελληνων οἱ τας ολυμπιαδας ἁμα τοις κατα χρονους πεπραγμενοις αναγραψαντες; Libro IV., 2. ἑλληνων οἱ τα κατα τους αυτους χρονους γραφη παραδαντες. Libr. V., 5. οἱ εξωθεν ἱςορικοι. Ad cetera quoque sua scripta ablegat Eusebius lectorem, sive edita sive edenda, ad illa sæpius, ad hæc, quantum observavi, nonnisi semel, [illegible]il. L. VIII., 13. ad librum suum singularem de Martyribus Palæstinensibus.

C. Traditio.

Traditio tertius haberi potest historiarum Eusebianarum fons, ad quem tamen autor nonnisi in locis, ubi priores aut parce fluebant aut omnino deficiebant, confugit. Hujus vero fontis duos rivos observare et distinguere juvat. Alius, coævorum hominum testimonia, narrationes, rumusculos de rebus ætate sua gestis continens, placido cursu, a vivis testibus intra ripas suas retentus, delabitur, dignus in quem omnis historicorum attentio sit conversa: alius, qui sensu strictiore dicitur traditio, torrentis instar per seculorum anfractus fertur, et quic-

quid offendit veri falsi absque discrimine secum trahit. Ex hoc nonnisi summa cum cautione et circumspecto judicio haurire historicis præceperunt uno ore omnes, qui hujus artis leges tradiderunt. Neque temere prorsus inde hausisse nostrum deinceps videbimus: heic modo locos nonnullos enotabimus, in quibus alterutrum horum rivulorum degustavit Eusebius. Exempla prioris generis dabunt dicta et testimonia Imperatoris Constantini sæpius in Vita ejusdem citata, v. c. narratio de visione L. I. c. 28. et 29., vel altera illa L. II. c. 9. de duobus signiferis, altero occiso, altero erepto; vel oratio Licinii ad milites ante proelium cum Constantino consertum, quam a nonnullis, qui interfuerant, accepit Eusebius v. Vit. C. L. II. c. 5. Posterioris autem generis documenta præbent tot narrationes, quas veteri famæ acceptas tulit autor, id quod ipse disertis quibusdam formulis, φασι H. E. L. II. c. 15. (de origine, quæ ferebatur, Evangelii Marci) et 16. (de itinere Marci in Ægyptum); λογος εχει H. E. L. II. c. 17. sæpius; ὡς ἡ παραδοσις περιεχει H. E. L. III. c. 1. (de provinciis, quæ singulis apostolis contigerint) lectoribus indicat.

Diligentissimum fuisse Eusebium in fontibus anquirendis atque ad campos suos derivandis ne-

mo post catalogum nostrum inspectum facile inficias ibit: sed plerorumque fontium puritatem multi forsan in examen vocatam cupient.

Equidem jam supra largitus sum, fidem Historiæ Eccl. Eusebii magnam partem cum eorum, quos sequitur, scriptorum autoritate stare et cadere: inde efficitur, horum quoque fidem absque invidia a me in hac disputatione examinari posse. At enimvero quis mihi foret scribendi modus aut finis, si eodem modo, quo supra in fidem ipsius Eusebii, nunc in autoritatem ceterorum omnium, ab ipso in opem advocatorum inquirere vellem? Saltem in justi voluminis molem excresceret libellus: quibus ambagibus ut fructus inde redundaturi responderent, vehementer timeo. Hacce igitur opera ut nunc supersedere possem, neque tamen inconstantiæ in proposito meo absolvendo postularer, viam quandam mediam ingredi, et pro speciali singulorum fontium crisi universale de pretio eorum interponere judicium mecum constitui. Lectores autem, qui de singulis autoribus plura desiderant, rogatos volo, ut viros doctos, qui opera data de eorum fide disputarunt, adire non graventur.

Primum igitur *diplomata* ab Eusebio inserta quod attinet, autoritatem eorum partim ab au-

thentia partim ab ἀκριβείᾳ, qua transscripta vel versa sint, pendere omnes consentiunt. De utraque infra suis locis agendum: heic observare sufficiat, Eusebium, sicubi in monumentorum authentia dijudicanda deliquerit, nec solum, sed cum multis suis æqualibus, nec temere semper, sed sæpius post qualemcunque crisin adhibitam errasse. Sint igitur fictæ v. c. mutuæ Jesu et Abgari literæ: idcirco non bonam Eusebii fidem, sed judicium ejus minus subactum accuso. Constat vero, longe maximam diplomatum Eusebianorum partem genuinis atque verissimis antiquitatis monumentis esse adnumerandam. Quoties vero genuina sunt ejusmodi monumenta, toties fere gravia. Hinc facile cernitur, quantum ponderis gravitati historici nostri tantâ diplomatum copia addatur: præsertim in Vita Constantini, ubi autoris levitas publicorum testimoniorum gravitate quodammodo compensatur.

Autorum deinde ab Eusebio excerptorum seriem qui propius intuetur, ei forsan vitio dabit, quod cum tot Christianis tam paucos ex ingenti gentilium scriptorum cohorte ad testandum vocaverit. Nescio tamen, an hæc inæquabilitas in universum Eusebio crimini verti debeat. Minime quidem dixerim, eum semper,

ubi necesse esset, effatis Christianorum atque Gentilium contrariis justa lance ponderandis idoneum aut pronum fuisse. Sed in longe plurimis rebus testimoniis gentilium de Christianorum moribus atque factis, quæ sibi sumserat enarranda, erat destitutus; quæ præ manibus habuit aut anquirere potuit, in usum suum convertit, quamquam non semper eo, quo optaveris, candore. Ceterum non magis mirum est, si rerum Christianarum autor tantum non omnia a scriptoribus Christianis sumit, quam gentilium historicos fere omnia de suis petere. Propius a Christianorum coetu ac moribus remoti erant Judæi; hinc quoque binos horum locupletissimos scriptores, Philonem ac Josephum, haud raro in rebus, quæ quasi in confiniis Christianismi et Judaismi gestæ essent, exponendis presse sequitur. In quo comitatu neque epitomatoris Christiani delectum, neque ductorum Judaicorum autoritatem desiderabis. Quemadmodum vero in hisce duumviris, aptis locis, sequendis, recti judicii specimen dedit Eusebius; sic ex magno autorum Christianorum grege videbis eum fere ubique illos sibi eligere duces, a quibus aut certissimam aut copiosissimam de rebus narrandis scientiam jure exspectare posset. Cuinam, quæso, res

coetus Christiani Asiaticas traditurus potius quam Ignatio, Ægyptiacas potius quam Clementi, Origeni et Dionysio, Latinas quam Justino Martyri, diu Romæ commorato, et Tertulliano Afro, Gallicas vero quam Irenæo, Lugdunensium antistiti, crederet? Nonne hi viri summa pollebant autoritate in vetere ecclesia? Quid his sanctius, doctius, augustius iu ea visum fuit? — Quamvis vero concedimus, Eusebium in his ducibus eligendis optimos secutum fuisse, recentioribus tamen Criticis, qui illos quoque sanctissimos Patres variorum postularunt errorum, quid respondeamus, non habemus. Quis enim nostra ætate non ultro largietur Ignatium atque Irenæum magis pios quam acutos fuisse? Quis nescit, et Justinum Martyrem et Clementem Alexandrinum nonnunquam Eusebio pro veritate fabulas venditasse; utrumque vero, non minus quam Origenem ceterosque Alexandrinos, nimio græcanicæ Philosophiæ amore ductum non semper verum perspexisse, sed religionem Christianam placitis humanis temperasse? Quod tamen ut est reprehendendum, ita in historicis est vitium minoris momenti.

At, dices, non vulgo ob hos autores ad partes vocatos male audit Eusebius, sed potius

quod non semper tales viros, sed alios sublestioris fidei testatus est: "quid enim fide Hegesippi levius? quid judicio Papiæ imbecillius? (quos duumviros sæpius non sine laude allegat) quid porro traditione et fama, quas etiam in opere suo consignando adjutrices habuit, instabilius et incertius?" — Audio has voces, neque multum, quod obloquar, mihi in promtu est: hoc tantum monebo; neque nostrum hos sublestioris fidei testes absque omni reprehensione demisisse; neque eos semper esse falsos. Nam Cretes non omnia fingunt. Non quidem mox probat, quæ Thrasyllus aut Davus refert, vir cordatus; sed nec tamen continuo abjicit. Adde, quod illa ex prisca vetustate repetita testimonia (qualia sunt Papiæ et Hegesippi) quamquam assiduo nobis suspicandi materiam præbent, omnibus tamen historiæ scrutatoribus sunt gratissima, adeo ut in ambiguo sit, utrum vero iis penitus intexto ægrius careremus, an tenebras cum luce mixtas lubentius amplecteremur. Satius procul dubio est, quoad liceat, fabularum tenebras dissipare, et unum veritatis solem etiam in remotis hisce regionibus adorare. Quod si quando nobis contingat, primum quidem acumini eruditorum recentiorum, qui ex his tricis

feliciter sese expediverunt, acceptum ferendum est; deinde vero (quod minime diffitendum) etiam curæ Eusebii, quippe qui et judicio suo de testibus nonnunquam interposito severiorem recentiorum crisin veluti rexit atque moderatus est, et fere semper in fontibus suis indicandis fuit diligentissimus.

Sed antequam Eusebii modum formulasque citandi accuratius contemplemur, juvabit breviter monere, quantum præstantiæ veteri historico hic ipse testes diligenter citandi mos conciliet. Id vero omnium optime nos docebit doctæ antiquitatis, dum in vivis erat, callidissimus, si quis, vindex, Cel. Heynius, qui, postquam Diodoro vitio dedit, "quod, cum historiam suam per tot temporum decursum detextam ex variis auctoribus contexuerit, nec tamen ille recensum aut conspectum auctorum, quos seu universe seu in singulis partibus secutus sit, apposuit," nonnullis interjectis hæc verba subjungit: "omnino ea non Diodori, sed totius vetustatis reprehensio est, quod in auctoritatibus, quas sequebantur, apponendis tam parci ac parum diligentes sunt scriptores *)."

*) Vid. Commentat. de fontibus Diodori l. c. Vol. V. pag. 95.

Fuerunt quidem, qui veteres scriptores hoc quoque nomine defenderint, negantes istam, quam ætas nostra desiderat, in testibus citandis, examinandis conferendisque diligentiam cum rhetorica veterum historiam conscribendi ratione constare posse. Quicquid id sit (nam ipsam rem artis historicæ arbitris dijudicandam relinquimus), noster certe ἀκριβείᾳ sua in citando multas dicendi veneres compensavit. Neque de ea re disputari potest, utrum in historiis Eusebii, quæ magis commentariorum simplicitatem quam eloquentis historiæ splendorem exprimere debebant, ægrius eloquentia, an fide clarissimis testimoniis adserta careremus. Ut taceam, Eusebium multis in locis (maxime in Vita Constantini) exemplo monstrasse, se frustra eloquentiæ studuisse, cum fere semper, ubi sublimia sectatur, turgidus fiat. Feliciter igitur ita cecidit res, ut eam historiæ virtutem, quam assequi posset, plerumque sectatus sit, posthabitis dotibus, quibus et ingenii vis et seculi genius minus sufficerent.

Quam diligens vero Eusebius fuerit in autoribus, quos sequebatur, et transscribendis et nominandis, id partim ex comparatione locorum insertorum cum fontibus etiamnum superstiti-

bus, partim ex citandi formulis, quibus usus est Eusebius, manifesto apparet. Quare utrumque in disceptationem hic erit revocandum.

Quemadmodum igitur supra, comparatione inter latinos, qui supersunt, scriptores et loca quae ex iis versa apud Eusebium graece leguntur, instituta evictum est, horum interpretem optima, nisi forte passim nimia, fide personam suam sustinuisse: sic ex graecis scriptoribus, quos Eusebius excerpsit, tot fere, quot vetustatem tulerunt, nobis declarant, Eusebium, quotiescunque eos loquentes induxerit, religiose eorum verba servasse; quoties vero obliqua oratione narrationes eorum inseruerit, veram eorum sententiam et intellexisse et expressisse. Uti in latinis comparationis argumenta a Tertulliano et Lactantio peti possunt: ita in graecis potissimum a Josepho, Philone, Justino Martyre, Clemente Alexandrino atque Origene. Quorum opera si tibi placet cum Eusebii excerptis conferre, mirum invenies consensum, in singulis adeo verbis, quotiescunque noster ad autorem accurate (κατα λεξιν, quae ea de re est formula Eusebio familiaris) sequendum se obstrinxerit. Paucis in locis aliud apud Eusebium pro genuino substitutum reperies vocabulum, quod ipsum ne

quidem semper Eusebio, sed nonnunquam librariorum incuriæ debetur. Neque ex ea re nobis aliquis litem intendant, quod Eusebius semel aut bis in ipsis adeo *nominibus propriis*, quæ vocant, aut *numeris* transscribendis hallucinatus est: v. c. Hist. Eccl. L. II. c. 19. ubi pro Josephi (Antiquit. L. XX. c. 4.) *viginti* millibus (scil. Judæorum in festo Paschali sub Claudio trucidatorum) *triginta* millia habet Eusebius; aut H. E. L. I. c. 11. ubi pro *Lugduno*, quæ urbs apud Josephum nominatur, *Viennæ* (oppidi tamen ejusdem provinciæ et Lugduno vicini) meminit noster. Si hos errores ad Eusebium autorem referimus, priori nonnihil præsidii ex ipsa Eusebii citandi formula, *και ταυτα μεν σχεδον κατα λεξιν ὁ ιωσηπος*, accedit; posteriori vero in loco non professus est se ipsa Josephi verba allaturum, sed modo *και ταυτα τε αυτω* (i. e. *ιωσηπω*) *εν οκτωκαιδεκάτῳ της αρχαιολογιας δεδηλωται.* Quando vero in testimoniis transscribendis paulo liberius versamur, quam facile aut memoria aut calamus quoque, nisi perpetua adhibeatur attentio, scribentem fallat, sua absque dubio quemque docuit experientia. — At de hoc ipso Eusebii capite majorem nobis controversiam movent stomachosiores, quippe quod vexatissi-

enum illum et omnium hodiernorum Criticorum consensu interpolatum Josephi locum de Jesu Christo (ex Antiqv. L. XVIII., 4) contineat. An forte crisin Eusebii, cui heic nihil fraudis suboluit, accusare liceat, nescio, sed fidem ejus etiam in hoc loco supra omnem suspicionem evectam esse autumo: nam ipsum fraudis autorem habere, nulla ratio suadet, multa argumenta dissuadent. "Cui bono, cum Valesio rogo, id Eusebius confingere voluisset? An ex testimonio Josephi pendebat divinitas Christi? Annon Eusebii ætate libri Antiquitatum Josephi in omnibus bibliothecis visebantur, quibus prolatis, facillimum fuisset Eusebii fraudem convincere? *)." — Equidem nullus dubito et locum ante Eusebii tempora corruptum fuisse, et ab ipso genuinum habitum; nusquam enim (ut gravissimam rem repetam) eum piæ isti amentiæ, quæ aut fraudes, unde aliquid honoris rebus Christianis accedere posset, committeret, aut fabulas fingeret, deditum fuisse deprehendo.

Hæc vero Eusebii ἀκρίβεια, toties fere, quoties superstites fontes comparari possunt, probata, eam vim habere debet, ut nostro fidem tribua-

*) Vid. Annotationes ad h. l.

mus, etiam ubi literas citat librosque, qui injuria temporis perierunt. Utriusque autem generis multa in binis ejus, de quibus agitur, operibus occurrere nemo ignorat. Ille ipse autor, cuius verbis totum propemodum librum septimum H. E. contexuit Eusebius (vid. prooemium L. VII.), fere totus est deperditus. Habemus igitur duplicem nobis gratulandi causam, primum, quod tot perditorum scriptorum particulas, quæ amissorum desiderium levare possint, servavit, deinde quod sæpissime ipsissima autorum verba transscripta nobis reliquit. Quod tanto gratius nobis contigit, quo inusitatior in cultiore antiquitate erat hic allegandi mos. Videtur enim potius ea veterum historicorum fuisse opinio, ne debere quidem vel libros vel epistolas vel orationes, si quoque notariorum manibus exceptæ adessent, ad verbum apponi, ne scilicet stylus, qui illis esset instar omnium, hac varietate multiformis suique dissimilis fieret. Inde factum est, ut duo vel plures autores, cum easdem testantur literas, tamen non semper eadem verba sed interdum diversissima proferant. Aliter ex. gr. sonat epistola Lentuli ad Catilinam apud Sallustium (Catilin. c. 44.) aliter in tertia Ciceronis oratione contra Catilinam, adeo ut

nesciant docti, utrius exemplo fides potissimum habenda, cum nonnulli putent, Sallustium Lentuli verba accurate servasse, quod *scriberet*, Ciceronem non item, quod *diceret*, alii vero cum G. J. Vossio existiment, "*Ciceronem epistolam ipsam legisse* (et religiose recensuisse) *ne quid affingere Lentulo videretur: Sallustium* nonnisi *sententiam expressisse, quod in historico id satis esset* *)."

Hoc autem non ita acceptum volo, ac si in magno discrimine ponerem, utrum aliquid oratione directa an obliqua ab historico dicatur, modo idem dicatur: sed in deperditorum autorum reliquiis investigandis atque in usum nostrum convertendis majore certe cum fiducia versamur, ubi hæ nobis fideliter traditæ sunt. Attamen, inquies, non semper autorum suorum verba servavit Eusebius. — Neque semper, respondeo, id necesse erat, neque semper promittebat: quam vero dedit fidem, eam servavit. Quod ut clarius elucescat, attendendum est tam ad varias, quibus usus est, allegandi formulas, quam ad universum ejus citandi modum.

Si itaque omnes Eusebii citationes invicem

*) Ars historica cap. 21.

compares, ab ipso longe sæpissime et fontes finite designatos, et ipsa autorum verba allata reperies: quod posterius interdum etiam in locis, quos non integros sed excerptos tradit, accurate observat, v. c. in multis a Dionysio Alexandrino delibatis (H. E. L. VI. versus finem et L. VII.), nec non in literis ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis (L. V. ab init.), quæ quamvis satis fusæ, non tamen, uti ipse Eusebius prodit, sunt integræ. Neque lectori satisfactum credidit nominando autorem (quod alias doctæ antiquitati moris fuit), sed, cum plura ejusdem autoris terebantur opera, opus simul laudat, et si opus laudatum in plures libros divisum erat, ipsum librum plerumque affert, vid. ex. gr. H. E. L. I. c. 8. 9. 10. 11. 12. L. II. c. 2. (ubi Tertullianus *græce versus* diserte citatur, quemadmodum L. III., 32) c. 4. 10. 13. (Justini Martyris Apologia prior) et alia fere innumera loca. Si vero hanc ab Eusebio monstratam viam nos ingressi non semper fontem ejus in loco, ubi exspectabamus, invenimus, id non mox nostro erit vitio vertendum, utpote qui suæ ætatis, non nostræ, divisiones titulosque librorum secutus sit. Cum autem temporis decursu librariorum incuria æque ac criticorum subtilitas vel ingeniositatis

pruritus novas passim inscriptiones novaque veterum librorum capita constituerit, sæpius usu venit, ut Eusebii in citando diligentia non omnem, quem volebat, nobis præbeat usum, v. c. in libris Antiquitatum Josephi apponendis, ubi divisio Eusebii hodiernæ non prorsus convenit; vel in Apologiis Justini Martyris distinguendis, quarum quæ Eusebio prior vocatur, ea nobis posterior: quam vero nos priorem appellamus, ipsi posterior dicta.

Ejusmodi tamen diligentia nec semper necessaria fuit, nec in omnibus quidem locis, ubi nos eam adhibitam vellemus, ab Eusebio observata. Minus necessaria vel nostri κριτικωτάτῳ ævi eruditis videtur, quando libri omnibus noti et præsertim classica eorundem loca laudantur. Venia igitur nostro parata est, ubi Veteris aut Novi Testamenti loca sub titulis minus finitis v. c. *ut ait Propheta*, aut *Evangelista* aut *Apostolus*, vel, *sicut in Psalmo legitur* etc. (v. imprimis L. I. H. E.) in rem suam trahit. Facile quoque æquiores ei ignoscunt, quod sua ipsius opera interdum absque accuratiore nota testetur v. c. H. E. L. I. c. 6: ægrius vero, quod ter saltem græcos rerum scriptores sine ulteriore vel nominum vel operum eorum designatione laudet,

H. E. L. II. c. 7. L. IV., 2. et L. V., 5. (titulos ipsos vide supra Sect. II. B. sub finem allatos).

Alia res, quæ in veterum historicorum citationibus non minus quam ipse citandi neglectus criticum sæpe suspensum tenet, est difficultas inveniendi, ubinam allatum testimonium desinat, adeoque decernendi, quantum ex rebus narratis ad ipsius autoris, quantumque ad antiquiorum testium fidem sit referendum. Hanc difficultatem frequentiorem occurrere in historicis, qui obliquâ, quam in iis, qui directâ oratione aliorum verba suis inserunt, cuivis patet, quamquam hæcce observatio non subiit Pompejo Trogo, cum in Livio et Sallustio (ut apud Justinum est L. 38. cap. 3.) reprehendit, "quod conciones *directas* et orationes operi suo inserendo, historiæ suæ modum excesserint." Non quidem meum est nunc ostendere, quam injusta etiam ex aliis rationibus sit hæc Trogi reprehensio, (id præterea jam dudum demonstrarunt viri doctissimi, Vossius in Arte hist. pag. 108 et 109 ed. 4to. Vorstius et alii interpretes ad laudatum Justini locum); a re tamen nostra non alienum erit observare, Eusebium vel eam causam, ob quam in historicis obliquas orationes directis prætulisse videtur Pomp. Trogus (nisi is invidia

compulsus, quæ est suspicio Vossii, a Livio dissenserit) procul habuisse, speciem puto fictionis, quæ forsan Trogo in directis quam obliquis orationibus clarior adeoque peior visa est. Hoc autem non valet nisi de orationibus ab historico vel plane fictis (quales certe sunt multæ apud veteres Græcorum Romanorumque scriptores) vel saltem compositis et ad numeros revocatis. Noster vero cum a veterum more historiis orationes intexendi prorsus recedere neque vellet neque deberet, primum tamen nonnisi paucissimas, deinde tantum tales, quarum authentiam lectoribus suis facile persuadere posset, amplexus est. De iis, quas ipse autor habuerat, orationibus, v. c. Cæsarem in Concilio Nicæno salutandi vel templum Tyri inaugurandi causa, ne opus quidem est ut heic dicam. Sed etiam reliquas, quas directo sermone cooptavit, orationes esse genuinas nemo dubitat. Constantini Magni concionem in Synodo Nicæna habitam (V. C. L. III., 12.) quomodo obtinere potuerit, ipse declarat, cum ab initio cap. 13. narrat, eam ab alio græce translatam præsulibus Synodi traditam fuisse (ὑφερμηνευοντος ἑτερε παρεδιδε τον λογον τοις της συνοδε προεδροις). Licinii autem oratio ad milites ante pugnam cum Constantino initam

(V. C. L. II. c. 5.) et brevis est et Eusebio ab iis, qui interfuerant, non multo post relata (quod ipse testatur l. c. ἡμιν δε τοις εις ταυτην κεκλημενοις την γραφην, οἱ των λογων αυτηκοοι, της τουτων μικρον ὑςερον μετεδιδοσαν γνωσεως): etiam ante orationem insertam declarat, se eam non ipsum audivisse, sed aliis acceptam tulisse.

Ut vero ad id, unde progressus sum, redeam, breviter monendum, nostrum nunquam, quotiescunque demum alios vel directe vel oblique loquentes inducat, sive in principio sive fine alieni sermonis inveniendo lectorem hæsitare pati, cum ejusmodi formulas addat, quæ nullum dubitandi locum relinquant. Vid. ex. gr. H. E. L. I. c. 7. ubi verbis Africani afferendis hanc formulam præmittit: τουτοις αὐτοις εκτιθεμενος τοις ῥημασιν, allatis vero hanc subjungit: τοσαυτα δη ὁ Αφρικανος. Cum autem in locis nonnullis orationem inflectit variatque, nunc autoris, quem sequitur, narrationem in epitomen redigens, nunc integra verba transscribens (vid. ex. gr. H. E. L. IV., 15. literas de martyrio Polycarpi), neque hic lectorem incertum vagari sinit, omnem sermonis αμφιβολιαν caute evitans.

Verumtamen in hac summa Eusebii fide ac religione, quam in citationibus æque ac in ce-

teris muneris sui partibus præstitit, nonnunquam, uti in reliquis quoque, judicium desiderabis. Jure enim in Eusebii more citandi reprehendit Germanicus ejus interpres, Strothius (not. pag. 366. Tom. I. versionis German.) illum non semper omne id, quod ad rectum excerptorum intellectum necessarium esset, ex fonte suo attulisse (vid. ex. gr. quæ ex literis Phileæ excerpsit H. E. L. VIII., 10.). Accidit igitur interdum Eusebio, quod Clericus jamdudum se in præstantissimis historicis animadvertisse questus est: "in antecedentibus omissam esse circumstantiam, ex qua quæ postea dicuntur pendent, quæ quidem circumstantia interdum exigui est per se momenti, commemorari tamen suo loco debuit ab historico, aut omitti quicquid intelligi difficulter potest, nisi præmissa fuerit *)." Hoc tamen vitium non tanti est, ut ob id, rarius commissum, justæ laudis, quam summa diligentia in optimis ex tot autoribus delibandis sibi pepererit, jacturam fecisse sit censendus.

Cum vero iterum ad querelas de inopia judicii Eusebiani delapsi simus, quasi ab ipsa re

*) Ars Critica P. III. Sect. III. c. V. p. 445. edit. Amstelod. 1712.

monemur, nunc ad postremam dissertationis nostræ particulam, in qua totam hanc quæstionem accuratius discutere polliciti sumus, nobis esse transeundum.

Sectio III.

De crisi ab Eusebio adhibita vel neglecta.

Ne vero quis miretur, episcopum nostrum classicos Græcorum et Romanorum, quotquot ex culta antiquitate ad nos devenere, historicos tantum fere citandi diligentia superare, quantum eisdem et eloquentia, et compositione et toto narrandi genere sit inferior: attendendum est ad præcipuas vices et mutationes, quas apud ipsos veteres experta sit ars historica. Nam Eusebium sine exemplo istam κριτικωτέραν historiæ scribendæ viam ingressum fuisse, nemo facile credet.

Historiam proximam esse poetis et quodam modo carmen solutum, ante Quinctilianum (cujus illud est effatum, Inst. Orat. L. X. cap. 1.) sibi persuaserant, suoque exemplo commendaverant excellentissimi in hoc genere veterum au-

tores. Inceperat quidem jam Thucydides ad severiorem crisin res gestas, antequam literis mandarentur, revocare; sed quatenus crisis historica in superioribus scriptoribus comparandis citandisque se exserit, neque ejus adhibendæ frequens Thucydidi adfuit occasio, utpote ævi sui res maximam partem enarranti, neque, si quid judico, hunc morem assidue fuisset secutus, etiamsi ejus exercendæ materiam habuisset. Quo enim veri amantior erat, et quo diligentior in omnibus rebus investigandis ponderandisque, eo minus sibi impositam credebat necessitatem quasvis res a se traditas alienis testimoniis adstruendi. Ea scilicet videtur fuisse optimi cujusque in antiquitate historici persuasio, nimis circumspectam historiam prodere animum non satis rebus suis fidentem; rerumque narratarum ἀξιοπιστίαν certius fide et moribus autoris aliunde notis, quam alienorum testium multitudine niti. Libere nati atque educati, semper libero ore loquebantur; est vero id tali παῤῥησίᾳ peculiare, ut quicquid e sincero pectore proferat, mox sibi credi postulet: nullius doli, nullius mendacii sibi conscia, nullam videt causam, cur fidei suæ vel tantillum detrahatur. Quod tamen non ita intelligendum est, ac si istis historicis infuisset voluntas lec-

toribus suis imponendi aut fucum faciendi (v. c. verba sua pro aliorum venditando, ubi longas orationes inserant); sed potius popularium ingenii, cui nil nisi pulcrum ac disertum arridebat, memores, eam historiæ tradendæ rationem adoptabant, quæ proxime ad reipublicæ instituta et mores accederet, adeoque lectores (*auditores* dixissem, si Herodotum historiam suam Olympiæ recitantem cogitassem) maxime attentos teneret. Adde, quod summa ista ingenii vis, quam æque ac eloquentiæ gravitatem nitoremque in illis historicis admirari solemus, ad istas narrandi vel potius inquirendi minutias neque descendere neque sese accommodare potuisse videtur.

At elapsa florentissima liberæ Græciæ ætate, quæ *felix prole virûm* historiam uti ceteras elegantiores artes omni opinione citius ad maturitatem adduxerat, una cum eloquentia et poesi declinare coepit historia, certe eloquentissimum illud historiæ genus, quod liberis Græcis se tantopere probaverat. Accesserunt multæ aliæ rationes, quæ non potuerunt non historiam nova facie induere, quarum princeps absque dubio censenda est rerum commemorandarum copia atque varietas post tot terras atque gentes ab Alex-

andro Magno debellatas *). Potuisset quidem necessitas hancce tam rerum quam narrationum varietatem invicem comparandi atque in ordinem redigendi, si vel nullæ aliæ adfuissent causæ, historicos ad novam viam, qua et aliter et tutius in studio historico versarentur, inveniendam atque calcandam adducere. Et cum iisdem temporibus Alexandriæ nova artibus bonis conderetur sedes, ad quam doctissimi viri, splendidis regum honoribus atque præmiis non minus quam urbis frequentia coelique amoenitate allecti confugiebant: instauratum fuit in hoc Musarum Græcarum asylo paulisper intermissum historias scribendi studium, sed alia ratione temperatum. Et hinc petendæ sunt origines recentioris historiæ scribendæ methodi. Satis enim constat, incunabula rigidioris in hac arte uti in ceteris tractandis criseos deberi Alexandrinis, imprimisque bibliothecæ opibus, musei congregato coetui, conjunctæque plurium operæ. Sic quoque Heynius, V. I., describit origines criseos, artis, inquit, qua nulla alia fuit aut inventu difficilior, aut nascendo tardior, aut expoliendo per plura se-

*) Cfr. Cel. Heerenii Commentat. de fontibus Pompeii Trogi in Commentt. soc. Gott. Vol. XV. pag. 192.

cula operosior *). Ad eam vero inveniendam adducti sunt Alexandrini illi docti (quæ etiam est sententia Cel. viri nuper laudati) tam lectione sua, quæ erat et multa et varia et assidua, quam studio eo, quod homines Ptolemaicæ ætatis tenebat, antiqua et minus vulgo nota cognoscendi. A tenuibus initiis profecta ars tam læta mox cepit incrementa, ut ex tot viris, qui Alexandriæ eo tempore ad historias conscribendas animum converterent, vix unus aliquis accuratiorem κρισιν neglexisse videatur, etsi (quod recte l. cit. monuit Heynius) judicium satis exploratum ferri nequit, quandoquidem ex omni hoc historicorum numero nullus ad nostram ætatem servatus est, nisi quod, quæ ex iis hausta sunt, manibus terimus.

Qualiscunque vero fuerit ista κρισις, videtur tamen magis in rebus undique coacervandis ordinandisque quam in testibus diligenter comparandis citandisque occupata fuisse. Id saltem nobis persuadent seriorum apud Graecos historicorum opera, ex quibus certe nonnulla partim ex historiis Alexandrinorum hausta sunt, ex c. multa

*) De Genio seculi Ptolemæorum in Opusculis Acad. Vol. I. pag. 100. seq.

apud Diodorum Siculum, Plutarchum et Ælianum, partim ad eorundem exemplum conscripta, v. c. ejusdem Diodori, Dionis Cassii, aliorum qui in fontibus suis afferendis neque assidui neque accurati sunt *). Ut nunc præcipuos in hoc genere Romanorum scriptores, qui post Alexandrinos floruerunt, Livium, Sallustium, Tacitum silentio prætermittam. Hos enim, qui magis ingeniosi quam curiosi essent, potius ad veterum Græcorum, Herodoti, Thucydidis, Xenophontis exemplar, quam ad Alexandrinorum (quibus curiositatis plus quam ingenii recte adscribitur) sese composuisse, non est quod mireris.

Quæ cum ita sint, Eusebius certe primis historicis, qui accuratiores citandi formulas adhibuerunt, adnumerandus est. Quid, quod, si ei honorem principis vindicarem, non contra annalium testimonia facerem; cum vero in re dubia aliquid definire sit temerarium, acquiescimus in ea laude nostro adserenda, quam nemo facile ei denegabit. At, inquies, fac Eusebium vel omnes Alexandrinos (qui procul dubio in

*) De Diodoro vide Commentt. Heynii sæpe laudatas; de Dione Cassio Dissertationem B. Thorlacii, V. C. in Opusculis Academicis Vol. II. pag. 254. seq.

studio historico uti in ceteris artibus præcipui ejus magistri fuerunt) excerpendi alligandique diligentia superasse: ea tamen virtute non continetur nisi exigua, forsan infima, criseos historicæ pars; quid igitur de ceteris critici historici officiis? num eis eadem fide, eodemque successu satisfecit?

Quæ quæstiones ut rite expediantur, ad certa quædam genera revocanda sunt critici historici officia. Videntur vero hæc mihi potissimum tribus rebus absolvi, primâ, cum nihil temere, nihil sine autoritate, sed omnia idoneis testimoniis stabilita et adserta narrantur, alterâ, cum nulla narratio, sive fabulam apertam, sive veri dissimilitudinem prodens, sine judicio et prævio examine admittitur, tertiâ, cum inter plures de eadem re narrationes, quæ quidem per se non sunt improbabiles, sed tamen aut veram contradictionem, aut saltem εναντιοφανιαν involvunt, sive delectus instituitur sive conciliatio tentatur. Quod triplex munus si quis in rebus corroborandis, dijudicandis atque invicem comparandis positum esse brevius dicat, mentem meam attingit, meque sibi habet consentientem.

Primo officio quomodo functus sit Eusebius, magnam partem jam vidimus. Vix semel aut bis lectorem de fonte, ex quo manavit narratio, incertum relinquit. Utrum id, quod narrat, ipse viderit, an ab aliis audiverit, an alicubi legerit, semper fere aut aperte prodit, aut subobscure innuit: diligentior tamen in iis distinguendis, quae aliis, a se aut lectis aut interrogatis, accepta retulit, quam in locis, ubi tanquam *αυτοπτης* loquitur. Verum etiam in his raro haesitabis, quod experientia edoctus sciscere autumo, cum Eusebio nuper, hujus quoque rei ratione habita, perlecto nunquam propemodum de iis quae ipsius testimonio, et quae aliorum deberentur, dubitandi occasionem invenirem. Nonnisi in uno loco, sc. Vit. Const. III., 8. haesi, non tam de erroris obvii autore incertus (nam is videtur esse Eusebius) quam de pacto, quo autor in ejusmodi errorem delapsus sit. Falsus enim ibi reperitur in re, quae ei testatissima esse debebat, in numero praesulum, qui Concilio Niceno interfuerunt, indicando. Scribit nimirum episcopos *ducentos et quinquaginta* ibi fuisse coactos, cum vulgaris fama et recentiorum plerorumque consensu probata ferat *trecentos et octodecim* ibi consedisse. Sic ex antiquis (observante

Valesio in annott. ad h. l.) Athanasius in epistola ad Africanos episcopos non procul ab initio, Hilarius in libro contra Constantium, Hieronymus in Chronico et Rufinus *). Ostendunt tamen alia indicia, non omnino de numero inter veteres convenisse; idem enim Athanasius (quamquam ipse in Concilio partes Eusebianis non multo inferiores tenuerat) alio in loco (in epistola de Synodi Nicænæ decretis) minus finite loquitur, cum Patrum Nicænorum numerum trecentos plus minus effecisse asserit: Eustathius vero, episcopus Antiochenus in homilia quadam (de verbis Salomonis in Prov. *Dominus me creavit*) ducentos circiter ac septuaginta illos fuisse dicit. Docet nos hæc inconstantia, patres Nicææ coactos non accurate numerum præsentium subduxisse, nec justum catalogum contexuisse: quod si quis mirum putet, cogitet in hoc concilio, omnium universalium primo, res non ea cura neque eo ordine, quo in sequentibus, transactas fuisse, quare de ipsorum decretorum integritate justa dubia moventur. Illa vero historicorum ἀσυςασία in episcopis computandis ex eo oriri po-

*) Etiam Socrates Hist. Eccl. L. I. c. 8. numero CCCXIIX. calculum suum addit.

tuit, quod nonnulli omnes, qui adfuerant, numerarunt, alii vero nonnisi eos, qui symbolo proposito subscripserant, omissis Arianis qui nomina sua profiteri detrectaverant. Sed hac etiam conjectura admissa, justo tamen minor videtur numerus, qui apud Eusebium legitur; at forsitan corruptus est in hoc loco textus, saltem apud Socratem (Hist. Eccl. Lib. I. cap. 8, ubi Eusebii verba afferuntur) legitur τριακοσιων.

Quando vero non ex αυτοψιᾳ enarrat, ad literas vel testes eo frequentius provocat, quo minus temere sibi credi vel postulabat vel exspectabat. Et nescio an cupiditas, cujus in Vita Constantini non poterat non sibi conscius esse, bonum hunc tulerit fructum, ut in illo libro fidem suam tot literis tam publicis quam privatis adstruxerit. Certe de orationibus Constantini disputans diserte testatur, se exempli causa unam earum operi suo subjecisse, ne cui testimonium ipsius inanis fabula esse videretur (Vit. Const. L. IV. c. 32.). Alio in loco (V. C. L. II., 23.) duplex se in monumentis historiæ suæ inserendis secutum fuisse consilium asserit, primum ut ipsa exemplaria apud posteros perpetuo conservarentur, deinde ut narrationis fides ac veritas confirmaretur (προς τ'αληθειας και των ἡμετερων διηγημα-

των πιςῶσιν). Nostrum autem neque examine authentiæ monumentorum supersedisse, apparet ex verbis, quæ superiora excipiunt: "Descripta autem est, ait interprete Valesio, (scil. ea Constantini lex, de qua sermo) ex authentico exemplari legis Imperialis, quod apud nos servatur. Cui Principis manu adposita subscriptio, orationis nostræ veritatem tanquam sigillo quodam adstruit."

Recte quoque sentiebat Eusebius hocce verba sua confirmandi officium non ubique sibi eadem religione esse observandum, minus utique necessarium in rebus notis ac quotidianis, gravius in rebus vel ignotis vel improbabilibus, gravissimum vero in prodigiosis aut miraculosis. Quam ob causam, sicubi id muneris negligit, fit in rebus, ubi vix aliqua ejus necessitate tenebatur. Quando in ejusmodi res, quæ neque probabilitatis neque veritatis specie se commendarent, interdum incideret, bene vidit autoritatibus sibi esse pugnandum. Dabimus exempla utriusque generis. Cum vix sperare posset, fore ut Christiani interposita sola sua autoritate mutuas Christi atque Abgari epistolas tanquam genuinas amplecterentur, quippe quæ totam veterem ecclesiam eo usque laterent, fidem eis fonte suo ac-

curate assignando conciliare studet, H. E. L. I, 13. At vero simulac ad prodigia narranda descendit, omnium minime præsidiis suis destitui velle videtur. Celeberrima est narratio de visione, quæ Constantino contra Maxentium bellum præparanti primum horis diei meridianis, deinde vero sequente nocte contigit (Vit. Const. L. I, c. 28 et 29.). Nonnulli quidem ob hanc narrationem, uti ob superiorem, malæ fidei crimine nostrum onerare sustinuerunt, sed frustra et immerito *). Neutram finxisse censendus est optimus episcopus. De crisi ab eo in isto literarum commercio admittendo neglecta mox dispiciemus. Sed veritatem visionis Imperatoris non aliter lectoribus suis persuadet, quam ut eis judicium de ea re ferre integrum relinquat. Clare enim fatetur (l. c. cap. 28.), incredibile quidem prodigium hoc non immerito videri posse, at nefas

*) De iis scriptoribus, qui visionem Constantini ad fabulas et commenta amandarunt, videatur Moshemius in Commentariis de rebus Christianorum ante Const. M. Helmst. 1753. pag. 979. — Historiam vero de Abgaro et Jesu, nec non epistolas utrimque datas finxisse Eusebium, auctor est, nullo, quoad sciam, consentiente, Ludov. Bourguetus in Biblioth. Italica T. XIII. p. 121. seq.

esse Imperatoris fidem in dubium vocare. Quod, ex interpretatione Moshemii, quam meam facere nullus dubito, hanc habet sententiam: *Credo ego, rem ita se habere, uti dixi, quia credere me jussit herus meus clementissimus. Si alius idem mihi narraret, non crederem.* Non sic loquitur homo fallendi cupidus et piarum fraudum studiosus. *).

At, occurrit aliquis, in testibus excitandis historico non semper in proximis acquiescere licet, nam sæpe ab aliis hauserunt, quæ referunt quare ad illos revolvitur fides. Recte quidem; adeoque nova laus nostro debetur, qui plerumque hanc etiam cautionem observaverit. Ut ab eo teste, qui omnium forsan, quos ad partes vocavit Eusebius, levissimus existimandus est, Hegesippo heic exemplum petam; ejus si non omnes certe aliquot fontes recenset noster. H. E. L. IV. c. 22., "Nonnulla, inquiens, ex Hebræorum Evangelio et Syriaco, item ex Hebraica lingva profert in medium, satis aperte per hæc significans se ex Hebræis ad Christi fidem transiisse. Alia quoque ex Judaicis traditionibus scripto minime comprehensis petita commemorat,"

*) Vid. Comment. de rebus Christ. pag. 982.

Hactenus de primo critici historici munere. Judicium vero subactum in historico postulatur, ut sibi et a novis erroribus (in iis scilicet, quæ primus refert) et a peccatis aliorum, quorum vestigia premit, autorum caveat. Utrum Eusebius satis caverit, post ea, quæ jam disputavimus, non magis opus est anquirere: quæ vero et quanta utriusque generis peccata nunc commiserit nunc evitaverit (neque enim semper hoc nomine peccavit), hujus loci est paulo fusius ostendere. Nemo tamen hic enumerationem omnium Eusebii errorum exspectet: neque enim id attinet post egregias Scaligeri ac Valesii animadversiones, quæ desiderantibus largam præbebunt materiam; neque id nunc voluimus, quippe qui genera degustemus, non catalogos texamus.

Ut igitur a priori genere exordiamur, sæpius ordinem temporum perturbat noster, unde non possunt non gravia oriri vitia. Ne in ipsis quidem Pauli apostoli rebus gestis optimum ordinem servat. Ut de conversione Pauli, quam Jesu ad coelum adscensui nimis prope subnectere videtur, nihil dicam, cum hujus rei momentum nondum sit in liquidum adductum: inter omnes constat, eam Pauli Hierosolymitanam profectionem, quam ad Tiberii tempora trahit noster

(H. E. L. II. c. 3. sub finem), demum in Claudii imperium cadere: quod jam Nicephorus recte vidit, quare, cum totum hoc Eusebii caput ad verbum transscriberet, postremam partem de industria prætermisit, ne in eundem cum Eusebio errorem incideret *). — De alio et quidem graviore Anachronismo (H. E. L. II. c. 6.) in historia Pilati commisso totam Valesii et doctam et acrem animadversionem adscribam: "Hoc loco, inquit, perspicue hallucinatur Eusebius, qui putavit ea quæ Josephus refert de imaginibus Tiberii a Pilato importatis in urbem Hierosolyma, post Christi mortem, contigisse. Atqui Josephus ipse testatur, id accidisse initio administrationis Pilati. Sic enim scribit in libro II. de bello Judaico πεμφθεις δε εις ιουδαιαν επιτροπος ὑπο τιβεριȣ πιλατος etc. Idem quoque apertius testatur in lib. XVIII. Antiquitatum. Missus est autem in Judæam Pilatus anno Tiberii duodecimo, id est triennio ante baptismum Christi. Absurdum igitur est dicere, ea quæ Judæis acciderunt diu ante passionem Christi, non ob aliam causam quam ob scelus illud in Christum admissum, ipsis contigisse. Est et aliud quidpiam, quod in

*) vid. Valesii notam ad h. l.

Eusebio fortasse quis possit reprehendere. Existimavit enim Eusebius, unum idemque Pilati facinus tum a Philone tum a Josepho commemorari: cum tamen si quis diligentius animum attenderit, duæ illæ ac diversæ res esse videantur. Josephus enim loquitur de signis seu de imaginibus Imperatoris. Philo vero de clipeis auratis, qui nullam imaginem haberent, sed nomen duntaxat Tiberii Cæsaris, cui dedicabantur, cum nomine Pilati, qui eos dedicabat. Præterea id, quod narrat Josephus, accidit anno primo administrationis Pilati, tum cum Pilatus urbem Hierosolymitanam primum ingressus est. Illud autem quod refert Philo, seu potius rex Agrippa apud Philonem, tunc contigit, cum Pilatus jam plures annos administrationis suæ complesset, ut ibidem testatur Philo *)." At quotiescunque hoc pacto deliquisse censebitur Eusebius, nullibi facile turpius quam H. E. L. II. c. 17. ubi Therapeutas Philonis pro Christianis ab Apostolis institutis venditat, quamquam ipse apertum erroris indicium addit, cum ex libro Philonis de vita contemplativa prodit, istos homines habuisse scripta veterum quorundam suæ sectæ autorum

*) Vid. Annotationes Valesii pag. 25—26.

qui legem allegorice expossuisent. "Quomodo, cum Valesio quæsumus, hæc de Christianis accipi possunt, qui tum novelli erant et nudiustertius nati? Quænam sunt scripta illa? quinam vetusti autores et principes illius sectæ? Non certe prophetarum libri. Hos enim diserte ab illis distinguit Philo. Respondebit Eusebius esse forsitan Evangelia et Epistolas Apostolorum; sed hæc vixdum scripta erant Philonis ætate: nedum ut Apostoli et Evangelistæ pro vetustis autoribus haberi jam tum possent, præsertim a Philone, qui et Apostolicorum temporum fuit æqualis, et cum Petro familiariter Romæ versatus est, si Eusebio credimus. An non ex his aperte colligitur, Philonem eo in libro de Christianis non loqui? *). Sunt et alia argumenta ex quibus idem probari potest, quæ apud ipsum Valesium videat lector plura de his discendi cupidus.

Rationem, quæ Eusebium ad conjecturam tam levem et aperte falsam arripiendam adducere potuerit, video nullam nisi eam, quam jam supra castigavimus, piam, quam vocant, in Christianos cupiditatem. Optant scilicet cupidi homines rebus, quibus patrocinantur, summam dignita-

*) Annotatt. pag. 31.

tem, et, et cum dignitas plerumque antiquitate acquiratur, summam adeo antiquitatem vindicare. Hic aut nullus finis, si quid video, nostro etiam in isto loco ob oculos versatus est, eorumque aciem ita præstrinxit, ut temporum discrimen, licet satis patens, minime animadverteret. Prima autem causa, cur tam in hoc quam in multis aliis locis tempora, et cum temporibus res confuderit noster, quærenda est in neglectu Chronologiæ, quæ jure a veteribus alter historiæ oculus dicta est. Cujus quoties immemor fuit Eusebius, toties justas indiligentiæ suæ dedit poenas, in errorum scopulos delapsus. Si plura cupis exempla, adi H. E. L. I., 10. de pontificibus Judæorum, sub quibus Christus suo docendi munere functus est (in quo capite non semel graviter peccavit Eusebius *)): L. IV., 15., ubi nonnullos martyres, sub Decio demum ad supplicia ductos, ad M. Aurelii tempora refert **): L. VII,

*) Justo tamen acerbius est judicium Strothii de hoc capite (in versione Germanica nono) Tom. I. pag. 53. not. 5. "Das ganze Kapitel enthält nichts als ein unausstehliches Geschwätz, voll von historischen Unrichtigkeiten und Widersprüchen.

**) Vid. Strothium Tom. I. p. 269 et Vales. ad h. l.

14., de quo videantur commentatores, Valesius et Strothius. — In numero peccatorum Chronologicorum tamen non ea loca pono, in quibus Eusebius aliquid κατα προληψιν, ordinis forte, quem realem dicunt, ratione habita, exponit v. c. H. E. V. 28. ubi jam sub Victore, episcopo Romano, hæreseos Artemonis mentionem facit, quamquam ea serius demum inclaruit; sed, cum Theodotus, qui Victore sedem Romanam adhuc tenente publice prodiit, hic tanquam hæreseos Artemonianæ sive verus autor sive antecessor repræsentetur, non a loco alienum erat ipsius quoque Artemonis mentionem injicere. Nemo sane in lectione annalium tam hospes est, ut nesciat, ejusmodi προληψεις etiam in iis, qui alias annorum ordinem sequantur, sæpius occurrere.

Restat vitiorum, quotquot in autore inveniri possunt, longe pessimum genus, inconstantiam puto sūimetipsius: cujus non omnino immunem nostrum declararunt critici. Reperiuntur utique tam in ipsa Historia Ecclesiastica sola spectata, quam in eadem cum aliis Eusebii operibus comparata, nonnulla contrarie dicta sibique invicem repugnantia. Henricus Valesius, interpres Eusebii longe doctissimus, occasione ejusmodi dissensus (H. E. L. IV. c. 1. ubi Primus, episcopus

Alexandrinus, anno duodecimo imperii Trajani diem supremum obiisse fertur, cum tamen mors ejus secundum Eusebii Chronicon in annum decimum Trajani cadat), testatur, "se in annis episcoporum tam Romanorum quam aliarum urbium digerendis observasse Chronicon Eusebii plerumque dissentire ab Historia ejus Ecclesiastica *) sive ea exscriptorum est culpa, sive Hieronymi interpretis, sive ipsius Eusebii." Addidi postrema verba, quia inde forsitan aliquid præsidii ad hanc ἀσυςασίας culpam ab Eusebio amoliendam peti potest. Sunt tamen hujus generis vitia apud Eusebium nimis multa, quam ut ea omnia interpreti et librariis imputari queant. Exempla quærentibus dabunt H. E. L. IV. cap. 11. et 15.; plura vide apud Scaligerum, Valesium et Strothium annotata. Hæc, nisi fallor, Eusebii peccata imprimis cogitavit Scaliger, quum durum de multis illius erratis judicium, a nobis supra allatum, faceret.

Qui autem, Marte proprio pugnans, a lapsu sibi cavere nequivit, in eo tanto minus exspectanda est errorum alienorum immunitas, quo in-

*) Idem evictum dedit Scaliger in Animadversionibus ad Eusebii Chronicon.

certius aliquis vulgo suppetiis auxiliatricibus fidit. Nonne quotidie vel optimis historicis accidit, ut in rebus a se exploratis satis securi aliorum vestigiis insistentes labantur? Postulat tamen historiæ sanctitas, ut omnes errores ab ejus civitate eliminentur, quod nullo modo fieri potest, nisi recentiores historici in superiorum errata diligenter inquirant et graviter animadvertant. Hinc quoque Grammius nostras, seculi sui decus, inter multa alia, quæ de historiæ legibus egregie disputavit, recte dixit, "veritatem non minus infringi ab eo, qui festinatum opus, laborisque et solicitæ investigationis fugam singulis in paginis indicans literario orbi offert, quam ab eo, qui vel invidia et odio vel amore assentationeque a veri studio distrahitur *)."

Quicunque igitur in historiis fabulatur, sive ipse sive alius est fabularum autor, haud immerito male audit et gravitatis historiæ violatæ postulatur. Diversa tamen est (quod supra innuimus) fabularum historiis insertarum ratio. Satis enim inter omnes antiquitatis peritos convenit, non omnes fabulas ex veterum historiis expurgandas esse; multas potius jucunditatis, alias

*) Vid. Præfationem ad Cimbriam literatam p. 4.

veritatis adeo causa retinendas esse. Sunt enim sæpe veritatis involucra. Itaque non Eusebium vituperamus, quia tot res vetere fama acceptas (*gamle Sagn*, dicimus Dani) quas nunc ægre ignoraremus, posteris tradidit: sed quia eas, si falsæ sunt, absque nota censoria demisit, et ubi fabulosæ i. e. veritati mixtæ sunt, non veritatem eruere conatus est, quod negotium ei, si crisin necessariam adhibuisset, longe melius successisset, quam nobis, qui multis veri investigandi subsidiis, quibus ejus ætas instructa erat, sumus destituti. Utrumque vero ab Eusebio non semel neglectum esse, nunc multis probare non attinet.

Ne vero in virum, de rebus Christianorum et adjuvandis et perscribendis optime meritum, injurii esse videamur, haud diffitendum, nonnullos viros doctos, quæ in iis erat sagacitas aut severitas, in fabulis apud Eusebium rimandis protrahendisque passim nimios fuisse, atque ulterius, quam crisis sobria et modesta patiatur, processisse. In his primum locum tueri Scaligerum, neminem latet. Quare haud immerito cum alii tum H. Valesius pluribus in locis Eusebium ab illius criminationibus purgatum iverunt. Instar omnium vexatissimum locum H. E. III., 20, affero. Inest narratio Hegesippi de propin-

quis servatoris (scil. nepotibus Judæ, fratris Jesu Christi) sub Domitiano in jus vocatis atque ab ipso tyranno, stirpem Davidis regiam pertimescente, examinatis, sed ob inopiam suam ac vilitatem impune demissis: quam historiolam Eusebius, absque omni dissensus significatione, calculum potius suum addens refert. Multa in hac narratione temere prorsus reprehendebat Scaliger, v. c. ubi contendit (Animadversionibus p. 187.) nullum unquam Judam fratrem Domini exstitisse. Largiamur, Hegesippum, genio suo indulgentem, etiam heic id, quod vere gestum esset, sermone insolentiore, ut lectores in stuporem conjiceret, paululum exornasse: attamen in ipsa re, quod etiam nuper observavit vir e nostratibus celeberrimus F. Münter *), nihil est quod aut fidem superet, aut veritatis specie sit destitutum. Verum enimvero ubi e rationibus probabilibus res aliqua æstimanda est, tritæ illius sententiæ semper memores esse debemus, *multa esse vera quæ non sunt probabilia:* qua observatione nescio an alia sit aptior ad modestiam eamque, quæ antiquitati debetur, reverentiam Criticis penitus

*) In historia vexationum veteris ecclesiæ, inserta Actis literariis Synodi Siælland. Vol. I. p. 533.

instillandam. Sed etiam ii, qui hujus sententiæ sunt tenacissimi, fateri coguntur, Eusebium interdum sibi a fabulatoribus imponi passum fuisse, et, quod peius est, eum, cum fabulas illorum atque errores transscriberet, a calumnia non sibi cavisse addendo cum Curtio (qui, si quis, in historiis nugator censendus est), "Equidem plura transscribo quam credo. Nam nec affirmare sustineo, de quibus dubito: nec subducere quæ accepi *)." Sed autoritate sua potius varias aut aperte falsas aut saltem fabulosas narrationes posteris commendare sategit. E graviorum errorum numero quatuor, qui nobis maxime memorabiles videntur, heic enotare placet, quorum primum Eusebio persuasit pia quædam fraus (literas puto Jesu Christi et Abgari mutuas H. E. L. I. c. 13.), alterum ei importavit autoritas Iustini Martyris (de statua Simoni Mago Romæ erecta H. E. II, 13.), tertium Hegesippi levitas (miraculosam narrationem de morte Jacobi Justi, H. E. II, 23.), quartum vero Clementis Alexandrini audacia, anilem quandam fabulam (de Joanne Apostolo) pro veritate venditantis H. E. III, 23. De tribus posterioribus narrationibus non opus est plura di-

*) De rebus gestis Alexandri M. L. IX. c. 1.

sputare, cum omnium Criticorum consensu jam dudum explosæ sint. Sed de epistola Abgari ad Jesum data, et responsoria servatoris diu obtinuit inter doctos suffragiorum diversitas, dum nonnulli, sive autoritatem Gelasii, Pontificis Romani (qui in Concilio Romæ habito a. 494. utramque epistolam supposititiam esse censuit), sive ipsius rei improbabilitatem secuti, has literas falsas et ab Edessenis fictas judicarent, alii vero, inter quos Grabium, virum alias sagacissimum deprehendes *), earum γνησιοτητα vindicare studerent. Mediam inter dissentientes viam ingressus est Jos. Simon Assemanni (Bibl. Orient. Tom. I. p. 554. et Tom. III. P. II. p. 8.) qui ipsius quidem Abgari epistolam recipit, Christi vero literas ex verbis ejus a legato Abgari, ad eum misso, contextas esse opinatur: cujus opinionis autorem Rob. Bellarminum habuit. Nec ea displicuit Bayero (in Historia Edessena p. 109. **)). Sed de hac mediatione ulterius disserere non attinet, cum Grabius ne iis quidem argumentis, quæ contra harum epistolarum authentiam pro-

*) In Spicilegio Patrum præfat p. 1, seq. et in notis p. 313. seq.

**) Cf. Moshemii Commentar. de rebus Christ. ante Const. M. pag. 72.

posuissent critici ætate eo superiores, satisfecerit judicibus certe Ittigio et Jo. Alb. Fabricio *); nedum ut occurrerit rationibus, quibus hanc fabulam omni veri specie exuerunt duo imprimis recentioris ævi historici, *Isaacus* Beausobre (in dissertatione peculiari, quæ legitur in Biblioth. German. Tom. XVIII. p. 10. seq.) et Jacobus Basnage (Histoire des Juifs. Tom. I. chap. XVIII. à la Haye 1716. pag. 503. seq. **)).

Sed quamvis hæcce exempla satis superque evincunt, Eusebium critici historici munere non rite functum esse, haud tamen item inde efficitur, eum nugatorum more quascumque res ob-

*) Vid. Ittigii Historiæ eccles. primi secuil capita selecta. Lips. 1709. pag. 2. nec non Fabricii Codicem Apocryph. N. T. Tom. I. p. 320.

**) En judicium ejus de crisi ab Eusebio in hac re neglecta l. c. pag. 504.: "Il s'est trompé souvent; d'ailleurs, il n'avoit point compulsé les lettres d'Abgarus sur les registres publics. Il n'avoit poit examiné les archives d'Edesse, pour voir si on n'y avoit point inseré ce Monument honorable à l'eglise du lieu. Combien y a-t-il d'histoires fabuleuses dans la plûpart des villes, des eglises, et des monasteres, sur leur origine et leur fondation, qui sont fausses? Cependant elles sont couchées dans les registres, et conservées dans les archives etc. "

vias, veras falsas, graves leves, absque omni discrimine arripuisse posterisque tradidisse. Contrarium jam primo intuitu apparet, simul ac paucitatem fabularum errorumque ab ipso traditorum cum rerum gestarum, in operibus ejus vero et sine fuco expositarum, multitudine comparas. Quam comparationem si ad rationes arithmeticas revocare juvaret, vix unus error contra centum veras narrationes repireretur. Neque id unico fontium puritati testiumque veritati, quibus usus est, debetur (quamquam utrumque etiam in censum venire debet), verum interdum quoque judicio ab Eusebio in veris a falsis discernendis recte et feliciter adhibito. Hoc maxime ei contigit in rebus, quæ jam tunc temporis dubiæ vel fraudibus obnoxiæ videbantur. Ferebantur, quæ notissima est res, in vetere ecclesia multi libri supposititii, venerandis apostolorum nominibus inscripti, in quibus indagandis atque a genuinis sejungendis tota optimorum doctorum occupata erat industria: negotium absque dubio gravissimum, idemque haud raro difficillimum! De gravitate ejus nemo dubitaverit, cui puritas religionis Christianæ, a genuinis fontibns tantum hauriendæ, curæ cordique est. Difficultas vero non tam in impostorum operibus ab apostolarum dignoscendis posita erat

(sunt enim illa maximam partem fuco adeo turpi obducta — vid. Fabricii Cod. Apocryph. N.T. — ut facile veram suam originem prodant) quam in iis libris, quorum quidem antiquitatem et præstantiam, sed non item apostolicam autoritatem testabatur prisca ecclesia, ab apostolicis segregandis. Cum vero utrumque hocce negotium, nisi absolveretur, certe adjuvaretur veterum doctorum atque ecclesiarum testimoniis de libris tam genuinis quam supposititiis investigandis ponderandisque, id haud ultimam muneris sui partem esse voluit noster, ut undique in historia sua ecclesiastica colligeret, quæ ad Novi Testamenti Canonem rite constituendum facere possent. Agnovit jam dudum posteritas Christiana insigne meritum, quo Eusebius sibi eam hoc nomine devinxit. Præter nobilissimum locum (H. E. L. III. c. 25.), in quo tanquam in nuce omnium a se hacce de re institutarum inquisitionum nucleum comprehendere voluit *), passim de veteribus libris, tam veris quam falsis, eorumque indiciis disputat, ut appareat ipsum sine

*) De gravissimo hoc loco conf. inprimis J. E. Chr. Schmidt Ueber den Canon des Eusebius, in Henkii Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte. V. Band. 3. St. p. 457

examine neque illos amplexum fuisse, neque hos respuisse. Videantur ex. gr. sequentia loca H. E. II., 15. ubi veterum traditiones de Evangelio Marci collectas comparat; H. E. I., 9. ubi Acta Pilati falsa esse demonstrat; H. E. L. III., c. 3, in quo loco aliquot libros, qui ejus tempore a nonnullis Petro tribuebantur, rejicit, quod a veteribus non essent laudati.

Videmus igitur Eusebium cautiorem atque feliciorem fuisse in erroribus evitandis, ubi praecedentium vestigia terrebant, quam in locis, qui, quamvis insidiis pleni, expediti tamen ipsi videbantur. Qui sibi bonae fidei conscius est, alienam perfidiam raro suspicatur, nisi aut suo aut aliorum periculo edocetur vel saltem excitatur. Hinc quoque bonum nostrum episcopum in aliorum dictis transscribendis nimis securum vulgo animadvertimus, adeo ut vix semel aut bis testibus suis, vel levioribus, se diffidere significet. Papias ex tot scriptoribus Christianis unicus est, quem pusillo ingenio praeditum fuisse fatetur H. E. L. III., 29., σφοδρα γαρ τοι σμικρος ων τον νουν.

467., quae commentatio danice versa exstat ad calcem versionis Danicae Introductionis Haenlenii in N. T. Vol. primi particulae primae, in appendicibus p. 29.

Alio tamen in loco (H. E. L. III. c. 36 ab init) eundem ex magna facundia et eruditione laudat. Hegesippus vero, quem Papia vix in historicis graviorem deprehendes, locupletissimus testis ab eo vocatur (H. E. L. III., 16. sub finem). Equidem non is sum, qui tot hodiernorum historicorum pruritum, superiores, quibus fere omnia debent, perpetuo lacessentium, probem vel commendem; mihi potius videtur Diodorus Siculus *) recte Timæum **) reprehendere, quod tantopere invehatur in historicos priores, nec ullum eis veniæ locum relinquat, etiam cum sedulo darent operam ne a vero aberrarent: sed longe aliud esse, majorum errores invidiose carpere, aliud vitia eorum corrigere vel saltem vitare, quis non videt? Quare vellem Eusebium in testibus suis dijudicandis sæpius quam in uno Papia pium et doctum Christianum a bono historico sejunxisse.

Tertium, quod critico rerum scriptori injunximus, negotium, in variis de eadem re obviis narrationibus invicem comparandis, et, si

*) Bibl. Histor. L. XIII. c. 90. p. 614. edit. Wesselingii.

**) Idem Timæus a Cornelio Nepote maledicentissimus vocatur. Alcibiad. c. 11.

ad speciem tantum contrariæ sunt, conciliandis, si vero ipsa re sibi repugnant, in altera alteri præferenda positum est. Neque hanc muneris sui partem omnino neglexit Eusebius. Ex prima, in quam offendebat, hujus generis difficultate (repugnantiam puta, quæ narrationibus Josephi et Lucæ de primo Judæis a Romanis imposito censu inest, H. E. I., 5.) facili quidem negotio se expedivit, asserens descriptionem census, teste Luca sub Quirinio Syriæ præside factam, eandam esse, cujus quoque Josephus mentionem facit. At eum minime latuit, Lucam testari eam descriptionem factam esse Herode adhuc regnante, Josephum vero, eam demum post relegationem Archelai contigisse. Credidit igitur absque dubio Josephum in tempore indicando falsum fuisse. Et, quamvis id suspicari quam probare sit facilius (cum Josephus alias in rebus populi et ævi sui sit diligentissimus scriptor), Valesius tamen, qui conamina tot aliorum doctorum istam repugnantiam conciliandi cognovit, ab eadem sententia minime est alienus. "Nam, inquit, ex duobus alterutrum falli necesse est. Quod cum de Evangelista dicere, aut omnino suspicari nefas sit, satius est in Judaicum scriptorem causam erroris conjicere." Satius, confi-

teor, sed an simul justius, aliis dijudicandum relinquo. Nam de autoritate Lucæ in hoc loco contra Josephum vindicanda videant Novi Testamenti interpretes. Nobis heic sufficit observasse, Scaligerum immerito ob hanc narrationem Eusebium reprehendisse, quasi duas descriptiones, alteram sub Herode factam (de quo Lucas) alteram post relegationem Archelai (de qua Josephus) inter se confuderit; ipse potius Scaliger, quod recte ad h. l. monuit Valesius, gravissime fallitur, qui nullo autore fultus duas descriptiones nobis obtrusit, cum unam tantum fuisse et Josephus et Lucas ipse confirmet."

Gravissimi, qui pium nostrum episcopum suspensum tenuerunt, dissensus, absque dubio quærendi sunt in ipsis sacrarum scripturarum εναντιοφανοις, quæ tanto magis eum offendere debuerunt, quo tenacior etiam in historicis suis operibus fuit consilii, veritatem religionis Christianæ vindicandi adstruendique. Omnium vero, quotquot Novo Testamento inesse videntur, dissensuum nullus eo, qui in genealogia Jesu duplici apud Matthæum et Lucam reperiri videtur, solutu est difficilior. Quo tamen minus solicitum is diu Eusebium teneret, fecit felicissima ista Julii Africani hypothesis, ex qua apud alte-

rum Evangelistam nominantur, qui ex naturæ ordine Christi majores fuerunt, apud alterum vero, qui ex legis Judaicæ (leviratus) ordine parentes ejus dicebantur. Acutam hanc binas genealogias conciliandi rationem suam fecit Eusebius H. E. L. I., 7. ipsa Africani verba ex epistola ad Aristidem transscribens. Equidem non ignoro, varia contra illam Africani conciliationem moveri posse, et à recentioribus graviter esse mota *); sed omnium, quæ ad istam disharmóniam tollendam disputarunt veteris ecclesiæ doctores, nihil hypothesi Africani speciosius, nihil probabilius mihi quidem visum fuit, quare Eusebii delectum in ea sententia amplectenda non possum non laudare.

Cum vero Eusebius præter Christianos et Judæos, interdum etiam gentiles scriptores consuleret, inter hos ac illos quoque dissensus oriri potuit, et vere ortus est. Heic vero justi arbitri partibus quo minus recte fungeretur, impediebat summum ejus, de quo supra diximus, partium Christianorum studium. Exempli loco sumamus celeberrimam narrationem de pluvia

*) Imprimis ab Henrico Eb. G. Paulo, V. C. vid. Commentar über das neue Testament. Tom. I. pag. 260. edit. secundæ. 1804.

exercitui Marci Aurelii Imp. contra Germanicos bellanti propter preces militum Christianorum a Deo præter opinionem demissa (H. E. V., 5.). Hic in duplicem errorem incidebat Eusebius, quia duos scriptores Christianos cæce sequebatur. *Apollinari* nimirum credidit, legionem totam ex Christianis compositam tunc temporis in castris Romanis militasse, atque Imperatorem hujus legionis precibus imbrem cum fulminibus delapsum, adeoque servati exercitus gloriam tribuisse, ingensque ejus meritum *Fulminatricis* cognomine honestasse; utrumque vero falsissimum esse demonstrarunt post Scaligerum et Valesium multi docti viri *). Neque minus erravit Eusebius in iis, quæ post *Tertullianum* narrat de literis quibusdam Marci publicis, quibus Christianorum pietatem laudasse atque hostes et accusatores eorum compressisse fertur. Tertullianum hic falsum esse et procul dubio cogitasse edictum *Antonini Pii* ad commune Asiæ, evictum dedit Moshemius loco nuper laudato, in quo simul, quid in tota re verum, et quid veri simile sit, more suo h. e. solide ac ingeniose exposuit. Id

*) Videatur ante omnes Moshemius in Comment. de rebus Christ. ante Const. M. p. 248. seq.

vero ei contigit, dum extra partes positus testimonia Christianorum scriptorum cum Romanorum monumentis compararet. Quod si fecisset Eusebius, nec peccata jam memorata commisisset, nec omnino hic, ubi omnia, quæ evenerant, ex communibus naturæ legibus viribusque facile expediuntur, extraordinarium divinæ providentiæ documentum quæsivisset. At quomodo se gessit Eusebius? Significat quidem se novisse longe diversam Gentilium quorundam scriptorum *) narrationem de hoc prodigio (nam illi

*) Non quidem horum nomina indicat Eusebius, sed ex classicis, quorum hacce de re scripta ad nostram ætatem pervenere, autoribus, Dionem Cassium puto (Hist. Rom. L. LXXI. cap. 8. cum correctione Xiphilini epitomatoris c. 9. p. 1182 et 1183. edit. H. Sam. Reimari) Iulium Capitolinum (in vita Marci Aurelii) Claudianum (in Consulatu VI. Honorii) et Themistium (in oratione quadam ad Theodosium Imp.), nonnisi duo priores sunt Eusebio ætate superiores: eorum vero propter ignorantiam linguæ latinæ tantum unum, scil. Dionem Græcum, legere potuit. — Superest quoque adhuc columna Marco Romæ dedicata, in qua Jupiter Pluvius largo imbre Romanos siti tabescentes in vitam revocans cernitur, quæ si Eusebio innotuisset, eum falsitatis Apollinaris atque Tertulliani in hac re coarguere potuisset.

quoque rem in prodigiis posuerunt, vid. Dion. loc. cit.); sed tantum abfuit, ut narrationes utrorumque scriptorum per se fide indignas conferendo atque examinando veritatem eruere conaretur, ut potius, Gentilium testimoniis sepositis, ad Christianorum sententiam non magis probabilem manibus pedibusque iret, hunc in modum, ex interpretatione Valesii, disserens: "Atque ea res tum a scriptoribus a fide nostra penitus alienis, quibus curæ fuit res eo tempore gestas memoriæ mandare, tum a nostris etiam hominibus refertur. Sed gentilium scriptores, utpote a religione nostra dissidentes, hoc quidem miraculum commemorarunt: non tamen id nostrorum precibus factum esse confessi sunt. Nostri vero utpote veritatis cultores simpliciter atque ingenue rem ipsam literis mandarunt." — Liceret heic *o piam simplicitatem* exclamare, nisi res admodum seria, gravitatis nimirum historicæ et existimationis Eusebii, ageretur. Nunc dolendum est, optimum virum non æque a falsis et cupidis testibus ac ab impostoribus perfrictæ frontis sibi cavere potuisse.

Eodem igitur, quo post ceteras hujus disputationis particulas finitas, etiam post hanc postremam redit res, Eusebium utique veritatis

amantissimum fuisse, sed certam quandam judicii levitatem, piumque, quod dicunt, partium Christianarum studium sæpius in causa fuisse, cur veritatem non cerneret. Licet igitur in eum Quinctiliani de Seneca sententiam, nonnihil temperatam, convertere: *Velles eum sua fide scripsisse, alieno judicio, nam si aliqua contemsisset, si parum concupisset, si non omnia sua* (i. e. Christiana) *amasset: consensu potius eruditorum, quam piorum amore comprobaretur. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Nam illa natura, quæ optima semper voluit, digna fuit, quæ, quod vellet, efficeret* *).

*) Ipsa Quintiliani verba vid. Inst. Orat. L. X. c. 1. sub finem.

VI.

Esaias 5te Kapitel.

(Udarbeidet for Geistlighedens lærde Beskjeftigelser i Viborg Stift, for Landemodet 1812, af J. Stochholm, Amtsprovst og Sognepræst til Vammen).

Kapitlet begynder med en Allegorie, i hvilken det forestilles os en Viingaard, hvorpaa dens Ejer anvender al muelig Flid, men, som ikke destomindre sviger dens Herres grundede Forventning om Løn for sit Arbejde. Efter Allegorien gives os strax dens Anvendelse paa det jødiske Folk, hvis skarpe Tugtelse er afbildet under Viingaardens Ødelæggelse. Nu revses djerveligen dette Folks isvanggaaende og aldeles overhaandtagende Laster. Det 8de Vers gjør hermed en Begyndelse. Gjerrighed

beloversættelse nærmere end denne, som er bundet til Stavelsemaal og Riim; men i det jeg underkastede mig med god Grund begge disse Love, da haaber jeg ogsaa desto sikkrere den Overbærelse af Kjendere, som jeg haver udbedet mig. Forandring i Versemaalet syntes jeg at føle i min Original efter Tankernes Gang og Natur, tydelig synes det mig især i 26, 27, 28 V. hvor saavel Ord som Tanker tage en ilende Fart — jeg haver derfor i Oversættelsen troet at burde iagttage det samme. Ordenes Forklaring i tilføjede Anmærkninger haver jeg anseet overflødig for den Lærde, da jeg ikke er afveget fra disses almindelige Betydning og for den Ulærde vilde den have været aldeles hensigtsløs.

Esaiæ 5te Kapitel.

Jeg stemmer i mit Yndlingsqvad,
hin Viingaards Sang, min Huldes Sang.
Ja halvrund Bakke han besad
Sin Viingaard i Olivenvang;
Der grov han og bortførte Grus,
han planted Druer, bygte Mur,
end bygte han et Persehus
og vented Viin, fik Slaabær sur.

Kom nu og dømmer visselig
Mænd af min Stad og Judæ Blod
imellem Viingaard min og mig
om end jeg noget efterlod?
hvi bar den da for Flid og Mur
kuns Slaabær sur?

Saa hør hvad jeg beslutter nu:
det Viingaards Hegn jeg bryder ned,
den selv jeg offrer Ildens Hu
og giver den for Hvermands Fied,
til Ørk jeg den forvandlet seer,
end aldrig skal den dyrkes meer,
men Qvas skal voxe fleer og fleer,
jeg Skyen vil forbyde
den Draabe Dug at yde.

Den Viingaard er Jehovahs Folk,
for Judæ Mænd de Ranker stod,
Han haabed Dom — see Lumskheds Dolk!
og Retfærds Daad — see Uskylds Blod! a).

Vee dem som fyldt med Gridskheds Aand
nu gribe til med Voldsmands Haand
og Hus med Hus, og Vang med Vang forene,
skal I da boe allene!

)elsoversættelse nærmere end denne, som er bundet til Stavelsemaal og Riim; men i det jeg underkastede mig med god Grund begge disse Love, da haaber jeg ogsaa desto sikkrere den Overbærelse af Kjendere, som jeg haver udbedet mig. Forandring i Versemaalet syntes jeg at føle i min Original efter Tankernes Gang og Natur, tydelig synes det mig især i 26, 27, 28 V. hvor saavel Ord som Tanker tage en ilende Fart — jeg haver derfor i Oversættelsen troet at burde iagttage det samme. Ordenes Forklaring i tilføjede Anmærkninger haver jeg anseet overflødig for den Lærde, da jeg ikke er afveget fra disses almindelige Betydning og for den Ulærde vilde den have været aldeles hensigtsløs.

Esaiæ 5te Kapitel.

Jeg stemmer i mit Yndlingsqvad,
hin Viingaards Sang, min Huldes Sang.
Ja halvrund Bakke han besad
Sin Viingaard i Olivenvang;
Der grov han og bortførte Grus,
han planted Druer, bygte Mur,
end bygte han et Persehus
og vented Viin, fik Slaabær sur.

Nedbøjet skal da Hvermand være,
nedstyrket Stormand fra sin Ære,
Ja Fyrsten skal det stolte Øje
mod Støvet bøje.
Men høj skal da Jehova være
ophøjet ved sin Domstoels Ære;
thi hellig er han, hellig skal han kjendes,
naar Retfærds Straffe sendes.

See dem som Niddingsdaad i Løgnens Kobler slæbe
og frem med Synd paa Synd, som tunge Vognlæs
stræbe,
som spotte fræk "b) lad Fyndelig komme"
"hans Domme"
"at vi ham maae kjende"
"lad ile hen over vor Daad"
"hans hellige Raad"
"vi til ham os vende"
Vee dem som Ondt til Godt og Lys til Mat for-
vende,
og vil man Surt som Sødt og Sødt som Surt
skal kjende!
Vee dem, som Helte er til Vinen at nedtylde
og kæmpestærke til at bære Rusens Fylde!
som for den fyldte Haand, den Onde Ret tilkjende,
men Uskylds dyre Ret ugudelig bortvende,

som Ilden Stub, som Luen Skæver tære,
saa deres Rod skal giftig Kræft ernære,
opgaae skal Blomstrets Ynde
i Røg og Brynde;
thi see! Jehovas Lov de vovede at gjække
og hvert hans store Bud de overtraadte frække,
see derfor paa Jehovas Aasyn Lue
imod sit Folk og Armens True;
thi slaae det skal han, Bjerge skulle bæve
og Lig som Skarn paa Gaden skal nedtrædes,
dog end hans vredes
og Hevn vil kræve.
Sin Banner han blandt fjerne Folk skal svinge,
dem med et Hvist c) fra Jordens Ender bringe
og see hvor de skyndelig komme.

Her ingen er halt og ingen er træt
og ingen der slumrer, men Dragten er let,
til Rast man ej vinker,
en Skoerem ej sinker,
men hvæssede Pile
og Buer med Pile
som Flint ere Hestenes Hover,
de Vognhjul som Storm over Bover.

Hans Brøl er som den unge Løves,
ja Brølet som den glubske Løves,
han løfter Røsten, griber Rovet,
holder Rovet,
Ingen redder.

Saa Fienden hin Dag over dem skal bruse,
som Hvirvelstorme over Havet suse,
mod Landet skuer bange Øje,
men Mørket skjuler fjerne Høje,
ja Mørkhed er selv Morgenrøde d)
ved Gravens Øde.

a) i disse tvende Strofer er et Ordspil i Texten som jeg haver søgt at efterligne.

b) her forandrer Versemaalet sig, foranlediget af Texten.

c) her staaer et Udtryk i Texten, som tilkjendegiver en hvidslende Lyd og er valgt for at betegne den Lethed, hvormed Jehova formaaede at bringe talløse Hære frem til sit Øjemed.

d) Dette sidste Vers haver som bekjendt Vanskeligheder. Jeg haver troet at Meningen er: at Ødelæggelsen vilde blive saa stor, at — om man end havde et Glimt af Haab, og om det endog virkelig var der, lig Morgenrødens første Skyer, saa vovede man dog ingenlunde at troe derpaa, saa at endog dette Skjær forvandlede sig til Mørkhed.

VII.

Literatur.

A. Dansk Literatur for Theolger.

Aar 1812.

a) Theologiske Skrifter.

Festen i Ørken, Tale til Høimesse i Domkirken i Bergen, tredie Søndag i Advent 1811, af Biskop J N. Brun. 12 Sk. til Bedste for Trængende i Bergen.

Nogle af Jesu Lignelser forklarede af E. C. Guldberg 24 Sk. Adelgaden No. 288.

Morten Luthers mindre Katekismus, med tilføiede Sentenser, eller Bibelsprog og Bønner, paa ny forbedret og udgivet af P. Holst, Sognepræst i Nestved. 2 Mk. hos A. Seidelin.

Theologisk Bibliothek, af Prof. J. Møller. 2 Bd. 3 Rd. 3 Mk. indb. hos A. Seidelin. 3die Bd., hæftet, 4 Rdlr.

Udtog af bibelske Fortællinger for Ungdommen, ved Biskop Bloch. 3die Opl. 2 Rd. hos Brummer.

Odæ Gnosticæ Salomoni tributæ, Thebaice et Latine, præfatione et adnotationibus illustratæ. Programma Dr. Friderici Münter, (Ved denne Leilighed anføres her tillige samme Forfatters Program til Bispevielsen f. A. De schola Antiochena).

Fritimer under Krigen. Forsøg til religiøs Betragtning over Nutidens Tildragelser. Af A. H. Niemeier, fordansket af Pastor Meden. Hos Borch i Aalborg. (Tidsomstændighederne gjøre, at dette trøstfulde Skrift i nærværende gode Oversættelse vil yde ogsaa danske Læsere dobbelt Interesse).

Dr. Fr. W. Reinhards System i den kristelige Moral, oversat ved A. K. Holm. 4de Bd. 10 Rd. hos Hegelund paa Børsen (hvor ogsaa de tre foregaaende Bind faaes for 12 Rdlr.)

Lærebog i Bibelhistorien. Udarbeidet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler af Adjunct S. B. Hersleb. 3 Rd. 2 Mk. hos Brummer. (En saare hensigtsmæssig

Lærebog, med hvilken Scherers hidtil brugelige aldeles ikke lader sig sammenligne).

Forsøg over den Lutherske Reformations Aand og Indflydelse, af Carl Villers, fordansket af Geheime-Legationsraad Blicher-Olsen. 4 Rdlr. Trykp. 5 Rdlr. Skrivp. hos Cohen.

Sjællandske Landemodes videnskabelige Forhandlinger. 1ste Binds 3die Hæfte. Hos A. Seidelin, 15 Mk Trykp.

β) Andre Præsten vedkommende Skrifter.

Udførlig Veiledning til det danske Monarkies Statistik. Af Amtmand Thaarup. 1 Deel. 9 Rd. 3 Mk. hos Brummer.

Pastor Rønnes Brevbog. 2det forbedrede Oplag. 2 Mk.

Landhuusholdningsselskabets Skrifter, ny Samling. 2 Bds 2 Hæfte. 3 Rd. 3 Mk. hos Gyldendals.

Det Kongl. Danske Videnskabers Selskabs Skrifter for A. 1809 og 1810 eller 6 Deels 1 Hæfte. 4 Rdlr. hos Gyldendals.

Betænkninger for Ægtefolk som ei leve i god Forstaaelse. Af Sognepræst J. L. Paludan. 24 Sk. hos Gyldendals o. fl.

Stærkodder, Tragoedie. Af A. Oehlenschläger. 15 Mk. Trykp. 20 Mk. Skrp. hos Forfatteren.
Nielsens Materialier til Underviisning i Hovedregning. 3 H. indb. 2 Mk. 8 Sk. hos Steen.
Brun Juuls naturhistoriske, oeconomiske og technologiske Handels- og Varelexicon. 3 D. hos A. Soldin. 5 Rdlr.
Populäre Aufsätze das Griechische, Römische und Nordische Alterthum betreffend, von Professor B. Thorlacius. Aus denn Dänischen v. Prof. Sander. 2 Rdlr. 48 Sk. hos Schubothe.
Schillers Don Karlos oversat af Feldtprovst J. C. Munch. 6 Rdlr. indb. hos A. Seidelin.
Badens latinske Grammatik, 4de Oplag, besørget ved Adjunct C. B. Hersleb. 14 Mk. hos Gyldendals.
Skandinavisk Literaturselskabs Skrifter. 2 Hæfte. for 1811. 2 Rdlr. hos A. Seidelin. 1ste Hæfte for 1812.
Landhuusholdningsselskabets Skrifter, ny Samling. 3 Binds 1 Hæfte. 2 Rd. hos Gyldendals.
Christiania, eller Bidrag til nøiere Kundskab om Kundskab om denne Stad. Et Brudstykke af Buchs Reise, oversat og med Anm. ledsaget af Capitain C. F. Lund. 5 Mk. hos Brummer.

Forhandlinger ved Festen i Kjøbenhavn, den 11te Dec. 1811. 3 Rdlr. 1 Mk. hos Brummer.

Parabler af Krummacher, efter den 3die Udgave oversatte af Malthe Møller. 1ste Deel. 10 Mk. 8 Sk. hos Bonnier. (En Bog ligesaa interessant, som lærerig for Almue- og Ungdomslæreren).

Christian den Andens Fængsels og Befrielses Historie efter Documenter udarbeidet af Overlærer H. Behrmann. 15 Mk. hos A. Seidelin.

Om Industrien og Midler til dens Beforbring af Livmedicus Etatsraad Brandis. 84 Sk. hos Bonnier. (Den sagkyndige Forfatter ophøier med Grund den huuslige Vindskibelighed langt over det trælsomme, al Aand og Moralitet dræbende Fabrikslæb og angiver Midler til den Førstes Ophjelpning, hvilke ei bør være Landsbyepræsten ubekjendte).

Egils Saga sivi Egilli Skallagrimi vita cum versione latina notis criticis et tribus tabulis æneis. 4to Sumtibus legato Arna-Magnæani, Hos Schubothe. 4 Rdlr.

Nials Saga. Historia Niali et filiorum ejus latine reddita cum variis textus Islandici lectionibus earumque crisi nec non Glossario et Indice rerum et locorum. Sumtibus Suhmii et Le-

gati Arna-Magnæani. 4to. 2 Rdlr. 3 Mk. hos Schubothe.

Beskrivelse over Børneskolen ved Seminariet i Borris, tilligemed nogle Anmærkninger af Chr. Lobberg Krarup, Præst for Borris og Faster, samt Forstander og Lærer ved det jydske Skolelærerseminarium. Ribe 1811 paa Forfs Forlag. S. 88. foruden Tabeller. (Dette Skrift er først 1812 kommet til Udgs. Kundskab).

Prolusiones et opuscula Academica argumenti maxime philologici. Scrips. M. B. Thorlacius, Prof. Haun. Vol. IIdum. hos Schubothe, 4 Rd.

Historisk Ortbog af Prof. D. Wolf. 5te Bd. 5 Rd. hos Cohen.

Plautus, oversat af Prof. F. H. Guldberg. 1 D. heftet 7 Rdlr. for Subskribenterne, for Andre 9 Rdlr. hos A. Seidelin.

Om Industrien, meest i Anledning af Etatsraad Brandis's Bog over samme Materie, af Prof. J. Boye. 2 Mk. 8 Sk. hos Thoring og Colding.

Kort Anviisning til Opdyrkning af raae Jordlodder, af Assessor Zeuthen. 3 Mk. hos Schulz.

Den retskafne Bonde, en Fortælling for Almuen, af Præsten Ingerslev. 1 Rd. 80 Sk. hos Gall.

Professor Olussens Efterretning om Stivelse-Sukker. 36 Sk. hos Schubothe.

Om den menneskelige Natur i Almindelighed, især dens aandelige Side. Af Dr. N. Treschow. 6 Rdlr. 2 Mk. hos Brummer.

Sallusts Jugurthinske Krig, oversat fra det Latinske, af Mag. R. Møller. (Livius's mesterlige Oversætter. Fra samme Haand fik vi allerede 1811 den Catilinariske Krig oversat. Begge koste hos Brummer 2 Rd. 2 Mk.)

Udførlig Beskrivelse over en Uldfabriks Indretning i Forbindelse med Fattigvæsenet i Slagelse Kjøbstad. Af Pastor H. Bastholm. 3 Rdl. hos Gyldendals.

Topographisk-Statistiske Samlinger. Udgivne af Selskabet for Norges Vel. 1 D. 1 Bd. Christiania (1811).

Vatnsdølernes Historie og Finboge hin Stærkes Levnet paa Gammelskandinavisk med tilføiet dansk Oversættelse og Anm. af Prof. Werlauff. 8 Rd. hos Schubothe.

Borgersind, fremstillet i en Tale af Provst P. Satterup. 48 Sk. hos Poulsen.

Veiledning til Undervisning i Modersmaalet. Til Brug for Almueskolelærere. Af Pastor D. S.

Birch. Anden og forøgede Udgave. 2 Rd. indb. hos A. Seidelin.

Udtog af samme Bog til Brug ved den første Undervisning. Anden og forøgede Udgave. 4 Mk. 8 Sk. hos A. Seidelin. (Begge ere saare hensigtsmæssige Lærebøger).

Schous Udtog af Forordninger. 15 Deels 4de St., som indeholder Forordninger for 1811. 21 Mk. Trykp. hos Gyldendals.

Minona, en underholdende Læsebog for unge Piger til deres Sæders Dannelse. Af Glatz oversat ved Prof. Rahbek. 10 Mk. Trykp. hos Gall paa Børsen.

Beskrivelse over Øen Mors, ved Provst E. Schade, Aalborg (1811). Faaes ogsaa i Kbhavn. hos Brummer. 2 Rd. 48 Sk.

Prof. J. Badens danske Grammatik. 3die Oplag. 5 Rd. hos Brummer.

J. C. Dolzs korte Tænkelære, oversat ved Prof. Rahbek, nyt Oplag 64 Sk. hos Brummer.

F. Thaarups udførlige Veiledning til det danske Monarchies Statistik. 2 Deel. 11 Rdlr. hos Brummer.

Anecdotes françoises-danoises. Eller fransk og dansk Læse- og Stiiløvelse-Bog, efter Abbé

Mozin, ved Prof. Bruun. 1ste Deel 2 Rd. 64 ß. hos Brummer.

Virgilius Maro om Landbrug, oversat af Pastor Frechland, 4 Rd. hos A. Seidelin.

Platous Jordbeskrivelse for Borger- og Almueskoler. 7de Oplag. 4 Mk. 8 ß. hos H. Soldin.

Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng, ved N. F. S. Grundtvig, Kapellan i Udby. Hos A. Seidelin, 7 Rd. 1 Mk.

B. Nyeste udenlandsk theologisk Literatur.

(Anm. De fleste Skrifter ere fra 1811 og 1812; dog ere nogle ældre, som ei før have været Udg. bekjendte, ogsaa her nævnte, ligesom jeg nok og nødes til at levere Supplement til 1812).

Ueber das Verhältniß der praktischen Theologie zur wissenschaftlichen. Von M. Val. Fr. Baur. Tübingen.

Vorlesungen über das höchste Gut. Ein moralisches Handbuch für gebildete Leser. Von Joh. Rud. Wyß, Prof. in Bern. Tübingen 1811 2 Theile. (Forf. havde hørt Schleiermachers Forelæsninger over Moralen, hvoraf han heri

har benyttet Adskilligt. Værket anbefales som fortræffeligt og svarende til sin Hensigt).

Ideen im Geiste des wahren Hernhuthianism. Von H. Fr. von Bruiningk. Leipz. 1811 (Skal være et interessant Værk; det tjener Brødremenigheden til Anbefaling).

Die Elegieen des Jeremias, in griechischem Versmaaß getreu übersetzt. Giessen 1810. (Oversætteren er Prof. Welker i Giessen; Oversættelsen er snart i lutter Hexameter, snart i disse blandede med Pentameter).

De vera natura atque indole orationis græca novi Test. commentatio. Aut. Henr. Planck. Gött. 1810. (Vel kun et Program, men af megen Vigtighed).

Plan einer in allen ihren Theilen vollendeten Reformation der christlichen Kirche, entworfen von Joh. Friedr. Voigtländer. Dresden 1809. (Røber megen Iver for den praktiske Christendom; men indeholder ogsaa megen tom Declamation, mange eensidige og umodne Forslag, saasom at lade det theol. Facultet gaae ind paa Universiteterne og danne de christelige Religionslærere i afsondrede Seminarier).

Bibeldeutungen von Joh. Fr. von Meyer. Frankf. a. M. 1812. (Dette Skrift er meest mærkvær-

digt derved, at Forf. deri har fulgt den typologiske Fortolkning af det G. T.).

Ern. Frid. Car. Rosenmülleri Scholia in V. T. Partis septimæ, prophetas minores continentis, Volumen primum (hvilket indeholder Hoseas og Joel). Lips. 1812.

Geschichte der Schicksale der evangelischen Lehre in und durch Baiern bewirkt in der ersten Hälfte des 16ten Jahrhunderts, von V. A. Winter, Prof. zu Landshut. 1 Bd. 1809 2ter Bd. 1810. München. (Et vigtigt, af tilforladelige Kilder og med Upartiskhed bearbeidet Værk).

Phil. Buttmann über den Mythus der Sündfluth. Berlin 1812.

Apologie der geschichtlichen Auffassung der historischen Bücher des alten Testamentes, besonders des Pentateuchs. Von G. W. Meyer. Sulzbach 1811. (benyttet i forrige Bind af theol. Bibl.).

Vorurtheilsfreye Würdigung der mosaischen Schriften als Prüfung der de Wetteschen Kritik mosaischer Geschichten von K. G. Kelle. 1stes Heft. Freyberg 1811 2 u. 3 Heft 1812.

Dr. J. J. Griesbachii commentarius criticus in textum græcum Novi Testamenti. Accedunt

meletemata de vetustis textus recensionibus. Pars IIda. Jenae 1811. (Første Deel udkom 1798).

Bibliotheca Arabica. Auctam nunc atque integram edidit Dr. C. F. de Schnurrer. 1811.

Fried. Henr. Jacobi von den göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung. Leipz. 1811.

Philosophische Vertheidigung der Wunder Jesu und seiner Apostel. Von Dr. Gräffe. Gött. 1812.

E. A. P. Mahn Commentatio, in qua, ducibus quatuor evangeliis apostolorumque scriptis, distingvuntur tempora et notantur viæ, quibus apostoli Jesu doctrinam divinam sensim sensimque melius perspexerint. 1811.

Hebräisch-Deutsches Handwörterbuch über die Schriften des Alten Testaments. Von Dr. Wilh. Gesenius. 2ter Theil, enthaltend die Buchstaben ל — ת. Leipz. 1812. S. 513–1343. 8. (Hermed er dette fortræffelige Værk endt. Det koster ikkun over 5 Rd. i gode Penge).

Die Neutestamentliche Bibel oder die heiligen Urkunden der Christusreligion. Für alle christl. Glaubensgenossen genau und unpartheyisch übers. nebst Inhaltsanzeigen, Anm. und einer Abhandl. Ueber die Vereinigung der christlichen Confessionen von dem Prof. Chr. Fr. Preiß. 2 Bde. Leipz. 1811. (Et Produkt af

30 Aars anvendt Flid, hvilket ogsaa berømmes for dets Nøiagtighed og Troskab; men dadles for den Ubillighed, hvormed Forf. omtaler sine Forgjængeres især Hetzels og Brødrenes van Ess Fortjenester. Af de Sidstes meget roesværdige Oversættelse af det N. T. er 1811 anden og forbedrede Udgave udkommen i Sulzbach).

Handbuch der Anleitung zur Kanzelberedtsamkeit für christl. Religionslehrer. Von Dr. Chr. Fr. Ammon. Neue, vermehrte Ausg. Leipz. 1812. (Den første Udg. udkom Götting 1799).

Lehrbuch der Homiletik von D. J. C. W. Dahl. Leipz. 1811.

Jesu Universalreligion. Ein Seitenstück zu D. Reinhards Schrift: Ueber den Plan Jesu. Leipz. 1811. (Det er ingen Commentar over Reinhards Bog, men kan snarere betragtes som et Supplement dertil).

Christologia Judæorum Jesu apostolorumque ætate in compendium redacta observationibusque illustrata a Dr. Leonhardi Bertholdi. Erlangen 1811. (En meget god Bog).

Geschichte der Sittenlehre Jesu. Von D. C. F. Fried. Stäudlin. 3ter Band 1812. (indehol-

der den andén Periode fra Constantin til Carl den Store).

Ueber die Meditation eines Predigers, nebst einem Repertorium der Hauptsätze zu Predigten aus 300 Predigtsammlungen und einzelnen Predigten, von J. C. F. Witting. Leipz. 1812. (Et ganske nyttigt Magazin).

Ueber den Kaiser Julianus und sein Zeitalter. Ein historisches Gemählde von Aug. Neander, Prof. Theol. zu Heidelberg. Leipz. 1812. (Et fortræffeligt Materie, ordnet med Forstand, og udført med Aand).

D. Christ. Theoph. Kuinoel Commentarius in libros Novi Test. historicos. Vol. III. Lips. 1812. (indeholder Joh. Evang. og svarer i Værd til de foregaaende Dele).

Praktische Vorlesungen über das Neue Test. für nichtgelehrte aber nachdenkende Leser. Von B. Klefeker. 3 Bde. Hamburg 1811 u. 1812. (Et ligesaa underholdende som lærerigt Værk for dannede Læsere).

Philo und Johannes, oder fortgesetzte Anwendung des Philo zur Interpretation der Johannischen Schriften, mit besonderer Hinsicht auf die Frage: Ob Johannes der Verfasser der ihm

zugeschriebenen Schriften seyn könne? Von H. Chr. Ballenstedt. Gött. 1812. (Forf. benægter det i Titelen fremsatte Spørgsmaal. Hans Grunde ere tildeels skarpsindige, men ingenlunde uigjendrivelige).

Das Messiasreich als Dichtung und als Grundlage des ewigen Reichs der Wahrheit. Von H. C. Ballenstedt. Gött. 1812.

Novum Testamentum Græce, secundum editiones probatissimas, nova versione latina illustratum, indice brevi præcipuæ lectionum et interpretationum diversitatis instructum, in usum maxime gymnasiorum et academiarum editum, Auctore Henrico Augusto Schott, Theol. Dr. et Prof. Editio altera permultis locis permutata. Lips. 1811. 689 pag. (Denne Udgave af det N. T. var allerede i sin første Skikkelse saare brugbar saavel for unge Studerende som for Præster, der i en Hast vilde underrettes om Meningen eller den rigtigste Text af et eller andet Sted i det N. T. Og denne nye Edition har erholdt endnu en høiere Grad af Fuldkommenhed. I Texten følger Forf. næsten allevegne den større Griesbachske Udg. af det N. T. fra Aarene 1796 og 1806).

Gebete, zum Gebrauche bei dem öffentlichen und häuslichen Gottesdienste, von Dr. Carl. Chr.

Tittmann. 1811 Leipz. (Fortjener at kjendes og benyttes især af dem, som beskjæftige sig med Udkast til en ny Liturgie).

Novum Testamentum Græce: perpetua annotatione illustratum. Editionis Koppianæ Voluminis III Partic. II Complectens Acta Apostolorum Cap. XIII fin. Continuavit Jo. H. Heinrichs. Gött. 1812. (Plan og Værd er af de foregaaende Dele noksom bekjendt).

Mémoires sécrets sur la vie de Mr. Clément, Evêque de Versailles, pour servir d'éclaircissement à l'histoire ecclésiastique du 18 Siecle. Paris 1812. (Denne Biskop Clement var en af Jansenismens sidste og værdigste Talsmænd i Frankerig. Han oplevede Revolutionens Storme og bidrog meget til at vedligeholde og gjenindføre Orden i den franske Kirke. Han døde den 11 Mart. 1804. Denne hans Levnetshistorie er i flere Henseender vigtig. Se det følgende Udtog).

Theologiske Tidsskrifter, deels nye, deels fortsatte:

Analekten für das Studium der exegetischen und systematischen Theologie, herausgeg. von

D. C. A. G. Keil und D. H. G. Tzschirner. 1stes Stück. Leipz. 1812.

Tzschirners Memorabilien. I A. 1812 et udkommet 2ten Bds 2tes Stück. Leipzig.

Löfflers Magazin für Prediger. 6te Bind endt.

VIII.

Blandede Efterretninger, henhørende til Kirke- og Skolevæsenets Historie. Ved Udgiveren.

A. Efterretning om nogle af de betydeligste Søndagsskoler i Danmark.

Meer end et Decennium er forløbet, siden de første Søndagsskoler stiftedes i Kjøbenhavn; Indretningen har fundet Bifald og er blevet efterlignet i adskillige danske og norske Kjøbstæder. Alligevel høres endnu stundom saavel her som i andre Lande en enkelt misbilligende Stemme. Saaledes yttrede sig nyligen en Recensent i Allg. Hall. Lit. Zeitung No. 10 for 1812 i Anledning af Pastor Medens Tale, holdt ved en Præ-

nieuddeling i de aalborgske Søndagsskoler, paa følgende Maade: "Søndagsskolerne i Aalborg ere i Recs Øine ikke saa uomstødeligt et Beviis for Menneskehedens Fremskridt, som Hr. Meden troer at finde deri. Ikke den ene Søndag, men de sex Søgnedage ere Ungdommens Underviisning tjenligst; og ikke Ynglings- eller Manddoms-Alderen, men Barne- og Drengealderen er den meest passende til at lære i. Palliativmidler kunne i det enkelte og i Nødsfald stifte meget godt; men en Radicalkuur bevirke de aldrig; deres fortsatte Brug forhindrer endog samme, og gjør den tilsidst umulig." Hvad Indledningen til denne Bemærkning angaaer, da maa jeg erindre, at Hr. Meden i sin Tale anfører ganske andre og kraftigere Beviser for Menneskehedens Fremskriden end Søndagsskolernes Anlæg, ja han erklærer det S. 27 for en Lykke, at disse Skoler ikke ere saa uundgaaelig nødvendige i vort Fødeland som i det, hvor de først indrettedes, England. Ei heller vil lettelig Nogen anprise denne Indretning som en Radicalkuur til Menneskeslægtens Helbredelse; men det er paa den anden Side for meget sagt af Recensenten, at deres Brug skulde forhindre en fuldkomnere Organisation af Skolevæsenet. Thi hvilken Fader vilde vel holde sin Søn fra at besøge de ordentlige

Skoler paa den Grund, at han siden som Yngling kunde faae en tarvelig Underviisning i en Søndagsskole? Visselig ingen. Ogsaa viser Erfaringen her i Kjøbenhavn, hvor Søndagsskolernes Antal er saa stort, at det ordentlige Skoleshold og Skolebesøg ikke ved dem har lidt noget Skaar. Skjøndt det derfor vist nok var ønskeligt, at Søndagsskoler kunde undværes, maa det dog glæde Enhver, der har Sands for Oplysnings Udbredelse, at hiint Surrogat kan frembringe saa gavnlige Virkninger, som det allerede paa nogle faa Aar i vort Fædreneland har frembragt. Udgiveren er vel ikke forsynet med Efterretninger om alle i Danmark og Norge anlagte Søndagsskoler; men man vil af nedenstaaende om de tvende folkerigste danske Stæders kunne slutte sig til, hvor meget Godt der i Almindelighed er udrettet ved denne Indretning. Da de Piecer, hvoraf disse Noticer ere uddragne, udenfor Kbhavn og Aalborg ere sjeldne, formener Udgiveren, at Beretningen vil være hans fleste Læsere ny.

Af Regnskabet for de Kbhavnske Søndagsskoler for Aaret fra 1 Juni 1811 til sidste Mai 1812, udgivet af disse Skolers Stifter og første Forstander, Hr. Pastor, Ridder Maßmann, erfares, at i dette Skoleaar (det tolvte) ere under-

viste i samtlige Søndagsskoler 44 Haandværks-svende, 354 Haandværksdrenge, 28 som ikke høre til Haandværksstanden, og 28 Haandværkere i Forbedringshuset, i Alt 454. Siden Skolernes Oprettelse ere i dem underviist 35 Mestere, 443 Svende, 2230 Haandværksdrenge, 153 Ikkehaand-værkere og 28 i Forbedringshuset, i Alt 2889. (Regning og Skrivning ere i disse Skoler de almindelige Læregjenstande; og Udgiveren har hørt Mestere særdeles at rose den Fremgang, deres Læredrenge havde giort i begge disse Færdigheder; ogsaa haves en egen Tegneskole, som nu har faaet Navn af den reiersenske, fordi den har Understøttelse af det reiersenske Fond, og en Skole, hvori læres Geographie og Fædrenelandets Historie. Men hidindtil lærer man ikke i nogen af disse Skoler, saavidt jeg veed, at læse, hvorved deres Virkekreds naturligviis, skjøndt imod Hensigten, indskrænkes til dem, som allerede kunne læse. Men dette kunne ei Alle, som ere confirmerede. Ogsaa har jeg hørt Lærere fra Søndagsskolerne at klage over de Hindringer, som, især ved Skrivningen, lagdes dem i Veien derved, at adskillige Lærlinger ei kunde læse rigtig inden i en Bog).

Saare mærkelig er den Søndagsskole, som med Hs. M. Kongens Tilladelse er bleven op-

rettet i Forbedringshuset, "hvor der undervises i Skrivning, Regning og Moral; dog i den sidste ikke systematisk, men ved passende Samtaler over moralsk gode og slette Handlinger, lempede efter de Menneskers Begreber og individuelle Stillinger, som man har for sig." (Anm. formoder, at denne Underviisning, skjøndt den — som billigt er — ikke binder sig til nogen Lærebog i den christelige Moral, dog flittigen benytter Bibelen og Christendommens praktiske Asketik, da der uden denne vist intet vil udrettes hos vankundige eller fordærvede Mennesker). "Denne Skole har, hedder det videre, hidtil (i afvigte Aar) havt 28 Elever, der ikke have ladet det mangle paa Flid og Opmærksomhed ved Underviisning, og derfor ogsaa gjort gode Fremskridt i nyttige Kundskaber. Man tør derfor vel og nære det Haab, at dog vel En og Anden af disse Ulykkelige ved denne Anstalt reddes, og i Fremtiden vorde nyttige Medlemmer af det borgerlige Samqvem." (Ja visselig! Især da Directionen for Tugthuset saa troligen, som Forf. beretter og desuden er noksom bekjendt, understøtter Selskabet til Hensigtens Opnaaelse. Enhver Fange kan nemlig nu i Tugthuset lære et Haandværk eller anden nyttig Syssel, hvorved han efter Løsladelsen kan paa ærlig Maade tjene sit Brød.

Saaledes bliver da Kiøbenhavns Tugthuus til et sandt Forbedrings-Huus).

Skolernes Fond er nu 9000 Rd. D. C. (og bliver lykkeligviis, da den bestod i Kongl. Obligationer, uformindsket ved Forandringen i Pengevæsenet.) Ogsaa viser det Kongelige Huus Anstalten den sande Ære, at være nærværende ved den aarlige høitidelige Præmieuddeling.

Af Fortegnelsen over Skolernes Velgjørere erfares, at deres Indtægt af denne Kilde var i det sidst afvigte Aar 3029 Rd. 80 ß. og desuden til Skolen i Forbedringshuset 202 Rd.

Om Søndagsskolerne i Aalborg haves ligesaa detaillerede Efterretninger, udgivne af Hr. Pastor Meden i fem Hæfter, som alle ligge for Udgiveren saavelsom adskillige Taler der ved Skolehøitiderne ere holdte. Saaledes talede Hs. H. Hr. Biskop R. Jansen 1807 og 1810; og fremstillede i den første Tale Menneskets Stræben for at afhjelpe dets Mangler som ædel og hæderfuld; i den anden: Den gavnlige Indflydelse, vore Søndagsskoler have havt paa Statens Velstand og Hæder. 1809 udkastede Hr. Dr. Claudi i en Tale Billedet af Den forædlede, dydige og hæderværdige Haandværker; i Aaret 1811 besvarede Hr. Pastor Meden (hvem disse Skoler

fylder saare meget, da han tillige med Opsyn over samme har deeltaget i Underviisningen) det Spørgsmaal: Gaaer Menneskeheden frem eller gaaer den tilbage? til Fordeel for den første Mening; og endelig udviklede Hr. Stiftsprovst Schierup 1812 det Spørgsmaal: Var Fortiden bedre end Nutiden, og have vi Aarsag til at frygte for, at Eftertiden skal vorde værre end den Tidsalder, i hvilken vi nu leve? af hvilken Tale ogsaa fløb det trøstelige Resultat, at vi tør haabe, at Menneskeheden vil modtage en høiere Grad af moralsk Forædling.

I øvrigt savner Udgiveren i Hr. Medens Beretninger en summarisk Angivelse af Lærlingenes Antal saavel i det sidste Skoleaar, som i alle tilsammentagne; men at det maa være betydeligt og staae i Forhold til Aalborgs Folkemængde, kan sluttes af Fortegnelsen over dem, som ved den sidste Høitidelighed bleve belønnede enten med Præmier eller med offentlig Roes for udmærket Flid, hvis Antal beløb sig til 37. Ogsaa kunne disse Skoler, ligesom de Kiøbenhavnske, rose sig af mange Medborgeres Understøttelse, ja endog allerede af et betydeligt Legat, hvorved de have seet sig istand til ei allene at

bestride de løbende Udgifter, men endog at oplægge en Capital af 4000 Rdlr. D. C.

Ogsaa i Norges folkerigste Stad, Bergen, ere Søndagsskolerne i god Gang; men Udgiveren har ingen specielle Noticer om deres nærværende Forfatning. Men af en Beretning i Egerias første Aargang er det bekjendt, at allerede i de første Aar bleve 10 Svende og 73 Drenge der underviste, og at henved 400 havde meldt sig for at antages til Underviisning. Ogsaa har Anmelderen siden af Lærde Efterretninger seet, at egne (og brugbare) Lærebøger ere udarbeidede til Brug for de Bergenske Søndagsskoler, hvilken Omstændighed vidner om, at man vedbliver at vise Iver for denne Anstalt, af hvilken der ogsaa sikkert her som allevegne, hvor den pleies med uegennyttig Hu, vil udspringe mangehaande Gavn for den forsømte Menneskehed. I øvrigt henviser Udgiveren sine Læsere til en ældre Efterretning om Søndagsskolerne i Kjøbenhavn af Hr. Pastor Holm, hvilken findes i samme Aargang af Egeria (VII) og hvori alle Indretninger, som ere gjorte imod Søndagsskolerne, findes besvarede. Sammesteds læses Efterretning om Søndagsskolen i Helsingøer.

B. Bidrag til den franske Kirkes Historie i det 18de Aarhundrede.

Uddraget af Mémoires secrets sur la vie de Mr. Clement, Evêque de Versailles, pour servir à l'éclaircissement à l'histoire ecclésiastique du 18 Siecle. Paris 1812. 128 pag. 8vo. *).

Hr. Clement, født i Aaret 1717 af en agtværdig Parlaments-Familie, bestemte sig tidligere til den geistlige Stand, modtog tilligemed en Plads i Domcapitlet i Auxerre den hellige Vielse af Stedets Biskop, den værdige Caylus, og modtog den af ham uden Tvivl saameget desto hellere, som den forhen var bleven ham nægtet af Erkebiskoppen i Paris Vintemille, da han ei vilde bequemme sig til at underskrive den berygtede Formular imod Jansenius. Fra denne Tid af trængte han sig frem i Spidsen for Forsvarerne af den rene Augu-

*) Da det er saare lidet, der er blevet bekjendtgjort om Jansenisterne i Frankrig siden Midten af det 18de Aarhundrede og fast endnu mindre, hvad vi vide om den franske Kirkes Forfatning, forsaavidt den bestod, i Revolutionsaarene: tør jeg antage, at denne Efterretning vil være mine Læsere kjerkommen. Udg.

stinske Jansenistiske Lære om Naaden, og i Kamp mod dennes jesuitiske Modstandere; havde ikke ringe Deel i det bekjendte Mandement, hvori Biskoppen af Auxerre angreb med saa stærk og værdig Alvorlighed den slappe jesuitiske Sædelære i Anledning af et Skrift af Jesuiten Pichon i A. 1749, og arbeidede ivrig paa, at faae den berygtede Historie om Guds Folk af Jesuiten Berruyer *), fordømt af Clemens XIII i et eget Breve A. 1758, ligesom han allerede i A. 1755 paa en Metropolitan-Synode i Sens havde fremstillet sig som den bestemteste Forfægter af Jansenius, som Deputeret af Geistligheden fra Auxerre, ved en yderst djærv Protestation, som han nedlagde imod en antijansenistisk Synodalbeslutning, og ved at forsvare den imod Provincens samtlige nærværende Biskopper og imod Metropolitanen, som stod i Spidsen for dem. Allerede i Aaret 1752 var han ogsaa traadt i nøie Forbindelse med den jansenistiske Kirke i de forenede Nederlande, vedligeholdt fra A. 1754 af en bestandig Brevvexling med deres Bisskopper og Theologer, og gjorde i A. 1762 selv

*) Om denne Bog se Henkes Allg. christl. Kirche. 5 Theil. S. 149 — 150.

en Reise derhen, for kraftigere at opfordre dem til et Hovedstridt, som de da ogsaa gjorde A. 1764 (nemlig den beromte Synode, som de holdt i dette Aar). Kort derefter gjorde han en Reise til Italien, for ogsaa ved det pavelige Hof at virke til Bedste for sin Sag ved de personlige Forbindelser, som han her indgik med adskillige Cardinaler. Da 1769 Uveiret i Spanien brød løs imod Jesuiterne, ilede han til Madrit, for ved dette Hof at benytte den gunstige Tidspunkt, og i samme Aar reiste han endnu engang til Italien, for at forsøge, hvad der kunde udrettes under den nye Pave Ganganelli. Efter sin Tilbagekomst levede han i adskillige Aar i Paris indgetogen men ikke uvirksom, uagtet han ogsaa havde nedlagt sit Embede som Tresorier ved Domcapitlet i Auxerre. Ved Revolutionens Begyndelse befandt han sig altsaa i en Stilling, hvori han var fri for alle udvortes Forbindelser, og dette lettede ham for en Deel den Beslutning, han havde at tage. Dog havde han neppe beqvemmet sig dertil, hvis han blot havde raadført sig med Kjød og Blod. — Hans Familie adspredte sig. Hans ældre Broder, med hvem han levede i den inderligste Forbindelse, vandrede ud; men han troede at burde blive, fordi han havde fundet, at Religionen selv, Bibelen nemlig paa adskillige aldeles

klare Steder og Kirken i høist bestemte Canones, giør det til hellig Pligt for enhver Christen, og især for enhver Præst at vise Troskab imod den af Gud til enhver Tid indsatte Øvrighed (à la puissance établie de Dieu). Dertilmed trak han sig tilbage paa sit Landsgods i Livry, hvor han levede meget eensomt; dog kunde han som forhenværende Præst ikke undgaae Forfølgelsen; og da han heller vilde døe, end fornægte sin Tro, saa blev han i Februar A. 1794 bragt fangen til Paris. Efter otte Maaneders Forløb fik han vel sin Frihed igjen; men fandt ved at forlade Fængslet Religionens Anseelse tilintetgjort og Kirken ganske forstyrret; thi han fandt alle Templer lukkede, alle Altere ødelagte eller vanhelligede, og den offentlige Gudstjeneste forbudt af den nye Regjering. Dette Syn begeistrede ham til den Beslutning, at anvende alle Kræfter, som han havde tilovers, til at holde Religionens hemmelige Levninger vedlige, og istandsætte den ødelagte kirkelige Bygning; og det er utroligt, hvor megen Kraft den gamle, snart firesindstyveaarige, Mand endnu fandt hos sig, eller maaskee rettere, hvormegen Kraft selve denne Beslutning gav ham. For begge Dele troede han nu at kunne virke ved Rigets daværende constitu-

tionelle Clerisie *); men hvor sørgelig var den Tilstand, hvori dette befandt sig! De fleste vare adspredte; mange hundrede vare under Forfølgelsen **) blevne Apostater og ligesaa mange Martyrer. I Paris kunde han ikke samle flere end fire Biskopper, som forenede sig med ham til det vigtige Restaurations-Værk; og af disse fire traadte Een, vundet ved Løfter eller skræmmet ved Trudsler af en pavelig Emissar, igjen tilbage. De tre andre (thi deres Navne fortjene at optegnes selv i den almindelige Historie) vare Saurin, dengang Biskop af Dax, nu af Strasburg, Royer, dengang Biskop af Ain, siden constitutionel Biskop af Paris og Desbois, Biskop af Amiens; efter nogle Maaneders Forløb forenede sig med dem Primat, dengang Biskop af Cambray, nu B. af Toulouse. Disse fem Mænd udgjorde nu et Slags Synode, som fra Midten af Novb. 1794 i et halvt Aar næsten dagligen holdt sine Conferentzer i Clement's Bolig; og denne Synode udgjorde tillige et Centralpunct, som lidt efter lidt alle Religionens ivrige og redelige Bekjendere saavel

*) D. e. de Præster, som havde svoret Republiken, og ene den (ikke Paven) Lydighed.
Udg.

**) I Rædselsperioden under Robespierre.

iblandt Lægmænd som Geistligheden over hele Riget, hvilke hidindtil havde holdt sig skiulte, sluttede sig til. Dem af Selskabets Medlemmer, som tillige vare Medlemmer af Nationalconventet, blev det nu paalagt, fremfor al Ting at fordre og tilkjæmpe sig af Magthaverne Gjenindførelsen af frie Religionsøvelse og Kirkernes Opladelse. Den ædle Gregoire paatog sig at vove det første Udfald. Den 21 Decbr. 1794 holdt han i Conventet den berømte Forsvarstale for Religionen. "Strax ved de første Ord, hedder det S. 52, blev han afbrudt af de Ugudeliges Hyssen, Raaben og anden Uorden, hvilken ei aflod et Øieblik; men fast som en Klippe midt i Stormveiret, imod hvilken de rasende Bølger brydes, fortsatte han sin Tale til Enden. Hans Foredrag frembragte næsten hos alle et Indtryk af Raserie; det syntes, som alle Lynstraaler vilde styrte ned paa ham; men Nattens Taushed, Fornuftens Styrke, og meer end alt, Hans Almagt, som veed at berolige det oprørte Havs Bølger, virkede paa Gemytterne og forberedte dem til at høre med meer Rolighed paa de Taler, som Hr. Baudin, Hr. Durand fra Maynz og Andre, som ligemaade vare blevne stemte i de fire Biskoppers Forsamling, holdt over samme Gjenstand." Paa samme Tid bragte disse

i Omløb nogle Skrifter, som klogeligen vare valgte til at befordre det Øiemed; som de sigtede til f. Ex. Abbed Mably's Grundsætninger om Religion og fri Gudsdyrkelse; ogsaa viste Virkningerne deraf sig efter nogle Maaneders Forløb; thi den derved tilveiebragte Stemning hos Folket aftvang Nationalconventet allerede den 30 Mai 1795 det bekiendte Decret, hvorved fri Gudstjeneste igjen blev tilladt. Fra dette Øieblik af fordobblede sig Clements Virksomhed. Han havde hidindtil blot i Stilhed med sine Venner forberedt det store Værk, hvorved paa den ene Side Religionens aandelige Tempel selv skulde renses og paa den anden Side sammes nedlagte udvortes Mure gjenopreises i Frankerig. De havde til den Ende udstedt en Omgangsskrivelse til alle i Riget adspredte Medlemmer af den constitutionelle Clerisie. De havde — ihvorvel uden Held — indledet det Fornødne, for alle at sætte sig i tilbørlig Forbindelse med Kirkens Overhoved; og Clement havde i Særdeleshed beskjæftiget sig med de Forarbeider, som vare nødvendige til det første og vigtigste, men tillige vanskeligste Skridt, som maatte gjøres, nemlig Besættelsen af saa mange vacante Bispedømmer. Nu blev hans Iver større i samme Forhold, som den friere Kirkes ytre sig, ihvorvel han endnu indskrænkedes fra flere

Sider, især af Paven, som ved sine hemmelige Agenter søgte at holde Levningerne af den gamle Kirke i Ave, og vægrede sig ved at erkjende de constitutionelle Bisskopper. Man maatte derfor først tænke paa at give den nye hierarchiske Bygning en ny Grundvold, der kunde baade svare til den almindelige Kirkes Grundsætninger, og afhjelpe den fransk-republicanske Kirkes Fornødenheder. Desangaaende gjorde de forenede Bisskopper Forslag i et andet Circulaire, som de ved denne Tid lode udgaae; men Clement indsaae allerede Nødvendigheden af at forsamle en Nationalsynode, og meddeelte Bisskopperne i otte paa hinanden følgende Memoires sine Forslag dertil. De bleve ogsaa snart stemte derfor; ja Indbydelsesbrevet til Metropolitanerne var allerede opsat, hvori Synodens Aabning bestemtes til Novbr. A. 1795, da Klogskab bød under de indtrufne Omstændigheder, at saavel Tanken om Synoden, som den besluttede Skrivelse til Paven maatte lægges til Side. I det Sted benyttede Clement denne Mellemtid til at hjelpe allevegne, hvor det behøvedes og hvor han kunde. I Sognet Livry, hvor han boede, var Gudstjenesten i den aldeles ødelagte Kirke endnu ikke indført paa ny, thi Præsten manglede Kraft og Mod dertil. Da fremtraadte Clement, aab-

nede selv i Novbr. den hidtil lukte Kirke; bragte, efterat den var istandsat, Gudstjenesten paa ny i ordentlig Gang; samlede og skabte paa en vis Maade en ny Menighed, og overgav den derpaa, da alting var bragt i Orden, til hens Præst. Fra det enkelte Sogn henvendte han nu sit Blik paa hele Versailles Stift, hvortil han hørte. Da dette ved den første constitutionelle Bispens Død allerede i tre Aar havde været faderløst, saa gik hans Bestræbelser først ud paa, at danne af det didhørende Clerisies Levninger et Presbyterium, som kunde paa en vis Maade paatage sig hele Dioecesets Bestyrelse og især indlede en ny Bisskops Valg. Da han ved Bisskop Royers Hielp var bleven færdig dermed og selv optaget i dette Presbyterium, lagde han strax Planen til en Stifts-Synode, fik den virkelig aabnet den 18 Januar 1796, bragte den efter fire Samlinger til Ende, og ansatte til næste 25 Febr. en Forsamling, i hvilken det canoniske Valg af en ny Bisskop skulde foretages. Men dette dristige Skridt vakte Forfølgelsen paa ny, hvilken nu opsvirrede selve Directoriet imod ham. Dette foranstaltede, at Kirken i Versailles atter blev lukket, den til en ny Bisskops Valg bestemte Forsamling af Geistligheden blev forbudt og Proces anlagt imod Clement selv af Districtets criminelle Ret.

en den Fasthed, som han viste, og hans Ven-
es Forord for ham i Paris udvirkede, at han
:v frikjendt for Domstolen. I et nyt Omgangs-
ev af 4 Octbr. 1796 foreslog han i det Versailles-
: Presbyteriums Navn, at den nye Biskops
alg maatte foretages efter en anden, af de i Pa-
s forsamlede Bisskopper foreslaaet, fortræffelig
lethode, ifølge hvilken ingen Forsamling af Stif-
ts Geistlighed var nødvendig; og da Stemme-
lerheden derved faldt paa ham selv, vægrede den
o aarige Olding sig ikke ved at paatage sig denne
Byrde; kun fordrede han bestemt, at alle canoniske
ormer derved maatte iagttages, og selv den gamle
ovmæssige Bisskopsexamen maatte foretages før
ans Consecration; og aflagde han ved denne Lei-
lighed en ny, saare høitidelig og udførlig Erklæ-
ing om sin usvækkede Hengivenhed til den ægte
ugustinske Theologies Grundsætninger og om sin
Afsky for Bullen Unigenitus. Derpaa gav han
elv den 1 Maj 1797 Paven Underretning om sit
Valg. I Juli holdt han end en Stiftssynode i
Versailles, og fra 15 August til 12 Novbr. bivaa-
nede han Nationalconciliets Møder i Paris, paa
hvis Tilveiebringelse han havde arbeidet i to Aar,
og som nu virkelig forsamlede sig i et af Clement
og paa hans Navn leiet Hotel, ligesor Directo-

riets Pine og i Narheden af dets Pallads. Fra denne Tid af arbeidede han med utrættelig Iver ei alene paa sit Dioceses Organisation, men paa en fransk Nationalkirkes Gjenopreittelse, og denne Iver tabte sig end ikke ved det Concordat, som blev sluttet mellem Paven og den første Consul paa den franske Kirkes Vegne. Man oplyses dog ikke tilstrækkelig i dette Skrift om den Holdning han i dette kritiske Øieblik iagttog. Efter S. 106 lader det, som Clement nedlagde sit Embede tidligere, end de øvrige paa Synoden forsamlede Bisopper fælleds indgave deres Demissionsakter. Det forbølges heller ikke, at han dadlede denne desertion universelle de tout l'Episcopat d'une nation entiére, qu'il soupçonnoit d'avoir pour principe la legèreté, la crainte ou la flaterie, et l'indifférence pour les droits sacrés et l'existence même de l'Eglise Gallicane. Ikke desto mindre interesserede han sig ivrig for Concordattets Fuldbyrdelse; udgav endnu den 22 Novbr. 1801 offentlige Bønner, som skulde holdes i hans Dioeces i den Anledning, skrev desangaaende fire Breve til Paven og en Mémoire, hvori han viste, hvorledes ved Concordatet selv den Gallicanske Kirkes ægte Grundsætninger og tillige en uafbrudt Varighed af en fransk Kirke og et fransk Clerus, som havde vedli-

beholdt sig endog under Revolutionens Storme, erkjendtes. Men da der ved dets Bekjendtgjørelse taledes om en ny Skabelse af alle franske Bispedømmer, hvilken jo forudsatte, at de alle vare tilintetgjorte, og da det Rygte udbredtes fra den pavelige Legats Cancellie, at den constitutionelle Geistlighed fremfor alle Ting skulde tilbagekalde den Ed, de havde svoret Nationalforfatningen, og bevidne deres Anger over den Constitution, de havde givet sig selv og i 10 Aar vedligeholdt, samt knælende bede om Absolution derfor, og da Clement saae, hvor mange af hans forrige Medbrødre der capitulerede paa disse Vilkaar for at beholde deres Embeder: saa svækkedes omsider Oldingens Kræfter, dog ikke hans Aand eller Mod. Meget stærkt modsagde han endnu i et offentligt Skrift sin Efterfølger i Bispedømmet Versailles, da denne havde vovet i sit første Mandement at kalde sig den første Biskop af Versailles. I Juni 1808 var han Døden saa nær, at man troede at burde forsyne ham med de Døendes Sacramenter; men da Præsten, som skulde meddele ham samme, forlangte af ham at han skulde gjenkalde hiin Ed, saa lod han endnu trykke en høitidelig Protestation herimod, bragte den til Erkebiskoppen af Paris og Rigets Stordommer, og udvirkede ved

dette Skridt, at han fik Lov til at døe roligen den 11 Mart. 1804.

C. Om Jansenisterne udenfor Frankrige.

Bisskop Gregoire giver i det næstsidste Cap. af sit Skrift: Les Ruines de Port-Royal des Champs. Paris 1809 en Udsigt over Jansenisternes nærværende Forfatning. Kirker, adskilte fra den catholske, havde de aldrig uden i Holland og paa Nordstrand. Om de jansenistiske Kirker i Holland siger Fors. at de i Almindelighed udmærke sig ved deres simple Indretning og ved den religiøse Anstændighed, som deri hersker. Da Molinisterne ere mere gavmilde med Absolution og mindre strænge ihenseende til Faste end Jansenisterne, saa har de Sidstes Tal betydeligen formindsket sig. Alle nyere Forsøg paa at forene dem med den catholske Kirke ere dog mislykkede. Paa Den Nordstrand nedlode sig i A. 1652 nogle Belgier; med dem forenede sig 4 Aar efter nogle af Jesuiterne forfulgte Jansenister, som gave sig under Erkebiskoppen af Utrechts Jurisdiction. Af de 300 Catholiker, som endnu beboe Den tilligemed 700 Lutheraner, er kun ⅓ afhængig af hiin Prælat og hans Geistlige,

hvilke her have nogle Godser og den Rettighed, ene at jorde de Catholske af begge Partier. De øvrige ⅔ Dele, som hørte til den forrige Nuncius af Brabants Partie, bleve endnu i A. 1803 betjente af 2 Geistlige af Oratoriet i Brabant.

D. Om de irlandske Catholiker.

Irland har efter Newenham en Befolkning af 5,400,000 Mennesker, som for det meste ere fattige, fordi Udvandringen, saavel den fornemme (d. e. de rige Godseieres til England, hvilke aarligen lade sig sende did 3 Millioner Pd. St. af deres Middlemen, Landets Blodsuere) som den gemene (deels til England deels til Amerika) har overordentligen tiltaget. Den catholske Religion udbreder sig meer og meer, jo større Trangen er. Ofte blive Protestanter Catholiker, men det Modsatte finder fast aldrig Sted. Forholdet af Catholiker til Protestanter er som 4 til 1. Om 100 Aar vil man neppe finde Protestanter der. (Af Ph. And. Nemnichs Neueste Reise durch England, Schottland und Ireland 1807. Den sidste Formening vil dog neppe gaae i Opfyldelse).

Rettelser til andet Bind.

Side 92 sidste Linie læs: Hvad det G. T. angaaer, er de Rossis Apparat o. s. v.
— 170 Lin. 4 underkastet Dyden, læs: Døden
— 213 — 10 Paulus læs: Petrus

I tredie Bind.

Side 32 Lin. 18 Decumviverne læs: Decemvirerne
— 159 — 1 første læs: anden
— 293 sidste Lin. i læs: ei
— 339 Lin. 11 hat læs: har
— 351 — 8 et læs: er
— " sidste Lin. Va læs: Var
Det maa tilføies i Biskop Hansens Nekrolog, at han var tre Gange gift

I fierde Bind.

Side 129 Lin. 11 etiamnam læs: etiamnum
— 150 — 18 qvd læs: quod
— 157 — 17 prossecisse læs: profecisse
— 162 — 23 doneis læs: idoneis
— 165 — 1 nsertum læs: insertum
— 169 — 8 c. 7 læs: c. 13
— 171 — 20 VIII læs: VII
— 177 — 1 singuli læs: singula
— 183 — 1 virtute læs: virtutes
— 189 — 4 udslet Komma imellem dictu, est
— 194 — 13 perfertur læs: præfertur
— 200 — 19 Antiocheno læs: Antiochena
— 240 — 13 oblinuerit læs: obtinuerit
— 257 — 3 intendant læs: intendat

